

Головний редактор:

Клименко А. П.,

ректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, д.т.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, Президент Асоціації університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,

д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Смелянов В. М.,

д.держ.упр., професор, директор Інституту державного управління Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Норд Г. А.,

к. е. н., професор, професор кафедри фінансів і кредиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління

Бистряков І. К., д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

Великий Ю. В., д.е.н., професор кафедри обліку і аудиту Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Гайдуцький І. П., к.е.н., науковий співробітник науково-дослідної лабораторії менеджменту ФММ НТУУ «КПІ»

Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Даций Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії муніципального управління

Даций О. І., д.е.н., професор, заслужений працівник освіти України

Денисенко М. П., д.е.н., професор, професор кафедри Київського національного університету технологій та дизайну

Анджей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних систем Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник декану факультету політичних наук та журналістики Університету імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)

Івашова Л. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії митної служби України

Кальниць Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при президенті України

Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Кузменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Курашовілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехнологій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Академік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджменту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук

Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри державної служби Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавського університету економіки та торгівлі

Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпровського державного аграрного університету

Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самоврядування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України

Федоренко С. В., доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чорна Л. О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів оподаткування і підприємництва Вінницького інституту конструювання одягу та підприємництва

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 747 від 13.07.2015)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського національного університету імені Петра Могили 12.12.19 р.

Підписано до друку 12.12.19 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 28,7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 1212/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

Головний редактор:

Клименко А. П.,
ректор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили, д.т.н.,
професор, Заслужений діяч науки і
техніки України, Президент Асоціації
університетів України

Заступники головного редактора:

Федоренко В. Г.,
д.е.н., професор, Заслужений діяч науки і техніки
України, академік УАН
Ємельянов В. М.,
д.держ.упр., професор, директор Інституту держав-
ного управління Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Бистряков І. К.,
д.е.н., професор, завідувач відділу ДУ «Інститут
економіки природокористування та сталого роз-
витку НАН України»

Відповідальний секретар:

Кучеренко Г. Б.

Члени редакційної колегії:

Антонова А. В., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри обліку
і аудиту Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Антонов А. В., д.держ.упр., доцент кафедри соціальної роботи,
управління і педагогіки Чорноморського національного універ-
ситету імені Петра Могили
Бакуменко В. Д., д.держ.упр., професор, проректор з наукової
роботи Академії муніципального управління
Беглиця В. П., д.держ.упр., доцент, проректор з наукової роботи
Чорноморського національного університету імені Петра Могили
Великий Ю. В., д.е.н., професор Чорноморського національного
університету імені Петра Могили
Горлачук В. В., д.е.н., професор, завідувач кафедри Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Дацій Н. В., д.держ.упр., доцент, професор кафедри Академії му-
ніципального управління
Дацій О. І., д.е.н., професор, завідувач кафедри Академії
муніципального управління
Андрей Стельмах, доктор політичних наук, професор, завідую-
чий кафедрою політичних систем Університету імені Адама Міцке-
вича (м.Познань, Польща)
Тадеуш Валлас, доктор політичних наук, професор, декан факуль-
тету політичних наук та журналістики Університету імені Адама
Міцкевича (м. Познань, Польща)
Джерзі Бабяк, доктор політичних наук, професор, заступник де-
кану факультету політичних наук та журналістики Університету
імені Адама Міцкевича (м.Познань, Польща)
Євтушенко О. Н., д.політ.н., професор, завідувач кафедри місце-
вого самоврядування, регіонального розвитку та політичної ана-
літики Чорноморського національного університету імені Пет-
ра Могили
Івашова А. М., д.держ.упр., професор, завідувач кафедри Академії
митної служби України
Калынин Ю. Г., д.держ.упр., с.н.с., професор кафедри парламен-
таризму та політичного менеджменту Національної академії дер-
жавного управління при президентові України
Коваль Г. В., д.держ.упр., завідувач кафедри, професор кафедри
соціальної роботи, управління і педагогіки Чорноморського на-
ціонального університету імені Петра Могили
Кузьменко О. Б., д.е.н., професор, заступник декана Чорномор-
ського національного університету імені Петра Могили
Курашвілі А. А., д.е.н., професор факультету Бізнестехно-
логій, Грузинський технічний університет (Тбілісі, Грузія), Ака-
демік і Віце-Президент Міжнародної Академії соціально-еко-
номічних наук, Міжнародної Академії політичного менеджмен-
ту, Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-
Йоркської Академії наук
Міщенко К. С., к. н. з держ. упр., доцент кафедри публічного
управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів
державної служби зайнятості України
Плеханов Д. О., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри держав-
ної служби Чорноморського національного університету імені
Петра Могили
Савченко О. Ф., д.е.н., професор, професор кафедри Полтавсько-
го університету економіки та торгівлі
Сиченко В. В., д.держ.упр., доцент, завідувач кафедри Дніпров-
ського державного аграрного університету
Сорока С. В., д.держ.упр., професор кафедри місцевого самовря-
дування, регіонального розвитку та політичної аналітики Чорно-
морського національного університету імені Петра Могили
Сорока М. П., д.держ.упр., професор, народний депутат України
Стоян О. Ю., д.держ.упр., в.о. завідувача кафедри, доцент
кафедри менеджменту Чорноморського національного
університету імені Петра Могили

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2019 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.

Виходить 2 рази на місяць.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

*Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття
наукових ступенів доктора і кандидата наук з*

ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

(наказ Міністерства освіти і науки України

№ 1528 від 29.12.2014)

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Тел./факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

www.investplan.com.ua

Засновники:

**Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:

ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили 12.12.19 р.

Підписано до друку 12.12.19 р.

Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 28,7

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1212/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2018

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 23 грудень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Горіна Г. О.

Ієрархічна кластеризація регіональних ринків готельних послуг України за інфраструктурними складовими 5

Харченко Н. В., Голованова І. А., Костріков А. В.

Економічний розвиток держави і здоров'я працюючих 11

Олешко А. А., Усатенко А. О.

Формування та розвиток цифрової компетентності персоналу 16

Ажаман І. А., Сливка Д. О.

Тенденції стану фінансування інноваційної діяльності в Україні 20

Волошко Н. О., Курінна І. Г.

Міжнародна економічна інтеграція: концепція багатофакторної моделі становлення та розвитку 24

Марчук Ю. М.

Фінансове забезпечення ведення лісового господарства: диверсифікація пріоритетів та джерел 29

Журавльова Т. О.

Банківське кредитування сільськогосподарських підприємств 35

Топчий О. О.

Модернізація сфери житлово-комунального господарства: соціально-безпекові та еколого-економічні аспекти 42

Соколовська І. П.

Стагнація корпоративного кредитування та шляхи її подолання 47

Кирилюк І. М.

Розвиток спеціалізованого виробництва як чинник ефективного управління якістю продукції тваринництва 52

Мельник А. Г., Мельник О. І., Філіпчук Н. В., Болахівський О. Д.

Ієрархічні особливості розмежовування підприємницької діяльності в Україні 59

Ковальчук Н. О., Федишин М. П., Жаворонок А. В.

Теоретичні аспекти аналізу складу, структури активів та джерел їх фінансування 64

Яремчук Н. В.

Продовольча безпека як стратегічний пріоритет аграрної політики та основа національної безпеки держави 70

Фурман І. В., Гонтарук Я. В.

Теоретичні основи формування стратегії розвитку аграрних підприємств зернового напрямку 80

Поліщук А. М.

Екологічне оподаткування скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти в контексті інвестиційного забезпечення модернізації індустрії очищення зворотних вод: регіональні аспекти 88

Жукова А. М., Платонов В. І.

Система управління економічною безпекою підприємств 93

Шелест О. А., Сафана О. С.

Аналіз ключових індикаторів фінансової децентралізації в Україні та Харківській області 99

Державне управління

Мороз В. М.

Організаційно-правовий механізм державно-управлінського впливу: зміст та характеристика категорії 106

Загурська-Антонюк В. Ф.

Гендерне питання у державному управлінні 115

Яровой Т. С.

Роль лобізму в процесі становлення та розвитку системи державного управління в Україні: 2000—2004 роки — період пробудження протестних настроїв українського народу 121

Марушева О. А.

Науково-методичні основи аналізу функцій органів влади, які здійснюють регулювання та управління у галузі будівництва 127

Терещенко Д. А.

Розвиток правового механізму державного управління формуванням людського капіталу в Україні 132

Білозір О. В.

Проблеми соціального страхування та системи соціальної захищеності країни в умовах європейської інтеграції 140

Задосенко К. О.

Законодавство Європейського Союзу у сфері забезпечення політики гендерної рівності: досвід для України 144

Марван Музхер Хуссейн Музхер

Проблеми та перспективи розвитку державної політики у сфері банківського проектного фінансування 151

Василенко А. І.

Дослідження досвіду Китайської Народної Республіки у сфері управління "розумними містами" 157

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 23 / 2019

CONTENTS:

Economy

Gorina G.

HIERARCHICAL CLUSTERING OF REGIONAL HOTEL SERVICES MARKETS IN UKRAINE BY INFRASTRUCTURE COMPONENTS 5

Kharchenko N., Golovanova I., Kostrikov A.

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE AND HEALTH OF WORKING PERSONS 11

Oleshko A., Usatenko A.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCE OF STAFF 16

Azhaman I., Slyvka D.

TRENDS IN THE STATE OF FINANCING INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE 20

Voloshko N., Kurinna I.

INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION: THE CONCEPT OF A MULTIFACTOR MODEL OF FORMATION AND DEVELOPMENT 24

Marchuk Yu.

FINANCIAL SUPPORT FOR FOREST MANAGEMENT: DIVERSIFICATION OF PRIORITIES AND SOURCES 29

Zhuravlova T.

BANK LENDING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 35

Topchii O.

MODERNIZATION OF THE HOUSING AND COMMUNAL SERVICES SECTOR: SOCIAL SECURITY AND ECOLOGICAL-ECONOMIC ASPECTS 42

Sokolovska I.

CORPORATE LENDING STAGNATION AND WAYS TO OVERCOME 47

Kyryliuk I.

DEVELOPMENT OF SPECIALIZED PRODUCTION AS A FACTOR OF THE LIVESTOCK PRODUCTS EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT 52

Melnyk A., Melnyk O., Philipchuk N., Bolehivskyu O.

HIERARCHICAL FEATURES OF DELIMITATION OF ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE 59

Kovalchuk N., Fedyshyn M., Zhavoronok A.

THEORETICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF THE COMPOSITION, STRUCTURE OF ASSETS AND SOURCES OF THEIR FINANCING 64

Yaremchuk N.

FOOD SECURITY AS A STRATEGIC PRIORITY OF AGRARIAN POLICY AND THE BASIS OF THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE 70

Furman I., Gontaruk Y.

THEORETICAL BASIS OF FORMATION OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY 80

Polishchuk L.

ENVIRONMENTAL ASSESSMENT OF POLLUTANT DISCHARGES DIRECTLY INTO WATER BODIES IN THE CONTEXT OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE MODERNIZATION OF THE WASTEWATER TREATMENT INDUSTRY: REGIONAL ASPECTS 88

Zhukova L., Platonov V.

ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT SYSTEM 93

Shelest O., Sarana O.

THE ANALYSIS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION KEY INDICATORS IN UKRAINE AND KHARKIV REGION 99

Public administration

Moroz V.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATIONAL INFLUENCE: CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE CATEGORY 106

Zagurska-Antoniuk V.

GENDER IN PUBLIC ADMINISTRATION 115

Yarovoi T.

THE ROLE OF LOBBYING IN THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEMS IN UKRAINE: 2000—2004 — A PERIOD OF AWAKENING THE PROTEST SENTIMENT OF THE UKRAINIAN PEOPLE 121

Marusheva O.

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASES FOR ANALYZING FUNCTIONS OF THE AUTHORITIES THAT REGULATE AND ADMINISTER THE CONSTRUCTION SECTOR 127

Tereshchenko D.

DEVELOPMENT OF LEGAL MECHANISM OF GOVERNMENT CONTROL IN HUMAN CAPITAL FORMING IN UKRAINE 132

Bilozir O.

PROBLEMS OF SOCIAL INSURANCE AND THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE COUNTRY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION 140

Zadoienko K.

EUROPEAN UNION LEGISLATION IN THE AREA OF GENDER EQUALITY POLICY: EXPERIENCE FOR UKRAINE 144

Marvan Muzher Hussein Muzher

PROBLEMS AND PROSPECTS OF PUBLIC POLICY DEVELOPMENT IN THE FIELD OF BANK PROJECT FINANCING 151

Vasylenko A.

RESEARCH OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA SMART CITIES MANAGEMENT EXPERIENCE 157

Г. О. Горіна,
д. е. н., доцент, завідувач кафедри туризму та країнознавства, Донецький
національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
ORCID ID: 0000-0003-0900-0640

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.5

ІЄРАРХІЧНА КЛАСТЕРІЗАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ГОТЕЛЬНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ ЗА ІНФРАСТРУКТУРНИМИ СКЛАДОВИМИ

G. Gorina,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of tourism and country studies department,
Donetsk National University of Economics and Trade named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

HIERARCHICAL CLUSTERING OF REGIONAL HOTEL SERVICES MARKETS IN UKRAINE BY INFRASTRUCTURE COMPONENTS

У статті здійснено кластерний аналіз регіональних ринків готельних послуг України інфраструктурними складовими за якими здійснено групування у 2017 р., обрано показники діяльності суб'єктів регіональних ринків готельних послуг. Об'єктами вибірки кластерного аналізу виступили 24 області України та м. Київ. Визначено оптимальний склад кластерів регіональних ринків готельних послуг, необхідних для більш детального та фундаментального аналізу ринку та розробки локальних концепцій та стратегій розвитку. Так, для визначення укрупненої кількості кластерів запропоновано обрати порогову відстань у 4 та вище, тоді як для більш детального та фундаментального аналізу ринку готельних послуг, необхідного для розробки локальних стратегій розвитку запропоновано обрати порогову відстань у 2 та нижче, що дозволить визначити оптимальний склад кластерів за показниками діяльності суб'єктів регіональних ринків готельних послуг.

The purpose of the article is to conduct a cluster analysis of regional hotel services markets of Ukraine through hierarchical clustering by infrastructure components. Theoretical and methodological basis of the study are the provisions of the economic theory, macro— and microeconomics, management theory. To achieve the research goal, the following methods were used: system and complex analysis, analytical and comparative methods, economic-mathematical methods, methods of cluster analysis, graphical and tabular methods.

The article provides a cluster analysis of the regional hotel services markets of Ukraine. The objects of the cluster analysis are 24 regions of Ukraine and Kiev city. The infrastructure components by which the grouping was carried out in 2017 were: number of collective accommodation facilities by region; number of beds (beds) in collective accommodation facilities by region; number of persons staying in collective accommodation facilities by region; length of visitors staying in collective accommodation facilities by region; revenues of collective accommodation facilities by region. The optimal composition of clusters of regional hotel services markets is determined, which are necessary for a more detailed and fundamental market analysis and the development of local development

concepts and strategies. To determine the enlarged number of clusters, it is proposed to choose a threshold distance of 4 or higher. For a more detailed and fundamental analysis of the hotel services market, necessary for the development of local development strategies, it is proposed to choose a threshold distance of 2 or lower, which will determine the optimal composition of clusters by the performance indicators of regional hotel services markets enterprises.

The practical significance of the obtained results lies in the opportunity to use them as an analytical basis for developing regional hotel service market development strategies.

Ключові слова: ринок готельних послуг, регіональний ринок, інфраструктура, кластерний аналіз, туризм, ринок туристичних послуг.

Key words: hotel services market, regional market, infrastructure, cluster analysis, tourism, tourist services market.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Інфраструктурні відмінності, диференціація соціально-економічного розвитку регіональних ринків готельних та туристичних послуг, аутентичні особливості їх культурно-історичного потенціалу, розбіжності природно-кліматичних умов їх формування породжують необхідність проведення їх аналізу, розробки та застосування диференційованих специфічних моделей та концепцій формування та управління їх розвитком, враховуючи різні підходи та механізми досягнення генеральних цілей, поставлених завдань та очікуваних ефектів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Актуальність та своєчасність дослідження розвитку регіональних ринків готельних послуг та готельної галузі підтверджується все більшою зацікавленістю розбудови даної проблематики низкою вітчизняних вчених, зокрема, Рахман М.С. [1] здійснює кон'юнктурний аналіз інфраструктури готелів та аналогічних засобів розміщування за типами та формами власності, а також структури розміщених осіб у динаміці. Лозова О.А., Мамотенко Д.Ю. [2] досліджують сучасний стан готельного господарства в Україні та здійснюють спробу виявлення перспектив щодо ефективного його розвитку. Лук'янець А.В. [3] виокремлює тенденції та закономірності розвитку готельної індустрії, пропонує шляхи розширення та вдосконалення рівня якості надання послуг. Лупич О.О. [4] пропонує систематизацію ключових факторів, які впливають на функціонування готельної індустрії. Мархонос С.М., Турло Н.П. [5] визначають джерела фінансування готельної сфери країни, досліджують інвестиційну привабливість готельного господарства.

Водночас не достатньо ґрунтовно дослідженими залишаються питання функціонування та розвитку локальних ринків туристичних послуг, що не дозволяє, у свою чергу, розробити достатнє підґрунтя для розбудови локальних стратегій їх. Все це обумовлює актуальність та

своєчасність проведення дослідження сучасного стану інфраструктурного забезпечення регіональних ринків туристичних послуг як ключової компоненти розвитку туристичної галузі як на регіональному, так і на державному рівні.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є здійснення аналізу регіональних ринків готельних послуг України шляхом ієрархічної кластеризації за інфраструктурними складовими.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ґрунтовний та детальний аналіз регіональних ринків готельних послуг можливо здійснити шляхом використання інструментів кластерного аналізу, заснованого на об'єднанні об'єктів (регіональних ринків готельних послуг) у кластери, використовуючи міру подібності або відстань між ним за допомогою програмного продукту STATISTICA 10. У якості об'єктів вибірки кластерного аналізу виступають 24 області України та м. Київ, ознаками за якими здійснено групування у 2017 р. виступають: кількість колективних засобів розміщування за регіонами, кількість місць (ліжок) у колективних засобах розміщування за регіонами, кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування за регіонами, тривалість перебування приїжджих у колективних засобах розміщування за регіонами, доходи колективних засобів розміщування за регіонами.

Вихідні статистичні дані, для проведення кластерного аналізу регіональних ринків туристичних послуг наведено у таблиці 1.

Попереднє нормування вихідних даних з метою усунення розбіжностей в одиницях виміру показників здійснено за формулою:

$$z = \frac{(x - \mu)}{\sigma} \quad (1),$$

де z — значення стандартного нормованого розподілу,

Таблиця 1. Вихідні статистичні дані для проведення кластерного аналізу регіональних ринків готельних послуг України, 2017 р.

Регіон	Кількість колективних засобів розміщування за регіонами, од.	Кількість місць (ліжок) у колективних засобах розміщування за регіонами, од.	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування за регіонами, од.	Тривалість перебування у колективних засобах розміщування за регіонами, кількість ночівель	Доходи колективних засобів розміщування за регіонами, тис. грн
Вінницька	85	6217	161649	1038042	355977,5
Волинська	131	6135	124937	480980	109903,9
Дніпропетровська	228	22794	422857	1553008	373949,1
Донецька	121	17357	142192	961965	236178,8
Житомирська	80	4043	85650	370784	95855,4
Закарпатська	250	15310	313082	1560197	646980,3
Запорізька	374	39540	319594	2181335	583216,3
Івано-Франківська	274	14695	340680	1228943	579154,5
Київська	162	13017	293519	1031809	413741,7
Кіровоградська	46	2732	58553	195860	45804,3
Луганська	29	1479	32974	148560	42592,1
Львівська	337	32927	987866	3401146	2083774,7
Миколаївська	271	29229	209681	1054626	231244,1
Одеська	529	53188	478104	3299921	994814
Полтавська	107	8866	261530	1181997	455485,1
Рівненська	52	3798	98798	352650	99297,1
Сумська	52	2911	58098	220821	51593,4
Тернопільська	66	4077	125262	276961	64694,9
Харківська	175	13876	292245	1020447	453797,6
Херсонська	225	24681	161183	1218307	255704,1
Хмельницька	90	5566	183297	477499	121355,6
Черкаська	119	6858	174712	501698	98565
Чернівецька	81	3993	120017	273111	68420,7
Чернігівська	49	3884	59253	196025	61175,1
м. Київ	182	21861	1155444	2539255	4160674,7

Джерело: складено автором за даними [6].

x — значення вихідного розподілу,

μ — середнє значення вихідного розподілу,

σ — стандартне відхилення вихідного розподілу.

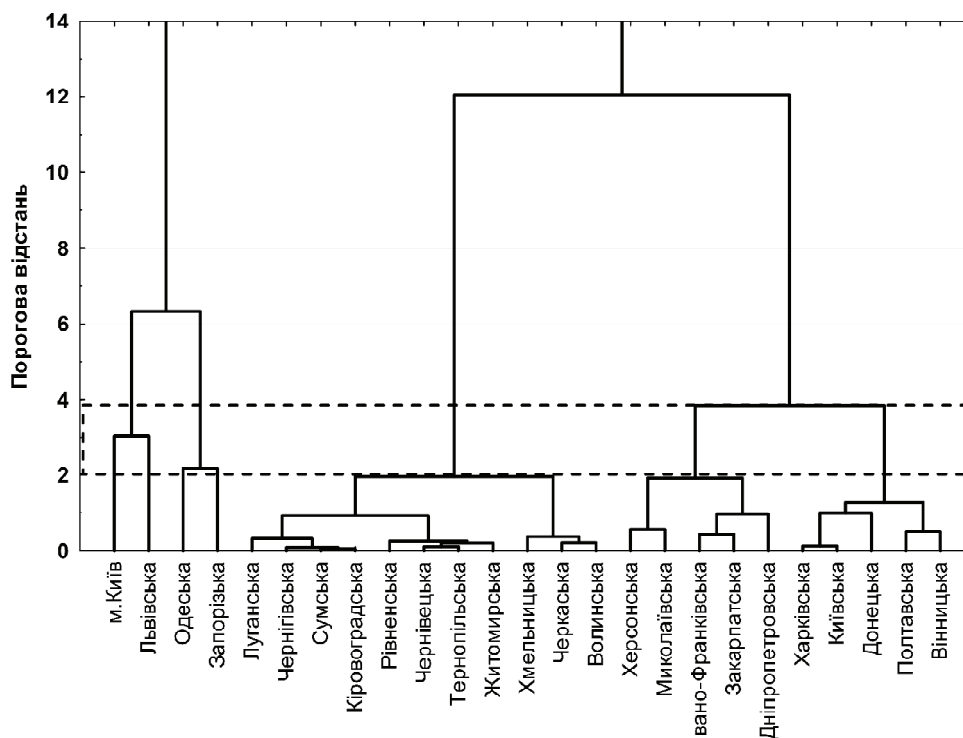
Розрахункові значення нормованих даних наведено у таблиці 2.

Дендограму ієрархічної кластеризації регіональних ринків готельних послуг було побудовано у програмно-

Таблиця 2. Розрахункові значення нормованих даних для проведення кластерного аналізу регіональних ринків готельних послуг України, 2017 р.

Регіон	Кількість колективних засобів розміщування за регіонами	Кількість місць (ліжок) у колективних засобах розміщування за регіонами	Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування за регіонами	Тривалість перебування приїжджих у колективних засобах розміщування за регіонами	Доходи колективних засобів розміщування за регіонами
Вінницька	-0,649574111	-0,613879019	-0,387623795	-0,03506648	-0,17287764
Волинська	-0,274192087	-0,620059747	-0,523412969	-0,634350914	-0,453895494
Дніпропетровська	0,517374355	0,635608049	0,578524022	0,518931294	-0,152353941
Донецька	-0,355796875	0,225795587	-0,459590726	-0,116909725	-0,309688633
Житомирська	-0,690376505	-0,777743704	-0,668726471	-0,752899204	-0,469938984
Закарпатська	0,696904888	0,071503493	0,172491754	0,526665183	0,159449689
Запорізька	1,708804256	1,897833447	0,196578132	1,194882248	0,086630734
Івано-Франківська	0,892756378	0,025148028	0,274570356	0,170303834	0,081992129
Київська	-0,021217245	-0,101330786	0,100132754	-0,041771909	-0,1069105
Кіровоградська	-0,967832783	-0,876559988	-0,768951991	-0,941081543	-0,527097707
Луганська	-1,106560923	-0,971004537	-0,86356278	-0,99196664	-0,530766063
Львівська	1,406866542	1,39938029	2,668361286	2,507148646	1,80027942
Миколаївська	0,868274942	1,120644501	-0,209964566	-0,017225498	-0,315324097
Одеська	2,973678467	2,9265479	0,782869863	2,398251312	0,556678323
Полтавська	-0,470043578	-0,414211332	-0,018187139	0,119799568	-0,059239232
Рівненська	-0,918869911	-0,796210515	-0,620095069	-0,772407668	-0,466008537
Сумська	-0,918869911	-0,863067909	-0,77063493	-0,914228628	-0,520486512
Тернопільська	-0,804623208	-0,775180962	-0,52221087	-0,853833504	-0,505524503
Харківська	0,084868979	-0,036583884	0,095420523	-0,053995091	-0,061166369
Херсонська	0,492892918	0,777840183	-0,389347421	0,15886168	-0,287390597
Хмельницька	-0,608771717	-0,662947974	-0,307552863	-0,638095756	-0,440817569
Черкаська	-0,372117832	-0,56556381	-0,339306787	-0,612062596	-0,466844601
Чернівецька	-0,682216026	-0,781512441	-0,541610908	-0,857975315	-0,501269612
Чернігівська	-0,943351347	-0,789728287	-0,766362853	-0,940904037	-0,509544141
м. Київ	0,141992331	0,565283416	3,288193446	1,579930742	4,172114436

Джерело: складено та розраховано автором за даними.

Рис. 1. Дендограма ієрархічної кластеризації регіональних ринків готельних послуг України

Джерело: складено автором за даними [6].

му продукті STATISTICA 10, послідовним об'єднанням в кластеру спочатку найближчих, а потім і все більш віддалених один від одного об'єктів. У якості алгоритму кластеризації було обрано метод Уорда, мірою відстані обрано Евклідову відстань.

Для визначення укрупненої кількості кластерів доцільно обрати порогову відстань у 4 та вище, тоді як для більш детального та фундаментального аналізу ринку

готельних послуг, необхідного для розробки локальних стратегій розвитку доцільно обрати порогову відстань у 2 та нижче, що дозволить визначити оптимальний склад кластерів за показниками діяльності суб'єктів регіональних ринків готельних послуг. Побудовану дендрограму представлено на рисунку 1.

За порогової відстані у 2 на ринку готельних послуг України утворюються 7 кластерів, причому 4 з

Таблиця 3. Групування регіональних ринків готельних послуг

Порогова відстань - 2			Порогова відстань - 4		
Кластер	Рівень об'єднання кластера	Об'єкти вибірки	Кластер	Рівень об'єднання кластера	Об'єкти вибірки
1	2	3	4	5	6
Кластер 1	-	м. Київ	Кластер 1	3,027400	м. Київ, Львівська обл.
Кластер 2	-	Львівська обл.			
Кластер 3	-	Одеська обл.	Кластер 2	2,161236	Одеська обл., Запорізька обл.
Кластер 4	-	Запорізька обл.			
Кластер 5	1,955897	Волинська обл., Черкаська обл., Хмельницька обл., Житомирська обл., Тернопільська обл., Чернівецька обл., Рівненська обл., Кіровоградська обл., Сумська обл., Чернігівська обл., Луганська обл.	Кластер 3	1,955897	Волинська обл., Черкаська обл., Хмельницька обл., Житомирська обл., Тернопільська обл., Чернівецька обл., Рівненська обл., Кіровоградська обл., Сумська обл., Чернігівська обл., Луганська обл.
Кластер 6	1,916015	Херсонська обл., Миколаївська обл., Івано-Франківська обл., Закарпатська обл., Дніпропетровська обл.	Кластер 4	3,856568	Херсонська обл., Миколаївська обл., Івано-Франківська обл., Закарпатська обл., Дніпропетровська обл., Харківська обл., Київська обл., Донецька обл., Полтавська обл., Вінницька обл.
Кластер 7	1,274801	Харківська обл., Київська обл., Донецька обл., Полтавська обл., Вінницька обл.			

Джерело: складено автором.

Таблиця 4. Частка ринку кластерів на ринку готельних послуг України, 2017 р.

Кластер	Частка ринку кластеру за кількістю КЗР*, %	Частка ринку кластеру за кількістю місць у КЗР, %	Частка ринку кластеру за кількістю осіб, що перебували у КЗР, %	Частка ринку кластеру за тривалістю перебування приїжджих у КЗР, %	Частка ринку кластеру за доходами КЗР, %
1	2	3	4	5	6
Кластер 1	4,42	6,09	17,35	9,49	32,80
Кластер 2	8,19	9,17	14,83	12,71	16,43
Кластер 3	12,86	14,81	7,18	12,33	7,84
Кластер 4	9,09	11,01	4,80	8,15	4,60
Кластер 5	19,32	12,67	16,84	13,06	6,77
Кластер 6	30,33	29,72	21,73	24,71	16,45
Кластер 7	15,80	16,53	17,28	19,56	15,10

Примітка: * колективні засоби розміщування.

Джерело: складено та розраховано автором.

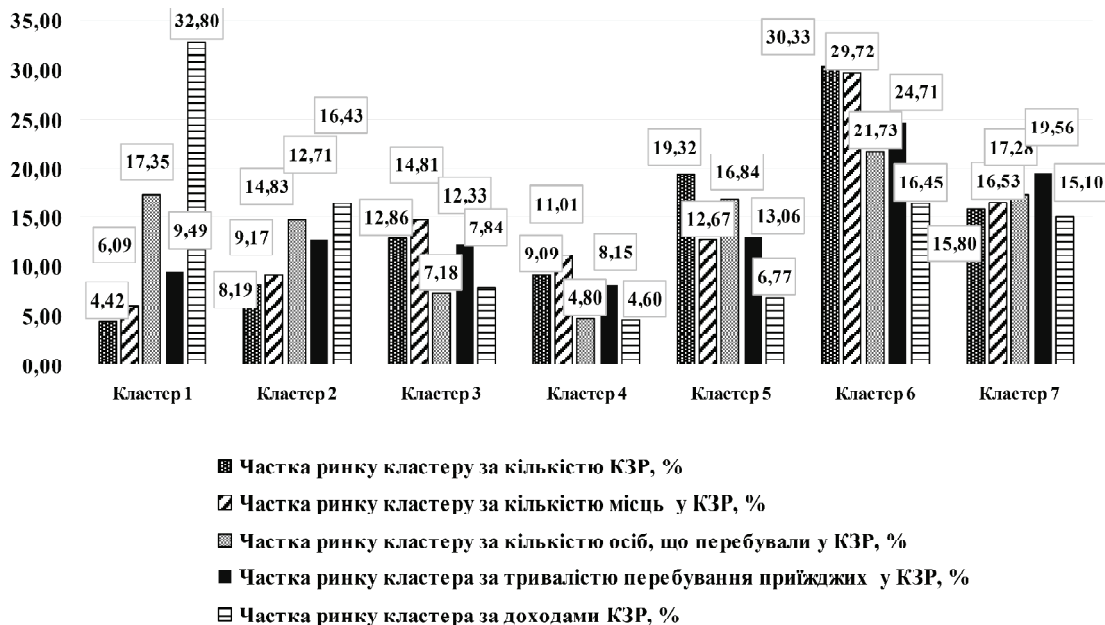

Рис. 2. Частки ринку кластерів на ринку готельних послуг України, 2017 р.

Джерело: складено та розраховано автором.

них утворені з одного об'єкту вибірки. Отже, кластер 1 — м. Київ, кластер 2 — Львівська обл., кластер 3 — Одеська обл., кластер 4 — Запорізька обл., кластер 5 утворено з Волинської обл., Черкаської обл., Хмельницької обл., Житомирської обл., Тернопільської обл., Чернівецької обл., Рівненської обл., Кіровоградської обл., Сумської обл., Чернігівської обл., Луганської обл., кластер 6 утворено з Херсонської обл., Миколаївської обл., Івано-Франківської обл., Закарпатської обл., Дніпропетровської обл., кластер 7 утворено з Харківської обл., Київської обл., Донецької обл., Полтавської обл., Вінницької обл. (табл. 3).

Необхідно також зауважити, що у разі об'єднання регіональних ринків готельних послуг у кластери не використовувалась та не враховувалась географічна ознака, було застосовано тільки економічні показники їх діяльності.

Розрахунок часток ринку кластерів на ринку готельних послуг України дозволить визначити, яке місце займає кластер у відповідному сегменті щодо своїх конкурентів (інших кластерів), а також оцінити ефективність

діяльності кластерів та спрогнозувати подальші перспективи їх розвитку.

Розраховані частки ринків 7 кластерів, які було визначено за порогової відстані 2 (табл. 3) надано у таблиці 4. Об'єкти вибірки кластерів відповідають стовбцю 3 таблиці 3.

Найбільші частки ринку за показниками кількість колективних засобів розміщування, кількість місць у колективних засобах розміщування, кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування та тривалість перебування приїжджих припадають на "кластер 6", до якого входять Херсонська обл., Миколаївська обл., Івано-Франківська обл., Закарпатська обл. та Дніпропетровська обл. Графічне зображення розподілу часток ринку готельних послуг за 6-ма кластерами зображено на рисунку 2.

Водночас за доходами колективних засобів розміщування лідирує м. Київ, яке утворює окремий кластер. Так, його частка ринку становить 32,8%, тоді як "кластер 6" займає — 16,45% та посідає другу позицію. Враховуючи те, що тривалість перебування приїжджих у колективних засобах розміщування

м. Київ досить не значна, а їх кількість коливається на рівні інших кластерів, лідерство кластеру 1 за часткою ринку за доходами свідчить про більш високі ціни на готельні послуги у м. Київ, ніж у інших регіонах України.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У розрізі показників, за якими було здійснено групування та оцінювання кластерів, маємо такі результати:

за часткою ринку кластеру за кількістю колективних засобів розміщення найвища частка ринку припадає на "кластер 6" (30,33%), найменша — на "кластер 1" (4,42%);

за часткою ринку кластеру за кількістю місць у колективних засобах розміщення найвища частка ринку — "кластер 6" (29,72%), найменша — "кластер 1" (6,09%);

за часткою ринку кластеру за кількістю осіб, що перебували у колективних засобах розміщення найвища частка ринку — "кластер 6" (21,73%), найменша — "кластер 4" (4,8%);

за часткою ринку кластеру за тривалістю перебування приїжджих у колективних засобах розміщення найвища частка ринку — "кластер 6" (24,71%), найменша — "кластер 4" (8,15%);

за часткою ринку кластеру за доходами колективних засобів розміщення найвища частка ринку — "кластер 1" (32,8%), найменша — "кластер 4" (4,6%).

Отже, проведений кластерний аналіз національного ринку готельних послуг на підставі групування регіональних ринків за показниками кількість колективних засобів розміщення за регіонами, кількість місць (ліжок) у колективних засобах розміщення за регіонами, кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщення за регіонами, тривалість перебування приїжджих у колективних засобах розміщення за регіонами, доходи колективних засобів розміщення за регіонами має стати підґрунтям розробки локальних стратегій розвитку ринків, спрямованих на забезпечення сталого розвитку.

Література:

1. Рахман М.С. Кон'юнктурний аналіз розвитку готельної індустрії як складової туризму України. Бізнес Інформ. 2015. № 11. С. 205—212.
2. Лозова О.А., Мамотенко Д.Ю. Сучасний розвиток готельного господарства в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 185. С. 251—259.
3. Лук'янець А.В. Аналіз досліджень розвитку готельної галузі України. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 21. С. 91—94.
4. Лупич О.О. Вплив сучасних тенденцій індустрії гостинності на перспективи її розвитку в Україні. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2016. Вип. 1 (2). С. 78—82.
5. Мархонос С.М., Турло Н.П. Аналіз сучасного стану та фінансове забезпечення розвитку готельного

господарства України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 35—39.

6. Статистичний збірник "Колективні засоби розміщення в Україні у 2017 році". Київ: Державна служба статистики України. 2018. 142 с.

References:

1. Rahman, M.S. (2015), "Market analysis of hospitality industry development as a part of tourism in Ukraine", *Biznes Inform*, vol. 11, pp. 205—212.
2. Lozova, O. and Mamotenko, D. (2017), "The modern development of the hotel industry in Ukraine", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenska*, vol. 185, pp. 251—259.
3. Lukianets, A.V. (2017), "Analysis of the research in the development of the hotel industry in Ukraine", *Prychornomorski ekonomichni studii*, vol. 21, pp. 91—94.
4. Lupych, O. (2016), "The impact of modern trends in the hospitality industry on the prospects of its development in Ukraine", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, vol. 1 (2), pp. 78—82.
5. Markhonos, S.M. and Turlo, N.P. (2017), "Analysis of the modern state and financial provision for the development of the hospitality industry of Ukraine", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 14, no. 2, pp. 35—39.
6. State Statistics Service of Ukraine (2018), *Kolektyvni zasoby rozmishchuvannia v Ukraini u 2017 rotsi. Statystychnyi zbirnyk [Collective accommodation facilities in Ukraine in 2017. Statistical yearbook]*, Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2019 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 614.314.144

Н. В. Харченко,
 д. е. н., доцент, доцент кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
 організації та економіки охорони здоров'я з лікарсько-трудовою експертизою,
 Українська медична стоматологічна академія
 ORCID ID: 0000-0001-8668-1596

І. А. Голованова,
 д. м. н., професор, завідувач кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
 організації та економіки охорони здоров'я з лікарсько-трудовою експертизою,
 Українська медична стоматологічна академія
 ORCID ID: 0000-0002-8114-8319

А. В. Костріков,
 к. м. н., доцент, доцент кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я,
 організації та економіки охорони здоров'я з лікарсько-трудовою експертизою,
 Українська медична стоматологічна академія
 ORCID ID: 0000-0003-3045-5439

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.11

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДЕРЖАВИ І ЗДОРОВ'Я ПРАЦЮЮЧИХ

N. Kharchenko,
 Doctor of Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Medicine,
 public health, healthcare organization, and economy with medical expertise Ukrainian Medical Dental Academy
 I. Golovanova,
 MD, Professor, Head of the Department of Social Medicine, public health, healthcare organization,
 and economy with medical expertise Ukrainian Medical Dental Academy
 A. Kostrikov,
 Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Medicine, public health,
 healthcare organization, and economy with medical expertise Ukrainian Medical Dental Academy

ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE STATE AND HEALTH OF WORKING PERSONS

Статтю присвячено дослідженню впливу здоров'я працездатного населення на економічний розвиток держави, на ріст валового внутрішнього продукту в країні. Представлено п'ятивимірну модель здоров'я, аспекти здоров'я, три фактори стану здоров'я населення. Висвітлено суть громадського здоров'я, його основне завдання. Обґрунтовано, що здоров'я людини і економічний розвиток суспільства мають тісний взаємозв'язок та взаємозалежність. Запас здоров'я вичерпується з часом і може бути збільшений через інвестування в медичні послуги. Інвестиції в розвиток людського фактора, в програми, пов'язані з охороною і зміцненням здоров'я населення, економічно виправдані і в результаті приносять "дохід" суспільству загалом. Знайдено кореляційну залежність між номінальним ВВП України та зайнятим населенням за видами економічної діяльності.

The article is devoted to the study of the impact of the health of the able-bodied population on the economic development of the country, on the growth of gross domestic product in the country. The five-dimensional model of health, health aspects, three factors of population health are presented. Public health is covered, its main task. It is substantiated that human health and economic development of society are closely interconnected and interdependent. Health is depleted over time and can be increased by investing in health care services. Investments in the development of the

human factor, in programs related to the protection and promotion of public health, are economically justified and, as a result, bring "income" to society as a whole. The correlation between the nominal GDP of Ukraine and the employed population by types of economic activity is found.

According to the estimates of the World Health Organization and the European Union, its financing must be at least 6–8% of GDP for the health system to function effectively.

According to a report by the World Health Organization (WHO), health care costs are increasing faster than the global economy, accounting for 10 percent of global gross domestic product (GDP). In poor countries, the cost of medical services increases annually by an average of 6% and in the rich countries by 4%.

The health stock is exhausted over time and can be increased by investing in medical services. Investments in the development of the human factor, in programs related to the protection and promotion of health of the population are economically justified and as a result bring "income" to society as a whole

Investment in health development will generate health benefits, which in turn is required to be successful in all other manufacturing and consumption sectors.

An effective preventive medicine system should be implemented as a proposal immediately. This requires the creation of an effective public health system that monitors, identifies, causes, proposes and controls the implementation of effective health measures. Funding of public health programs at least 5% of the total expenditure on the health care system.

*Ключові слова: здоров'я працюючих, громадське здоров'я, економічне зростання, номінальний ВВП.
Key words: health of workers, public health, economic growth, nominal GDP.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) зазначено, що здоров'я — це не лише відсутність хвороб або фізичних дефектів, а стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя [1].

Якщо взяти до уваги, що психологічне — це емоційне, інтелектуальне і духовне благополуччя, отримасмо п'ятивимірну модель здоров'я. Кожен із п'яти вимірів є важливим для загального благополуччя людини.

Усі три аспекти здоров'я — фізичний, психологічний і соціальний — тісно взаємопов'язані. Тому важливо зберігати рівновагу і дбати про всі аспекти благополуччя.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналізу економічного розвитку держави і здоров'я працюючих приурочені численні теоретичні дослідження Солоненко Н.Д., Бадікова Т. та інших вчених. Але окремі теоретичні аспекти цієї проблеми потребують ґрунтовного опрацювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Здоров'я людини і економічний розвиток суспільства мають тісний взаємозв'язок та взаємозалежність у поточному і перспективному періоді, що і є головною метою діяльності суспільства.

Таблиця 1. П'ятивимірна модель здоров'я

Здоров'я – це стан повного фізичного, психологічного і соціального благополуччя (ВООЗ)				
Фізичне благополуччя. Вправи, харчування, гігієна, відпочинок	Інтелектуальне благополуччя. Здатність набувати і застосовувати знання, аналізувати проблеми і приймати рішення	Емоційне благополуччя. Як людина реагує на події, як справляється з невдачами і стресами	Духовне благополуччя. Позитивні цінності, ідеали, мета і сенс життя	Соціальне благополуччя. Спілкування і взаємодія з іншими людьми

Джерело: [1].

Таблиця 2. Аспекти здоров'я

Фізичне благополуччя	Добре фізичне самопочуття, енергія, бадьорість, здатність витримувати фізичні навантаження	
Психічне благополуччя	Інтелектуальне	Уміння вчитися й отримувати задоволення від навчання, здатність аналізувати проблеми та приймати зважені рішення
	Емоційне	Здатність розуміти почуття – свої та інших людей, уміння долати невдачі, керувати стресами
	Духовне	Усвідомлення свого призначення і сенсу життя, сприйняття загальнолюдських цінностей, залучення до культурної спадщини людства
Соціальне благополуччя	Задоволення соціальним статусом і якістю стосунків з оточенням, здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з людьми	

Джерело: [1].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Здорове суспільство — незмінний пріоритет для Всесвітньої організації охорони здоров'я. Середня тривалість життя чоловіка у багатьох країнах ЄС вже становить майже 80 років, а жінки — 85. Серед європейських лідерів за тривалістю життя — Швейцарія, Італія, Франція та Ісландія [3].

Стан здоров'я дуже відрізняється поміж населення і пояснюється трьома факторами. Перший фактор — людська поведінка (здоров'я і спроможність його поліпшення залежить від доходу, освіти та змін у поведінці). Другий фактор — величина і ефективність або дієвість витрат у системі охорони здоров'я. Третій фактор — існуюче розповсюдження захворюваності, яке більше визначається кліматом і географією [2, с. 34].

Безумовно, здоров'я нації багато в чому залежить від особливостей харчування, кліматичних умов, екологічної безпеки та ряду інших об'єктивних факторів, які є визначальними для здоров'я людини. Але водночас все більший вплив на якість та тривалість життя людини має система громадського здоров'я країни.

Під громадським здоров'ям варто розуміти здоров'я населення в цілому, обумовлене як біологічними, так і соціальними факторами. Громадське здоров'я як система знань полягає у вивченні та розробці стратегічних та тактичних медико-соціальних пропозицій, які спрямовано на підвищення якості та тривалості життя населення [3].

Одне з найважливіших завдань для сучасних фахівців з Public Health — це зменшення ризиків розвитку неінфекційних хвороб, які є основною причиною смертності. Зокрема це стосується серцево-судинних захворювань та хвороб органів дихання [3]. В цьому напрямі велике значення має соціальний маркетинг, який зосереджує свою увагу на особистісній поведінці і прагне до просування свідомих рішень індивідумів з метою зміни їхньої поведінки в бажаному напрямі [2, с. 391].

Існують різні типи поведінки, які формують здоров'я і відповідно до цього різні способи, користуючись якими соціальний маркетинг може змінити ці типи поведінки: поведінка, спрямована на пошуки лікування; поведінка професійних медичних працівників; поведінка

Таблиця 3. Витрати на охорону здоров'я (у відсотках від ВВП)

Назва країни	%
Єврозона	8
Центральна Європа та Балтика	5
Чехія	6,2
Польща	4,5
Словаччина	5,9
Румунія	4,4
Туреччина	4,1
Молдова	5,2
Грузія	1,8
Білорусь	3,9
Казахстан	2,4
Російська Федерація	3,9
Україна	3,0

Джерело: [6].

стосовно згоди пацієнта; поведінка, що характеризує спосіб життя.

Останній тип поведінки стосується стану здоров'я, включаючи індивідуального рішення щодо рівня фізичного і психологічного навантаження, харчування, тютюнопаління, вживання алкоголю, сексуальних стосунків, використання контрацептивів та інші [2, с. 392].

Україна підписала Конвенцію Всесвітньої організації охорони здоров'я з боротьби проти тютюну, що зобов'язало вжити заходів з обмеження куріння у громадських місцях. Хоча водночас Україна поки що не застосувала цінових та податкових заходів, які б стимулювали курця боротися з цією звичкою [3].

Громадське здоров'я також характеризує життєздатність всього суспільства як соціального організму і його можливості безперервного гармонічного росту і соціально-економічного розвитку. Тому показники рівня здоров'я населення нерозривно пов'язані з показниками якості життя [2].

Термін "якість життя" виникає на початку 70-х років минулого століття у німецьких суспільних науках. Шведські вчені включали у це поняття об'єктивні умови життя, як-от: рівень освіти, доходів, житлові умови, стан здоров'я, а також стосунки у сім'ї. Американські фахівці вирішили піти іншим шляхом, а саме дати визначення цьому терміну крізь призму суб'єктивного сприйняття

Таблиця 4. Залежність номінального ВВП України від зайнятого населення за видами економічної діяльності

Зайняте населення, тис. осіб x	ВВП України (млн дол.) y	Порядковий номер ознаки (рангів)		Різниця рангів d (x-y)	Квадрат різниці рангів d ²
		x	y		
2012 19261,4	175781	6	6	0	0
2013 19314,2	183310	7	7	0	0
2014 18073,3	131805	5	5	0	0
2015 16443,2	90615	4	1	3	9
2016 16276,9	93270	2	2	0	0
2017 16156,4	112154	1	3	-2	4
2018 16360,9	130832	3	4	-1	1

життя, тобто наскільки людина (та суспільство) є щасливими та задоволеними. Сучасне трактування цього терміну об'єднує вищезгаданих два підходи. Отже, якість життя — це оцінка певного набору умов та характеристик життя людини, а також ступінь задоволеності людиною тими умовами та характеристиками життя [4].

Здоров'я людини і економічний розвиток суспільства мають тісний взаємозв'язок та взаємозалежність: не тільки економіка впливає на здоров'я населення, а й здоров'я населення впливає на економіку. Здоров'я стосується найголовнішого елементу виробничих сил — безпосередньо виробника з його здібностями до роботи і навичками до праці. Воно безпосередньо впливає на продуктивність праці і цей вплив особливо значущий при найбільш високій продуктивності праці [2, с. 14].

Запас здоров'я вичерпується з часом і може бути збільшений через інвестування в медичні послуги [2, с. 25]. Інвестиції в розвиток людського фактора, в програми, пов'язані з охороною і зміцненням здоров'я населення, економічно виправдані і в результаті приносять "дохід" суспільству загалом [2, с. 15—16].

У звіті Світового банку "Інвестиції в охорону здоров'я" (1993) фінансування у цій сфері розглядається не як відтік коштів з економічної сфери, а як вкладення їх у розвиток економіки, бо здорове населення — це основоположний елемент його добробуту, який сприяє економічному зростанню, а правильна політика у цій сфері зумовлює гарний стан здоров'я [2, с. 28].

Інвестиції у розвиток сфери здоров'я дадуть прибуток у вигляді самого здоров'я, а це в свою чергу потрібно для успішної діяльності в усіх інших сферах виробництва і споживання [2, с. 79]. Якість послуг з охорони здоров'я має бути достатньо високою, щоб отримувачі цих благ могли брати повноцінну участь у житті суспільства [2, с. 95]. Провідна роль держави у розвитку людського капіталу може бути виправдана досягненням ефективності [2, с. 101].

Базове громадське здоров'я і профілактична допомога повинні підтримуватися податками, якщо нація хоче мати вартісно-ефективну структуру розподілу ресурсів з точки зору перспектив максимізації стану здоров'я [2, с. 209].

У звіті Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), повідомляють, що витрати на охорону здоров'я збільшуються швидше зростання світової економіки і становлять 10 відсотків глобального валового внутрішнього продукту (ВВП). У бідних країнах вартість медичних послуг збільшується щорічно в середньому на

6%, а в багатих — на 4%. На пацієнтів припадає понад 35 відсотків таких витрат. Внаслідок такої ситуації щороку майже 100 мільйонів осіб потрапляють у крайню бідність. Підвищення обсягів державного фінансування охорони здоров'я є необхідною умовою досягнення загального охоплення послугами охорони здоров'я [5].

Наголошується, що витрати на охорону здоров'я — це не додаткове навантаження на бюджет, а інвестиції в боротьбу з бідністю, засіб підвищення продуктивності праці, забезпечення економічного зростання і побудови більш здорового, безпечного і справедливого суспільства. В середньому в країнах з рівнем доходу нижче середнього щорічні бюджетні витрати на охорону здоров'я на душу населення становлять 60 дол., а в країнах з вищим рівнем доходу — близько 270 дол [5].

Пацієнтські організації та представники влади України погодили принципові кроки щодо змін у системі охорони здоров'я, одним з яких стане боротьба за збільшення фінансування охорони здоров'я до 4% ВВП у 2020 році з подальшим зростанням цього показника до 7% [7].

За розрахунками Всесвітньої організації охорони здоров'я та Європейського Союзу, для ефективного функціонування системи охорони здоров'я її фінансування має становити не менше 6—8% ВВП [8].

За останні роки працездатне населення в Україні офіційно скоротилося на 2 млн осіб. Згідно з інформацією Державної служби зайнятості, у 2018 році ситуація на ринку праці, вперше з 2013 року, характеризувалася зростанням зайнятості. У порівнянні з 2017 роком збільшилася чисельність зайнятого населення на 185 тис. осіб до 16,4 млн осіб, рівень зайнятості зріс з 56,3% до 57,2%. Рівень безробіття скоротився з 9,4% економічно активного населення до 8,6%, кількість безробітних зменшилася на 128 тис. осіб до 1,5 млн осіб [9].

Знайдемо залежність номінального ВВП України від зайнятого населення за видами економічної діяльності.

Між зайнятістю населення і номінальним ВВП України прослідковується прямий сильний зв'язок (0,75) — чим менше зайнятого населення за видами економічної діяльності, тим менше вироблено ВВП в Україні.

Достовірність результату дослідження складає 95,5%, т.я. $t \geq 2$.

Коефіцієнт рангової кореляції складає:

$$R = 1 - \frac{6 \cdot 14}{7(7^2 - 1)} = 1 - \frac{84}{336} = 1 - 0,25 = +0,75.$$

Середня помилка коефіцієнту рангової кореляції дорівнює:

$$m_p = \sqrt{\frac{1 - 0,75^2}{7 - 2}} = \sqrt{\frac{1 - 0,5625}{5}} = \sqrt{\frac{0,4375}{5}} = \sqrt{0,0875} = 0,2958.$$

Критерій достовірності (критерій Стюдента) свідчить:

$$t = \frac{0,75}{0,2958} = 2,5355.$$

ВИСНОВКИ

В якості пропозицій необхідно негайно впровадити ефективну систему профілактичної медицини. А для цього потрібно створити ефективну систему охорони громадського здоров'я, яка буде проводити моніторингу тенденцій захворюваності, визначати їх причини, пропонувати і контролювати здійснення ефективних заходів для поліпшення здоров'я. Фінансування державних програм громадського здоров'я не менше ніж 5% від суми усіх видатків на систему охорони здоров'я.

Література:

1. Сучасне уявлення про здоров'я і соціальне благополуччя. Режим доступу: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/19/114>
2. Солоненко Н.Д. Економіка охорони здоров'я: навч. посіб. / Н.Д. Солоненко. — К.: ДП "Вид. дім. "Персонал", 2014. — 408 с.
3. Бадіков Т. Здорове суспільство — здоровий ти: пріоритет на громадське здоров'я. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5b3a57878efa5/>
4. Бадіков Т. Якість життя українців — крізь терни до зірок. Режим доступу: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5a8ad026aa54b/>
5. Витрати на охорону здоров'я зростають швидше, ніж світова економіка — ВООЗ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2645390-vitrati-na-ohoronu-zdorova-zrostaut-svidse-niz-svitova-ekonomika-vooz.html>
6. Неefективні аспекти охорони здоров'я в Україні: чи справді якість відповідає ціні? Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/neefektivni-aspekti-ohoroni-zdorov-ya-v-ukrayini-chi-spravdi-yakist-vidpovidaye-tsini/>
7. Пацієнти та представники влади вимагатимуть збільшення фінансування охорони здоров'я в Україні у 2020 році до 4% ВВП. Режим доступу: <https://ua.interfax.com.ua/news/pharmacy/616579.html>
8. 3,8% ВВП на систему охорони здоров'я: доопрацьований проект Держбюджету-2019. Режим доступу: <https://www.apteka.ua/article/480112>
9. Комітет з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення провів робочу нараду щодо функціонування Фонду соціального страхування та Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Режим доступу: <https://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/167723.html>

References:

1. Education based on life skills (2019), "Modern ideas about health and social well-being", , available at: <http://dlse.multycourse.com.ua/ua/page/19/114> (Accessed 10 Nov 2019).

2. Solonenko, N.D. (2014), *Ekonomika okhorony zdorov'ya* [Healthcare Economics], Vyd. dim. "Personal", Kyiv, Ukraine.

3. Badikov, T. (2018), "A healthy society - you are healthy: a priority for public health", available at: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5b3a57878efa5/> (Accessed 10 Nov 2019).

4. Badikov, T. (2018), "The quality of life of Ukrainians is through the thorns to the stars", available at: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/badikov/5a8ad026aa54b/> (Accessed 10 Nov 2019).

5. Ukrinform (2019), "Health care costs are rising faster than the WHO global economy", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2645390-vitrati-na-ohoronu-zdorova-zrostaut-svidse-niz-svitova-ekonomika-vooz.html> (Accessed 10 Nov 2019).

6. VoxUkraine (2019), "Ineffective aspects of health care in Ukraine: is the quality good for the price?", available at: <https://voxukraine.org/uk/neefektivni-aspekti-ohoroni-zdorov-ya-v-ukrayini-chi-spravdi-yakist-vidpovidaye-tsini/> (Accessed 10 Nov 2019).

7. Interfax (2019), "Patients and government officials will demand an increase in health care financing in Ukraine in 2020 to 4% of GDP", available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/pharmacy/616579.html> (Accessed 10 Nov 2019).

8. apteka.ua (2018), "3.8% of GDP on the health care system: finalized draft Budget 2019", available at: <https://www.apteka.ua/article/480112> (Accessed 10 Nov 2019).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), "The Committee on Social Policy, Employment and Pension provided a working meeting on the functioning of the Social Insurance Fund and the Compulsory State Social Insurance Fund for unemployment", available at: portal.rada.gov.ua/news/Novyny/167723.html (Accessed 10 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку
наукових фахових видань України
з ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

А. А. Олешко,
д. е. н., професор, професор кафедри менеджменту,
Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: 0000-0001-9328-7730

А. О. Усатенко,
магістрантка, Київський національний університет технологій та дизайну
ORCID ID: 0000-0002-0919-2163

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.16

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕРСОНАЛУ

А. Oleszko,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Management Department,
Kyiv National University of Technologies and Design
А. Usatenko,
undergraduate student, Kyiv National University of Technologies and Design

FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCE OF STAFF

У статті запропоновано напрями формування цифрової компетентності персоналу з урахуванням світових трендів розвитку бізнесового середовища. Розглянуто досвід Європейського Союзу щодо розробки цифрових компетенцій, рівня володіння ними та цифрових навичок. Охарактеризовано такі цифрові компетенції, як інформаційна грамотність, цифрова безпека, створення цифрового контенту, комунікація і співпраця, вирішення проблем у роботі з даними та інформацією в цифровому середовищі. Результати дослідження полягають в узагальненні основних тенденцій формування цифрової компетентності та визначенні ключових вимог до персоналу корпорацій щодо володіння цифровими навичками. З'ясовано, що здатність здійснювати професійну діяльність в інформаційному суспільстві обумовлена рівнем цифрових компетенцій персоналу, що потребує впровадження сучасних форм підготовки професіоналів нового покоління.

The level of digital competence in the coming decades will determine the competitiveness of staff when hiring, and quality digital skills will be one of the mandatory requirements of employers. The article proposes directions of formation of digital competence of the staff considering the world trends of business environment development. The experience of the European Union in developing digital competences, their level of competence and digital skills is examined. Digital competencies such as information literacy, digital security, digital content creation, communication and collaboration, and data and information management in the digital environment are described. Digitalization is expected to have disruptive effects on jobs and skills. It will lead to the creation of some new jobs and occupations in various sectors. It has been found out that in Ukraine it is necessary to adjust the state policy in the field of education and training of professional for the digital society. This implies the introduction of modern forms of training for the next generation of professionals, the formation and dissemination of digital literacy among the population, the introduction of effective systems of training and retraining of staff, training of teachers and the formation of digital skills. It has been proven that in today's context, digital competencies must include the knowledge, abilities, character traits and behaviors that are necessary for an individual to use ICTs and digital technologies to achieve their personal or professional goals. Results of the survey showed the main trends in digital

competence formation and identify key requirements for corporation personnel to have digital skills. It has been found out that the ability to pursue a professional activity in the information society is conditioned by the level of digital competencies of the staff, which requires the introduction of modern forms of training for the new generation of professionals.

Ключові слова: цифрова компетентність, цифрова економіка, цифрове суспільство, цифрові навички, персонал, інформаційно-комунікаційні технології.

Key words: digital competence, digital economy, digital society, digital skills, staff, information and communication technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Цифрова трансформація та технологічні інновації у сфері використання інформаційно-комунікаційних технологій, альтернативних видів енергії, біотехнологій, автоматизованого виробництва, урізноманітнення й удосконалення робіт зумовлюють докорінні зміни в якості людського капіталу та формують нові вимоги до рівня знань і компетенцій персоналу. Поряд зі зростанням попиту на фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій, які у 2018 році мали найвищий рівень зайнятості з-поміж основних професій світу, зростають вимоги до рівня цифрових навичок персоналу будь-яких видів економічної діяльності. Цифрові навички необхідні населенню як у професійній діяльності — для складного аналізу даних та розробки алгоритмів, програм, роботи в системах автоматизованого й роботизованого виробництва, наданні послуг, торгівлі, ведення бізнесу, так і в процесі формування цифрової та медіаграмотності, необхідної для пошуку інформації.

У цьому контексті наскрізна цифровізація всіх ієрархічних рівнів господарської системи формує потребу в людських ресурсах і робочій силі нової якості. А отже, наративом управління корпораціями стає формування і розвиток цифрової компетентності персоналу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методологічні основи формування цифрових компетенцій закладені в роботах Carretero S., Vuorikari R. & Punie Y. [1], С. Куйбіди [2], К. Січкаренко [3].

Зарубіжні вчені виділяють п'ять груп ключових компетенцій, якими має володіти фахівець: 1) політичні й соціальні компетенції; 2) компетенції мультикультурності, тобто здатності комунікувати з різними культурами та релігіями; 3) компетенції комунікабельності; 4) цифрові компетенції — ті, що пов'язані з виникненням інформаційного суспільства; 5) компетенції, спрямовані на особистісний та професійний саморозвиток упродовж життя [4].

Необхідність опанування цифрові знання зумовлена такими чинниками, як зростаюча глобалізація; зростання тривалості життя; автоматизація робочих місць; цифровізація; поширення засобів комунікації і засобів масової інформації з використанням ІКТ; трансформація робочих місць під впливом нових технологій [5]. Крім того, процеси формування цифрових навичок потребують державної підтримки. За відсутності сформованої та виваженої політики в цьому напрямі сфера цифро-

вих компетенцій в Україні розвивається хаотично та переважно окремо від формальної освіти, що суттєво впливає як на якість формування людського капіталу, так і на можливість його реалізації [2, с. 10].

На думку вітчизняних авторів, цифрові компетенції — це сукупність знань, здібностей, особливостей характеру і поведінки, які необхідні для того щоб людина могла використовувати ІКТ та цифрові технології для досягнення цілей у своєму особистому або професійному житті [2, с. 6]. Цифрова компетентність, на відміну від компетенцій, передбачає здатність здійснювати професійну діяльність у поєднанні з якостями, що дозволяють діяти самостійно. Це багатогранний еволюційний процес, що постійно змінюється при появі нових технологій [6]. Саме дослідження цифрової компетентності в умовах мінливого середовища потребують удосконалення та доповнення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка пропозицій щодо формування і розвитку цифрової компетентності персоналу вітчизняних корпорацій з урахуванням світових трендів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Виклики інформатизації та цифровізації зумовлюють формування таких навичок: 1) когнітивні (логічне і креативне мислення, вербальна грамотність, вміння вирішувати проблеми), 2) соціальні (особистісні якості, готовність отримувати новий досвід, сумлінність, емоційна стабільність, саморегулювання, неконфліктність, прийняття рішень, навички міжособистісного спілкування), 3) технічні (навички, необхідні для роботи за конкретною професією).

Формування цифрової компетентності у потенційного та працюючого персоналу передбачає їх наближення і адаптацію до світової практики. Наразі в країнах Європейського Союзу розроблено керівництво щодо цифрових компетенцій громадян [1]. Керівництво включає п'ять цифрових компетенцій, яким відповідають відповідні цифрові навички (табл. 1).

Рівень цифрової компетентності найближчими десятиліттями визначатиме конкурентоспроможність персоналу при прийнятті на роботу, а якісне володіння цифровими навичками стане однією з обов'язкових вимог роботодавців.

Опанування цифрових компетенцій включає вісім рівнів (від найпростішого до найскладнішого (табл. 2).

Таблиця 1. Цифрові компетенції та цифрові навички

Цифрові компетенції	Цифрові навички
Компетенція 1: Інформаційна грамотність	
1.1. Перегляд, пошук, фільтрація даних, інформації та цифрового вмісту	Визначати інформаційні потреби, шукати дані та інформацію у цифрових середовищах, отримувати доступ до них та здійснювати навігацію; створювати та оновлювати персональні стратегії пошуку
1.2. Оцінка даних, інформації та цифрового контенту	Аналізувати, порівнювати та здійснювати критичну оцінку достовірності та надійності джерел даних, інформації та цифрового контенту
1.3. Управління даними, інформацією та цифровим вмістом	Організовувати, зберігати, обробляти та отримувати дані, інформацію та вміст у цифрових середовищах
Компетенція 2: Комунікація та співпраця	
2.1. Взаємодія за допомогою цифрових технологій	Взаємодіяти за допомогою різних цифрових технологій та розуміти засоби цифрового спілкування для певного контексту
2.2. Обмін цифровими технологіями	Обмінюватись даними, інформацією та цифровим вмістом з іншими за допомогою цифрових технологій
2.3. Реалізація громадянської позиції за допомогою цифрових технологій	Брати участь у суспільному житті шляхом використання державних та приватних цифрових послуг; шукати можливості для самовдосконалення та участі у громадянському суспільстві за допомогою цифрових технологій
2.4. Співпраця за допомогою цифрових технологій	Використовувати цифрові інструменти та технології для спільних процесів, спільної побудови та створення ресурсів та знань
2.5. Нетикет (мережевий етикет)	Усвідомлювати норми поведінки та ну-хау, використовуючи цифрові технології та взаємодіючи в цифрових середовищах; пристосовувати комунікаційні стратегії до конкретної аудиторії та усвідомлювати культурне та ментальне різноманіття в цифрових середовищах
2.6. Управління цифровою ідентичністю	Створювати та керувати однією чи кількома цифровими ідентичностями, мати можливість захищати власну репутацію, працювати з даними, створеними за допомогою кількох цифрових засобів, середовищ і служб
Компетенція 3: Створення цифрового контенту	
3.1. Розробка цифрового контенту	Створювати та редагувати цифровий контент у різних форматах
3.2. Інтеграція та переробка цифрового контенту	Вносити зміни, вдосконалювати та інтегрувати інформацію в існуючий масив знань для створення нового, оригінального змісту та знань
3.3. Авторське право та ліцензії	Розуміти застосування авторських прав до даних, інформації та цифрового контенту
3.4. Програмування	Планувати та розробляти послідовність зрозумілих інструкцій для обчислювальної системи для вирішення заданої проблеми або виконання конкретного завдання
Компетенція 4: Безпека	
4.1. Захист пристроїв	Захищати пристрої та цифровий вміст, розуміти ризики та загрози у цифрових середовищах; знати про заходи безпеки
4.2. Захист персональних даних та конфіденційність	Захищати персональні дані та конфіденційність у цифрових середовищах, застосовувати «політику конфіденційності» щодо інформування й використання персональних даних
4.3. Захист здоров'я та добробуту	Уникати ризиків для здоров'я та загрози фізичному та психологічному самопочуттю під час використання цифрових технологій; вміти захистити себе та інших від можливих небезпек у цифрових умовах; усвідомлювати цифрові технології соціального добробуту та соціального включення
4.4. Захист навколишнього середовища	Усвідомлювати вплив цифрових технологій на навколишнє середовище
Компетенція 5: Вирішення проблем	
5.1. Вирішення технічних проблем	Виявляти технічні проблеми під час роботи пристроїв та використання цифрових середовищ та вміти їх вирішувати
5.2. Визначення потреб та технологічних відповідей	Оцінювати потреби щодо вибору та використання цифрових інструментів, знаходити можливі технологічні відповіді для їх задоволення; налаштовувати цифрові середовища під особисті потреби
5.3. Творче використання цифрових технологій	Використовувати цифрові інструменти та технології для створення знань, процесів та продуктів; брати участь у когнітивній обробці, розуміти шляхи вирішення концептуальних проблем та проблемних ситуацій у цифрових середовищах
5.4. Визначення прогалин у цифровій компетентності	Вдосконалювати власну цифрову компетентність, підтримувати інших щодо розвитку цифрової компетенції; шукати можливості для саморозвитку та бути в тренді цифрової еволюції

Джерело: узагальнено за [1].

Слідування європейським та глобальним цифровим трендам у процесах цифрового розвитку українського суспільства, у тому числі впровадження позитивного досвіду у запровадженні вимог до цифрових компетенцій, дозволить здійснити технологічний прорив і забезпечити рівноправне позиціонування України в світогосподарських процесах. Принагідно, що протягом останнього десятиліття кількість працюючих у галузі інформаційно-комунікаційних технологій зросла на 33% у країнах Європейського Союзу, порівняно з 2% зростанням загальної зайнятості. Освіта в галузі ІКТ є перспективною для працевлаштування на ринку праці: у ЄС у 2016 році частка людей, які мають освіту в галузі ІКТ і були працевлаштовані або як ІКТ-спеціаліст, або за іншим заняттям становила понад 91%. Зазначене ілюструє високу затребуваність цифрових навичок на ринку праці.

Цифрові навички людського капіталу мають бути сформовані на трьох рівнях [7]:

1) вищий рівень — навички управління цифровою економікою та цифрового підприємництва: вміння визначати нові можливості для бізнесу, нові бізнес-моделі, нові способи ведення бізнесу, вміння впроваджувати інновації та управляти змінами;

2) середній рівень — цифрові спеціалізовані навички: навички, необхідні для дослідження, розробки, проектування, стратегічного планування, управління, виробництва, консалтингу, маркетингу, продажу, інтеграції, встановлення, адміністрування, підтримки та обслуговування програмного забезпечення та систем ІКТ;

3) низовий рівень — навички цифрових користувачів: цифрова грамотність, навички, необхідні для ефективного використання засобів, систем та пристроїв ІКТ, що охоплюють використання Інтернету, додатків, основного та вдосконаленого програмного забезпечення та спеціалізованих інструментів, що підтримують конкретні бізнес-функції.

Таблиця 2. Рівні цифрових компетенцій та їх характеристика

Базовий рівень (Foundation)	1 (під керівництвом)	2 (автономний)
	<ul style="list-style-type: none"> • визначати інформаційні потреби, • знаходити дані, інформацію та вміст шляхом простого пошуку в цифрових середовищах, • знаходити спосіб доступу до даних та інформації, • визначити прості стратегії особистого пошуку 	
Середній рівень (Intermediate)	3	4
	<ul style="list-style-type: none"> • визначати інформаційні потреби, • виконувати чітко визначені та рутинні пошуки даних та інформації в цифрових середовищах, • отримувати доступ до даних та переходити між ними, • пояснювати чітко визначені та рутинні стратегії особистого пошуку 	<ul style="list-style-type: none"> • пояснювати інформаційні потреби, • організовувати пошук даних, інформації та вмісту в цифрових середовищах, • описувати як отримати доступ до даних та здійснювати навігацію між ними, • організувати особисті стратегії пошуку
Продвинутий рівень (Advanced)	5	6
	<ul style="list-style-type: none"> • відповідати інформаційним потребам, • застосовувати пошук для отримання даних та інформації в цифрових середовищах, • показувати, як отримати доступ до даних та інформації і здійснювати навігацію між ними, • запропонувати особисті стратегії пошуку 	<ul style="list-style-type: none"> • оцінювати інформаційні потреби, • адаптувати власну стратегію пошуку для пошуку найбільш відповідних даних та інформації в цифрових середовищах, • пояснювати, як отримати доступ до найбільш підходящих даних та інформації, • використовувати різні стратегії особистого пошуку
Професійний рівень (Highly Specialised)	7	8
	<ul style="list-style-type: none"> • вирішувати складні проблеми з обмеженим визначенням щодо перегляду, пошуку та фільтрації даних, інформації та цифрового вмісту, • інтегрувати свої знання для сприяння професійній практиці та спрямовувати інших у перегляді, пошуку та фільтрації даних 	<ul style="list-style-type: none"> • знаходити рішення складних проблем з багатьма взаємодіючими факторами, пов'язаними з переглядом, пошуком та фільтрацією даних, інформації та цифрового вмісту, • пропонувати нові ідеї та процеси на місцях

Джерело: узагальнено за [1].

ВИСНОВКИ

Загалом цифровізація матиме руйнівний вплив на традиційні робочі місця, однак забезпечить виникнення нових, що характеризуватимуться високими запитами на володіння цифровими компетенціями.

Сьогодні на часі підготовка професійних кадрів для цифрового суспільства, що передбачає впровадження сучасних форм підготовки професіоналів нового покоління, формування та поширення цифрової грамотності серед населення, запровадження дієвих систем підвищення кваліфікації та перекваліфікації персоналу, підготовки викладачів та формування цифрових навичок.

Література:

1. Carretero S., Vuorikari R., and Punie Y. (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, EUR 28558 EN, doi:10.2760/38842
2. Куйбіда В.С., Петрос О.М., Федюлова Л.І., Андрощук Г.О. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу. Київ: НАДУ, 2019. 28 с.
3. Січкаренько К. Поняття цифрових компетенцій та їх комунікаційна роль у сучасному суспільстві. Ефективна економіка. 2018. № 9. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/54.pdf
4. Hutmacher W. (1997). Key competencies for Europe. Report of the Symposium Berne, Switzerland 27-30 March, 27—31.
5. Future Work Skills 2020. URL: https://uqpn.uq.edu.au/files/203/LIBBY%20MARSHALL%20future_work_skills_2020_full_research_report_final_1.pdf
6. Ferrari A. (2013). DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe, Luxembourg, European Union.

7. Олешко А.А., Гороховець Є. В. Інформаційно-комунікаційні технології та людський розвиток. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 16. С. 16—19.

References:

1. Carretero, S. Vuorikari, R. and Punie, Y. (2017), DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
2. Kujbida, V. S. Petros, O. M. Fedulova, L. I. and Androschuk, H. O. (2019), Tsyfrovii kompetentsii yak umova formuvannia yakosti liuds'koho kapitalu, [Digital competencies as a condition for shaping the quality of human capital], NADU, Kyiv, Ukraine.
3. Sichkarenko, K. (2018), "The concept of digital competences and their communicative role in modern society", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 9, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/54.pdf (Accessed 19 Nov 2019).
4. Hutmacher, W. (1997), "Key competencies for Europe", Report of the Symposium Berne, Switzerland, 27—30 March, pp. 27—31.
5. Institute for the Future for Apollo Research Institute (2011), "Future Work Skills 2020", available at: https://uqpn.uq.edu.au/files/203/LIBBY%20MARSHALL%20future_work_skills_2020_full_research_report_final_1.pdf (Accessed 19 Nov 2019).
6. Ferrari A. (2013), DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe, Luxembourg, European Union.
7. Oleshko, A.A. and Horokhovets', Ye. V. (2019), "Information and communication technologies and human development", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 16, pp. 16—19.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

*І. А. Ажаман,
д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеська державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса
ORCID: 0000-0002-0245-1652*

*Д. О. Сливка,
аспірант кафедри менеджменту і маркетингу,
Одеська державна академія будівництва та архітектури, м. Одеса
ORCID ID: 0000-0003-2200-4646*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.20

ТЕНДЕНЦІЇ СТАНУ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

*I. Azhaman,
Doctor of Economic Sciences, professor, Head of the Department of Management
and Marketing, Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa
ORCID ID: 0000-0003-2200-4646
D. Slyvka,
postgraduate student of the Department of Management and Marketing,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture, Odessa
ORCID ID: 0000-0003-2200-4646*

TRENDS IN THE STATE OF FINANCING INNOVATIVE ACTIVITY IN UKRAINE

Розглянуто і проведено аналіз сучасного стану інноваційної діяльності в Україні, досліджено стан фінансування інноваційної діяльності. Досліджено та проаналізовано загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність в Україні за період 2012—2018 років. Було визначено, що частка кількості інноваційно активних підприємств загальній кількості промислових підприємств перебуває приблизно на однаковому рівні і складає приблизно 16—17,5 % від загальної кількості підприємств за досліджуваний період. Це вказує на те, що підприємства неохоче залучають інноваційні технології в свою діяльність, і таким чином не ефективно використовують інноваційний потенціал. Адже, наприклад, у розвинених світових країнах, як-от: Японія, Сполучені Штати Америки, Китай та Німеччині, частка інноваційних підприємств становить близько 70—80% від загальної кількості таких підприємств. Було проаналізовано джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств. На основі цього дослідження було наведено загальні витрати на інноваційну діяльність, а також наведено джерела фінансування інноваційної діяльності. Було встановлено, що переважна більшість фінансування інноваційної діяльності в Україні проводилась за рахунок власних коштів підприємств. Частка державного фінансування в цьому напрямі складає в середньому не перевищує близько 1% від загального рівня ВВП України, тоді як за кордоном цей показник у декілька разів вищий. Було визначено, що за даними інституту статистики ЮНЕСКО Україна займає 42 місце в рейтингу країн світу за рівнем державного фінансування в інноваційну діяльність підприємств. Низьке фінансування інноваційної діяльності призводить до зменшення темпу розвитку в науково-технічному прогресі і також гальмує розвиток економіки держави, що для нашої держави на сьогоднішній день неприпустимо. На основі цих досліджень було запропоновано, що на законодавчому рівні розробити та закріпити механізм пільгового оподаткування інноваційної продукції підприємств, збільшити фінансування з державного бюджету інноваційної діяльності, збільшити кількість державних замовлень у підприємств, які займаються розробками щодо інноваційних розробок, впровадити, підкріплюючи законодавчою базою, пільгові схеми кредитування для таких підприємств.

The analysis of the current state of innovation activity in Ukraine is considered and the state of financing of innovation activity is investigated. The total amount of innovation expenditures in Ukraine for the period 2012–2018 has been researched and analyzed. It was determined that the share of the number of innovative enterprises in the total number of industrial enterprises is approximately the same and is approximately 16–17.5% of the total number of enterprises for the period under study. This indicates that enterprises are reluctant to integrate innovative technologies into their activities, and thus do not effectively utilize innovative potential. For example, in developed world countries such as Japan, the United States, China and Germany, the share of innovative enterprises is about 70–80% of the total number of such enterprises. On the basis of this study, the total cost of innovation was identified, as well as the sources of funding for innovation. It was found that the vast majority of financing for innovation activities in Ukraine was carried out at the expense of enterprises' own funds. The share of state funding in this area is on average not more than about 1% of the total GDP of Ukraine, while abroad this indicator is several times higher. It has been determined that according to the UNESCO Institute of Statistics, Ukraine is ranked 42nd in the ranking of countries in the world by the level of state funding in the innovation activity of enterprises. Low financing of innovative activity leads to a decrease in the pace of development in scientific and technological progress and in turn impedes the development of the economy of the state, which is unacceptable for our country today. On the basis of these researches it was suggested that at the legislative level to develop and consolidate the mechanism of preferential taxation of innovative products of enterprises, to increase financing from the state budget of innovation activity, to increase the number of state orders in the enterprises engaged in the development of innovative development, to implement, to support the legislative framework. Lending schemes for such enterprises. It is also one of the main requirements for future development.

Ключові слова: інноваційна діяльність, фінансове забезпечення, джерела фінансування інвестицій, конкурентоспроможність, будівельна галузь.

Key words: innovative activity, financial support, sources of investment financing, competitiveness, construction industry.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Одним з головних напрямів розвитку держави є і впровадження та використання інноваційних технологій у всіх сферах та галузях держави. Для того щоб впровадження інноваційної діяльності відбувалось на високому рівні, потрібно створити відповідні умови на законодавчому та економічному рівнях, створити позитивні умови для фінансування інноваційної діяльності. На сьогодні саме проблема недостатнього рівня фінансування інноваційної діяльності є однією з головних перепон впровадження інновацій в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемами тенденцій стану фінансування інноваційної діяльності в Україні і присвячено широке коло досліджень вітчизняних науковців, а саме: Ю.М. Бажала, Г.В. Возняк, З.В. Юринець Н.Б. Демчишака, М.І. Диби, І.Ю. Єпіфанової, В.В. Занько, К.О. Ільїної, Л.І. Федулова, М.І. Крупки, С.В. Онишко, Я.А. Жаліло, та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є визначення та аналіз тенденцій стану фінансування інноваційної діяльності в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інноваційна діяльність є однією з головних рушійних сил в економічному та науково-технічному прогресі

країни. Тому держава, яка прагне зміцнити та розвинути свою економіку, повинна приділяти значну увагу для створення відповідних умов спрямованих на розвиток та залучення інноваційної діяльності у всіх галузях економіки та науки.

Враховуючи сучасні тенденції економічного та наукового розвитку світу, які спрямовані на впровадження і розповсюдження інноваційних технологій в різні галузі економіки розвинених країн, спостерігається збільшення впливу на розвиток та повсякденне життя населення шляхом впливу на них інноваційними факторами. Особливо чітко це помітно в якісних впровадженнях у будівельній галузі, що також позитивно впливає на комфортну та економічну життєдіяльність населення, які будуть впливати на економіку всієї держави [1, с. 203–208].

Для України впровадження інноваційної діяльності в будівельній галузі є однією з нагальних напрямів розвитку житлового будівництва. Адже за останні роки Україна перебуває у важкому економічному та політичному стані. Внаслідок цього відбуваються реформи в різних галузях промисловості спрямовані на впровадження новітніх та інноваційних технологій в економіку країни.

В Україні житловий фонд є одним з найбільш не енергоефективних споживачів енергії. За попередніми даними близько 60–70% всіх житлових будинків в Україні є енергозбитковими через те, що вони побудовані ще за радянської влади, коли панувало індустриальне будівництво [2]. На той час не приділялась увага до енергоефективності будинків, а також тодішні норми будів-

Таблиця 1. Загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність

Рік	Загальні витрати на інновації, млн грн	Частка кількості інноваційно активних підприємств від загальної кількості промислових підприємств, %
2012	11480,6	17,4
2013	9562,6	16,8
2014	7695,9	16,1
2015	13813,7	17,3
2016	23229,5	18,9
2017	9117,5	16,2
2018	12180,1	16,4

Джерело розраховано на основі даних Державної служби статистики України [3].

ництва не впроваджували енергозберігаючі технології та відповідні новітні будівельні матеріали, які спрямовані на раціональне використання енергії.

Тому за теперішньої політики українського уряду та економічній ситуації щодо економічній ефективності використання енергетичних джерел енергії, постала проблема щодо реформування та запровадження інноваційних технологій в різні галузі промисловості.

З таблиці 1 видно, що в період 2012—2014 років фінансування інноваційної діяльності поступово зменшувалося від 114880,6 млн грн у 2012 році, до 7695,9 млн грн у 2014 році. Проте у 2015 році фінансування інноваційної діяльності збільшилось до 13813,7 млн грн, а в 2016 році фінансування було рекордним за останні роки і склало 23229,5 млн грн, що понад у два рази перевищило показник 2014 року. Проте в 2017 і 2018 роках спостерігається зменшення фінансування на рівні 9117,5 млн грн та 12180,1 млн грн відповідно.

Щодо частки кількості інноваційно активних підприємств загальній кількості промислових підприємств, то їхня кількість у період 2012—2018 років перебувала приблизно на однаковому рівні і складає приблизно 16—17,5 % від загальної кількості підприємств. Так, наприклад, в розвинених світових країнах, як-от: Японія, Сполучені Штати Америки, Китай та Німеччині частка інноваційних підприємств становить близько 70—80% від загальної кількості таких підприємств [4, с. 136]. Це також вказує на те, що підприємства неохоче залучають інноваційні технології в свою діяльність, і таким чином не ефективно використовують інноваційний потенціал.

Щодо джерел фінансування інноваційної діяльності, то за даними державної служби статистики Ук-

раїни більшість інвестицій складають власні кошти підприємств (табл. 2).

В середньому власні кошти підприємств займають приблизно від 64% до 97% від загальної суми інвестицій. Це вказує на те, що головними інвесторами інноваційної діяльності є самі ж підприємства, які в період сильної світової конкуренції спрямовують значні кошти на розвиток інноваційних технологій.

Так, з таблиці 2 спостерігається значне зниження фінансування інноваційної діяльності в Україні за останні роки, а саме в 2017 році ця частка складала приблизно 0,31% від ВВП, а в 2018 році — 0,34% від загального обсягу ВВП. Це фінансування в два, а подекуди і в три рази нижче, ніж у період 2012—2016 років в Україні.

Також видно, що загальна частка інвестицій спрямованих на розвиток інноваційної діяльності в період 2012—2016 років не перевищувала навіть приблизно 1% від загального рівня ВВП України, а в 2017—2018 році ця частка знизилась на критично низький рівень за період 2012—2018 років, і складала приблизно на рівні 0,3% від загального рівня ВВП України.

Для порівняння з розвиненими світовими державами, фінансування інноваційної діяльності в Україні відбувається на дуже низькому рівні. Так, за даними Інституту статистики ЮНЕСКО топ 10 країн світу, які найбільше інвестують у дослідження та розробки є:

1. США: \$476,5 млрд.
2. Китай: \$370,6 млрд.
3. Японія: \$170,5 млрд.
4. Німеччина: \$109,8 млрд.
5. Південна Корея: \$73,2 млрд.
6. Франція: \$60,8 млрд.
7. Індія: \$48,1 млрд.
8. Великобританія: \$44,2 млрд.
9. Бразилія: \$42,1 млрд.
10. Росія: \$39,8 млрд.

41. Пакистан: \$2,5 млрд.
42. Україна: \$2,4 млрд.
43. Греція: \$2,4 млрд [5].

За даними наведеними Інститутом статистики ЮНЕСКО видно, що в Україні фінансування інноваційної діяльності відбувається на дуже низькому рівні у порівнянні з іншими технологічно розвиненими країнами, і займає 42 місце в рейтингу фінансування інноваційної діяльності. Низьке фінансування інноваційної діяльності призводить до зменшення темпу розвитку в науково-технічному прогресі і також гальмує розвиток економіки держави, що для нашої держави на сьогоднішній день не-

Таблиця 2. Джерела фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств

Рік	Витрати на інновації, млн грн	У тому числі за рахунок коштів				Частка ВВП, %
		власних	державного бюджету	інвесторів-нерезидентів	інших джерел	
2012	11480,6	7335,9	224,3	994,8	2925,6	0,79
2013	9562,6	6973,4	24,7	1253,2	1311,3	0,63
2014	7695,9	6540,3	344,1	138,7	672,8	0,49
2015	13813,7	13427,0	55,1	58,6	273,0	0,69
2016	23229,5	22036,0	179,0	23,4	991,1	0,97
2017	9117,5	7704,1	227,3	107,8	1078,3	0,31
2018	12180,1	10742,0	639,1	107,0	692,0	0,34

Джерело розраховано на основі даних Державної служби статистики України [3].

Таблиця 3. Відсоток коштів інвестованих у інноваційну діяльність в Україні

Роки	Витрати на інновації, млн грн	У тому числі % коштів від загальної суми інвестицій в інноваційну діяльність			
		Власних коштів, %	Державного бюджету, %	інвесторів-нерезидентів, %	інших джерел, %
2012	11480,6	63,90	1,95	8,67	25,48
2013	9562,6	72,92	0,26	13,11	13,71
2014	7695,9	84,98	4,47	1,80	8,74
2015	13813,7	97,20	0,40	0,42	1,98
2016	23229,5	94,86	0,77	0,10	4,27
2017	9117,5	84,50	2,49	1,18	11,83
2018	12180,1	88,19	5,25	0,88	5,68

Джерело: розраховано на основі даних Державної служби статистики України [3].

припустимо. Цілком закономірно, що країни, які вкладають значну кількість інвестицій в інноваційну діяльність є передовими країнами світу, а рівень їхньої економіки та рівня життя населення на сьогоднішній день недосяжний для України.

Щодо державної частки фінансування інноваційної діяльності, то вона за період 2012—2019 роки різнилась, проте у відсотковому еквіваленті від загальної частки інвестицій в інноваційну діяльність, то вона не перевищувала 5,25% від загальної кількості цих інвестицій, таблиця 3. Це вказує на те, що держава не є основним інвестором коштів у інноваційну діяльність.

ВИСНОВКИ

Дослідивши тенденції щодо стану фінансування інноваційної діяльності в Україні, можна зробити висновок, що в Україні інноваційна діяльність фінансується на низькому рівні, адже в період 2012—2016 років не перевищувала навіть приблизно 1%, а в 2017—2018 років ця частка не перевищувала 0,3% від загального рівня ВВП України. Частка інноваційно активних підприємств в Україні в період 2012—2018 років складає приблизно 16—17,5% від загальної кількості підприємств, коли, наприклад, в розвинених світових країнах цей показник становить близько 70—80%.

Для того щоб вивести інноваційну діяльність в Україні на світовий рівень потрібно на законодавчому рівні розробити та закріпити механізм пільгового оподаткування інноваційної продукції підприємств, збільшити фінансування з державного бюджету інноваційної діяльності, збільшити кількість державних замовлень у підприємств, які займаються розробками щодо інноваційних розробок, впровадити, підкріплюючи законодавчою базою, пільгові схеми кредитування для таких підприємств. Так, найголовніше потрібно розробити відповідну законодавчу базу для інноваційної діяльності підприємств і не заважати таким підприємствам розвиватися.

Якщо перелічені вище вимоги будуть створені, тоді в майбутньому можна буде спостерігати стрімке зростання України в рейтингу високорозвинених країн світу.

Література:

1. Регулювання інноваційного розвитку будівельної сфери [Електронний ресурс] / А.П. Дука // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. — 2014. — № 3. —

С. 203—208. — Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html>

2. Офіційний сайт відкритої громадської платформи "Нова Полтава" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nova.poltava.ua/v-ukra%D1%97ni-blizko-90-bagatopoverxivok-potrebuyut-termomodernizaci%D1%97/> (дата звернення 17.11.2019).

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>

4. Почтовюк А.Б. Фінансове забезпечення інноваційної діяльності підприємств у сучасних Умовах [Електронний ресурс] / А.Б. Почтовюк // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. — 2016. — № 3. — С. 133-140. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2016_3_19 (дата звернення: 17.11.2019).

5. Офіційний сайт "LANDLORD" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://landlord.ua/news/skilkysvit-vytrachaie-na-doslidzhennia-ta-rozrobky-infohrafika/> (дата звернення: 17.11.2019).

References:

1. Duka, A.P. (2014), "Regulation of innovative development of the construction sphere", *Economics: The Realities of Time. Scientific journal*, vol. 3, pp. 203—208, [Online], available at: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n3.html> (Accessed 17 November 2019).

2. Official site of the open public platform "New Poltava" (2019), [Online] available at: <http://www.nova.poltava.ua/v-ukra%D1%97ni-blizko-90-bagatopoverxivok-potrebuyut-termomodernizaci%D1%97/> (Accessed 17 November 2019).

3. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), [Online] available at: <http://ukrstat.gov.ua> (Accessed 17 November 2019).

4. Pochtviuk, A.B. (2016), "Financial support for innovation activities enterprises in modern conditions", *Naukovyj visnyk Poltavsk'koho universytetu ekonomiky i torhivli. Seria: Ekonomichni nauky*, vol. 3, [Online], available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2016_3_19 (Accessed 17 November 2019).

5. Official site of the "LANDLORD" (2019), [Online] available at: <https://landlord.ua/news/skilkysvit-vytrachaie-na-doslidzhennia-ta-rozrobky-infohrafika/> (Accessed 17 November 2019).

Стаття надійшла до редакції 22.11.2019 р.

Н. О. Волошко,

к. е. н., доцент кафедри економіки та управління національним господарством,
Дніпровський національний університет імені О. Гончара, м. Дніпро

ORCID ID: 0000-0002-3384-140X

І. Г. Курінна,

старший викладач кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами,
Дніпровський національний університет імені О. Гончара, м. Дніпро

ORCID ID: 0000-0003-3872-7283

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.24

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІЧНА ІНТЕГРАЦІЯ: КОНЦЕПЦІЯ БАГАТОФАКТОРНОЇ МОДЕЛІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

N. Voloshko,

Ph.D, associate professor, department of economics and management of national economy,
National University Oles Honchar, Dnipro

I. Kurinna,

Senior lecturer in the department of economics, entrepreneurship and enterprise management,
National University Oles Honchar, Dnipro

INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATION: THE CONCEPT OF A MULTIFACTOR MODEL OF FORMATION AND DEVELOPMENT

У статті надано характеристику передумов становлення, функціонування та розвитку світової глобалізації економіки з її впливом на національні системи господарювання. Виявлена оцінка позитивних і негативних наслідків глобалізації для світової спільноти. Проведено аналіз значимості процесів глобалізації, яка спонукає істотне збільшення інтенсивності економічної взаємодії між країнами, і тим самим розвитку інтеграції у формуванні ланцюжка доданої вартості. Наводяться базові принципи формування елементного складу чинників соціально-економічного розвитку національних систем на основі моделі відтворення світової економіки. Розглянуто реалістичність глобалізації як певну основоположну тенденцію світової економіки з точки зору об'єктивності такого феномену на предмет новизни, універсальності та позитиву сучасного економічного розвитку під призмою багатофакторної моделі міжнародних глобалізаційних процесів, які інтегрують її компоненти в систему взаємопов'язаних функціональних груп.

The article reveals the prerequisites for the formation, functioning and directions of development of globalization of the economy with its impact on national economic systems. It is established that the process of convergence of national economies of certain countries into a single world economic system, is motivated by objective factors, the main ones being market maturity and stability of countries in their economic development, conjectural attachment of the participating countries to international markets, economic and scientific and technical development. The positive and negative impact of globalization on the world community is assessed, where the openness of the world economy is a positive aspect and the growing interdependence of national economies is negative. The importance of globalization processes is analyzed, which leads to a significant increase in the intensity of economic interaction between countries and, consequently, to the development of integration in the formation of added value. This will lead to the development of national trade agreements in the direction of the formation of interstate economic spaces and, in fact, of the common markets, which

are best suited to the interests of their global integration. The basic principles of formation of elemental composition of factors of socio-economic development of national systems based on the model of reproduction of the world economy are given. The realism of globalization is regarded as a certain fundamental tendency of the world economy in terms of objectivity of such phenomenon for novelty, universality and positive economic development under the prism of a multifactor model of international globalization processes that integrate its components into the system of interconnected functional groups. It is determined that the principle of system modeling will help to optimize the analysis of development and functioning of certain complex national economic systems that globalize the world economy, focusing their specific manifestations and directions of influence on the development of economic space and solving many questions, even of a fundamental nature between the countries participating in globalization.

Ключові слова: інтеграція, глобалізація, національна економіка, міжнародна економіка, багатofакторна модель, суспільство, ринок товарів та послуг.

Key words: integration, globalization, national economy, international economy, multifactor model, society, market of goods and services.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з особливостей розвитку сучасного світу є швидко прогресуюча глобалізація, яку неможливо зупинити. Процеси глобалізації проявляються у найрізноманітніших аспектах нашого життя, починаючи від економіки і політики, і закінчуючи культурою та впливом навколишнього середовища. За останні десятиліття економічний вимір глобалізації включає в себе зростання міждержавних потоків товарів і послуг, капіталу та інформації, а також зростаючу мобільність трудових ресурсів в міжнародному масштабі. Водночас глобалізація виступає складним, внутрішньо суперечливим процесом, який містить як позитивний, так і негативний аспект. З однієї сторони, відкриваються нові можливості економічного розвитку країн, з іншої — загострюються наявні або породжуються нові проблеми, як певні виклики загального характеру, пов'язані з появою будь-яких нових факторів у світовому розвитку, що ставлять під сумнів можливість нормального функціонування механізмів відтворення суспільного життя, стабільність системи міжнародних відносин, стійкість світової економіки і т.д. Тому під призвою сучасного розвитку глобалізаційних процесів, актуального значення набуває підхід до проведення аналізу і прогнозного розвитку національних економік на основі моделювання світової глобалізації економіки як сукупності взаємопов'язаних чинників відтворення суспільного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Невпинний поступ світової глобалізації набуває все більших масштабів і поглинає всі сфери суспільного життя які становлять характерні риси соціально-економічного розвитку сьогодення будь-якої країни світу. Це спонукає до зростаючої уваги великої плеяди зарубіжних та вітчизняних науковців щодо обґрунтування феномену глобалізації та висвітлення її у своїх працях в акценті міжнародних та національних інтересів. Серед них необхідно зазначити дослідження Б. Баласа, Ю. Борко, О. Буторіна, Дж. Вайнера, П. Петрі, А.С. Гальчинського, Ф. Рута, М. Стопера, Ю. Шишкова, О. Білоруса, В. Будкіна, І. Бураковського, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова, В. Сіденка, А. Філіпенка та багато інших.

У своїх наукових роботах авторами приділено значну увагу вивченню світового глобалізаційного процесу та наслідків його впливу як на світову економіку, так і на національну зокрема. Проте, не припиняючи значення таких публікацій, необхідним постає окреслення кола питань, які спонукають до виявлення узагальнюючих характеристик світової глобалізації в ракурсах своєрідної моделі її становлення та функціонування.

МЕТОЮ СТАТТІ

Метою статті є аналіз тенденцій виникнення та становлення процесів глобалізації світової економіки на основі багатofакторної моделі її виміру.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

"Інтеграція" (integratio) — латино мовний термін, означає "відновлення" [1]. Проте в нинішніх умовах словосполучення "міжнародна економічна інтеграція" набуває собою багатогранність і широту саме в економічній природі свого тлумачення. Це і як процес зближення та взамоприспосовування, так і поступове зближення національних економік певних країн в єдину світу господарську систему. Цьому процесу спонукають об'єктивні чинники, основними серед них є ринкова зрілість і сталість країн за своїм економічним розвитком, кон'юнктура прив'язаність країн-учасників до світового і регіонального ринку, наявна спільність проблем соціально-економічного і науково-технічного розвитку та ін.

На сьогодні тема глобалізації економічного простору перебуває в центрі уваги вітчизняної і світової економічної спільноти. Розгорнута дискусія цього явища відрізняється надзвичайною широтою свого діапазону і водночас полярністю суджень щодо концептуальної сутності, витоків, проявів, наслідків та перспектив глобалізаційних процесів. Хоча проблема глобалізації і стала предметом широкого обговорення за останні три десятиліття, а термін "глобалізація" утвердився в міжнародному лексиконі на початку 1990-х років, саму цю проблему навряд чи можна вважати новою. Так, якщо під глобалізацією в широкому сенсі розуміти процес економічного зближення країн та формування ними

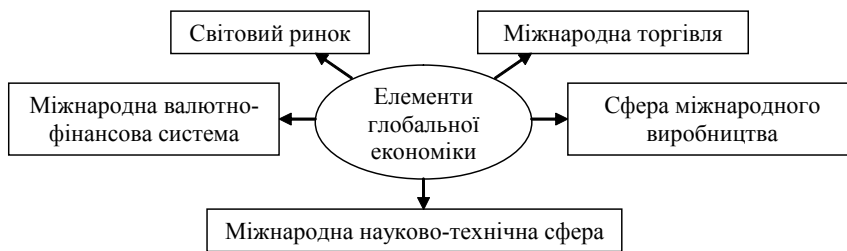

Рис. 1. Елементи глобальної економіки

єдиного світового економічного простору, то можна стверджувати, що глобалізація відбувалася протягом всієї історії існування людського суспільства, і це був не постійний стійкий процес.

Зокрема за цей час відбувалось посилення взаємозалежності національних економік, а саме: розвивалися міжнародний поділ праці та зовнішня торгівля, поступово формувалася і міжнародна кооперація виробництва [2]. Тому ці процеси необхідно правильно назвати інтернаціоналізацією господарського життя, тобто той процес, який внутрішньо властивий розвитку ринкової економіки. Проте за нинішніх умов спостерігається не тільки інша динаміка розвитку, а й нова якість цього процесу, де інтеграція в рамках міжнародної економіки спонукає зближенню і взаємоприспосовуванню національних економік з їх включенням в єдину інтернаціональну спільноту відтворювального процесу. В якості чого, сформовані численні інтеграційні угруповання в часовому лагу ліквідували перепони з руху товарів, послуг, капіталу, робочої сили між країнами, утворили єдиний ринок та уніфікували економічну політику. По суті, відбулося і відбувається стирання національних кордонів, і створюються цілісні регіональні комплекси із загальними національними та міждержавними органами управління.

Реалістичність глобалізації можна розглядати як певну основоположну тенденцію, чи певний результат розвитку світової економіки, з точки зору об'єктивності такого феномену на предмет новизни, універсальності та позитиву сучасного економічного розвитку.

Позитивним моментом глобалізації є відкритість світової економіки, як один з ключових чинників прискореного економічного зростання певної країни, що пояснюється дією багатьох факторів, серед яких:

- поглиблення міжнародного поділу праці та спеціалізації виробництва щодо більш ефективного використання ресурсного потенціалу;

- використання ефекту економії в масштабах організації крупносерійного виробництва орієнтованого на весь світовий ринок;

- посилення конкурентної боротьби як стимулятор підвищення ефективності виробництва на основі впровадження і поширення нових технологій;

- розширення фінансової бази для здійснення інвестицій шляхом формування світового фінансового ринку і зростання міжнародної мобільності капіталів.

Сучасні глобалізаційні процеси розгортаються з різним ступенем інтенсивності в різних регіонах світу і між різними групами країн. Найбільш активно в ці процеси залучено промислово розвинені країни і "нові індустріальні країни", які отримують основний вигравш від глобалізації [3]. Проте багато країн, що розвиваються,

утворюють переферії світового господарства, користуються благами глобалізації в набагато меншому ступені, що призводить до їх прогресуючого відставання від розвинених країн. Для таких країн актуальним стає проведення адекватної соціальної політики, здійснення фінансового контролю і регулювання з боку держави, а також поліпшення міжнародної координації

економічної політики з метою пом'якшення негативних наслідків глобалізації та використання тих можливостей, які вона представляє для прискорення свого економічного розвитку.

Практично кожен проект інтегрування формувалася в унікальних умовах і переслідував різні цілі як економічного, так і політичного характеру, що має для більшості країн тривалу історію. Найважливішою умовою в реалізації даного підходу є політична мотивація учасників інтеграційного процесу до створення спільного ринку і готовність до передачі частини свого суверенітету на наднаціональний рівень. Це передбачає наявність зрілої державності, єдності геополітичних і гео-економічних стратегій, спільності культурної ідентичності, формування ефективного механізму прийняття спільних рішень і нівелювання певних протиріч між країнами. Але навіть у разі виконання таких умов, межі інтеграції у відносній мірі залишаються нестабільними, що цілком виправдано в сучасному мінливому світі з повнотою відображення об'єктивних передумов їх виникнення.

Водночас розвиток процесів глобалізації спонукало істотне збільшення інтенсивності економічної взаємодії між країнами, і тим самим розвитку інтеграції. Прикладом цьому є виробники товарів і послуг різної локалізації, які беруть участь у формуванні ланцюжка доданої вартості, тоді як близько "...80% світової торгівлі товарами припадає на внутрішню фірмову торгівлю транс національними компаніями" [4]. Загострення конкуренції за включення до ланцюжка доданої вартості і супутній цьому процесу надходження інвестицій, призвели до еволюції національних торговельних угод у напрямі формування міждержавних економічних просторів, а фактично загальних ринків, які найкраще відповідають інтересам світової інтеграції і забезпечують ефективне функціонування глобальних ланцюжків збільшення вартості.

Звідси формування складної системи преференцій в різних сферах, характерних для світової економічної інтеграції, був продуктований вимогами сучасного світового господарства, що функціонує в умовах найвищого рівня розвитку міжгалузевої та внутрішньогалузевої кооперації між країнами.

Загалом можна стверджувати, глобалізація охопила всі регіони і сектори світового господарства, принципово змінила співвідношення між зовнішніми і внутрішніми факторами розвитку національних господарств на користь перших. Тому жодна держава не в змозі раціонально формувати і реалізовувати економічну стратегію свого розвитку, не враховуючи процеси які відбуваються у світовому господарстві. Водночас особливого значення набуває аналіз і прогнозування чинників

соціально-економічного розвитку національних систем на основі моделей відтворення світової економіки [5].

У виконанні такого аналітичного процесу використовують стандартний поділ глобальної економіки за її складовими елементами (рис. 1).

Проте головною перешкодою на шляху до адекватного осмислення і ефективного аналізу процесів глобалізації світової економіки, є багатовимірність цієї категорії. Звідси її суперечливість і полемічність при наданні вичерпного і об'єктивного визначення, яке б всебічно охопило всі її багатогранні аспекти з позиції дослідників, навряд чи можливе. В цьому контексті таке явище розглядається як процес "...формування органічно цілісного, взаємопов'язаного і взаємозалежного всесвітнього господарства" [6], де "...національний рівень організації економічного життя доповнюється загальносвітовим (глобальним)" [7]. Це "...одночасно суть і досягнута вища стадія інтернаціоналізації господарського життя", тобто "...сформований феномен, і триваючий процес" [8], або "...нова, сучасна стадія розвитку капіталізму, що виникла і еволюціонує на сучасному етапі розвитку продуктивних сил" [9]. Водночас остання теза набуває свого розширеного значення і звучить як "...нова капіталістична економіка з її знаннями та інформаційними технологіями, що організована через мережеву структуру менеджменту, виробництво і розподіл, а не окремі фірми, є головними джерелами зростання продуктивності та конкурентоспроможності — вона є глобальною" [10].

З контексту наведених думок цілком розумно буде уявити глобалізацію як певну сукупність, або навіть систему процесів та явищ, об'єктивно властивих розвитку світової економіки нині. У зв'язку з цим, і на підставі дослідження широкого кола вітчизняної і зарубіжної літератури, присвяченої проблемам глобалістики, пропонується певна багатофакторна модель глобалізації світової економіки (рис. 2).

Модель інтегрує деякі аспекти (компоненти) глобалізації в систему взаємопов'язаних функціональних груп, а саме:

- фактори: передумови або факторні умови розвитку глобалізаційних процесів;
- механізми: "активні" і системоутворюючі, організаційні компоненти глобалізації, які, з однієї сторони залежні від факторного впливу, а з іншої — самі надають детермінаційний вплив на розвиток всієї системи;
- напрям: у рамках зворотного зв'язку відображає окремий вектор розвитку глобалізації, але у взаємодії з її факторами і механізмами;
- наслідки: мають результуючий характер з одночасною демонстрацією деяких проміжних підсумків, як

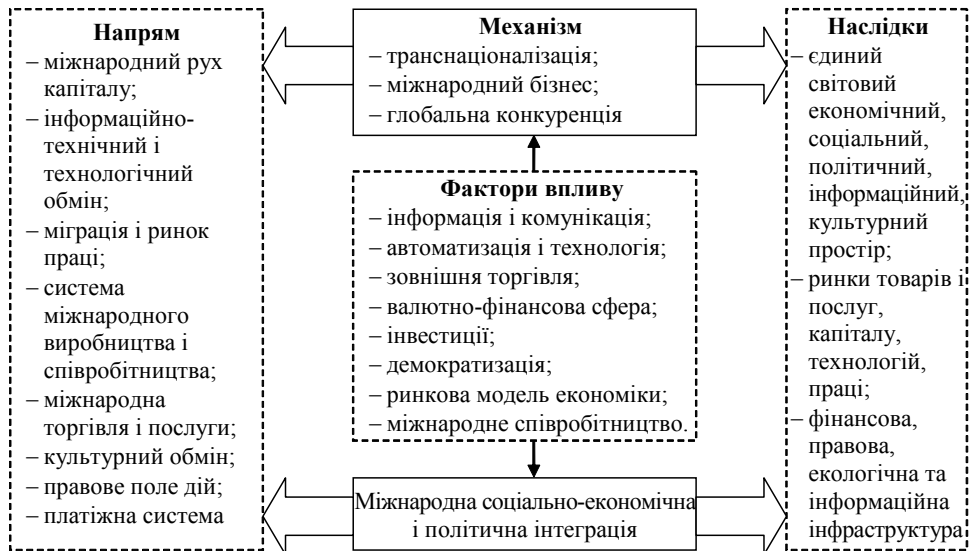

Рис. 2. Багатофакторна модель глобалізації світової економіки

цілових орієнтирів розвитку глобалізації, що виступають не статичними елементами або завершеними процесами, а розвиваються разом з іншими компонентами сукупності.

Системну основу моделі можна коротко охарактеризувати наступним чином. В умовах і під впливом науково-технічного прогресу, лібералізації і соціально-політичної однорідності світового співтовариства, сучасна система світової економіки істотно модифікується в рамках механізмів транснаціоналізації та інтеграції, переважно шляхом посилення конвергенції національного і наднаціонального рівнів господарювання, і передусім через поглиблення інтернаціоналізації руху факторів виробництва, самого виробництва і сфери обміну його результатами.

Зрозуміло, виокремлення, групування і систематизація компонентів моделі носить досить умовний характер: по-перше, це відсутність єдності думок з питань сутності глобалізації, а значить і співвіднесення з нею тих чи інших процесів і явищ; по-друге, зазначені складові самі собою представляють досить складні і мультикомпонентні категорії — високий ступінь взаємообумовленості через об'єктивні труднощі змістовного визначення їх меж та встановлення функціональних взаємозв'язків між ними. Також необхідно зазначити, пропонується підхід не направлений на виявлення глибинних передумов виникнення і розвитку глобалізаційних процесів, так само як і на стратегічний аналіз їх наслідків, які підпадали під низку фундаментальних досліджень. Але одночасно модель дозволяє розглянути глобалізацію в більш доступній для розуміння і сприйняття формі, що надає можливість конкретизувати широту концепції глобалізації в рамках сукупної достатності висвітлених в економічній літературі процесів і явищ. Крім того, такий підхід дозволяє підвищити рівень ефективності аналізу в проведенні цього феномена з точки зору його системності, скомпонованості і аргументованості щодо впорядкування основного ефекту і напрямку впливу глобалізації, підвищивши тим самим адекватність оцінки її наслідків.

Отже, принцип системного моделювання сприятиме оптимізації в проведенні аналізу розвитку і функціо-

нування окремих комплексних національних економічних систем, які глобалізують світове господарство щодо зосередження конкретних їх проявів і напрямів впливу на розвиток економічного простору, де останній має не відворотний спосіб руху вперед при збереженні багатьох невіршених питань, навіть принципового характеру між країнами-учасниками глобалізації. В найбільш загальному вигляді мета економічного простору — створення однорідного правового середовища, яке сприяє поглибленню економічного і науково-технічної взаємодії сторін, виникнення нових можливостей для економічних суб'єктів стійкого зростання і підвищення їх конкурентоспроможності у світовій економіці.

У цьому випадку формування економічного простору здійснюється на основі загальних або сумісних правил і систем регулювання, і реалізується шляхом уніфікації або гармонізації національного законодавства у сфері взаємних інтересів з усунення всіх тарифних і нетарифних перешкод взаємної торгівлі, заснування та діяльності компаній, включаючи рух капіталу, а також формування просторових аспектів пересування робочої сили, захисту інтелектуальної власності та ін. Це обумовлено багатоплановим впливом глобалізації на світову економіку, торгівлю і торгівлю політику, що веде до повсюдного посилення конкуренції, різношвидкісного розвитку країн світового господарства, швидких змін в структурі національних економік у рамках міжнародної спеціалізації та широкої диверсифікації їх інтересів на глобальному ринку.

Загалом глобалізацію світової економіки можна охарактеризувати як посилення взаємозалежності національних економік, взаємовпливу і взаємопереплетіння різних сфер і процесів у світовому господарстві.

ВИСНОВКИ

Новітньою формою суспільного розвитку системи світоустрою, яка направлена на певну трансформацію міжнародної економіки, є глобальна інтеграція. В результаті чого, національні економіки країн-учасників є глобальною єдністю, що створює новий напрям світового розвитку, в межах якого формується система зв'язків геополітичного простору на основі паритетного розподілу політичного, соціально-економічного, науково-технічного та культурного їх потенціалу. Глобалізація є об'єктивним і незворотним процесом, який розвивається у відповідності з чітко визначеними закономірностями. Закономірності, інтерпретація яких покладена в основу формування певної багатофакторної моделі — процес досягнення послідовних стадій міжнародної інтеграції стосовно товаропотоків, послуг, капіталу, робочої сили та ін., що в кінцевому результаті об'єднує учасників інтеграції тією метою, яка відповідає специфіці їх розвитку. Постадійні етапи моделі надають уявлення про інтеграційні процеси з умовами і взаємозв'язком їх переходу до наступної стадії та визначенням вектору розвитку в межах інтеграційних процесів світової економіки.

Література:

1. Вікіпедія "Інтеграція". URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення 01 листопада 2019).
2. Місяць Т.В. Оцінка ефективності економічного співробітництва між країнами на сучасному етапі світо-

вого розвитку / Т.В. Місяць // Вісник ЖДТУ. — 2010. — № 2. — С. 266—270.

3. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань: [Монографія] / А.С. Гальчинський. — К.: Либідь, 2013. — 472 с.

4. Левківський В.М. Теоретичні засади формування та розвитку міжнародної економічної інтеграції / В.М. Левківський, В.Г. Антоненко // Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки і управління. — 2018. — № 7. — С. 120—124.

5. Белозубенко В.С. Моделирование интеграционных процессов на уровне регионов мира / В.С. Белозубенко, А.С. Усова // Наукові праці ДонНТУ. — 2004. — № 87. — С. 194—198.

6. Онгоро Т.Н. Международная экономическая интеграция: эволюция и границы понятия / Т.Н. Онгоро // Проблемы современной экономики. — 2008. — № 3 (27). — С. 45—52.

7. Либман А. Направления и перспективы развития политико-экономических исследований / А. Либман // Вопросы экономики. — 2007. — № 1. — С. 35—45.

8. Robson P. The economic of international integration / Robson P. — London: Allen and Unwin, 1987. — 458 p.

9. Balassa B. The theory of economic integration / Balassa B. — Illinois: Richard D. Irwin, 1961. — 342 p.

10. Долгов С.И. Глобализм как высшая стадия капитализма / С.И. Долгов // Российский внешнеэкономический вестник. — 2006. — № 1. — С. 4—8.

References:

1. Wikipedia (2019), "Integration", available at: <http://uk.wikipedia.org/wiki> (Accessed 01 November 2019).
2. Misyats, T.V. (2010), "Assessment of the effectiveness of economic cooperation between the countries at the current stage of world development", Visnyk ZhDTU, vol. 2, pp. 266—270.
3. Galchinsky, A.S. (2013), Politychna nooeconomika: nachala onovlenoi paradyhmy ekonomichnykh znan' [Political nooeconomics: the beginnings of an updated paradigm of economic knowledge], Lybid', Kyiv, Ukraine.
4. Levkovsky, V.M. and Antonenko, V.G. (2018), "Theoretical bases of formation and development of international economic integration", Naukovyj visnyk Chernihiv's'koho derzhavnoho instytutu ekonomiky i upravlinnia, vol. 7, pp. 120—124.
5. Belozubenko, V.S. and Usova, A.S. (2014), "Modeling of integration processes at the level of world regions", Naukovi pratsi DonNTU, vol. 87, pp. 194—198.
6. Ongoro, T.N. (2008), "International economic integration: evolution and the boundaries of the concept", Problemy sovremennoy jekonomiki, vol. 3, no 27, pp. 45—52.
7. Libman, A. (2007), "Directions and prospects for the development of political and economic research", Voprosy jekonomiki, vol. 1, pp. 35—45.
8. Robson, P. (1987), The economic of international integration, Allen and Unwin, London, UK.
9. Balassa, B. (1961), The theory of economic integration, Richard D. Irwin, Illinois, USA.
10. Dolgov, S.I. (2006), "Globalism as the highest stage of capitalism", Rossijskij vneshnejekonomicheskij vestnik, vol. 1, pp. 4—8.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019 р.

Ю. М. Марчук,
к. с.-г. н., завідувач кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-1184-261X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.29

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЕДЕННЯ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА: ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ПРІОРИТЕТІВ ТА ДЖЕРЕЛ

Yu. Marchuk,
PhD in Agricultural Sciences, head of the Department of botany, dendrology and forest selection,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

FINANCIAL SUPPORT FOR FOREST MANAGEMENT: DIVERSIFICATION OF PRIORITIES AND SOURCES

Статтю присвячено фінансовому забезпеченню пріоритетів ведення лісового господарства в сучасних умовах. Виходячи з передового досвіду високорозвинених країн та країн постсоціалістичного табору, у статті встановлено, що надати необхідних імпульсів невиснажливому веденню лісового господарства в Україні зможе розширення спектра пріоритетів здійснення лісогосподарської та лісоохоронної діяльності з ідентифікацією джерел фінансового забезпечення їх реалізації.

Сформовано авторський підхід до групування пріоритетів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності, у відповідності до якого виокремлено галузево-виробничі пріоритети, пріоритети інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронні пріоритети. Встановлено, що реалізація пріоритетів ведення лісового господарства потребує диверсифікації джерел фінансування потреб лісогосподарювання через створення фондів розвитку лісового господарства, залучення коштів на ринку позикового капіталу та іноземних інвестицій та фінансових ресурсів інституціональних інвесторів.

Обґрунтовано, що додаткові фінансові потоки у лісове господарство стануть можливими за умови: розробки і запровадження Державної програми "Ліси України до 2030 року" з подальшою підготовкою відповідних регіональних програм; реального запровадження фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проектів за рахунок коштів Державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства; використання лісогосподарськими підприємствами поряд з власними також позикових та залучених коштів на ринку позикового капіталу та фондовому ринку; диверсифікації залучення капітальних та фінансових інвестицій через створення належного інституціонального підґрунтя для припливу у сферу лісового господарства фінансових ресурсів інституціональних інвесторів, приватних підприємницьких структур, урядів іноземних держав та міжнародних фінансово-кредитних установ; використання коштів, акумульованих державними лісогосподарськими підприємствами в рамках реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Встановлено, що базовою передумовою нарощення обсягів фінансового забезпечення потреб лісового господарства має стати підвищення інвестиційної привабливості лісогосподарських та лісоохоронних проектів в Україні, що напряму залежить від прискореної гармонізації українських стандартів ведення лісового господарства з міжнародними та європейськими стандартами лісогосподарювання, в тому числі і стосовно ведення мисливського господарства.

The article is devoted to financial support of priorities of forest management in modern conditions. Based on the best practices of highly developed countries and countries of the post-socialist camp, the article found that to give the necessary impetus to low-tonnage forest management in Ukraine will be able to expand the range of priorities for the implementation of forestry and forest protection activities with the identification of sources of financial support for their implementation.

The author's approach to the grouping of priorities of forestry and forestry activities is formed, according to which the sectoral and production priorities, priorities of information and innovation support and environmental priorities are allocated. It is established that the implementation of the priorities of forestry requires diversification of sources of financing the needs of forestry through the creation of funds for the development of forestry, attracting funds in the market of borrowed capital and foreign investment and financial resources of institutional investors.

It is proved that additional financial flows to forestry will be possible provided: the development and implementation of the State program "Forests of Ukraine until 2030" with the subsequent preparation of relevant regional programs; the real implementation of financing of forestry and forest protection projects at the expense of State and local funds for forestry development; the use of forestry enterprises, along with their own; diversification of attracting capital and financial investments through the creation of an appropriate institutional framework for the inflow of financial resources to the forestry sector of institutional investors, private business structures, foreign governments and international financial and credit institutions; the use of funds accumulated by state forestry enterprises in the framework of public and private partnership agreements.

It is established that the basic prerequisite for increasing the volume of financial support for the needs of forestry should be to increase the investment attractiveness of forestry and forest protection projects in Ukraine, which directly depends on the accelerated harmonization of Ukrainian standards of forestry with international and European standards of forest management, including with regard to hunting.

Ключові слова: лісове господарство, фінансове забезпечення, власні кошти, постійні лісокористувачі, ринок позикового капіталу, інституціональні інвестори, іноземні інвестиції.

Key words: forestry, financial support, own funds, permanent forest users, debt capital market, institutional investors and foreign investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В останні роки особливої актуальності набула проблема інституціонального забезпечення розширення переліку методів та джерел фінансування потреб лісового господарства, що пов'язано із згортанням в останні роки бюджетного фінансування лісовідновлення та необхідністю впровадження сучасних технологій лісорозведення, лісовирощування, лісозаготівель та переробки деревини. Відсутність бюджетного фінансування в останні роки ще більше підвищила вагомість власних коштів постійних лісокористувачів для своєчасного та повноцінного фінансування потреб лісового господарства, що має забезпечувати розширене відтворення лісоресурсного потенціалу. Більше того, доцільність перегляду інституціональних передумов фінансового забезпечення реалізації лісогосподарських проектів зумовлена розширенням пріоритетів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності, що вимагає суттєвого нарощення обсягів фінансування, які самостійно постійні лісокористувачі забезпечити не в змозі за нинішньої звуженості можливостей лісогосподарських підприємств стосовно вибору контрагентів та диверсифікації виробничо-господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

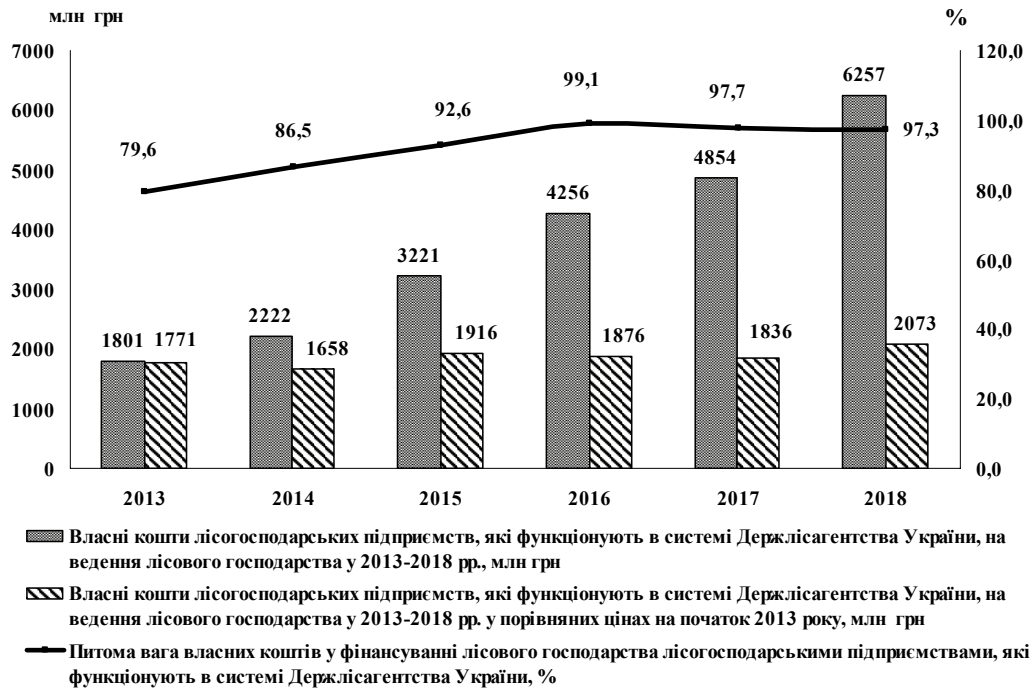
У працях вітчизняних вчених тривалий період розглядаються різноманітні сценарії формування сучасного інструментарію фінансування потреб лісового господарства [1—6], але не повною мірою обґрунтованими є підходи стосовно диверсифікації джерел фінансування лісогосподарських проектів в умовах розширення пріоритетів лісогосподарської та лісоохоронної діяльності у відповідності з вимогами, які пред'являються Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, а також комплексом міжнародних природоохоронних конвенцій.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування доцільності диверсифікації пріоритетів та джерел фінансового забезпечення ведення лісового господарства на основі аналізу існуючої структури фінансування постійними лісокористувачами, підпорядкованими Державному агентству лісових ресурсів України, лісогосподарської та лісоохоронної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У фінансуванні ведення лісового господарства в останні роки сталися значні зміни, які характеризува-

Рис. 1. Динаміка власних коштів лісгосподарських підприємств, які функціонують в системі Держлісгентства України, спрямованих на ведення лісового господарства у 2013–2018 рр., млн грн

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

лися згортанням бюджетного фінансування процесів лісовідновлення та інших потреб лісгосподарювання, що знизило ефективність здійснення лісгосподарських заходів. Особливо це болісно вдарило по лісгосподарських підприємствах Півдня та Сходу.

Власні кошти лісгосподарських підприємств є основним джерелом фінансування потреб лісового господарства. В останні роки вагомість цього джерела ще більше підвищилася, що пов'язано із припиненням фінансування потреб лісового господарства за рахунок коштів державного бюджету України. Тобто результативність фінансового забезпечення лісгосподарського виробництва залежить від рівня ефективності виробничо-господарської діяльності постійних лісокористувачів.

За період 2013–2018 рр. спостерігається висхідна тенденція в динаміці фінансування потреб лісового господарства за рахунок власних коштів підприємств, підпорядкованих Державному агентству лісових ресурсів України. Якщо у 2013 році обсяг власних коштів постійних лісокористувачів, підпорядкованих вказаному відомству, складав 1,8 млрд грн, у 2014 році — 2,2 млрд грн, у 2015 — 3,2 млрд грн, у 2017 році — 4,8 млрд грн, то у 2018 році — 6,3 млрд грн (рис. 1).

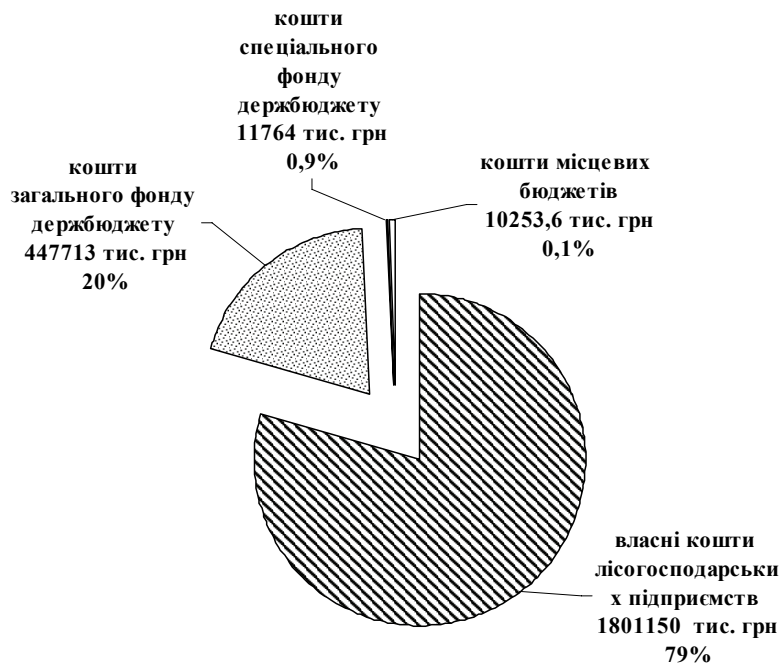
Тобто у 2018 році порівняно з 2013 роком обсяг власних коштів державних лісгосподарських, спрямованих на потреби лісового господарства, збільшився більш, ніж у три рази.

Однак триразове збільшення власних коштів постійних лісокористувачів, які спрямовувалися на потреби лісового господарства, спостерігається лише в динаміці номінальної величини. В динаміці реальної величини (власних коштів у цінах на початок 2013 році, які розраховувалися шляхом ділення номінальної величи-

ни на кумулятивний індекс цін виробників) стрімкого зростання не спостерігається. Зокрема у 2013 році реальна величини власних коштів, спрямованих на потреби лісового господарства, складала 1,7 млрд грн, у 2014 році — 1,6 млрд грн, у 2017 році — 1,8 млрд грн, у 2018 році — 2,1 млрд грн. Динаміка величини власних коштів державних лісгосподарських підприємств у порівнянних цінах на початок 2013 року, які спрямовувалися на ведення лісового господарства, свідчить про те, що реального нарощення обсягів фінансування фактично не спостерігається.

Значне зростання номінальної величини власних коштів, спрямованих на ведення лісового господарства, забезпечувалося через інфляційно-девальваційні процеси. За період 2013–2018 рр. спостерігається зростання питомої ваги власних коштів в загальному обсязі фінансування ведення лісового господарства державними лісгосподарськими підприємствами. Якщо у 2013 році даний показник становив 79,6%, у 2015 році — 92,6%, то у 2018 році — 97,3%. Це пов'язано з тим, що в останні роки взагалі припинилося фінансування потреб лісового господарства з державного бюджету України. У 2013 році у структурі загальної величини фінансового забезпечення ведення лісового господарства питома вага коштів державного бюджету складала 20% (447,7 млн грн), кошти спеціального фонду держбюджету складали 0,9% (11,8 млн грн) (рис. 2). У державному бюджеті України на 2019 рік вже закладено фінансування ведення лісового господарства, що сприятиме нарощенню обсягів фінансування лісгосподарських проектів загалом.

Однак власні кошти державних лісгосподарських підприємств і надалі залишаються основним джерелом фінансування потреб лісового господарства. А їх мак-

Рис. 2. Структура фінансового забезпечення потреб лісового господарства в розрізі джерел фінансування у 2013 році

Джерело: розраховано за даними Державного агентства лісових ресурсів України.

симізація напряму залежить від надання більшої автономності вищій ланці менеджменту державних лісогосподарських підприємств в частині вибору пріоритетів виробничо-господарської діяльності, особливо тих суб'єктів господарювання, які мають переробні підрозділи.

Розширене відтворення лісоресурсного потенціалу потребує перегляду пріоритетів розвитку лісогосподарського виробництва, які дозволять наблизити вітчизняну модель ведення лісового господарства до кращих практик лісогосподарювання. Виходячи з передового досвіду високорозвинених країн та країн постсоціалістичного табору, надати необхідних імпульсів невиснажливому веденню лісового господарства в Україні зможе розширення спектра пріоритетів здійснення лісогосподарської та лісоохоронної діяльності. Такими пріоритетами розглядаються: галузево-виробничі пріоритети, пріоритети інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронні пріоритети (рис. 3).

У спектрі галузево-виробничих пріоритетів виділяються: забезпечення невиснажливого використання сировинної та несировинної складових лісоресурсного потенціалу, впровадження сучасних технологій лісорозведення та лісовирощування, збереження лісового біорізноманіття, зокрема флористичної та фауністичної складових. В умовах відсутності реальних можливостей для модернізації виробничо-технічної бази лісозаготівельної діяльності постійних лісокористувачів потребує поетапного застосування практика виконання лісогосподарських заходів і операцій суб'єктами приватного бізнесу на конкурсній основі та договірних засадах з лісогосподарськими підприємствами.

Підвищення ефективності здійснення лісогосподарських заходів та транспортування деревини вимагає

розбудови та модернізації існуючої лісової транспортної інфраструктури, що забезпечить зниження витрат паливно-мастильних матеріалів та прискорить процеси перевезення деревини на нижні склади.

У зв'язку з летальними випадками в місцях здійснення лісозаготівель потребує корекції система контролю виконання правил безпеки при здійсненні лісогосподарських операцій. Як показує передовий іноземний досвід, підвищення рівня капіталізації лісогосподарювання залежить від диверсифікації виробничо-господарської діяльності та підвищення рівня комплексності використання лісоресурсного потенціалу. З огляду на це, пріоритетами діяльності постійних лісокористувачів мають виступати збільшення обсягів використання недревних лісових продуктів та сприяння розвитку лісової рекреації та зеленого туризму.

Враховуючи сучасні тренди у впровадженні інноваційних технологій у сферу лісового господарства, які мають місце у високорозвинених країнах, у вітчизняній практиці лісогосподарювання набуває небувалої актуальності доцільність реалізації пріоритетів удосконалення інформаційно-інноваційного забезпечення ведення лісового гос-

подарства. Передусім це стосується проведення національної інвентаризації лісів та їх обліку, удосконалення системи базового та безперервного лісовпорядкування. З метою уникнення ганебної практики останніх років (упередженого ставлення цілого ряду громадських організацій до діяльності постійних лісокористувачів) необхідно забезпечити підвищення якості та доступності інформації про ліси та лісове господарство. Впровадження європейських стандартів невиснажливого ведення лісового господарства вимагає підвищення кваліфікаційного рівня та професіоналізму спеціалістів лісового господарства. Підвищення інвестиційної привабливості лісогосподарських та лісоохоронних проектів в Україні напряму залежить від прискореної гармонізації українських стандартів ведення лісового господарства з міжнародними та європейськими стандартами лісогосподарювання, в тому числі і стосовно ведення мисливського господарства.

В умовах посилення техногенного та антропогенного тиску на довкілля особливої гостроти набуває імплементація у практику лісогосподарювання природоохоронних пріоритетів, які дадуть можливість оптимізувати мережу об'єктів природно-заповідного фонду на території лісів та лісовкритих площ, забезпечити контроль санітарного стану лісів та посилити адаптивну здатність лісових екосистем. Вимагають розробки дорожні карти здійснення заходів щодо забезпечення адаптації лісів та лісового господарства до змін клімату у світлі вимог Нової кліматичної угоди. Враховуючи наявність численних проявів виникнення лісових пожеж ця складова лісоохоронної діяльності теж має отримати нове техніко-технологічне та організаційно-консультативне супроводження, щоб скоротити на порядок прояви поширення вогню у лісових екосистемах.

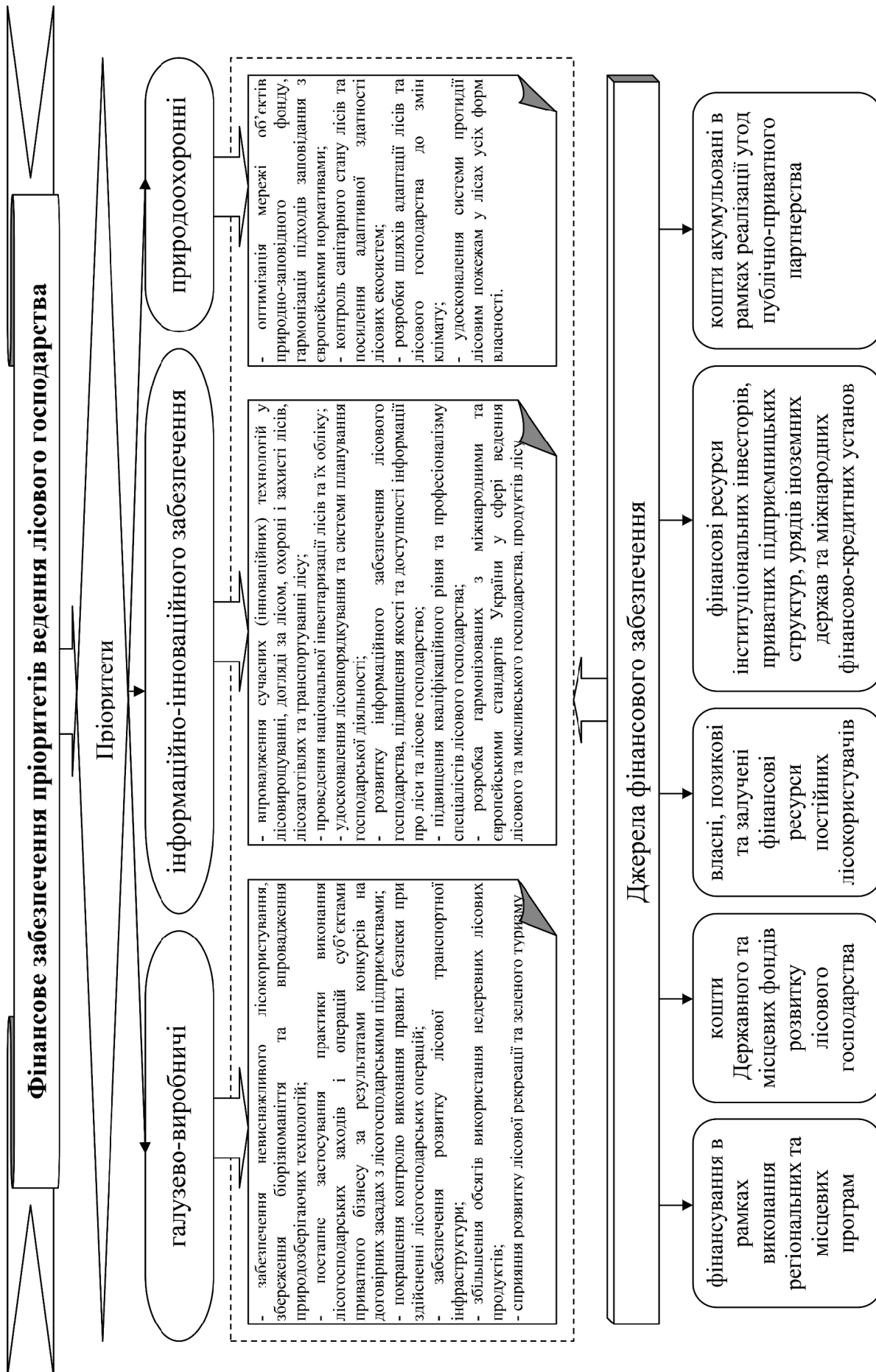

Рис. 3. Пріоритети та джерела фінансового забезпечення ведення лісового господарства

Реалізація перерахованих пріоритетів лісогосподарювання (галузево-виробничих пріоритетів, пріоритетів інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронних пріоритетів) повною мірою буде забезпечена при умові диверсифікації джерел фінансового забезпечення ведення лісового господарства, щоб на порядок збільшити обсяги фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проектів порівняно з тими, які забезпечуються на даний момент фактично лише за рахунок власних коштів державних та комунальних лісогосподарських підприємств. Додаткові фінансові потоки у лісове господарство стануть можливими за умови:

- розробки і запровадження Державної програми "Ліси України до 2030 року" з подальшою підготовкою відповідних регіональних програм;

- реального запровадження фінансування лісогосподарських та лісоохоронних проектів за рахунок коштів Державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства;

- використання лісогосподарськими підприємствами поряд з власними також позикових та залучених коштів на ринку позикового капіталу та фондовому ринку;

- диверсифікації залучення капітальних та фінансових інвестицій через створення належного інституціонального підґрунтя для припливу у сферу лісового господарства фінансових ресурсів інституціональних інвесторів, приватних підприємницьких структур, урядів іноземних держав та міжнародних фінансово-кредитних установ;

- використання коштів, акумульованих державними лісогосподарськими підприємствами в рамках реалізації угод публічно-приватного партнерства, зокрема в частині надання послуг суб'єктам аграрного підприємництва відносно створення захисних лісостуг для упередження проявів ерозії та дефляції ґрунтів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Забезпечення безперервного, невиснажливого та збалансованого лісокористування залежить від реалізації комплексу пріоритетів розвитку лісового господарства, які враховують сучасні світові тренди у виборі форм та методів господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, запровадження сучасних технологій лісорозведення і лісовирощування та використання передового іноземного досвіду щодо розбудови лісогосподарської інфраструктури. Дослідження показали, що такими пріоритетами є: галузево-виробничі пріоритети, пріоритети інформаційно-інноваційного забезпечення та природоохоронні пріоритети. Водночас реалізація названих пріоритетів потребує диверсифікації джерел фінансового забезпечення, оскільки лише за рахунок власних коштів переважна більшість державних лісогосподарських підприємств не здатні на порядок підвищити ефективність використання лісоресурсного потенціалу та прискорити запровадження перевірених світовою практикою методів і технологій екологізації лісокористування. Диверсифікація джерел фінансування потреб лісового господарства має відбу-

ватися через перезатвердження державної та відповідних регіональних програм "Ліси України до 2030 року", створення державного та місцевих фондів розвитку лісового господарства, залучення фінансових ресурсів лісогосподарськими підприємствами на ринку позикового капіталу та коштів, акумульованих в результаті реалізації угод публічно-приватного партнерства.

Література:

1. Голян В.А., Шубалий О.М. Трансформація системи фінансових відносин у лісовому секторі на засадах бюджетної економії та самокупності. Фінанси України. 2015. № 12. С. 81—93.

2. Карпук А.І., Лицар І.М. Аналіз фінансування видатків підприємств Держлісагенства з державного бюджету України. Наукові праці Лісівничої академії наук України. 2018. № 16. С. 123—130.

3. Карпук А.І. Державно-приватне партнерство у лісовому господарстві: інноваційно-інвестиційний аспект. Інвестиції: практика та досвід. №21. 2011. С. 10—13.

4. Параняк Р.П., Войтович Н.В., Грига І.В. Аналіз стратегічних альтернатив сталого лісокористування України на державному та регіональному рівнях. Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького. Том 16. № 3 (60). Частина 3, 2014. С. 364—370.

5. Рогач С.М. Напрями збалансування інституціонального забезпечення розвитку лісового комплексу. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія "Фінанси і кредит". 2013. № 1. С. 213—218.

6. Шумлянський Б.В. Фінансове забезпечення як підґрунтя формування інвестиційного середовища розвитку лісового сектора. Інвестиції: практика та досвід: науково-практичний журнал. 2015. № 15. С. 61—66.

References:

1. Holian, V.A. and Shubalyj, O.M. (2015), "Transformation of the system of financial relations in the forest sector on the basis of budgetary economy and self-sufficiency", *Finansy Ukrainy*, vol. 12, pp. 81—93.

2. Karpuk, A.I. and Lytsar, I.M. (2018), "Analysis of financing of expenditures by the State Forestry Enterprises from the state budget of Ukraine", *Naukovi pratsi Lisivnychoi akademii nauk Ukrainy*, vol. 16, pp. 123—130.

3. Karpuk, A.I. (2011), "Public-private partnership in forestry: innovation-investment aspect", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 21, pp. 10—13.

4. Paraniak, R.P. Vojtovych, N.V. and Hryha, I.V. (2014), "Analysis of strategic alternatives to sustainable forest management of Ukraine at the national and regional levels", *Naukovy visnyk LNUVMBT imeni S.Z. Gzhyts'koho*, vol. 16, no. 3 (60), pp. 364—370.

5. Rohach, S.M. (2013), "Areas of balancing institutional support for the development of the forest complex", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya "Finansy i kredyt"*, vol. 1, pp. 213—218.

6. Shumlians'kyj, B.V. (2015), "Financial support as a basis formation of investment environment forest sector", *Investytsii: praktyka ta dosvid : nauково-praktychnyj zhurnal*, vol. 15, pp. 61—66.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.

T. Zhuravlova,
PhD in Economics, Associate Professor, Head of Finance, Banking
and Insurance Department, Odessa I.I. Mechnikov National University

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.35

BANK LENDING OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Т. О. Журавльова,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
ORCID ID: 0000-0002-4235-1955

БАНКІВСЬКЕ КРЕДИТУВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

The article highlights the features of lending to agricultural enterprises by commercial banks. The agrarian sector occupies an important place in the economy of Ukraine, and the normal functioning of the entire national economy and life of the country depends on agricultural development. The purpose of the article was to determine the role of bank lending to agriculture, the factors of its formation, the rationale for the need to increase agricultural lending and to analyze the factors that impede the development of credit relations. The trends of credit system development and factors that increase the financing efficiency of the agrarian sector are determined. The current state of crediting of the agro-industrial complex by the banking institutions, stimulating its development is analyzed, as well as proposals and recommendations on the further effective financing of enterprises of the agrarian sector of the economy of Ukraine in the current economic conditions. The analysis and research of the tendencies characterizing the state of agriculture made it possible to conclude that bank loans are not able to fully meet the needs of agricultural enterprises for credit resources; mainly bank loans are issued for short and medium term; regulation of credit provision for agricultural enterprises is ineffective and public support is inadequate; unsatisfactory volumes of credit inflows into the agricultural sector due to harsh conditions and high interest rates. Activation of bank lending to agricultural enterprises requires further improvement of the legal framework on bank lending; simplifying the procedure of obtaining a bank loan for agricultural enterprises; renewal and improvement of the mechanism of cheaper loans to agricultural enterprises; applying economic incentives to commercial banks that lend to the agricultural sector of the economy; implementation of new forms of bank lending guarantee; stimulating the development of property insurance, financial and entrepreneurial risks in the agricultural sector; reducing the risk of non-repayment of credit facilities, namely, providing benefits to those agricultural enterprises that have multiple sources of income; more active provision of credit support to agro industrial units that have a full production and marketing cycle.

У статті висвітлено особливості кредитування комерційними банками сільськогосподарських підприємств. Аграрний сектор займає важливе місце в економіці України, а від його розвитку залежить нормальне функціонування всього національного господарства й життя країни. Метою статті стало визначення ролі банківського кредитування сільського господарства, чинників його формування, обґрунтування необхідності підвищення кредитування сільського господарства та аналіз чинників, які перешкоджають розвитку кредитних відносин. Визначено тенденції розвитку системи кредитування та чинники, які підвищують ефективність фінансування

аграрного сектору. Проаналізовано сучасний стан кредитування галузі АПК з боку банківських установ, стимулювання його розвитку, а також надано пропозиції та рекомендації щодо подальшого ефективного фінансування підприємств аграрного сектору економіки України в сучасних умовах господарювання. Проведений аналіз та дослідження тенденцій, що характеризують стан кредитування АПК дали змогу зробити висновки про те, що банківські кредити неспроможні повною мірою забезпечити потреби сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах; головним чином банківські кредити видаються на коротко- та середньотермінові періоди; регулювання кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств є мало-ефективним, а державна підтримка — недостатньою; незадовільні обсяги надходження кредитних ресурсів в аграрну сферу через жорсткі умови та високі відсоткові ставки. Активізація банківського кредитування підприємств АПК потребує подальшого вдосконалення нормативно-правової бази з питань банківського кредитування; спрощення процедури одержання банківського кредиту для аграрних підприємств; відновлення та вдосконалення механізму здешевлення кредитів аграрним підприємствам; застосування економічних стимулів до комерційних банків, які кредитують аграрний сектор економіки; застосовування нових форм гарантування банківського кредитування; стимулювання розвитку страхування майна, фінансових і підприємницьких ризиків в аграрній сфері; зменшення ризиків неповернення кредитних коштів, а саме надання переваг тим сільськогосподарським підприємствам, які мають декілька джерел доходів, тобто займаються диверсифікованою діяльністю; активнішого надання кредитної підтримки агропромисловим формуванням, які мають повний цикл виробництва та збуту продукції.

Key words: credit, crediting, banking system, credit resources, agricultural enterprise.

Ключові слова: кредит, кредитування, банківська система, кредитні ресурси, сільськогосподарське підприємство.

INTRODUCTION

A powerful agricultural sector is a pledge of our own food security, retaining leading positions in world trade, and most importantly, the basis for the development of the Ukrainian village, which is gradually recovering. The share of agricultural production in the GDP of Ukraine in 2018 is 12%. And this figure is constantly increasing. Similarly, the index of foreign exchange earnings attracted by agricultural enterprises is increasing. In 2018, agricultural enterprises accounted for 40% of foreign exchange earnings.

Thus, the agrarian sector occupies an important place in the economy of Ukraine, and on its development depends the normal functioning of the entire national economy and life of the country. Given the interest of many countries of the world and the European Union, in particular in the active participation of domestic suppliers of agricultural products in the global food market, the agricultural sector should become the most powerful engine of development of the national economy, which is possible in the presence of financial opportunities for agricultural producers. In agricultural enterprises, there is a lack of funds that would be used for the purchase of plant and animal protection products, seeds, fertilizers, fuel, and the purchase of new equipment, as existing equipment is already worn

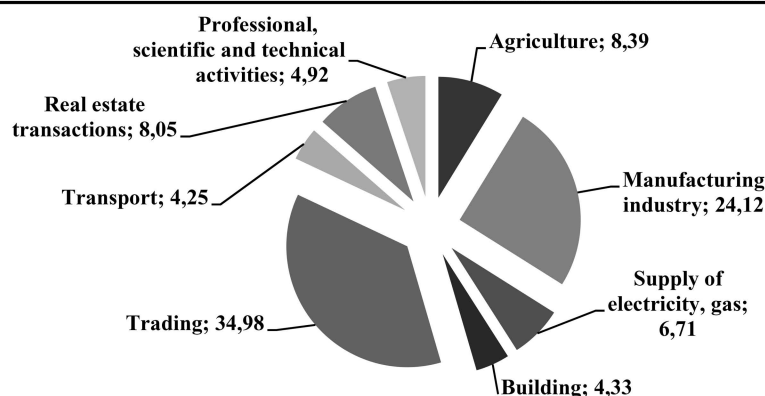
out and outdated. In such circumstances, only lending to agricultural enterprises can solve the problem related to the specificity of agricultural production as a subject of lending. Therefore, credit resources play a crucial role in the development of agriculture. This is due to the seasonal gap between investment and cash flow and the continuity of the playback process. In this case, the seasonality of production in agriculture in the normal reproduction process requires the provision of a rational relationship between own and borrowed funds. This, in turn, necessitates the need to evaluate trends in agricultural lending, which confirms the relevance of the study.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH

In the economic literature of recent years much attention has been paid to the problem of crediting agricultural enterprises in Ukraine by such scientists as M.Ya. Demyanenko, V.M. Alexeychuk, P.A. Layko, P.T. Sabluk, V.O. Palamarchuk, M.I. Savluk, T.T. Kovalchuk and others.

Thus, Aleskerova, Fedoryshyna, Koval (2018) argue that the agricultural business needs significant support for the process of resource recovery. The objective necessity of applying a loan for reproduction of fixed assets is conditioned by the specific nature of the

Fig. 1. Bank credits by type of economic activity, %, as of end of August 2019

seasonal nature of the process of production in agriculture. Klimontowicz (2019) believes that banks are crucial to financing the economy, regulating payments and providing products that allow other businesses to develop their financial and market resilience. The stability of the banking market affects the stability of the financial system, sustainable economic growth, as well as the economy as a whole.

Zavadzka (2018) determines that a special task for the development of the modern economy of Ukraine is to increase the role of banks in shaping the necessary resources for the implementation of innovation policy. Ivanov, Hromenko, Rodina (2018) argue that it is impossible to ensure the active development of the economy, to strengthen the democratic foundations of Ukraine and to raise the standard of living of the population without the effective functioning of the credit and financial mechanism, which is a component of the banking system.

Rogach, Vdovenko, Polishchuk (2019) write that the current system of financial support for agriculture in Ukraine is on a vector of formation and adaptation to the conditions of the European Union. The EU's financial support policy for agriculture in the European Union ensures high results in agricultural production, economic and social processes and the promotion of agriculture. Rostetska, Naumkina (2019) develop the theory and practice of cooperation of Central European countries in the context of modern European integration processes, which is important for the development and implementation of foreign and domestic policy strategies in European countries and Ukraine.

Given their significant contribution to the research of agricultural lending problems, the challenges of today require the formation of new indicators and approaches to finding and selecting a variety of lending options for agricultural enterprises and defining the horizons of quality lending mechanism. These facts determine the significance, relevance and importance of the chosen research topic.

HIGHLIGHTING PREVIOUSLY UNRESOLVED PARTS OF A COMMON PROBLEM

The research of scientists who dealt with the problem of lending to agricultural enterprises addresses a wide range of issues regarding the relationship of agricultural

enterprises with commercial banks, the creation of specialized financial infrastructure focused on servicing the agricultural sector, improving the efficiency of use of credit resources and more. These scientific achievements have become a fundamental basis for solving the most pressing issues of financial and credit support for agricultural production.

FORMULATING THE ARTICLE GOALS

The magnitude of the problematic issues requires further refinement of banks' credit policies, which would help to create economic conditions for the efficient functioning of agricultural enterprises.

The purpose of the article is to determine the role of bank lending to agriculture, the factors of its formation, the rationale for the need to increase agricultural lending and to analyze the factors that impede the development of credit relations.

RESULTS

The considerable need for working capital, due to the lack of own funds, transforms the loan into a significant source of financial resources and necessitates the search for ways of credit security. However, obtaining loans for agricultural enterprises remains problematic. To a large extent, the problems of crediting are due to: decrease in the amount of state support for agriculture; the inaccessibility of credit resources to agricultural enterprises at high interest rates; ignoring the crediting of the seasonality of works. With the further development of market relations, the dependence of agriculture on the financial and credit system has increased and continues to grow even more.

All areas of partnership between a business and a commercial bank, including in the field of lending, are governed by bilateral agreements. They record the conditions under which the bank maintains customer accounts, lending, non-cash payments on their warrants, cash services, including the conduct of collection and transportation of banknotes, trust transactions, advisory services related to banking, etc.

The legislation of Ukraine stipulates that each enterprise has the right to open a current account with one or more commercial banks of its choice. The current account is used to carry out all settlement and cash operations (payments of the enterprise to its suppliers, to the state budget, crediting of the funds coming to the

enterprise from the buyers, issuing cash for payment of salaries to the employees and employees of the enterprise, etc.). As for other banking operations, including opening deposit accounts, obtaining and repaying loans, the company has the right to enter into partnership not only with banks in which its current accounts are opened, but also with other banks. This creates conditions for competition between banks, for the fight for clientele, which facilitates the establishment of market relations and improvement of banking in the country.

Credit resources of commercial banks, at the expense of which they are able to lend to enterprises, are formed at the expense of their authorized capital and borrowed funds — balances of cash in current and other accounts of their clients, deposits, as well as credits of the National Bank, interbank loans of other commercial banks.

The main document governing the credit relationship between the company and the bank is a loan agreement. The company and the bank independently develop the forms of their contractual relations, so credit agreements can be drawn up either once a year or on a case-by-case basis, and loans can be given once or according to an open line of credit.

In order to guarantee repayment of loans, commercial banks are constantly examining the creditworthiness of borrowers and the material security of loans in the process of corporate lending (creditworthiness is the ability of a borrower to make payments on all types of its economic obligations in a timely manner). The main criteria for assessing the creditworthiness of an enterprise, which are taken into account by banks, are:

- the percentage of the borrower's own funds (at least 50%);
- reputation of the borrower, including the criterion of timely repayment of loans received earlier;
- security of production of the enterprise with sale, etc.

Banking lending to agriculture should be understood as economic relations regarding providing agricultural enterprises with a priority source of financing on terms of return, payment, security, timeliness and purposeful use, accompanied by specific features inherent in agricultural enterprises.

Credit relations of agricultural enterprises with commercial banks — economic relations arising in the course of conducting commercial transactions by commercial banks aimed at providing agricultural enterprises with credit resources on terms that take into account the basic principles of lending and objective requirements of the industry regarding the validity of the term, volume, value, timeliness of its receipt to the borrower, the order of repayment and interest payment for its use. Figure 1 shows the structure of bank loans by type of economic activity, as of the end of August 2019.

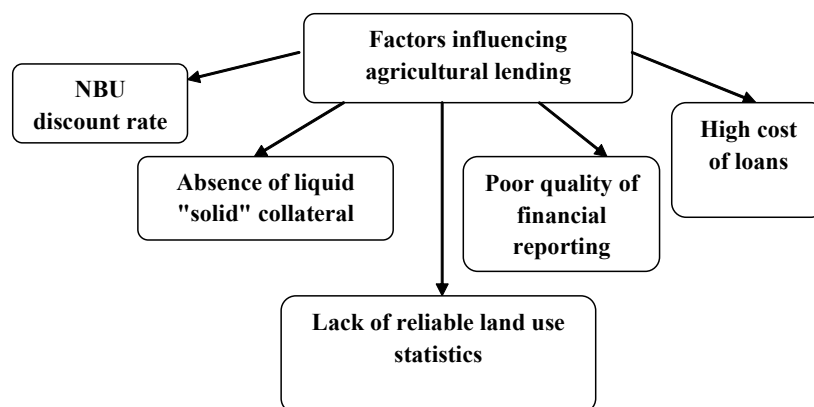
Credit resources play a crucial role in the development of agriculture. This is due to the seasonal gap between investment and cash flow and the continuity of the playback process. The considerable need for working capital, due to the lack of own funds, transforms the loan into a significant source of financial resources and necessitates the search for ways of credit security. However, obtaining

loans for agricultural enterprises remains problematic. To a large extent, the problems of crediting are due to: decrease in the amount of state support for agriculture; the unavailability of credit resources for agricultural enterprises at high interest rates; ignoring the crediting of the seasonality of works. It should be noted that the nature and forms of APC bank lending are determined by the specific features inherent in the cross-sectoral complex.

The current state of agriculture is determined by the following factors:

- lack of a well-grounded concept of development of the agricultural sector of the country and imperfect legislative base;
- significant lag of agro-industrial production from other sectors of the economy by the level of stockpiling of labor;
- outdated technologies for the production and use of morally and physically worn equipment, which leads to significant losses of the crop: the industry is provided with machinery only 60% of the need, in addition, more than 80% of the agricultural machinery fleet has already worked out its depreciation period, resulting in about 12—15 % of cereals remain in the fields annually;
- significant payments to the budget and especially extrabudgetary funds lead to a decrease in profitability of agricultural enterprises;
- high riskiness of the industry with relatively low level of profitability compared to other sectors of the economy;
- slow turnover of funds at the production stage due to the long technological process in agriculture and animal husbandry;
- lack of appropriate mechanisms for regulating the agricultural market and maintaining prices for the main types of agricultural products;
- lack of effective internal market protection mechanisms and measures to create favorable conditions for agricultural exports;
- gradual and uneven accumulation of costs, which at the end of the production cycle is completed by the return of funds in the form of revenue from the sale of products, so seasonal costs to agricultural producers it is better to recover from the loan than at the expense of own funds, since the latter requires the removal of significant amounts is to a degree determined by the size of the purchase prices and the profit received;
- increase in accounts receivable for agricultural products, which requires improvement of the system of payments and additional financial support to the industry;
- occurrence of time lags in the need for loans and the urgent possibility of their repayment.

It should be noted that the features of agricultural production significantly affect the organization of credit relations. Identifying and taking into account these features will create specific conditions for lending, which, in turn, will strengthen the financial condition of agricultural enterprises and will increase the volume of products produced by them. In our opinion, the most determining factors influencing the organization of credit relations in the agro sector of the economy today are the use of land by agricultural enterprises as the main means of

Fig. 2. Factors affecting the credit status of agriculture

production, significant deterioration of fixed assets, low profitability and loss of agricultural enterprises, as well as lack of liquidity.

Obstacles to increasing agricultural credit are the lack of traditions of the agricultural sector in market conditions, low culture of work of borrowers with loans and insufficient level of knowledge of the borrowers about the market of credit services, which are more relevant to small farms, high dependence of creditworthiness on such unforeseen factors as unforeseen factors, high depreciation of fixed assets, non-diversification of business (for example, if the economy is engaged only in crop production, then adverse weather conditions). Days conditions in this case jeopardize the result of the activity as a whole and including the repayment of the loan).

Banking institutions prefer financing to large agricultural producers, which is explained by the following reasons:

- availability of organized financial reporting from large companies;
- availability of sufficient and up-to-date credit security;
- diversification of areas of activity of large enterprises, which can compensate for possible losses in one of the areas of activity;
- ignorance and lack of technologies for conducting financial analysis of agricultural enterprises;
- insufficiency of specialists to work with small agricultural enterprises (banks benefit from large loans with relatively lower labor costs) and so on.

Thus, small and medium-sized farmers in Ukraine have insufficient access to bank lending. The most typical trends in agricultural lending in 2017—2019 are:

1) bank lending in the general financing structure of agricultural producers competed with commodity loans; those customers who were unable to negotiate with the banks received deferrals from the suppliers of goods by financing the sowing;

2) a rather limited range of banks, mainly banks with foreign capital, are engaged in active financing of the agricultural industry;

3) banks have stepped up to conclude and launch partnership programs with suppliers of plant protection products, fertilizers, seeds;

Today, Ukrainian banks have a wide arsenal of financial instruments for agrarian business, namely financing of

working and investment capital in the form of credit, credit line, overdraft, trade financing (guarantees, letters of credit, aval), leasing, pre-export financing.

In 2018, most special financing proposals addressed to agricultural companies feature preferential terms for working capital financing (term loans, credit lines) and / or affiliate programs for the purchase of agricultural machinery and other products. In addition, every second or third bank has targeted offers to farmers for oval bills or financing an investment project (often it is an elementary purchase of agricultural machinery). Despite the variety of banking products and programs, the lending rates of banks to agricultural sector entities are small, with several hundred million hryvnias at those banks that have published relevant information. Thus, when lending to banks in the real sector of the economy, it is possible to distinguish general constraints that are relevant to all areas of lending, and specific, which are characteristic only of agricultural credit. But the development of the agricultural sector should not be limited to bank lending.

That is why every year the State Budget Law defines the types of state targeted programs to support agribusiness enterprises and the amount of their expenditures. High cost of loans Banks place value of resources and basic level of risk in the cost of loans. It is known that deposit rates in Ukraine are some of the highest in Europe, so it is a rather expensive resource for banks. The lack of legislation on the protection of creditors, leads to high credit risk, which also has a negative impact on the size of the loan rate.

Farmers who need loans often do not have the full amount of collateral to take out a loan under the state program, and banks are not interested in working with farmers who have less than 500 hectares in their majority ownership (84% of operating farms have tillage up to 500 ha).

For a more detailed explanation of the topic of the study, consider a standard model of unfavorable choice (AS), characterized by a competitive lending market, with (1) producers endowed with one asset each and who need to borrow to finance their business; and (2) competing lenders who face potential costs equal to zero and produce zero profit in equilibrium.

Manufacturing companies are of two types: risky (with high probability of bankruptcy) and safe (with low

probability of bankruptcy). In a unified equilibrium, where all businesses are funded, secure enterprises will build risk subsidies. Therefore, they could benefit from credit through a particular tool. This instrument can be a pledge.

There are two identical credit markets, one acting on condition 1 and the other on condition 2, where:

1. Subject to condition 2, no assets shall be released from liquidation in the event of bankruptcy.

2. Subject to condition 1, all unsecured assets shall be released in the event of bankruptcy.

Let's consider first case 1. In the event of bankruptcy, the assets of the enterprises are liquidated anyway; regardless of whether, were they posted as collateral or not. Therefore, the placement of collateral does not play any role as a tool. Neither the cost of the loan nor the access to the loan can affect the decision to place a pledge. Accordingly, in Situation 1, the prevailing equilibrium has to be combined equilibrium where it is financial, an exchange occurs, the same contract applies to all enterprises, regardless of whether they place a pledge. Let us now consider the situation 2. In the event of bankruptcy, the assets of the enterprises will be liquidated only if they were placed as collateral. Therefore, in the event of bankruptcy, the company that placed the pledge would suffer more losses than the enterprise that did not place it. Placement of collateral now has potential costs. Most importantly, such an alternative cost is expected to depend on the activity. Risky businesses are more likely to fail than secure businesses, so their collateral placement costs more than secure businesses.

A credit market model is provided to fully analyze the role of collateral, loan cost, and access to credit when AS is a source of asymmetric information. The theoretical predictions for the AS case are then used to identify the role of collateral.

It is considered a competitive market populated by a large number of enterprises (E) and a large number of creditors (L). The set of enterprises (E) and creditors (L) are indexed by $e = 1, \dots, E$ and $l = 1, \dots, L$ respectively. Both businesses and lenders are risk-averse. Lenders are endowed with one unit of financial resources each, and will have an additional cost of capital, $r > 0$. Each entrepreneur, e , is endowed with the opportunity to invest a fixed amount and the amount to be pledged $w \in [0, w]$.

Without losing its generality, $L/E > 1$ is installed, so that financial resources are abundant. For any given asset level, w , is defined by $E(w) \subseteq E$, a subset of enterprises with resources w , and $E(w) = |E(w)|$ accordingly the number of entrepreneurs. The investments last for one period and bring the total $R > 0$ with probability p and 0 otherwise, when p is a function of the type of enterprise, q .

Share λ of type H (safe) and share $1 - \lambda$ — type L (risky). We assume $pLR > (1 + r)$, which means that both safe and risky businesses are worth the funding. The previous type of enterprise is private information as well as information about available assets of the enterprise.

Finally, it is assumed that the value of the asset value w for the lender is βw , with $\beta < 1$. Therefore, the liquidation of the assets of the company to pay for a bank loan is inefficient.

CONCLUSIONS

Therefore, credit resources play a crucial role in agricultural development. The banking system and the state do not play a proper role today in providing agricultural enterprises with financial resources. The high cost of credit, the lack of adequate security, and the lack of creditworthiness of most farms hinder the development of effective relationships between commercial banks and agricultural producers.

The analysis and research of the tendencies characterizing the state of agriculture of the agricultural sector made it possible to conclude that bank loans are not able to fully meet the needs of agricultural enterprises for credit resources; mainly bank loans are issued for short and medium term; regulation of credit provision for agricultural enterprises is ineffective and public support is inadequate; unsatisfactory volumes of credit inflows into the agricultural sector due to harsh conditions and high interest rates. Activation of bank lending to agricultural enterprises requires further improvement of the legal framework on bank lending; simplifying the procedure of obtaining a bank loan for agricultural enterprises; renewal and improvement of the mechanism of cheaper loans to agricultural enterprises; applying economic incentives to commercial banks that lend to the agricultural sector of the economy; implementation of new forms of bank lending guarantee; stimulating the development of property insurance, financial and entrepreneurial risks in the agricultural sector; reducing the risk of non-repayment of credit facilities, namely, providing benefits to those agricultural enterprises that have multiple sources of income; more active provision of credit support to agro industrial units that have a full production and marketing cycle.

In view of the above, as well as on the basis of generalization of the domestic and world experience of highly efficient agricultural credit markets in order to solve the investigated problems and eliminate the credit deficit in the subjects of agro industrial complex, we consider it advisable to carry out the following measures:

1. Provide pre-emptive specialization of banks in a limited range of financial services and adapt them to the services of agribusiness entities (which will greatly minimize the associated risks and adapt the loans provided to the particularities of the industry).

2. Strengthen the role of the mortgage of the land (which is convenient when providing a loan. It is impossible to provide for the expected breeding of livestock and material values of agricultural production).

3. Increase the importance of analyzing financial statements and the market when deciding on a loan.

4. To increase the level of risk management and risk insurance in lending to agricultural enterprises.

5. Ensure the extension of credit agreements or deferral of payments for stagnation period — up to 1 year (which will allow farmers to sell products at better prices).

These measures will overcome the temporary difficulties of agricultural development and will ensure the achievement of significant competitive advantages of the products of this industry, strengthen not only the food self-sufficiency of the country, but also intensify the loading of related industries.

Література:

1. Вовчак О.Д. Стан і проблеми розвитку банківського кредитування сільськогосподарських підприємств України / Вовчак О.Д., Гальків Л.І., Демчишин М.Я. // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. — 2018. — Вип. 3 (26). — С. 30—37.
2. Державний сайт статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. // Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства. URL: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>
4. Фінансова дієта: чим банки закінчують цей рік і що готують для АПК в наступному. URL: <http://directinvest.com.ua/ru/2017/12/20/finansova-diyeta-chim-banki-zakinchuyut-cej-rik-i-shho-gotuyut-dlya-apk-u-nastupnomu-ch-2>
5. Коробкова О.В. Ефективне агрофінансування — проблеми та їх вирішення. URL: <https://agrianalytica.com/uk/service/agrarian/credit>
6. Про державний бюджет України на 2018 рік: Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2246-VIII. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172246.html
7. Матеріали офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
8. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://dotacii2019.minagro.gov.ua/>
9. Aleskerova Yu., Fedoryshyna L., Koval N. 2018 Features of loan security for the reproduction of fixed assets for agricultural purposes. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No. 4, 2018. pp. 1—5. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-1-5>
10. Klimontowicz M., 2019. The role of banks' innovativeness in building sustainable market efficiency: the case of Poland, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 7(1): 525—539. [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1\(37\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(37))
11. Zavadzka D. 2018. Determining the role of banks in the financing of innovative development processes of the economy, *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No. 3, pp. 68—73. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-68-73>
12. Ivanov S., Hromenko Yu., Rodina V. 2018. Problems of banking legal relationships, *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No. 5, pp. 94—99 DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-94-99>
13. Rogach S., Vdovenko L., Polishchuk O. 2019, Agriculture of Ukraine under the joint policy of the European Union, *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 5, No. 3, pp. 178—183 DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-3-178-183>
14. Rostetska S., Naumkina S. 2019, Paradigms of European integration processes in the EU, visegrad group, and Ukraine, *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 5, No. 3, pp. 184—192. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-3-184-192>
- crediting of agricultural enterprises of Ukraine", *Financial-credit activity: problems of theory and practice*, vol. 3 (26), pp. 30—37.
2. State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 Nov 2019).
3. Official Website of the Ministry of Agrarian Policy and Food (2016), "Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector for the Economy until 2020", available at: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822> (Accessed 10 Nov 2019).
4. Direct investment in business (2017), "The financial diet: how banks finish this year and prepare for AIC in the next", available at: <http://directinvest.com.ua/en/2017/12/20/finansova-diyeta-chim-bank-zakinchuyut-cej-rik-i-shho-gotuyut-dlya-apk-in-in-progress-ch-2> (Accessed 10 Nov 2019).
5. Korobkova, O.V. (2018), "Effective agro-financing — problems and solutions", available at: <https://agrianalytica.com/en/service/agrarian/credit> (Accessed 10 Nov 2019).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2018", available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T172246.html (Accessed 10 Nov 2019).
7. Materials of the official site of the National Bank of Ukraine (2019), available at: www.bank.gov.ua (Accessed 10 Nov 2019).
8. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2019), available at: <https://dotacii2019.minagro.gov.ua/> (Accessed 10 Nov 2019).
9. Aleskerova, Yu. Fedoryshyna, L. and Koval, N. (2018), "Features of loan security for the reproduction of fixed assets for agricultural purposes", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4, no. 4, pp. 1—5. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-4-1-5>
10. Klimontowicz, M. (2019), "The role of banks' innovation in building sustainable market efficiency: the case of Poland", *Entrepreneurship and Sustainability*, vol. 7 (1), pp. 525—539. [http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1\(37\)](http://doi.org/10.9770/jesi.2019.7.1(37)).
11. Zavadzka, D. (2018), "Determining the role of banks in the financing of innovative development processes of the economy", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, No. 3, pp. 68—73. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-3-68-73>
12. Ivanov, S. Hromenko, Yu. and Rodina, V. (2018), "Problems of banking legal relationships, *Baltic Journal of Economic Studies*", Vol. 4, No. 5, pp. 94—99. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-5-94-99>.
13. Rogach, S. Vdovenko, L. and Polishchuk, O. (2019), "Agriculture of Ukraine under the common policy of the European Union", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 5, No. 3. pp. 178—183. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-3-178-183>.
14. Rostetska, S. and Naumkina, S. (2019), "Paradigms of European integration processes in the EU, multigrade group, and Ukraine", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 5, No. 3, pp. 184—192. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2019-5-3-184-192>.

References:

1. Vovchak, A.D. Galkiv, L.I. and Demchishin, M. Ya. (2018), "State and problems of development of bank

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.

О. О. Топчий,

к. е. н., докторант, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", м. Київ

ORCID ID: 0000-0001-6414-0561

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.42

МОДЕРНІЗАЦІЯ СФЕРИ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА: СОЦІАЛЬНО-БЕЗПЕКОВІ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

О. Топчий,

PhD in Economics, Doctoral Student, State Institution "Institute of Economics of Environmental Management and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv

MODERNIZATION OF THE HOUSING AND COMMUNAL SERVICES SECTOR: SOCIAL SECURITY AND ECOLOGICAL-ECONOMIC ASPECTS

У статті обґрунтовується доцільність визначення пріоритетів інституціонального та інвестиційного забезпечення модернізації сфери житлово-комунального господарства в умовах децентралізації. Увага акцентується на проблемах підвищення рівня затратності надання житлово-комунальних послуг, що виступає основною передумовою зростання їх вартості. Встановлено, що високий рівень спрацювання інфраструктури надання житлово-комунальних послуг робить обтяжливою цю сферу господарювання як для державного, так і для місцевих бюджетів.

Виходячи з наявних інституціональних передумов, фізичного стану основного капіталу житлово-комунального господарства, вигод, які дає децентралізація та реформа місцевого самоврядування, політика модернізації житлово-комунального господарства має відбуватися диференційовано на різних рівнях. Запропоновано напрями модернізації сфери житлово-комунального господарства на загальнодержавному, регіональному, муніципальному та локальному рівнях, що дасть можливість ув'язати зміну інституціонального середовища функціонування об'єктів комунальної інфраструктури із застосуванням сучасних технологій реінжинірингу, аутсорсингу та бенчмаркінгу.

Обґрунтовано, що реінжинірингові технології мають передбачати кардинальне перепрофілювання основних бізнес-процесів у водопостачанні, водовідведенні, теплопостачанні та утилізації відходів у відповідності з вимогами, які пред'являються природоохоронними директивами Європейського Союзу. Доводиться доцільність запровадження аутсорсингових технологій, які передають виконання частини послуг та робіт спеціалізованим підприємствам з метою зниження надмірного рівня трансакційних та інших витрат, які несуть комунальні підприємства. Встановлено, що застосування технологій бенчмаркінгу впливає з необхідності орієнтації на лідерів у цій галузі господарювання і кореспондується із застосуванням найбільш передових прийомів стосовно підвищення рівня доступності житлово-комунальних послуг, а також їх соціальної безпечності та еколого-економічної ефективності.

Розкривається необхідність прискорення процесів модернізації житлово-комунального господарства як необхідної передумови дотримання вимог природоохоронних директив Європейського Союзу у відповідності з якими вимагається підвищувати соціальні та екологічні стандарти надання комунальних послуг.

The article substantiates the expediency of determining the priorities of institutional and investment support for the modernization of housing and communal services in the conditions of decentralization.

Attention is focused on the problems of increasing the cost of providing housing and communal services, which is the main prerequisite for the growth of their cost. It is established that the high level of deterioration of the infrastructure of housing and communal services makes this sphere of management burdensome for both the state and local budgets.

Based on the existing institutional prerequisites, the physical condition of the fixed capital of housing and communal services, the benefits of decentralization and reform of local self-government, the policy of modernization of housing and communal services should be differentiated at different levels. The directions of modernization of the sphere of housing and communal services at the national, regional, municipal and local levels are proposed, which will make it possible to link the change in the institutional environment of the functioning of municipal infrastructure with the use of modern technologies of reengineering, outsourcing and benchmarking.

It is proved that reengineering technologies should provide for a radical re-profiling of the main business processes in water supply, sanitation, heat supply and waste disposal in accordance with the requirements of environmental directives of the European Union. The expediency of introduction of outsourcing technologies which transfer performance of part of services and works to the specialized enterprises for the purpose of reduction of excessive level of transaction and other expenses, which are borne, by the municipal enterprises is considered. It is established that the use of benchmarking technologies follows from the need to focus on leaders in this industry and corresponds to the use of the most advanced techniques to improve the availability of housing and communal services, as well as their social security and environmental and economic efficiency.

The necessity of acceleration of processes of modernization of housing and communal services as a necessary precondition of observance of requirements of environmental directives of the European Union according to which it is required to raise social and ecological standards of providing public services is revealed.

Ключові слова: житлово-комунальне господарство, інвестиційне забезпечення, модернізація, соціальна безпека, екологічні стандарти, аутсорсинг.

Key words: housing and communal services, investment support, modernization, social security, environmental standards, outsourcing.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) є важливою складовою національної економіки, яка покликана обслуговувати потреби населення та суб'єктів господарювання стосовно забезпечення послугами водо-, газо-, електро- та теплопостачання, а також забезпечення утилізації відходів. Зазначена галузь охоплює комплекс санітарно-технічних, енергетичних та транспортних підприємств, які відзначаються специфічними умовами функціонування та проблемами, що зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами. Певний детермінуючий вплив на виробничо-технічні умови діяльності перерахованих підприємств здійснює також поступове формування приватного сектора у системі надання житлово-комунальних послуг.

Враховуючи те, що тривалий період у цій сфері діяльності домінувала державна та комунальна форма власності і були відсутніми дієві стимули щодо залучення приватних інвестицій в модернізацію та реконструкцію мереж водопостачання, водовідведення, теплопостачання, електропостачання та газопостачання, актуалізувалася проблема інституціоналізації нових організаційно-правових форм надання житлово-комунальних послуг.

В умовах несформованості та латентності ринкових відносин у сфері житлово-комунального господарства,

що фактично унеможлиблює масштабні приватизаційні процеси об'єктів комунальної інфраструктури, домінують реформування та створення нової конструкції відносин між операторами надання житлово-комунальних послуг та приватними підприємницькими структурами виступають угоди державно-приватного партнерства. Більше того, високий рівень зносу внутрішньобудинкових та магістральних мереж актуалізує проблему утримання економіко-екологічних та соціально-безпекових аспектів надання житлово-комунальних послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика модернізації сфери житлово-комунального господарства вже тривалий період розглядається у працях вітчизняних вчених: О.Базарна, Н. Полякова, Т. Качала, В. Полуянов, В. Логвиненко та інших [1—4]. Переважна більшість праць присвячена виробничо-технічним та організаційно-економічним проблемам модернізації сфери надання житлово-комунальних послуг і не завжди враховуються інституціональні, а тим більше соціально-безпекові та економіко-екологічні аспекти функціонування підприємств водопостачання, водовідведення, газопостачання, теплопостачання та утилізації відходів.

На думку О. Базарної, житлово-комунальна галузь країни потребує впровадження нових механізмів управління, термінових заходів щодо його реформування, оздоровлення як на національному, так і на місцевому

рівнях та запровадження стратегічного управління в цій галузі. Ситуація в житлово-комунальному господарстві продовжує ускладнюватися, відсутні позитивні зміни у становленні ринкових засад господарювання, розвитку конкуренції та залученні приватних інвестицій у підприємства галузі. Неєфективність реформування галузі призвела до критичного стану основних фондів підприємств житлово-комунального господарства. Недосконала тарифна політика зумовила хронічну і постійно зростаючу збитковість підприємств. Недосконалість системи управління житлом та підприємствами житлово-комунального господарства, а також системи регулювання природних монополій призвела до того, що підприємства галузі неспроможні ефективно працювати в ринкових умовах і надавати споживачам послуги належної якості [1].

Н. Полякова переконана, що у сучасних умовах господарювання житлово-комунальне господарство є одним із складних об'єктів управління. Рівень розвитку цієї галузі господарства не повністю задовольняє потреби населення, матеріально-технічна база підприємств та організацій галузі потребує розширення і удосконалення. Актуальним постає обумовлення напрямків реформування діяльності підприємств житлово-комунальної галузі для покращення ефективності діяльності, використання резервів розвитку та сучасних можливостей і перспектив удосконалення функціонування цього сектору економіки в сучасних умовах зовнішнього оточення. Першочерговими завданнями в галузі є розв'язання проблем модернізації та розвитку за допомогою покращення стану матеріальної бази підприємств із застосуванням комплексу інвестиційних проектів. Це має призупинити подальше старіння фондів і зростання вартості послуг, одночасно створивши стимули притоку інвестицій у галузь [2].

Отже вчені роблять наголос на необхідності прискорення процесів оновлення та модернізації комунальної інфраструктури як важливого чинника підвищення рівня доступності житлово-комунальних послуг для широкого кола громадян, однак поза увагою залишаються соціально-безпекові та еколого-економічні аспекти, які в умовах інтеграції України в європейський простір набувають вирішального значення. Все це вимагає принципово нового підходу стосовно вибору пріоритетів модернізації сфери ЖКГ, який би дозволив би ув'язати перспективні напрями нарощення інвестиційного потенціалу комунальних підприємств з тими соціальними та екологічними вимогами, які пред'являються природоохоронними директивами Європейського Союзу

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування пріоритетів модернізації сфери житлово-комунального господарства в умовах децентралізації з врахуванням соціально-безпекових та економіко-екологічних чинників функціонування об'єктів комунальної інфраструктури.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Житлово-комунальне господарство відіграє важливу роль як в розвитку країни в цілому, так і її регіонів. Запізнення ринкових реформ у цьому секторі національ-

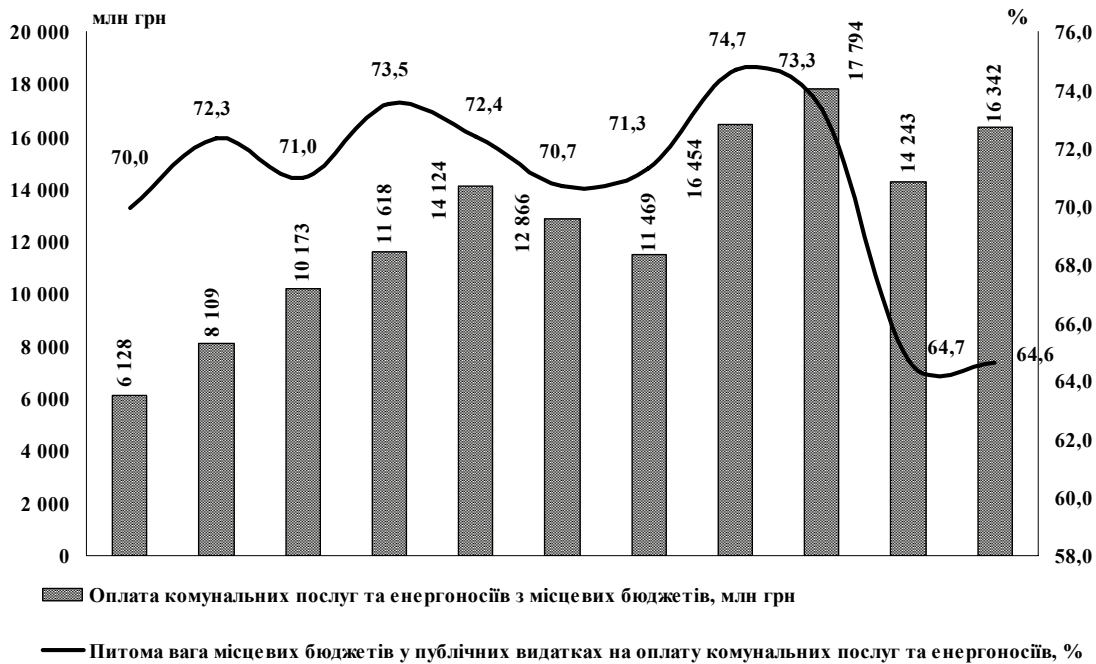
ного господарства поглибило кризові явища, які зумовлені відсутністю достатніх обсягів інвестиційного забезпечення процесів модернізації та реконструкції техніко-технологічної бази індустрії надання житлово-комунальних послуг. У результаті в Україні спостерігається один з найвищих серед країн Європи рівнів морального старіння та фізичного спрацювання систем водопостачання, водовідведення, теплопостачання, газопостачання, що супроводжується посиленням еколого-деструктивного впливу житлово-комунального господарства на навколишнє середовище та поглибленням соціальних колізій у суспільстві у зв'язку з підвищенням тарифів на послуги ЖКГ. Незаперечним є факт того, що саме підвищення рівня фізичного спрацювання, що супроводжується додатковими втратами у мережах води та тепла якраз і виступають чи не основним детермінантом підвищення рівня затратності, в відтак і вартості житлово-комунальних послуг, що у підсумку негативним чином впливає на соціальну безпеку суспільства, оскільки значно зростає питома вага витрат домогосподарств і підприємств на оплату комунальних послуг.

Нестача власних і бюджетних фінансових ресурсів, їх неєфективне розміщення, відсутність дієвого механізму залучення позабюджетних коштів не сприяють вирішенню завдань технічного переоснащення житлово-комунальних підприємств та розвитку комунальної інфраструктури. Не налагоджена ефективна співпраця з приватними інвесторами, міжнародними фінансовими установами та донорськими організаціями, не створений сприятливий інвестиційний клімат [1].

Водночас високий рівень спрацювання інфраструктури надання житлово-комунальних послуг робить обтяжливою дану сферу господарювання як для державного, так і для місцевих бюджетів. Для державного бюджету в частині оплати комунальних послуг та енергоносіїв через низьку енергоефективність функціонування державних установ та організацій, а для місцевих бюджетів через високі затрати об'єктів комунальної інфраструктури на надання житлово-комунальних послуг. В умовах децентралізації особливої ваги набуває оптимізація витрат місцевих бюджетів на оплату комунальних послуг та енергоносіїв, оскільки бюджетна та фіскальна децентралізація лівову частку витрат на комунальну інфраструктуру переносить на місцевий рівень.

Якщо у 2008 році витрати місцевих бюджетів на комунальні послуги та енергоносії складали 6,1 млрд грн, то у 2018 році — 16,3 млрд грн. Отже, у 2018 році порівняно з 2013 роком витрати місцевих бюджетів на оплату комунальних послуг та енергоносіїв зросли майже в 3 рази, що значною мірою зумовлено зростанням вартості енергоресурсів та підвищенням затратності виробництва комунальних послуг (рис. 1). Таке збільшення видатків місцевих бюджетів призводить до зменшення величини витрат на реалізацію проектів соціально-економічного розвитку. Водночас в останні роки питома вага видатків місцевих бюджетів на оплату комунальних послуг та енергоносіїв в структурі затрат зведеного бюджету на ці цілі зменшується, що пов'язано зі збільшенням обсягів фінансування державою проектів модернізації мереж водопостачання та газопостачання загальнодержавного значення.

Рис. 1. Витрати місцевих бюджетів на оплату комунальних послуг та енергоносіїв

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Виходячи з наявних інституціональних передумов, фізичного стану основного капіталу житлово-комунального господарства, вигод, які дає децентралізація та реформа місцевого самоврядування, політика модернізації ЖКГ має відбуватися диференційовано на різних рівнях. На загальнодержавному рівні мають закладатися фінансові та інституціональні стимули стосовно залучення комунальними підприємствами інвестиційних ресурсів приватних підприємницьких структур.

Такі стимули можуть бути закладені через внесення суттєвих змін у Закон України "Про державно-приватне партнерство", суть яких полягає в розширенні об'єктів житлово-комунального господарства, на які можуть поширюватися партнерські відносини через інституціоналізацію кластерних об'єднань та концесійного режиму користування об'єктами комунальної інфраструктури. Також доопрацювання потребує нещодавно розглянутий Верховною Радою України Закон України "Про концесії", оскільки в існуючій редакції не прописані види діяльності та конкретні об'єкти, на які поширюється концесійний режим.

Принциповим питанням є те, що спочатку мають бути внесені зміни у законодавство, яке визначає базові засади створення та функціонування державно-приватних партнерств з ідентифікацією конкретних форм та видів партнерських відносин між комунальними підприємствами та приватним бізнесом, однією з яких виступає концесія, а потім виходячи з фундаментальних принципів партнерства розширити сферу поширення форм тимчасового користування об'єктами комунальної інфраструктури на основі концесійних відносин.

На рівні регіону, виходячи з удосконаленого інституціонального підґрунтя функціонування ЖКГ, мають розроблятися регіональні програми розвитку основних сегментів, які надають житлово-комунальні послуги, з конкретизацією форм, методів та джерел інвестиційного забезпечення. Мова йде як про вітчизняні, так і про іноземні

інвестиції. Крім фінансування капітальних інвестицій, спрямованих в модернізацію та реконструкцію об'єктів комунальної інфраструктури, комунальні підприємства мають виходити на фінансовий ринок і залучати портфельні інвестиції, які виходячи з іноземної практики, є більш мобільними, ніж реальні вкладення. Особливо важливим є програмування розвитку ЖКГ на рівні територіальної громади, оскільки в умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування саме територіальна громада стає центром тяжіння в ресурсному забезпеченні потреб житлово-комунальної сфери.

На рівні територіальної громади процеси модернізації житлово-комунальної сфери отримують реальний поштовх, якщо місцева рада зможе у короткі терміни імплементувати у конкретні програми дій законодавчі акти, які стосуються поширення угод державно-приватного партнерства, зокрема концесій. Це стосується створення умов для прозорого та конкурентного конкурсу щодо визначення переможця щодо надання йому прав тимчасового користування об'єктами комунальної інфраструктури, зокрема в частині водопостачання, водовідведення, теплопостачання та утилізації побутових відходів; встановлення термінів дії концесійного договору та інших договорів, які стосуються угод державно-приватного партнерства; визначення ставок концесійної плати та умов сплати штрафів за порушення умов угоди однією зі сторін.

Саме територіальна громада через свої представницькі органи має можливість забезпечувати спрощення порядку надання земельних ділянок для зведення нових об'єктів комунальної інфраструктури та прискорювати процеси виготовлення землепорядкової документації. Враховуючи те, що в Україні передбачається передача значної площі земель сільськогосподарського призначення державної власності, які знаходяться поза межами населених пунктів, у комунальну власність, розширюється територіальний базис не лише для житло-

вої забудови та капітального будівництва, а й для введення додаткових потужностей у сфері надання житлово-комунальних послуг. Також територіальна громада зможе використовувати отримані в комунальну власність земельні активи як заставу для отримання кредитних ресурсів під проекти модернізації та реконструкції об'єктів комунальної інфраструктури.

Але потрібного результату стосовно прискорення процесів модернізації ЖКГ можна досягти через впровадження сучасних методів антикризового менеджменту на рівні комунальних підприємств на основі застосування реінжинірингових, аутсорсингових та бенчмаркінгових технологій. Реінжинірингові технології мають передбачати кардинальне перепрофілювання основних бізнес-процесів у водопостачанні, водовідведенні, теплопостачанні та утилізації відходів у відповідності з вимогами, які пред'являються природоохоронними директивами Європейського Союзу, які Україна зобов'язалася імплементувати уклавши Угоду про асоціацію з ЄС. Саме дотримання базових положень природоохоронних директив ЄС змусуватиме менеджмент комунальних підприємств враховувати соціально-безпекові та економіко-екологічні аспекти надання житлово-комунальних послуг, оскільки кращі іноземні практики поряд з забезпеченням екологічно безпечного обслуговування потреб населення в житлово-комунальних послугах передбачають надання такого роду послуг на прийнятних для місцевих мешканців умовах, тобто із дотриманням вимог забезпечення соціальної безпеки в межах регіону та територіальної громади.

Аутсорсингові технології передбачають передачу частини послуг та робіт спеціалізованим підприємствам з метою зниження надмірного рівня трансакційних та інших витрат, які несуть комунальні підприємства, виконуючи значний спектр робіт і не маючи достатнього техніко-технологічного потенціалу для виконання вузькоспеціалізованих послуг. Масштабне застосування аутсорсингових технологій, яке призведе до зниження витрат тим самим дозволить знизити вартість послуг, які надходитимуть домогосподарствам та суб'єктам господарювання, що частково знизить соціальну напругу, яка має місце через надмірну величину комунальних тарифів. З огляду на це, застосування аутсорсингових технологій варто розглядати через призму покращення соціально-безпекових параметрів надання житлово-комунальних послуг в цілому.

В умовах формування конкурентного середовища на ринку житлово-комунальних послуг зростає роль бенчмаркінгових технологій управління господарськими утвореннями, які функціонують у сфері комунального водопостачання, водовідведення, газопостачання, теплопостачання та утилізації відходів, оскільки орієнтація на лідерів в даній галузі господарювання кореспондується із застосуванням найбільш передових прийомів стосовно підвищення рівня доступності житлово-комунальних послуг, а також їх соціальної безпечності та еколого-економічної ефективності. Орієнтація на кращі практики функціонування житлово-комунальних підприємств Західної та Центральної Європи однозначно передбачає дотримання жорстких соціальних та екологічних стандартів, які прийняті в Європейському Союзі і які Україна незабаром змушена буде дотримуватися як асоційований член такого міжнародного утворення.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

В умовах підвищення рівня фізичного спрацювання основного капіталу житлово-комунального господарства актуалізується проблема обґрунтування пріоритетів модернізації даної ланки національної економіки. Основним пріоритетом створення сприятливих інституціональних передумов для диверсифікації інвестиційного забезпечення модернізації індустрії надання житлово-комунальних послуг має стати удосконалення Законів України "Про державно-приватне партнерство" та "Про концесії", що створить додаткові канали для залучення приватних інвестицій у комунальний сектор. На регіональному та муніципальному рівні вагомим значення набуває створення прозорих умов для передачі об'єктів комунальної інфраструктури в концесію та прискорена імплементація директив Європейського Союзу, які передбачають підвищення рівня соціальної та екологічної безпеки надання житлово-комунальних послуг. На локальному рівні запровадження реінжинірингових, аутсорсингових та бенчмаркінгових технологій дозволить прискорити процеси використання кращих іноземних практик підвищення соціальної та екологічної ефективності функціонування об'єктів комунальної інфраструктури.

Література:

1. Базарна О. В. Житлово-комунальне господарство України: стан, проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. 2011. Вип. 4. С. 177—184.
2. Полякова Н. Житлово-комунальне господарство України: сучасні перспективи розвитку. Економічний аналіз. 2012. Т. 11 (3). С. 349—353.
3. Полуянов В.П., Савенко А.Ю. Формирование институциональных основ развития рынка жилищно-коммунальных услуг в Украине: тарифная политика. Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. 2007. № 31-2. С. 129—134.
4. Логвиненко В.І. Розвиток конкурентних механізмів функціонування ЖКГ на регіональному та муніципальному рівнях. Менеджер: ДонДУУ. 2008. № 4 (46). С. 10—15.

References:

1. Bazarna, O.V. (2011), "Housing and communal services of Ukraine: state, problems and prospects of development", *Naukovyj visnyk Akademii munitsypal'noho upravlinnia*. Serii: Upravlinnia, vol. 4, pp. 177—184.
  2. Poliakova, N. (2012), "Housing and communal services of Ukraine: current development prospects", *Ekonomichnyj analiz*, vol. 11 (3), pp. 349—353.
  3. Polujanov, V.P. and Savenko, A.Ju. (2007), "Formation of the institutional framework for the development of the housing and communal services market in Ukraine: tariff policy", *Nauchnye trudy DonNTU*. Serija: jekonomicheskaja, vol. 31-2, pp. 129—134.
  4. Lohvynenko, V.I. (2008), "Development of competitive mechanisms of functioning of housing and communal services at regional and municipal levels", *Menedzher: DonDUU*, vol. 4 (46), pp. 10—15.
- Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.*

УДК 336.7

І. П. Соколовська,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії та конкурентної політики,
Київський національний торговельно-економічний університет
ORCID ID: 0000-0003-4661-6751

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.47

СТАГНАЦІЯ КОРПОРАТИВНОГО КРЕДИТУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

I. Sokolovska,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economic Theory and Competition Policy, Kyiv National Trade and Economic University
ORCID ID: 0000-0003-4661-6751

CORPORATE LENDING STAGNATION AND WAYS TO OVERCOME

Метою статті є дослідження причин, що обумовлюють стагнацію корпоративного кредитування на сучасному етапі, та обґрунтування напрямів активізації інвестиційної функції банківської системи як чинника економічного зростання національної економіки. У статті зазначається, що фундаментальним внутрішнім чинником, який обумовлює кредитну рестрикцію в Україні, є відсутність підтримки економічної динаміки з боку монетарного регулювання НБУ. Встановлено, що збереження високого рівня облікової процентної ставки обумовлює високу вартість державних запозичень на внутрішньому ринку, що стимулює попит на цей фінансовий актив з боку банківських установ. Акцентується увага на немонетарних чинниках високої вартості кредитних ресурсів в Україні, пов'язаних із низьким юридичним захистом прав кредиторів, накопиченням критичних обсягів проблемної заборгованості, що обумовлює значні ризики кредитування. На основі аналізу структури депозитів банківської системи визначено, що дефіцит довгострокових ресурсів обмежує можливості кредитування банками галузей економіки. Встановлено невідповідність між потребами українських підприємств реального сектору економіки, які відчують дефіцит доступних довгострокових гривневих кредитів, та реальним станом справ у сфері банківського кредитування корпоративних позичальників. Запропоновано поступове здешевлення вартості фінансових ресурсів та зростання строковості залучених коштів, зниження доходності державних облігацій паперів та депозитних сертифікатів НБУ, створення державної компанії з управління проблемними активами та запровадження інструментів державного стимулювання банківського кредитування підприємств реального сектора економіки.

The purpose of the article is to investigate the reasons of the stagnation of corporate lending at the present stage in Ukraine, and to substantiate the directions of activation of the investment function of the banking system as a factor of economic growth of the national economy.

The article states that the fundamental internal factor behind credit restriction in Ukraine is the lack of support for economic dynamics by the monetary regulation of the National Bank of Ukraine. The policy of inflation targeting has led to the formation of high interest rates, which has increased the cost of lending.

It is established that maintaining a high level of interest rate interest causes a high cost of government borrowing in the domestic market, which stimulates the demand for this financial asset by banking institutions.

The article notes the importance non-monetary factors of high cost of credit resources in Ukraine including low legal protection of creditors' rights, accumulation of critical volumes of non-performing loans, which causes significant credit risks.

Based on the analysis of the structure of deposits of the banking system, it is determined that the shortage of long-term resources limits the ability of banks to lend to economic sectors. The tendency of deterioration of the structure of the corporate credit portfolio of banks, associated with the growth of the share of short-term loans, has been determined. There is a discrepancy between the needs of Ukrainian enterprises in the real sector of the economy, which are experiencing a shortage of available long-term loans, and the real state of affairs in the field of corporate lending to corporate borrowers.

It is stated that in order to resume lending to the economy it is necessary to coordinate and consolidate the activities of the National Bank of Ukraine with the legislative and executive authorities — the Parliament and the Government. The gradual reduction in the cost of financial resources and the increase in the maturity of borrowed funds, the decline in yields on government bonds and certificates of deposit, which divert banks'

credit resources from corporate lending, are proposed. The necessity of creation of the state company for management of problem assets, which accumulates non-performing loans and introduction of instruments of state stimulation of bank lending to enterprises of the real sector of economy, is determined.

Ключові слова: корпоративне кредитування, монетарна політика, процентна ставка, проблемна заборгованість, довгострокові ресурси, економічне зростання.

Key words: corporate lending, monetary policy, interest rate, non-performing loans, long-term resources, economic growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Суттєвою перешкодою на шляху до прискорення темпів економічного зростання в Україні є недостатність власних фінансових ресурсів у корпоративному секторі економіки для інвестиційної діяльності та низька кредитна активність інститутів фінансового ринку. Як відомо, одним із чинників, що визначає ефективність використання фінансового потенціалу економіки, є здатність до акумуляції вільних фінансових ресурсів суб'єктів економіки та трансформації їх в інвестиційні витрати підприємницького сектору. Саме у такий спосіб можливо забезпечити високі темпи інклюзивного економічного зростання у національній економіці та компенсувати втрати попередніх років. Американський економіст, Нобелівський лауреат Майкл Спенс, посиляючись на дослідження тринадцяти економіків із стабільно високим зростанням, зазначив, що для досягнення високих темпів економічного зростання "інвестиції мають становити понад 25 % загального обсягу ВВП" [1, с. 99], водночас як в Україні даний показник є вдвічі меншим. За висловом відомого дослідника проблем глобальної конкурентоспроможності професора Клауса Шваба, в умовах стрімкого поширення четвертої промислової революції у виграші залишаться лише країни з ефективним інтелектуальним та фінансовим капіталом [2]. Тому особливої актуальності набуває розуміння причин кредитної стагнації в економіці та пошук шляхів розблокування однієї із базових функцій національного фінансового ринку щодо перетворення заощаджень через канал кредитування у інвестиційні витрати суб'єктів господарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню впливу кредитування на стан національної економіки приділяється значна увага у працях українських вчених. Зокрема Петрик О.І. звертає увагу на неоднорідний вплив кредитування в процесі створення валової доданої вартості різними секторами економіки — більшою мірою стимулюються торгівля, транспорт, готельно-ресторанну галузь, водночас як інвестиційні потреби промислових підприємств фінансуються насамперед за рахунок власних коштів [3, с. 149]. У якості стримуючого чинника кредитування корпоративного сектора на сучасному етапі Б.М. Данилишин розглядає жорстку монетарну політику НБУ. В результаті низький рівень монетизації економіки (близько 40 %, що на 20 в. п. нижче, ніж у Польщі та Туреччині) гальмує економічне зростання та не дозволяє економіці використати фінансовий потенціал банківської системи (співвідношення суми банківських кредитів і ВВП в Україні вдвічі менше, ніж у Польщі та Туреччині) [4]. Є.О. Бублик звертає увагу на значні диспропорції в ак-

тивах фінансового сектора і джерелах залучення інвестиційних ресурсів в економіку внаслідок нерозвиненості небанківських фінансових посередників та домінування держави у банківській системі України (понад 60% банківських послуг пропонують державні банки). На думку автора, низька "інклюзивність" банківського сегмента в економіку є типовою для країн з ринками, що розвиваються, де попри монополію банків на фінансовому ринку, кредитування реального сектора здійснюється доволі обмежено [5, с. 51]. І.В. Крючкова пояснює низьку активність банків у довгостроковому кредитуванні нефінансових корпорацій збереженням високої частки проблемних кредитів (особливо валютних), що не зменшується, не зважаючи на відновлення платоспроможності реального сектора економіки. Дослідниця зазначає, що у середньостроковій перспективі зазначений чинник гальмуватиме як динаміку ВВП, так і позитивні структурні зміни у виробництві та експорті [6, с. 43].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз причин, що обумовлюють стагнацію корпоративного кредитування на сучасному етапі, та обґрунтування напрямів активізації інвестиційної функції банківської системи як чинника економічного зростання національної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність функціонування банківської системи України в рамках агрегованого індексу глобальної конкурентоспроможності Світового економічного форуму оцінюється вкрай негативно. Зокрема серед індикаторів, які мали найнижчі бали при розрахунку субіндексу ефективності фінансового ринку України у 2019 р., були надійність банків, фінансування малого і середнього бізнесу, частка проблемних кредитів [6, с. 589]. Це свідчить про відсутність умов для виконання банками своєї головної функції — кредитування реального сектору економіки, та не дозволяє національному фінансовому ринку здійснювати оптимальний перерозподіл капіталу для стимулювання економічного зростання.

Фундаментальним внутрішнім чинником, що обумовлює кредитну рестрикцію в Україні, є відсутність підтримки економічної динаміки з боку монетарного регулювання Національного банку України. Упродовж останніх кризових періодів економічного розвитку національної економіки основним цільовим орієнтиром НБУ було таргетування інфляції, тобто реалізація жорсткої монетарної політики, що суперечить цілям зростання ділової активності через розширення кредитування та прискорення динаміки ВВП.

Одним із наслідків стиснення грошової пропозиції є збереження високих відсоткових ставок, що обумовлює підвищення вартості кредитування. Упродовж 2018 р. ключова ставка НБУ поетапно підвищувалась з 16 до 18 %, не зважаючи на зниження рівня інфляції до 9,9 % за підсумками 2018 р., і лише з квітня 2019 року Нацбанк перейшов до її зниження. Несвоєчасна реакція НБУ щодо регулювання рівня ключової ставки обумовила збереження високої вартості гривневих позик — 16 % річних для короткострокових та 22 % для довгострокових кредитів, що позбавляє бізнес джерел фінансування інвестицій [8]. Як наслідок, обсяги кредитування суб'єктів господарювання скоротилися за цей період на 16 % — з 914 млрд грн до 766 млрд грн, що відповідає критичному рівню кризового 2014 р., та стримує зростання промислового виробництва у цілій низці галузей [9]. Це підтверджується динамікою індексу промислової продукції, який у вересні 2019 р. порівняно з відповідним місяцем 2018 р. склав 99,8 %. Цей факт є тривожним сигналом для подальшої економічної динаміки, так само, як і відсутність приросту промислового виробництва за 9 місяців 2019 р. — індекс промислової продукції за січень — вересень 2019 р. порівняно з відповідним періодом 2018 р. склав 100 % [10].

Збереження високого рівня облікової процентної ставки обумовлює високу вартість державних запозичень на внутрішньому ринку, що стимулює попит на даний фінансовий актив з боку банківських установ. Із загальної вартості ОВДП, що перебувають в обігу (806,9 млрд грн станом на жовтень 2019 р.), майже 43 % знаходяться на балансах банків. Сумарно банки потратили на купівлю ОВДП близько 347 млрд грн, що наближається до половини обсягів виданих позик нефінансовим корпораціям. Спрямування хоча б частини цих коштів на кредитування підприємств дозволило б прискорити зростання ВВП і створити у подальшому додаткові робочі місця [11].

Ще однією проблемою нераціональної процентної політики, що блокує корпоративне кредитування, є збереження високих ставок за депозитними сертифікатами НБУ. Порівняно з вереснем 2018 р. портфель депозитних сертифікатів в активах комерційних банків зріс удвічі та становив майже 60 млрд на вересень 2019 р. [9]. По суті, НБУ стимулює купівлю банками цінних паперів, вилучаючи ліквідні кошти, замість переорієнтації фінансового ринку на цілі економічного зростання. Така політика формує дію відомого макроекономічного феномену — ефекту витіснення державою приватних інвестицій та обумовлює подальше підвищення ринкових процентних ставок.

Жорстка монетарна політика та обумовлена нею висока вартість кредитних ресурсів суттєво скоротили фінансову глибину економіки (вимірюється як частка кредитів у ВВП). За оцінками експертів, даний показник знизився понад вдвічі за останні 5 років — із 64 % у 2014 р. до 30 % на початок 2019 року, що значно нижче, ніж в інших країнах, та не дозволяє кредитуванню чинником зростання економіки. Зокрема у Польщі фінансова глибина економіки становить 70 %, у Туреччині — 80 %, у країнах Єврозони — 160 %, в Японії — 180 % [12]. За оцінкою експертів з МВФ, оптимальне значення зазначеного показника перебуває близько 80 % (якщо нижче — кредитний ринок використовується неоптимально, якщо вище — помітні ознаки кредит-

ного переобтяження та можливого розгортання банківської кризи [13].

Слід зазначити, що немаловажну роль у збереженні високої вартості кредитних ресурсів в Україні відіграють немонетарні чинники, пов'язані із низьким юридичним захистом прав кредиторів, що обумовлює значні ризики кредитування. Недосконалість судової системи та прогалини законодавства все ще роблять можливим розірвання кредитних договорів у судовому порядку, "узаконюючи" невиконання кредитних зобов'язань. Це призвело до падіння платоспроможності банківських установ, знизило рівень довіри між кредитором та позичальником та змусило банки юридично ускладнити процедуру оформлення позики.

Суттєвим стримуючим чинником кредитування на сучасному етапі стало посткризове накопичення проблемної заборгованості у банківській системі, що також обумовило значні кредитні ризики та вимагає формування банками значних обсягів резервних активів. Про масштаби такої проблеми свідчить визначений за міжнародними стандартами, згідно з новими вимогами НБУ до оцінки банками розміру кредитного ризику з активних банківських операцій, реальний рівень проблемних кредитів, виданих українськими банками — близько 60 %, що є своєрідним антирекордом у світовій практиці. Наявність значної кількості непрацюючих кредитів є однією з головних загроз банківського сектора на сучасному етапі. Вона несе в собі значний ризик як для самих банків, так і для їхніх вкладників та інших кредиторів, підриває стійкість банківської системи та економіки країни загалом через неможливість повноцінного відновлення кредитування суб'єктів господарювання. Для зменшення розмірів накопиченої проблемної заборгованості у банківській системі необхідний комплекс заходів, серед яких передусім ефективна судова та правоохоронна реформи для забезпечення надійного захисту та дотримання прав кредиторів. Крім цього, слід прискорити впровадження нових інструментів роботи з проблемною заборгованістю, які допоможуть банкам очистити баланси від проблемних кредитів і поліпшити стан кредитних портфельів. Зокрема засобом санації непрацюючого корпоративного кредитного портфеля банків могло б стати створення державної компанії з управління проблемними активами або єдиного санаційного банку для акумуляції непрацюючих кредитів [14, с. 253].

Несприятливий вплив на можливість кредитування банками галузей економіки справляє дефіцит довгострокових ресурсів. Основним джерелом довгострокового кредитування корпоративного сектору в Україні мають бути вклади, розміщені на термін понад 2 роки. Проте їх питома вага у загальному обсязі залучених коштів населення останні роки впала з 3—4 % до 1 % та залишається на вкрай низькому рівні (табл. 1), що унеможливорює активізацію довгострокового кредитування реального сектору економіки України. Загалом з даних таблиці видно, що заощадження домашніх господарств залишаються основним джерелом фондування банків — на їх частку припадає майже 60 % депозитів (майже 540 млрд грн). Водночас понад 80 % цієї суми складають кошти на вимогу та депозити, розміщені на термін до одного року. Ще більш короткостроковий ресурс акумулюють на банківських рахунках нефінансові корпорації — понад 90 %

від загального обсягу їх депозитів це кошти на вимогу та до 1 року. Таким чином, спостерігається вкрай несприятлива ситуація з точки зору формування джерел довгострокового кредитування — понад 50 % розміщених на депозитах коштів населення та бізнесу є коштами на вимогу, а серед строкових депозитів переважну частину (70 %) складають депозити, розміщені на термін до 1 року, і лише близько 7 % загального фондування банків (29,62 млрд грн) можуть потенційно розглядатись як середньостроковий кредитний ресурс.

Відсутність у банків довгострокових джерел фондування, з одного боку, є наслідком законодавчої неврегульованості проблеми строковості вкладів, а з іншої — значної недовіри населення та бізнесу до банківських установ через втрату коштів впродовж т. з. етапу "очищення" банківської системи [15, с. 254]. Відображенням таких проблем є наявна структура корпоративного кредитного портфелю банківської системи України у розрізі термінів (табл. 2). Очевидним є не лише скорочення абсолютної суми кредитного портфелю в останні роки, а й постійне домінування короткострокових та середньострокових позик. Близько половини виданих нефінансовим корпораціям кредитів станом на кінець вересня 2019 р. є короткостроковими (до одного року), близько третини — середньостроковими (від 1 до 5 років) і лише 17,5 % є довгостроковими (понад 5 років). Слід зауважити, що порівняно з 2018 роком структура корпоративного кредитного портфелю банків у розрізі термінів продовжувала погіршуватись, не зважаючи на рекордне зростання у цей період прибутковості банків. Зокрема позитивну динаміку мали лише короткострокові позики, водночас як частка середньо — та довгострокових кредитів сумарно знизилась на 2,8 %. Це відображає невідповідність між потребами українських підприємств реального сектору економіки, які відчувають дефіцит доступних довгострокових гривневих кредитів, та реальним станом справ у сфері банківського кредитування корпоративних позичальників.

Одним із чинників такої невідповідності є повільне відновлення економіки після глибокого падіння протягом 2014—2015 рр. На сьогодні банки уникають ризиків кредитування збиткових, недостатньо прозорих та неплатоспроможних підприємств, значна частка яких мають "тіньову" складову діяльності, адже процедура надання та супроводження корпоративних кредитів передбачає всебічний аналіз балансових та інших фінансових показників підприємств, перерахунок чергових кредитних траншів на рахунки юридичних осіб у безготівковій формі, що входить у суперечність з особливостями функціонування підприємств в "тіні" [16, с. 119]. Слід зазначити, що відновлення кредитування економіки неможливе без подальшого підвищення рівня рентабельності підприємств реального сектору, який на сьогодні становить лише 11 % та свідчить про низьку платоспроможність позичальників. Це потребує активізації заходів економічної політики щодо покращення регуляторних умов ведення підприємницької діяльності в країні.

ВИСНОВКИ

Питання відновлення корпоративного кредитування є ключовим завданням економічної політики в Україні на найближчі роки, оскільки від цього залежить динаміка зростання промисловості та економіки в цілому. Для реалізації

Таблиця 1. Структура депозитів банків України за термінами залучення (вересень 2019 р.).

	Депозити населення		Депозити бізнесу		Загальні депозити	
	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%
Всього, у т. ч.:	539,99	100	365,42	100	905,41	100
на вимогу	217,53	40,28	238,88	65,37	456,41	50,41
до 1 року	225,44	41,75	91,19	24,95	316,63	34,97
від 1 до 2 років	91,26	16,9	11,49	3,14	102,75	11,35
більше 2 років	5,76	1,07	23,86	6,52	29,62	3,27

Джерело: складено автором за даними НБУ [9].

Таблиця 2. Кредити нефінансовим корпораціям за строками погашення

	На кінець вересня 2018 р.		На кінець вересня 2019 р.	
	млрд грн	%	млрд грн	%
Кредити нефінансовим корпораціям, у т. ч.:	885,25	100	765,91	100
до 1 року	417,52	47,16	382,66	49,96
від 1 до 5 років	292,81	33,08	249,58	32,59
більше 5 років	174,92	19,76	133,67	17,45

Джерело: складено автором за даними НБУ [9].

цього завдання необхідно узгодити та консолідувати діяльність НБУ із органами законодавчої та виконавчої влади — Верховною Радою та урядом. В першу чергу слід забезпечити поступове здешевлення вартості фінансових ресурсів та зростання строковості залучених коштів. Крім цього, необхідно припинити дію ефекту витіснення державою приватних інвестицій. Це потребує поступового зниження доходності державних облігацій паперів та депозитних сертифікатів НБУ як інструментів, що відволікають кредитні ресурси банків від корпоративного кредитування. Для посткризового відновлення банківської системи та розблокування банківського кредитування необхідно створити державну компанію з управління проблемними активами, яка акумулює непрацюючі кредити, та запровадити інструменти стимулювання банківського кредитування підприємств реального сектору економіки. Слід також удосконалити законодавчу базу, прискоривши прийняття нормативних актів, спрямованих на захист прав кредиторів, удосконалення процедури банкрутства та реалізації заставного майна.

Подальшим напрямком дослідження проблеми активізації корпоративного кредитування в Україні є пошук інструментів посилення участі держави у реалізації програм покращення доступу суб'єктів економіки до кредитних ресурсів з огляду на існуючий світовий досвід. Мова йде про запровадження механізму компенсації частини відсоткових ставок за кредитами та надання державних гарантій для підприємств з пріоритетно важливих галузей економіки. Це знизить вартість кредитування та стимулюватиме перехід економіки до інноваційно-технологічної моделі.

Література:

1. Спенс М. Нова конвергенція. — К.: Темпора, 2017. — 352 с.
2. The Fourth Industrial Revolution, by Klaus Schwab [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Світового економічного форуму. — Режим доступу: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab>

3. Петрик О.І., Дейсан І.М. Неоднорідний вплив монетарних важелів на показники кредитування та економічної активності // *Економіка і прогнозування*. — 2017. — №2. — С. 129—152.

4. Данилишин Б. М. Основні напрями монетарної політики України // *Фінанси України*. — 2018. — № 2. — С. 9—25.

5. Бублик Є.О. Структурно-функціональна деформація фінансового сектора в економіці України // *Економіка і прогнозування*. — 2018. — №2. — С. 48—61.

6. Крючкова І.В. Фактори економічного зростання в Україні в 2016—2018 рр. // *Економіка і прогнозування*. — 2018. — №2. — С. 29—47.

7. The Global Competitiveness Report, 2019 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Світового економічного форуму. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

8. Процентні ставки за кредитами та депозитами [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НБУ. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xls

9. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Вересень 2019 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт НБУ. — Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2019-09.pdf?v=4

10. Основні показники соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Данилишин Б. Незалежність НБУ — це незалежність політики, а не окремих осіб за фасадом незалежності інституції [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://dt.ua/macrolevel/nezalezhnist-nbu-ce-nezalezhnist-politiki-a-ne-okremih-osib-za-fasadom-nezalezhnosti-instituci-328192_.html

12. Фурман В. Активізація кредитування як джерело економічного зростання [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://dt.ua/finances/aktivizaciya-kredituvannya-yak-dzherelo-ekonomichnogo-zrostannya-265967_.html

13. Arcand J., Berkes E., Panizza U. Too Much Finance? IMF Working Paper. 2012. № 161. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12161.pdf>

14. Гладких Д.М. Оздоровлення банківської системи як ключовий фактор відновлення корпоративного кредитування в Україні // *Проблеми економіки*. — 2017. — №3. — С. 248—253.

15. Соколовська І.П. Конкурентні переваги малих банків для розвитку національної економіки // *Бізнес Інформ*. — 2018. — № 7. — С. 251—256.

16. Безпековий вимір фінансової політики забезпечення економічного зростання в Україні: аналітична доповідь / за ред. д-ра екон. наук Я.А. Жаліла. — К.: НІСД. — 2018. — 132 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Andopov_d_v_dd_l-f_npol_tiki_pravka_0712_f_nal_14_shrift-719f9.pdf

References:

1. Spens, M. (2017), *Nova konverhentsiia* [New convergence], Tempora, Kyiv, Ukraine.

2. The official site of World Economic Forum (2019), "The Fourth Industrial Revolution by Klaus Schwab", available at: <https://www.weforum.org/about/the-fourth-industrial-revolution-by-klaus-schwab> (Accessed 4 September 2019).

3. Petryk, O.I. and Dejsan, I.M. (2017), "Heterogeneous impact of monetary leverage on lending and economic activity", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 2, pp. 129—152.

4. Danylyshyn, B. M. (2018), "Main directions of monetary policy of Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 2, pp. 9—25.

5. Bublyk, Ye.O. (2018), "Structural and functional deformation of the financial sector in the economy of Ukraine", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 2, pp. 48—61.

6. Kriuchkova, I.V. "Economic Growth Factors in Ukraine in 2016—2018", *Ekonomika i prohnouzuvannia*, vol. 2, pp. 29—47.

7. The official site of World Economic Forum (2019), "The Global Competitiveness Report", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (Accessed 7 September 2019).

8. The official site of National Bank of Ukraine (2019), "Interest rates on loans and deposits", available at: https://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xls (Accessed 18 October 2019).

9. The official site of National Bank of Ukraine (2019), "Monetary and financial statistics", available at: https://www.bank.gov.ua/admin_uploads/article/MFS_2019-09.pdf?v=4 (Accessed 20 October 2019).

10. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019), "The main indicators of socio-economic development of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 23 October 2019).

11. Danylyshyn, B. (2019), "NBU's independence is the independence of politics, not of individuals behind the institution's independence facade", *Dzerkalo tyzhnia* [Online], vol. 41, available at: https://dt.ua/macrolevel/nezalezhnist-nbu-ce-nezalezhnist-politiki-a-ne-okremih-osib-za-fasadom-nezalezhnosti-instituci-328192_.html (Accessed 2 November 2019).

12. Furman, V. (2018), "Increasing lending as a source of economic growth", *Dzerkalo tyzhnia* [Online], vol. 1, available at: https://dt.ua/finances/aktivizaciya-kredituvannya-yak-dzherelo-ekonomichnogo-zrostannya-265967_.html (Accessed 2 November 2019).

13. Arcand, J. Berkes, E. and Panizza, U. (2012), "Too Much Finance?", IMF Working Paper, vol. 161, available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2012/wp12161.pdf> (Accessed 4 November 2019).

14. Hladkykh, D. M. (2017), "Improving the banking system as a key factor in the resumption of corporate lending in Ukraine", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 248—253.

15. Sokolovs'ka, I. P. (2018) "The competitive advantages of small banks for the development of national economy", *Biznes Inform*, vol. 7, pp. 251—256.

16. The official site of National Institute for Strategic Studies (2018), "Secure measurement of financial policies for economic growth in Ukraine", available at: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111Andopov_d_v_dd_l-f_npol_tiki_pravka_0712_f_nal_14_shrift-719f9.pdf (Accessed 10 November 2019).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

І. М. Кирилюк,

к. е. н., доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси

ORCID ID: 0000-0003-3365-7239

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.52

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

I. Kyryliuk,

PhD in Economics, Associate Professor of the Management

and Economic Security Department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

DEVELOPMENT OF SPECIALIZED PRODUCTION AS A FACTOR OF THE LIVESTOCK PRODUCTS EFFECTIVE QUALITY MANAGEMENT

У статті викладено результати досліджень щодо впливу розвитку спеціалізованого виробництва на процеси ефективного управління якістю окремих видів продукції тваринництва в Україні. Підкреслено, що однією з передумов незадовільної якості продукції тваринництва в Україні є нерациональна суб'єктна структура її виробництва. Господарства населення, які є основними виробниками більшості видів продукції тваринництва, мають здебільшого примітивні умови утримання тварин. У них відсутні необхідні санітарні та гігієнічні умови, можливості з упровадження сучасних технологій утримання, годівлі, ветеринарного обслуговування, програм-передумов гарантування безпечності, дотримання принципів НАССР. Це зумовлює низьку якість їхньої продукції. Доведено необхідність зміни суб'єктної структури виробництва продукції тваринництва. Виявлено, що задовільною з точки зору якості продукції є ситуація у секторі виробництва м'яса птиці, де частка господарств населення становить лише 14% загальних обсягів виробництва. Тут створено реальні техніко-економічні й організаційно-економічні передумови для гарантування безпечності та якості продукції. Це підтвердив аналіз структури експорту високоякісної вітчизняної м'ясо-молочної продукції, яєць та меду до ЄС, де система контролю безпечності та якості продуктів харчування є однією з найжорсткіших у світі. Значні обсяги експорту вітчизняного м'яса птиці до ЄС спостерігаються в умовах, коли ризики, пов'язані з наявністю небезпечних мікробіологічних і хімічних чинників, є найвищими саме в птахівництві. Зроблено висновок, що концентрація виробництва м'яса птиці на базі спеціалізованих підприємств в Україні зумовила позитивні наслідки у сфері її безпечності та якості. Тенденції концентрації виробництва м'яса птиці та яєць у спеціалізованих підприємствах необхідно поширювати на вітчизняну молочну сферу, скотарство, свинарство. Розмір спеціалізованих підприємств має бути різним — від малих підприємств, фермерських господарств (виращування птиці, ВРХ, кіз, овець, коней, виробництво яєць) до великих підприємств із кількістю зайнятих понад 1000 осіб (виращування свиней, птиці, виробництво молока). Переважання державної підтримки лише для великих підприємств із виробництва продукції тваринництва не є оптимальним із точки зору забезпечення якості продукції. Нині домінуючою стає теза, згідно з якою великі тваринницькі комплекси забруднюють навколишнє середовище, спричиняють страждання тварин та негативно впливають на здоров'я людей. Доведено необхідність створення передумов для забою вирощених у господарствах населення тварин, м'ясо яких призначене для продажу на ринку, лише на офіційних бійнях. Зроблено висновок, що процеси підвищення якості продукції тваринництва в Україні не повинні супроводжуватися падінням обсягів її виробництва і споживання. Інакше окремі галузі, зокрема молочна галузь, можуть залишитися в кризовому стані.

The scientific article presents the results of researches on the impact of the development of specialized production on the processes of effective quality management of certain livestock products in Ukraine. It is emphasized that one of the prerequisites for poor quality of livestock products in Ukraine is the irrational subjective structure of its production. Households, which are the major producers of most livestock products, have largely primitive livestock conditions. They do not have the necessary sanitary and hygienic conditions, opportunities for the introduction of modern technologies of keeping, feeding, veterinary services, programs-prerequisites for guaranteeing safety, adherence to the HACCP principles. This causes the poor quality of their products. The necessity to change the subjective structure of livestock production has been proved. It was found that the situation in the poultry meat sector is satisfactory in terms of product quality, where the share of households is only 14% of total production. It creates real technical, economic and organizational-economic preconditions for guaranteeing the safety and quality of products. This was confirmed by the analysis of the structure of exports of high-quality domestic meat and dairy products, eggs and honey to the EU, where the food safety and quality control system is one of the most rigid in the world. Significant exports of domestic poultry meat to the EU are seen when the risks associated with the presence of dangerous microbiological and chemical agents are the highest in poultry farming. It is concluded that the concentration of poultry meat production on the basis of specialized enterprises in Ukraine has led to positive consequences in the field of its safety and quality. Trends in the concentration of poultry and eggs in specialized enterprises should be extended to the domestic dairy sector, cattle breeding, pig production. The size of specialized enterprises should be different, that is, from small enterprises, farms (poultry, cattle, goats, sheep, horses, egg production) to large enterprises employing more than 1000 people (pigs, poultry, milk production). The prevalence of government support only for large livestock enterprises is not optimal in terms of product quality assurance. Now, dominant is the thesis that large livestock complexes pollute the environment, cause animal suffering and have a negative impact on human health. The need to create prerequisites for slaughtering farmed animals for official use only on official slaughterhouses has been proved. It is concluded that the processes of improving the quality of livestock products in Ukraine should not be accompanied by a decreasing in production and consumption. Otherwise, some industries, such as the dairy industry, may remain in crisis.

Ключові слова: продукція тваринництва, управління якістю, концентрація виробництва, спеціалізоване виробництво, спеціалізоване підприємство, тваринницький комплекс, господарства населення, додана вартість.

Key words: livestock production, quality management, concentration of production, specialized production, specialized enterprise, livestock complex, households, value added.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Об'єктивна необхідність пошуку інструментів стимулювання розвитку виробництва вітчизняної продукції тваринництва та підвищення її якості зумовлена ключовим значенням галузі тваринництва в забезпеченні продовольчої безпеки країни та формуванні людського капіталу. Проте чинні в Україні інструменти підтримки галузі є недостатніми, вони практично не стимулюють товаровиробників до підвищення якості продукції.

Однією з передумов незадовільної якості продукції тваринництва в Україні є нераціональна суб'єктна структура її виробництва. Нині 74% виробництва яловичини і телятини, 73% молока, 49% свинини, 46% яєць сконцентровано в господарствах населення. Для цих господарств характерні здебільшого примітивні умови утримання тварин, відсутність санітарних та гігієнічних умов і, як наслідок, низька якість продукції. Там відсутні можливості з упровадження технологій утримання, годівлі,

ветеринарного обслуговування, програм-передумов гарантування безпечності, дотримання принципів HACCP. За участі держави необхідна зміна суб'єктної структури виробництва продукції тваринництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розв'язанню актуальних проблем розвитку галузі тваринництва, підвищення якості вітчизняної продукції тваринництва присвячені праці відомих вітчизняних дослідників, зокрема, І. Баланюка, Р. Буряка, М. Дем'яненка, М. Ільчука, М. Калінчика, І. Кобути, О. Ковальової, О. Мазуренко, М. Маліка, Б. Пасхавера, П. Саблука, І. Свиноуса, О. Ульянченка та ін. Дослідженню ефективності виробництва продукції тваринництва у спеціалізованих господарствах присвячені численні аналітичні викладки фахівців ННЦ "Інститут аграрної економіки", Інституту розвитку аграрних ринків, Націо-

Таблиця 1. Виробництво основних видів продукції тваринництва в Україні

Суб'єкт виробництва ¹	Рік								2017 до 2015, %	Суб'єктна структура виробництва в 2017 р., %
	1990	1995	2000	2005	2010	2015 ²	2016 ²	2017 ²		
М'ясо всього, тис. т										
«1»	3099	1107	438	588	1134	1463	1490	1483	101,4	64,0
«2»	1259	1186	1225	1009	925	859	834	835	97,2	36,0
«1+2»	4358	2294	1663	1597	2059	2323	2324	2318	99,8	100,0
Яловичина і телятина, тис. т										
«1»	1808	816	305	154	105	94	99	95	101,1	26,1
«2»	177	370	449	408	323	290	276	269	92,8	73,9
«1+2»	1985	1186	754	562	428	384	376	364	94,8	100,0
Свинина, тис. т										
«1»	894	203	91	111	256	400	397	373	93,3	50,7
«2»	683	604	585	383	375	359	351	363	101,1	49,3
«1+2»	1576	807	676	494	631	760	748	736	96,8	100,0
М'ясо птиці, тис. т										
«1»	357	65	36	320	772	968	992	1014	104,8	85,6
«2»	352	170	157	177	182	176	174	171	97,2	14,4
«1+2»	708	235	193	497	954	1144	1167	1185	103,6	100,0
Молоко, тис. т										
«1»	18634	9443	3669	2583	2217	2669	2706	2766	103,6	26,9
«2»	5874	7831	8989	11132	9032	7946	7676	7515	94,6	73,1
«1+2»	24508	17274	12658	13714	11249	10615	10382	10281	96,9	100,0
Яйця, млн шт.										
«1»	10126	4171	2977	6458	10250	9762	8068	8365	85,7	53,9
«2»	6161	5233	5831	6588	6803	7021	7033	7141	101,7	46,1
«1+2»	16287	9404	8809	13046	17052	16783	15100	15506	92,4	100,0

¹ "1" — сільськогосподарські підприємства; "2" — господарства населення.

² Дані без урахування тимчасово окупованих територій.

Джерело: сформовано автором на основі даних Держстату [5, с. 20—21, 26—27].

нального інституту стратегічних досліджень тощо. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розкриті в низці наших публікацій [1—3]. Проте, попри значні досягнення науковців у розкритті вказаної проблематики, низка питань практичного характеру, зокрема, щодо впливу розвитку спеціалізованого виробництва на процеси підвищення якості продукції тваринництва потребують детальнішого висвітлення і подальших наукових розвідок. Адже вони мають вагомий вплив на параметри продовольчого забезпечення в Україні та здоров'я нації.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є виявлення тенденцій впливу розвитку спеціалізованого виробництва на процеси ефективного управління якістю окремих видів продукції тваринництва.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Зарубіжний та вітчизняний досвід доводить, що забезпечення високої якості та безпечності окремих видів продукції тваринництва стає можливим лише тоді, коли

Таблиця 2. Обсяги експорту високоякісної вітчизняної м'ясо-молочної продукції, яєць та меду до ЄС, тис. дол. США

Вид продукції	2014	2015	2016	2017	2018	Структура експорту в 2018 р., %
Яловичини свіжа, охолоджена або морожена	15	15	20	31	40	0,0
Свинина свіжа, охолоджена або морожена	41	48	59	118	85	0,0
М'ясо та харчові субпродукти свійської птиці свіжі, охолоджені або морожені	51843	65152	68782	133706	234301	66,2
М'ясо та харчові субпродукти, солоні або у розсолі, сушені або копчені	70	1288	1325	2535	3110	0,9
Молоко та вершки, незгущені й без додавання цукру	63	9	14	895	3232	0,9
Молоко та вершки, згущені або з додаванням цукру	614	367	663	1400	1697	0,5
Вершки, йогурт, кефір та інші сквашені чи ферментовані молокопродукти	7	9	11	17	388	0,1
Молочна сироватка, продукти, які складаються з натуральних компонентів частин молока	0	0	0	257	278	0,1
Масло вершкове та інші жири, вироблені з молока	7	5	2600	14259	17069	4,8
Сири всіх видів та кисломолочний сир	37	54	74	445	114	0,0
Яйця птиці у шкаралупі та без шкаралупи, яєчні жовтки	2437	24027	15803	4907	15268	4,3
Мед натуральний	66151	59823	73261	98776	78301	22,1
Всього	121398	150806	162618	257361	353898	100,0

Джерело: дані Мінагрополітики [6].

господарства населення вироблятимуть їх лише для власного споживання, тобто вони не набуватимуть товарної форми. За часів СРСР у загальних обсягах виробництва продукції тваринництва частка продукції, яка не набувала товарної форми й використовувалася для власного споживання населенням, становила менше 25% [4]. Такою нині є лише ситуація із виробництвом м'яса птиці, де частка господарств населення становить 14% загального його виробництва (табл. 1). Таким чином, в Україні реальні техніко-економічні й організаційно-економічні передумови для гарантування безпечності та якості продукції тваринництва, яка надходить на ринок, створені лише в секторі виробництва м'яса птиці.

Це підтверджує аналіз структури експорту високоякісної вітчизняної м'ясо-молочної продукції, яєць та меду до ЄС, де система контролю безпечності та якості продуктів харчування є однією з найжорсткіших у світі (табл. 2). У структурі експорту частка продукції галузі птахівництва становить 70,5% (із них м'яса птиці 66,2%), ще 22,1% припадає на мед натуральний. Питома вага іншої м'ясо-молочної продукції в структурі експорту до ЄС становить 7,4% [6]. Причому значні обсяги експорту вітчизняного м'яса птиці до ЄС спостерігаються в умовах, коли в розрізі різних видів м'ясної продукції ризики, пов'язані з наявністю небезпечних мікробіологічних і хімічних чинників, є найвищими саме в птахівництві.

Щодо мікробіологічної безпеки, то, відповідно до міжнародних стандартів і стандартів ЄС, під час дослідження м'яса птиці та продуктів із нього отримують позитивний результат із виявлення *Salmonella* у десятки разів частіше, аніж, наприклад, при дослідженні яловичини чи свинини (табл. 3). Причому встановлені вимоги щодо недопустимості протимікробної обробки птиці та м'яса птиці низкою препаратів.

Таким чином, попри наявність у птахівництві вищих ризиків і більшої кількості небезпечних чинників, аніж у скотарстві чи свинарстві, концентрація виробництва м'яса птиці на базі спеціалізованих підприємств в Україні зумовила позитивні наслідки у сфері її безпечності та якості. Це також відобразилося в значних масштабах експорту окремих підприємств.

За даними Держпродспоживслужби, експорт високоякісної продукції тваринництва до ЄС нині здійснює кілька великих підприємств, які впровадили міжнародні стандарти якості та безпечності. Так, у 2018 р. експорт м'яса птиці та м'ясних продуктів здійснювало 6 підприємств, яєць та яєчних продуктів — 4; молока та молочних продуктів — 22 (із незначними обсягами) [8].

Тенденції концентрації виробництва м'яса птиці та яєць у спеціалізованих підприємствах необхідно поширювати на вітчизняну молочну сферу, скотарство, свинарство тощо (така концентрація спостерігалася в колишньому СРСР). Окремі ознаки такої концентрації спостерігаються у вітчизняному свинарстві, що відобразилося на певній стабільності пропозиції свинини на внутрішньому ринку в умовах поширення спалахів АЧС (африканської чуми свиней). У 2017 році 5 найбільших свинарських господарств реалізували близько 30% вітчизняної свинини в живій масі. Поряд зі спеціалізацією та концентрацією виробництва створюються передумови

Таблиця 3. Європейські стандарти мікробіологічної безпеки м'яса по *Salmonella*

Вид продукції	Стандарт (%) позитивних результатів на <i>Salmonella</i>)	Кількість проаналізованих зразків	Максимальна кількість позитивних результатів, допустима стандартом
Телятина	1,0	82	1
Яловичина	2,7	58	2
Свинина	8,7	55	6
М'ясо птиці, бройлерів	20,0	51	12
Яловичий фарш	7,5	53	5
Фарш із курятини	44,6	53	26
Фарш із індички	49,9	53	29

Джерело: [7].

для впровадження операторами ринку свинини міжнародних стандартів безпечності та якості, побудованих на принципах системи НАССР. Хоча залишається проблема застосування великої кількості антибіотиків і стимуляторів росту у вітчизняному свинарстві, її розв'язання у спеціалізованих господарствах сприятиме підвищенню якості продукції, яка надходить на ринок.

Щодо яловичини, телятини, свинини, баранини, козлятини та інших видів м'яса, то, поряд зі зміною структури виробництва на користь спеціалізованого виробництва, необхідно забезпечити створення передумов для забою вирощених у господарствах населення тварин, м'ясо яких призначене для продажу на ринку, лише на офіційних бійнях. Це забезпечить відповідний контроль якості та безпечності продукції. Посилення вимог до забою тварин передбачене Законом "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів". Відповідно до нього, з 04.04.2018 зменшується кількість забитих тварин не на бойні (подвірні) в тиждень до трьох голів копитних тварин. А з 01.01.2025 продукти, отримані в результаті забою не на офіційній бойні, можуть використовуватися тільки для власного споживання або реалізації на ринку в межах 50 кілометрів від місця забою.

На нашу думку, ця вимога великих проблем не створює, адже нині, за підрахунками Держпродспоживслужби, в середньому 70—80% продукції, яка продається на ринках, пропонують посередники (перекупники), які їздять по селах і збирають тварин [8]. Тому для них заїхати на бойню і забити там тварину буде не складно. Набагато складніше забезпечити зростання масштабів вирощування ВРХ, свиней, коней у спеціалізованих підприємствах, а також збільшення обсягів виробництва молока та різних видів високоякісного м'яса.

Причому розмір спеціалізованих підприємств має бути різним — від малих підприємств, фермерських господарств (вирощування птиці, ВРХ, кіз, овець, коней, виробництво яєць) до великих підприємств із кількістю зайнятих понад 1000 осіб (вирощування свиней, птиці, виробництво молока тощо). Нині на європейському ринку яйця, отримані від курей вільного вихову, витісняють яйця, отримані на великих промислових птахофермах. Хоча застосування технології вільного вихову збільшує собівартість яєць, попит на них стабільно зростає, як і попит на органічну продукцію. В Європі домінуючою стає теза, згідно з якою великі тваринницькі комплекси

Таблиця 4. Якісна структура молока, реалізованого переробним підприємствам, % до відповідних загальних обсягів

Гатунковість молока	2010	2014	2015	2016	2017
Сільськогосподарські підприємства					
Гатунок екстра	4,4	9,2	10,3	14,6	15,5
Вищий гатунок	31,3	33,8	35,2	36,7	35,8
I гатунок	59,3	51,5	49,6	42,0	39,4
II гатунок	4,1	5,3	4,7	6,4	9,0
Негатункове	0,9	0,2	0,2	0,3	0,3
Господарства населення					
Гатунок екстра	н.д. ¹	0,0	0,0	0,0	0,1
Вищий гатунок	н.д.	0,1	0,1	0,1	0,1
I гатунок	н.д.	11,8	8,8	9,0	9,0
II гатунок	н.д.	83,6	86,4	85,8	87,2
Негатункове	н.д.	4,5	4,7	5,1	3,6

Примітка: ¹ н.д. — немає даних.

Сформовано автором на основі даних Держстату [4; 10, с. 24].

забруднюють навколишнє середовище, спричиняють страждання тварин та, відповідно, негативно впливають на здоров'я людей. Отже, на нашу думку, переважання державної підтримки лише для великих підприємств із виробництва продукції тваринництва не є оптимальним із точки зору забезпечення якості продукції. Наразі ж із 4 млрд грн дотацій, виділених у 2017 р. за бюджетною програмою "Фінансова підтримка сільськогосподарських товаровиробників", 1,4 млрд грн отримав агрохолдинг "Миронівський хлібопродукт". Це 30% від суми всіх дотацій, наданих державою агропромислового комплексу за рік [9].

Щодо незбираного молока, то на початку 1990-х рр. молокопереробні підприємства його від господарств населення майже не закуповували. Протягом 1990—1992 рр. переробниками було закуплено в домогосподарств лише 100 тис. т молока, або 0,2% від загальних обсягів закупівлі. Необхідно створити умови, щоб до 2025 року 4,5—5,5 млн т молока вироблялося в господарствах населення, 5,5—6,5 млн т — на базі великотоварних підприємств. До 2035 року у структурі виробництва молока співвідношення великотоварного виробництва та господарств населення має становити 75 до 25. Інакше високу якість молока, яке реалізується на ринку та здається на переробку, забезпечити буде складно.

Окрім того, встановлення жорстких європейських стандартів якості молока без запровадження механізмів підтримки виробництва призведе до зменшення обсягів його споживання, що є загрозою для продовольчої безпеки країни. Нині, навіть не беручи до уваги господарства населення, більшість молока, реалізованого переробним підприємствам сільгосппідприємствами, — це молоко 1 гатунку (відповідно до чинного ДСТУ 3662-97, а також нового ДСТУ 3662:2015). У 2017 р. серед загальних обсягів молока, реалізованого сільгосппідприємствами переробним підприємствам, 39,4% становило молоко 1 гатунку, 35,8% — вищого гатунку і 15,5% — екстра (табл. 4).

Протягом 2014—2017 рр. якісні характеристики молока, яке надходить від господарств населення, залишалися практично незмінними (87% усього молока, зданого на переробку, — II гатунку). Водночас на сільськогосподарських підприємствах у загальних його обсягах зросла (від 9,2% до 15,5%) частка молока га-

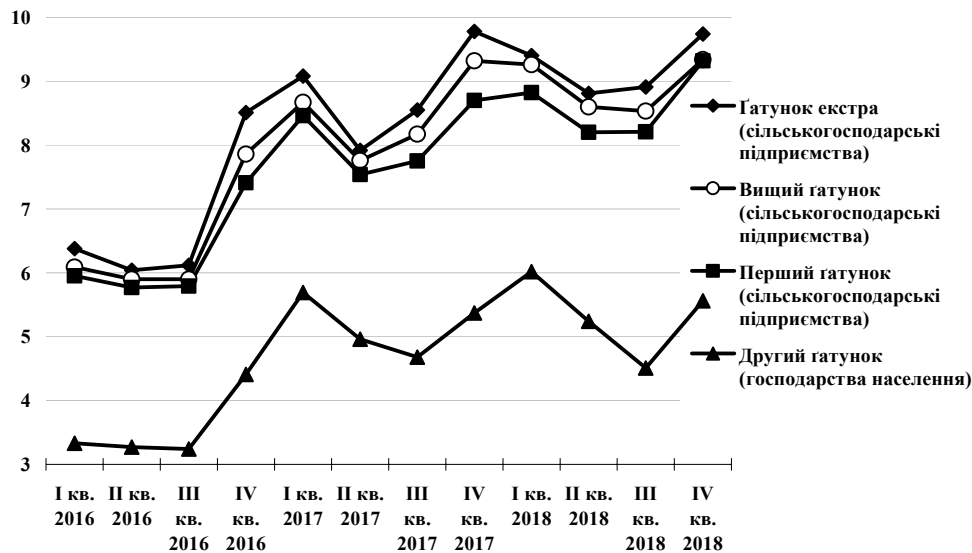
тунку екстра, яке вважається якісним за європейськими стандартами, та зменшилася частка молока I—II гатунку (із 56,8% до 48,4%).

Оскільки поряд зі зростанням частки сільськогосподарських підприємств на ринку збільшуватиметься частка високоякісного молока гатунку екстра та вищого гатунку, існує необхідність застосування інструментів збільшення пропозиції цієї продукції, зокрема стимулювання будівництва ферм і тваринницьких комплексів.

Отже, забезпечення високої якості продукції тваринництва є багатофакторним завданням. Процеси підвищення якості не повинні супроводжуватися падінням обсягів виробництва і споживання, інакше окремі галузі, зокрема молочна галузь, можуть залишитися в кризовому стані. Після визволення України від окупації за часів Другої світової війни великої рогатої худоби, у тому числі корів, у країні було куди більше, ніж зараз. За даними Держстату, на 01.01.2018 р. поголів'я ВРХ становило 3530,8 тис. голів (у т. ч. корів — 2017,8 тис. голів), тоді як на аналогічний період 1945-го — відповідно 8275,3 та 4312,2 тис. голів). За останніх 28 років поголів'я корів скоротилося у 4 рази, свиней — у 2,9 разів, овець і кіз — у понад 6 разів [4; 11, с. 12].

Протягом останніх трьох років (2015—2017 рр.) спостерігається зменшення обсягів виробництва практично всіх видів продукції тваринництва, окрім м'яса птиці та меду (див. табл. 1). Однією з причин такої ситуації є недостатня державна підтримка розвитку скотарства, свинарства, молочарства. Практична реалізація змін у державній аграрній політиці впродовж 2010—2017 років шляхом трансформації непрямої підтримки (за рахунок специфічного використання механізму ПДВ) виробників молока та м'яса на пряму бюджетну підтримку (виплата дотацій) позбавила галузь ефективної системи підтримки та скасувала дієві заходи державного сприяння розвитку виробництва. До того ж один із базових режимів підтримки виробників молока та м'яса в Україні п'ять разів принципово змінювався протягом нетривалого періоду часу. Тоді як розвинені країни, зокрема США та країни ЄС, безупинно нарощували конкурентні можливості продукції тваринництва, залучаючи різні форми непрямої підтримки товаровиробників, підвищуючи їхню ефективність в рамках сучасного неопротекціонізму, який не суперечить вимогам СОТ.

Рис. 1. Середньозважені закупівельні ціни на молоко різної якості від сільськогосподарських підприємств та господарств населення, грн/л

Джерело: сформовано автором на основі [12—14].

Протягом 2014—2017 років капітальні інвестиції в тваринницьку галузь у доларовому еквіваленті зменшилися із 310,4 до 248,8 млн дол. США. Нині вони перебувають на рівні 2004 року, що втричі нижче за відповідний показник 2008 року та більш ніж удвічі — за відповідний показник 2012 року. Рівень зносу основних засобів у галузі становить близько 50%. Не кращою є ситуація в переробній промисловості: ступінь зносу основних засобів у підприємств-виробників харчової продукції становить 48,9% [4].

До ключових проблем і загроз в Україні слід віднести також низьку рентабельність виробництва продукції тваринництва в умовах прискореного зростання цін на ресурси. Так, у 2017 р. у сільгосппідприємствах рівень рентабельності виробництва яєць курячих становив мінус 9,0%, вирощування ВРХ на м'ясо 3,4%, свиней на м'ясо — 3,5%, птиці на м'ясо — 7,0%, молока — 26,9% [5, с. 177]. У господарств населення рентабельність виробництва вказаних її видів була ще нижчою через великі витрати ручної праці.

З усіх основних видів продукції тваринництва лише щодо молока нині в Україні існують певні ринкові стимули до збільшення виробництва та підвищення якості в сільськогосподарських підприємствах. Наприклад, ціна молока гатунку екстра є дещо вищою порівняно з іншими його гатунками, що забезпечує вищу рентабельність виробництва та мотивує товаровиробників збільшувати обсяги його пропозиції (рис. 1).

Проте останнім часом (протягом 2016—2018 рр.) різниця в середньозважених закупівельних цінах на молоко гатунку екстра та молоко першого гатунку зменшується. Так, у IV кварталі 2016 р. молоко екстра було на 15% дорожчим (8,51 грн/л проти 7,41 грн/л), у IV кварталі 2017 р. — на 12% дорожчим (9,78 грн/л проти 8,70 грн/л), а в IV кварталі 2018 р. — лише на 5% дорожчим (9,74 грн/л проти 9,32 грн/л). Це зменшує стимули сільськогосподарських підприємств до підвищення якості молока. Оскільки є необхідність великих капіталовкладень в молочний бізнес, незначні ринкові стимули необхідно доповнювати інструментами держав-

ного сприяння покращенню якісних параметрів молока на базі спеціалізованих підприємств.

ВИСНОВКИ

За результатами досліджень вказано на нераціональну структуру вітчизняного виробництва продукції тваринництва в розрізі її суб'єктів, зменшення протягом 2015—2017 рр. обсягів виробництва практично всіх видів продукції тваринництва, окрім м'яса птиці, зменшення капітальних інвестицій у тваринницьку галузь, високий рівень зносу основних засобів, низьку рентабельність виробництва основних видів продукції тваринництва. Враховуючи ключові в сучасному глобалізованому світі критерії багатства націй (критерій максимізації доданої вартості всередині країни та критерій накопичення інтелектуального потенціалу), одними з найголовніших пріоритетів державної політики в Україні мають бути розвиток спеціалізованого виробництва продукції тваринництва та формування ринку високоякісних продуктів харчування тваринного походження. Стимулювання виробництва і споживання високоякісних продуктів харчування тваринного походження створює потужний синергетичний ефект для економічної системи загалом, адже сприяє одночасному накопиченню доданої вартості та зростанню інтелектуального потенціалу нації.

Організаційно-економічне сприяння розвитку спеціалізованого виробництва та підвищення якості основних видів продукції тваринництва має базуватися на ефективному поєднанні методів та інструментів стимулювання попиту і пропозиції, розширення місткості ринку високоякісної продукції, захисту і розвитку конкуренції, удосконалення функціонування інфраструктурних складників, механізмів державного стимулювання пропозиції високоякісної вітчизняної продукції тваринництва, яка має значну частку доданої вартості.

Література:

1. Кирилюк І.М. Шляхи нарощування пропозиції вітчизняної продукції тваринництва та підвищення її

якості. Вісник Черкаського університету. Серія "Економічні науки". 2016. № 1. С. 67—75.

2. Кирилук І.М., Майба В.В., Дібрівна С.Б., Швець В.В. Шляхи комплексного забезпечення підвищення якості основних видів продукції тваринництва в Україні. Ефективна економіка. 2018. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6530> (дата звернення: 23.12.2018).

3. Кирилук І.М. Концептуальні засади організаційно-економічного забезпечення якості продукції тваринництва в Україні. Вісник Черкаського університету. Серія "Економічні науки". 2018. № 4. С. 53—66.

4. Державна служба статистики України (офіційний сайт). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2019).

5. Сільське господарство України за 2017 рік: Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.

6. Міністерство аграрної політики та продовольства України: офіційний сайт. URL: <http://minagro.gov.ua/> (дата звернення: 04.02.2019).

7. Gill C., McGinnis J., Badoni M. Assessment of the Hygienic Characteristics of a Beef Carcass Dressing Process. Journal Food Production. 1996. № 59 (2). P. 136—140.

8. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (офіційний сайт). URL: <http://www.consumer.gov.ua/> (дата звернення: 07.02.2019).

9. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки галузі тваринництва, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 107 (зі змінами). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/en/107-2018-D0%BF/print1522072928341565> (дата звернення: 24.11.2018).

10. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства за 9 місяців 2017 року: Статистичний бюлетень. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 28 с.

11. Тваринництво України: Статистичний збірник 2017. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 165 с.

12. Демчак І.М., Митченко О.О., Солошонко А.Л. Аналітичні дослідження динаміки закупівельних цін на велику рогату худобу та молоко незбиране II гатунку, прийняті від господарств населення України, та цінові тенденції в країнах ЄС станом на 20 березня 2018 року. Київ: НДІ "Укراгропромпродуктивність", 2018. 12 с.

13. Надходження продукції тваринництва на переробні підприємства у I кварталі 2018 року. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 15 с.

14. Середньозважені закупівельні ціни на молоко: milkua.info. URL: <http://milkua.info/uk/milkprices-private?date=0> (дата звернення: 24.01.2019).

References:

1. Kyryliuk, I. (2016), "Ways of increasing domestic livestock supply and improving its quality", Cherkasy university bulletin: economics sciences, vol. 1, pp. 67—75.

2. Kyryliuk, I. Maiba, V. Dibrivna, S. Shvets, V. (2018), "Complex ways of providing quality improvement of the main

types of livestock products in Ukraine", Efektyvna ekonomika, vol. 9, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6530> (Accessed 23 Dec 2018).

3. Kyryliuk, I. (2018), "Conceptual basis of organizational and economic provision of livestock products quality in Ukraine", Cherkasy university bulletin: economics sciences, vol. 4, pp. 53—66.

4. State Statistics Service of Ukraine: official site (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 20 Feb 2019).

5. Prokopenko, O. (ed.), et. al. (2017), Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy za 2017 rik: Statystychnyj zbirnyk [Agriculture of Ukraine for 2017: Statistical collection], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

6. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine: official site (2019), available at: <http://minagro.gov.ua/> (Accessed 04 Feb 2019).

7. Gill, C. McGinnis, J. Badoni, M. (1996), Assessment of the Hygienic Characteristics of a Beef Carcass Dressing Process, Journal Food Production, № 59 (2), pp. 136—140.

8. State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection: official site (2019), available at: <http://www.consumer.gov.ua/> (Accessed 07 Feb 2019).

9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the procedure of using the funds provided in the state budget to support the livestock industry" no 107, 07.02.2018 (with changes), [Online], available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/en/107-2018-D0%BF/print1522072928341565> (Accessed 24 Nov 2018).

10. Prokopenko, O. (ed.), et. al. (2018), Nadkhodzhenia produktiv tvarynnytstva na pererobni pidpriemstva za 9 misiatsiv 2017 roku: Statystychnyj biuleten' [Livestock products receipts for processing enterprises for 9 months of 2017: Statistical bulletin], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

11. Prokopenko, O. (ed.), et. al. (2018), Tvarynnytstvo Ukrainy za 2017 rik: Statystychnyj zbirnyk [Livestock of Ukraine for 2017: Statistical collection], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

12. Demchak, I.M. Mytchenok, O.O. Soloshonok, A.L. (2018), Analitichni doslidzhenia dynamiky zakupivel'nykh tsin na velyku rohatu khudobu ta moloko nezbyrane II gatunku, pryjniati vid hospodarstv naselennia Ukrainy, ta tsinovi tendentsii v krainakh YeS stanom na 20 bereznia 2018 roku [Analytical studies of the dynamics of purchase prices for cattle and milk of non-collection of the second grade, adopted by households of Ukraine, and price trends in EU countries as of March 20, 2018], NDI "Ukrahro-promproduktyvnist'", Kyiv, Ukraine.

13. Prokopenko, O. (ed.), et. al. (2018), Nadkhodzhenia produktiv tvarynnytstva na pererobni pidpriemstva u I kvartali 2018 roku: Statystychnyj biuleten' [Livestock products receipts for processing enterprises in the first quarter of 2018: Statistical bulletin], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

14. Milkua.info (2019), Seredn'ozvazheni zakupivel'ni tsiny na moloko [Weighted average purchase prices for milk], [Online], available at: <http://milkua.info/uk/milkprices-private?date=0> (Accessed 24 Jan 2019).

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

УДК 334.01

А. Г. Мельник,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0003-3817-1051

О. І. Мельник,
к. е. н., асистент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0002-0296-5426

Н. В. Філіпчук,
к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-0002-1023-923X

О. Д. Болехівський,
аспірант кафедри економіки підприємства та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці
ORCID ID: 0000-2015-302-4587

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.59

ІЄРАРХІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМЕЖОВУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

A. Melnyk,
PhD in Economics, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

O. Melnyk,
PhD in Economics, assistant, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

N. Philipchuk,
PhD in Economics, associate professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

O. Bolehivskyyu,
researcher, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Hierarchical features of delimitation of entrepreneurship in Ukraine

HIERARCHICAL FEATURES OF DELIMITATION OF ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE

У цій статті розглядаються основні ієрархічні особливості розмежування суб'єктів підприємницької діяльності в Україні на основі галузевих економічних, нормативно-правових, матеріально-технічних особливостей ведення господарської діяльності, логічного, індуктивного та ґносеологічного аналізу особливостей категорії підприємства та функціонування підприємства в сучасних ринкових умовах в цілому. У сучасній економічній науці розмежування підприємницької діяльності відіграє важливу роль, адже на основі правильної нормативної класифікації та розмежування суб'єктів господарської діяльності здійснюється реалізація державних макроекономічних взаємодій з реальним сектором економіки, до прикладу реалізація державних цільових програм розвитку конкретно визначених секторів економіки України.

Крім того, грамотне розмежування підприємницької діяльності дає можливість для більш детального збору статистичних даних та подальшого аналізу та оцінки стану більш чітко визначених напрямів діяльності суб'єктів господарювання.

На основі індуктивного та ґносеологічного аналізу нормативно-правових актів, статистичної інформації, міжнародних систем класифікації видів економічної діяльності та практики реалізації таких систем у провідних економічно розвинутих країнах, галузевих особливостей діяльності українських суб'єктів господарювання було виокремлено основні проблеми та шляхи удосконалення вітчизняної Класифікації видів економічної діяльності (КВЕД-10). У статті акцентується увага на потребі у застосуванні більш сучасного підходу до розмежування підприємств за видами господарської діяльності, застосуванні прогресивної міжнародної практики та стандартів у цьому процесі.

This article discusses the main hierarchical features of delimitation of business entities in Ukraine on the basis of sectoral economic, law-regulatory, logistical and peculiarities of conducting business activities, logical, inductive and epistemological analysis of the features of the enterprise category and functioning of the enterprise in the current market conditions in general. In modern economic science, the delimitation of entrepreneurial activity has a big influence and plays an important role, because on the basis of proper classification and differentiation of subjects of economic activity, the realization of state macroeconomic interactions with the real sector of economy is carried out, for example, state targeted programs of development of specific sectors of the Ukrainian economy.

In addition, a clever demarcation of enterprises allows for more detailed massive of statistics and further analysis and assessment of the status of more clearly defined areas of activity of economic entities.

According to international progressive practice, a competent and objective classification of enterprises by types of economic activity gives greater opportunity to both research and state regulatory and executive institutions to carry out their activities more effectively. Public authorities, based on more accurate and specific statistics on sectors and segments of the real sector, can more effectively implement public monetary, fiscal and investment policies, streamline national target programs, both in the sectoral and territorial development of entrepreneurship, both in the regions and throughout the country. the territory of Ukraine.

On the basis of inductive and epistemological analysis of law-normative acts, statistical information, international systems of classification of types of economic activity and practice of implementation of such systems in leading economically developed countries, sectoral peculiarities of activity of Ukrainian economic entities, the main problems and ways of improving the National Classification of Economic Types (NCET) were highlighted. activities. The article focuses on the need for a more modern approach to differentiating businesses by types of business, applying progressive international practices and standards in the process.

Ключові слова: класифікація, вид економічної діяльності, особливості, специфікація виробництва, міжнародна класифікація, КВЕД.

Key words: classification, type of economic activity, features, production specification, international classification, NCET.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Як свідчить міжнародна прогресивна практика, грамотна та об'єктивна класифікація підприємств за видами економічної діяльності дає більшу змогу як науково-дослідницьким, так державно-регуляторним та виконавчим інституціям більш ефективно здійснювати свою діяльність. Органи державної влади на базі більш точних та конкретних статистичних даних щодо секторів та сегментів реального сектору можуть більш ефективно реалізовувати державну монетарну, фінансову та інвестиційну політику, раціоналізувати державні цільові програми як і галузевого, так і територіального розвитку підприємництва як в регіонах, так по всій території України. Водночас наукові інституції мають можливість більш детально проводити дослідження щодо виявлення факторів впливу, тенденцій у поведінці та можливих напрямів оптимізації та розвитку підприємницької діяльності у різних видах економічної діяльності.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розмежування підприємницької діяльності піднімалося серед таких зарубіжних науковців: Джордж Блайнд, Ян Улїн, Френк Леш, Домінік Дріллон, Міхель Довлінг, Юрген Шмуде, Пер Девідсон та ін. Дослідження цих учених стосувалися дослідження впливу грамотної та об'єктивної класифікації підприємницької діяльності за видами економічної діяльності з метою подальшого використання цих даних для моделювання поведінки та аналізу факторів впливу на галузевий розвиток різних за величиною підприємств. Серед вітчизняних дослідників цим питанням займалися М. Ісаков, Г. Усенко, Г. Смолин, О. Креденцер та багато інших. У більшій мірі їхні дослідження порушували питання ефективності вітчизняної класифікації видів економічної діяльності, нормативно-правових проблем та засад нормативної дії КВЕД у сучасних ринкових умовах України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дати об'єктивну характеристику ієрархічних особливостей розмежування підприємницької діяльності в Україні, сформулювати чіткі та раціональні напрями покращення та оптимізації вітчизняної класифікації видів економічної діяльності на базі залучення міжнародного досвіду та врахуванні національних особливостей економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У науковій та навчальній літературі поширеними є визначення підприємництва, в основу яких покладено законодавчі дефініції, але насамперед підприємство — це діяльність. Тобто це сукупність процесів, що здійснюються систематично, і пов'язані активною свідомою взаємодією суб'єкта з об'єктом [1], під час яких суб'єкт задовольняє будь-які свої потреби; досягає мети, якій він надає деякий сенс.

У філософському значенні діяльність розуміється як рух матерії, опосередкований свідомістю [2, с. 499]; як специфічно людська форма активного ставлення до світу, спосіб буття людини [3, с. 208]. Однак діяльність трактується як сукупність елементів: по-перше, це суб'єкт, наділений активністю й напрямний її на об'єкти або на інших суб'єктів; по-друге, це об'єкт, на який спрямована активність суб'єкта; по-третє, сама активність, що виражається в тому або іншому способі оволодіння об'єктом або у встановленні комунікативного впливу над суб'єктами [4, с. 459].

Діяльність стає економічною тоді, коли вона ставить за мету або має наслідком виробництво та обмін товарами чи послугами, що визнаються корисними або рідкісними. Це поняття нерідко використовується і в загальному сенсі: в цьому випадку воно характеризує обсяг всього економічного життя протягом певного періоду часу та на певній території. Тоді використовуються такі узагальнені показники, як валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний продукт (ВНП). Тобто економічна діяльність це форма активної участі лю-

дини в суспільному виробництві [5, с. 3]. Більше того, практично всі види та різновиди людської діяльності можуть бути віднесені до економічної діяльності.

На законодавчому рівні економічна діяльність визначається як процес виробництва продукції (товарів і послуг), який здійснюють з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічну діяльність характеризують витрати на виробництво, процес виробництва та випуск продукції [6].

Підприємницьку діяльність необхідно відмежовувати від суміжних понять, зокрема "економічної діяльності" і "господарської діяльності". Ці поняття є тісно пов'язаними і нерідко вживаються поруч або як подібні за змістом, або ж як такі, що є складовими одне одного, чи такі, що частково перетинаються за змістом.

Економічна діяльність трактується як один із видів економічної активності людини, форма участі індивіда у суспільному виробництві та спосіб отримання фінансових коштів. Доповнення до економічної діяльності визначення "господарська діяльність" передбачає "момент раціональності", ефективності. Ведучи мову про підприємницьку діяльність економісти, звичайно, підкреслюють новаторський та ризиковий характер, а також її мету — отримання прибутку [7].

Легальне визначення господарської діяльності наводиться в ст. 3 Господарського кодексу України [8]: під якою розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. У ст. 42 Господарського кодексу України зазначається, що підприємництво є видом господарської діяльності.

Зважаючи на це, Господарський кодекс України розмежовує поняття господарської та підприємницької діяльності. Відповідно ці поняття за змістом співвідносяться як часткове з цілим і є нерівнозначними. Тому підприємництво слід розглядати як підгалузь господарської діяльності, на яку поширюються загальні вимоги щодо регулювання, але з урахуванням її комерційного характеру [9, с. 19]. Кодексом також визначено, що господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних та соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом. Водночас господарська діяльність може здійснюватись і без мети отримання прибутку (лише заради досягнення економічних і соціальних результатів).

Виходячи зі змісту ст. 3, 42, 52 Господарського кодексу України загальні різновиди господарської діяльності можна структурувати таким способом:

1) комерційна господарська діяльність (підприємництво) — господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів з метою одержання прибутку;

2) некомерційна господарська діяльність — господарська діяльність, що здійснюється без мети одержання прибутку;

3) господарське забезпечення діяльності негосподарюючих суб'єктів, спрямована на створення і підтримання необхідних матеріально-технічних умов їх функціонування, що здійснюється за участі або без участі суб'єктів господарювання.

Отже, на підставі дослідження законодавчих дефініцій можна зробити висновок, що підприємництво є одним із видів господарської діяльності, який характеризується такою ознакою, як наявність мети — одержання прибутку. Іншу частину обсягу поняття господарська діяльність відповідно до чинного господарського законодавства становить некомерційна господарська діяльність, яка не має на меті одержання прибутку.

Право на здійснення підприємницької діяльності — це одне з основних суб'єктивних прав громадян України. Згідно зі ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом [10]. Право громадян на підприємницьку діяльність, його гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави в цій сфері. Юридично і політично держава відповідає перед громадянами та юридичними особами приватного права за свою діяльність у сфері підприємництва. Установлення і забезпечення права громадян на підприємницьку діяльність, поряд з іншими їх правами і свободами, є головним обов'язком держави.

Отже, найбільш загальним поняттям є економічна діяльність, різновидом якої є господарська діяльність; а підприємницька діяльність є складовою господарської, а отже, і економічної діяльності.

У деяких дослідженнях підприємництво розглядається як суто економічна діяльність, тому що, на думку дослідників, підприємництво не має тільки йому властивого предмету праці, і проявляється у різних секторах народного господарства [11, с. 135].

Підприємницька діяльність є підзаконною та законною, тобто повинна здійснюватися лише в межах законодавчо визначених можливостей і підлягає державній реєстрації. Водночас існують певні обмеження щодо здійснення підприємництва, які можуть бути пов'язані з дозволом займатись тільки певними видами діяльності [7, с. 334], які наведено в нормативному документі "Класифікація видів економічної діяльності" (КВЕД).

Саме вибір суб'єктом підприємницької діяльності (юридичною особою, фізичної особи підприємця, об'єднання підприємців) виду економічної діяльності із КВЕД є ключовим початковим елементом підприємницької діяльності. У подальшому від цього вибору залежить можливість реалізації господарських інтересів в обраному секторі економіки, можливість отримання ліцензій, вибору відповідної системи оподаткування, розмір ставок страхових внесків та багато іншого.

Зазначимо, що особа при державній реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності самостійно обирає основний вид економічної діяльності згідно з переліком кодів КВЕД, а також може обрати другорядні види економічної діяльності.

Основний вид економічної діяльності — вид діяльності статистичної одиниці, на який припадає найбільший внесок у валову додану вартість (або визначений інший критерій). Вибір показника для визначення основного виду діяльності, як правило, не впливає на результат. Якщо на рівні підкласу понад 50% валової доданої вартості виробляється даним видом діяльності, то класифікація одиниці визначається цим видом діяльності [6]. У підприємницькій діяльності можуть складатися випадки, коли основний вид економічної діяльності визначається методом "top-down" і не обов'язково ство-

рює 50% або більше загальної доданої вартості одиниці.

Другорядний вид економічної діяльності — будь-який інший (крім основного) вид економічної діяльності статистичної одиниці з виробництва товарів або надання послуг [6].

Як показує практика, у суб'єктів підприємницької діяльності протягом року або більш тривалого періоду можуть відбуватися зміни основного виду діяльності, пов'язані із сезонними коливаннями, рішеннями керівництва про зміну структури виробництва, його диверсифікацію. Як наслідок, постає необхідність зміни основного виду діяльності у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Порядок таких змін залежить від розміру суб'єкта господарювання та регулюється правилами класифікації видів діяльності.

Слід зазначити, що документами, які підтверджують державну реєстрацію або зміну виду економічної діяльності суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи або фізичної особи-підприємця) є виписка з Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що містить відомості про коди за КВЕД.

Відповідно до пункту 1 наказу Державного комітету України за питань технічного регулювання та споживчої політики від 11.10.2010 року № 457 "Про затвердження та скасування національних класифікаторів" з 1 січня 2012 року набрав чинності національний класифікатор України ДК 009:2010 "Класифікація видів економічної діяльності".

З огляду на те, що КВЕД використовується для представлення та аналізу економічної інформації, а також у сфері державної реєстрації юридичних осіб й фізичних осіб-підприємців, період до скасування чинності ДК 009:2005 "Класифікація видів економічної діяльності" (КВЕД-2005) (31.12.2012) був періодом проведення заходів з переходу на КВЕД-2010.

Класифікація видів економічної діяльності устанавлює основи для підготовки та поширення статистичної інформації за видами економічної діяльності. Основний принцип КВЕД полягає в об'єднанні підприємств, що виробляють подібні товари чи послуги або використовують подібні процеси для створення товарів чи послуг (тобто сировину, виробничий процес, методи або технології), у групи.

Основне призначення КВЕД — визначати та кодувати основні та другорядні види економічної діяльності юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців.

Основний вид економічної діяльності є визначальною ознакою у формуванні та стратифікації сукупностей статистичних одиниць для проведення державних статистичних спостережень. Органи державної статистики розраховують основний вид економічної діяльності на підставі даних державних статистичних спостережень відповідно до статистичної методології за підсумками діяльності суб'єктів господарювання за рік.

Крім того, КВЕД призначений забезпечувати:

— статистичний облік суб'єктів господарювання за видами економічної діяльності;

— проведення державних статистичних спостережень економічної діяльності й аналізу статистичної

інформації на макrorівні (складання показників національних рахунків — рахунків виробництва й утворення доходу, таблиці "витрати-випуск");

— зіставлення національної статистичної інформації з міжнародною через застосування єдиної статистичної термінології, статистичних одиниць і принципів визначення та змінення видів економічної діяльності.

Об'єктами класифікації у КВЕД є види економічної діяльності юридичних осіб, відокремлених підрозділів юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, що їх на вищих рівнях класифікації групують у галузі. Водночас на сьогодні в економічній науці поділ на галузі вважається дещо застарілим, хоча і регламентований законодавчо.

У Господарському кодексі України (стаття 260) і статистичних класифікаціях термін "галузь" визначено як сукупність усіх виробничих одиниць, які здійснюють переважно однакові чи подібні види економічної діяльності.

Користуючись терміном "галузь", треба враховувати, що подібність видів економічної діяльності не є чітко визначеною категорією і для різних цілей її можна розглядати як у більш загальному, так і в конкретному контексті. Так, наприклад, цілком правомірно розглядати в загальному контексті як галузі економіки сільське господарство або переробну промисловість.

Галузева структура національної економіки представляє собою сукупність галузей, тобто однорідних господарських одиниць з особливими умовами функціонування (випуск однорідної продукції чи використання однорідних ресурсів, однаковий функціональний зміст виконуваних операцій). Галузями є: промисловість, будівництво, сільське господарство, торгівля, управління. У віднесенні підприємства, виду виробництва чи послуг до певної галузі економіки враховується передусім така ознака, як призначення продукту чи послуги (взуття — виробництво предметів споживання взуття), а також вид використаної сировини, або матеріалу (шкіра) і особливий характер технологічного процесу.

Натомість на сьогодні ширше починає використовуватись поняття "сектор" національної економіки. Наприклад, замість галузі сільського господарства використовується поняття аграрного сектора.

Найбільш узагальнені угруповання видів економічної діяльності на рівні секцій КВЕД дають змогу виділити основні сектори економіки.

Західна економічна наука пропонує технічну структуру, де поділ здійснюється на групи секторів за участю в стадіях переробки та споживання матеріальних благ і послуг: первинне, вторинне, третинне виробництво.

Первинне виробництво охоплює галузі первинного формування продукту виробництва, а саме: сільське господарство, добувну промисловість, рибний промисел тощо. Подальша переробка продукту зумовлює наявність вторинного виробництва — обробна, металургійна, харчова та інша промисловість.

Процес доведення продукту та послуг до споживача визначає третинне виробництво, до якого відноситься оптова і роздрібна торгівля, страхова діяльність, транспорт, зв'язок та інше. Також на сучасному етапі виокремлюють четвертинний сектор — фінанси, а також п'ятеринний — інформація.

КВЕД — це статистичний інструмент для впорядкування економічної інформації. Водночас Класифікація є механізмом спільної мови, що має використання в багатьох інших, нестатистичних сферах (соціальному та податковому регулюванні, ліцензуванні, системі тарифів тощо), проте, не завжди адаптована до цього повною мірою.

ВИСНОВКИ

Отже, саме вибір суб'єктом підприємницької діяльності (юридичною особою, фізичною особою підприємця, об'єднання підприємців) виду економічної діяльності із КВЕД є ключовим початковим елементом підприємницької діяльності. У подальшому від цього вибору залежить можливість реалізації господарських інтересів в обраному секторі економіки, можливість отримання ліцензій, вибору відповідної системи оподаткування, розмір ставок страхових внесків та багато іншого.

Класифікація не завжди відповідає всім потребам користувачів за межами статистичної системи, у зв'язку з чим можуть виникнути суперечності стосовно юридичного використання коду КВЕД.

Слід мати на увазі, що код виду діяльності не створює прав чи обов'язків для підприємств і організацій, не спричинює жодних правових наслідків. Код виду діяльності не обов'язково достатній критерій для виконання умов, передбачених нормативними актами. У застосуванні нормативних актів чи контрактів код виду діяльності — це припущення, а не доказ.

Література:

1. Вільна енциклопедія "Вікіпедія" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>
2. Абрамов А.И. Философский словарь / А.И. Абрамов. — М.: Республика, 2001. — 719 с.
3. Щерба С.П. Філософія / С.П. Щерба, В.К. Щедрін, О.А. Заглада та ін. — К.: МАУП, 2004. — 413 с.
4. Усенко Г.С. Поняття та ознаки підприємницької діяльності як об'єкту адміністративно-правового впливу [Електронний ресурс] / Г.С. Усенко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2010. — № 17. — С. 456—469. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2010_17_46.
5. Співвідношення господарської, підприємницької і економічної діяльності [Електронний ресурс] // База електронної інформації "iFreeStore". — Режим доступу: <http://ifreestore.net/4763/76/>
6. Наказ Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики № 457 від 11.10.2010 р. "Національний класифікатор України — Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010" [Електронний ресурс] // Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики. — Режим доступу: <http://www.dkrp.gov.ua/print/842>
7. Ісаков М.Г. Поняття та ознаки підприємництва як об'єкта державного контролю [Електронний ресурс] / М.Г. Ісаков // Форум права. — 2011. — № 4. — С. 332—339. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11imgodk.pdf>
8. Господарський кодекс України" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
9. Смолин Г.В. Господарське право України: загальна частина: навч. посібник / Г.В. Смолин. — Львів: ЗУКЦ, 2011. — 428 с.
10. Конституція України" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
11. Креденцер О.В. Основні підходи до розуміння сутності феномену підприємництва / О.В. Креденцер / Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут". Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2005. — № 3, Ч. 1. — С. 133—140.

References:

1. The official site of Wikipedia Free Encyclopedia (2016), "Human activity", available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/Activity> (Accessed 25 January 2019).
2. Abramov, A.I. (2001), *Filosofskij slovar'* [Philosophical Dictionary], Republic, Moscow, Russia.
3. Shcherba, S.P. Shchedrin, V.K. and Zaglad, O.A. (2004), *Filosofiiia* [Philosophy], MAUP, Kyiv, Ukraine.
4. Usenko, G.S. (2010), "Concepts and features of business activity as an object of administrative and legal influence", *Actual problems of law: theory and practice*, [Online], vol. 17, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2010_17_46 (Accessed 21 September 2019).
5. Database of electronic information "iFreeStore" (2019), "The ratio of economic, business and economic activity", available at: <http://ifreestore.net/4763/76/> (Accessed 21 September 2019).
6. The official site of State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy (2010), "National Classifier of Ukraine — Classification of Economic Activities DK 009: 2010", available at: <http://www.dkrp.gov.ua/print/842> (Accessed 19 September 2019).
7. Isakov, M.G. (2011), "Concepts and signs of entrepreneurship as an object of state control", *Law Forum*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11imgodk.pdf> (Accessed 19 September 2019).
8. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "Economic Code of Ukraine", [Online], available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 20 September 2019).
9. Smolin, G.V. (2011), *Hospodars'ke pravo Ukrainy: zahal'na chastyna* [Commercial law of Ukraine: common part], ZUKTS, Lviv, Ukraine.
10. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80> (Accessed 21 September 2019).
11. Kredenzner, O.V. (2005), "Basic approaches to understanding the essence of the phenomenon of entrepreneurship", *Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kiev Polytechnic Institute"*, vol. 3, no. 1, pp. 133—140.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2019 р.

Н. О. Ковальчук,

к. е. н., доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

ORCID ID: 0000-0001-7886-2485

М. П. Федюшин,

к.е.н., доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

ORCID ID: 0000-0002-0807-6814

А. В. Жаворонок,

к. е. н., доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, м. Чернівці

ORCID ID: 0000-0001-9274-8240

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.64

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ СКЛАДУ, СТРУКТУРИ АКТИВІВ ТА ДЖЕРЕЛ ЇХ ФІНАНСУВАННЯ

N. Kovalchuk,

PhD in Economics, Associate Professor Department of Public, Corporate Finance
and Financial Intermediation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
ORCID ID: 0000-0001-7886-2485

M. Fedyshyn,

PhD in Economics, Associate Professor Department of Public, Corporate Finance
and Financial Intermediation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
ORCID ID: 0000-0002-0807-6814

A. Zhavoronok,

PhD in Economics, Associate Professor Department of Public, Corporate Finance
and Financial Intermediation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi
ORCID ID: 0000-0001-9274-8240

THEORETICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF THE COMPOSITION, STRUCTURE OF ASSETS AND SOURCES OF THEIR FINANCING

У статті розглянуто порядок оцінки складу, структури активів підприємства та джерел їх фінансування. Запропоновано аналітичні таблиці, аналіз яких дозволить визначити приріст (зменшення) активів, капіталу та їх складових у абсолютному та відносному вираженні, дослідити роль необоротних та оборотних активів у формуванні загальної суми майна, значення власного та позикового капіталу як джерела фінансування активів підприємства. Розглянуто особливості запасів, дебіторської заборгованості та грошових коштів, врахування яких дасть можливість об'єктивно оцінити їх зміну на підприємстві. Визначено основні критерії оцінки структури капіталу як джерела формування активів підприємства. Охарактеризовано суть складових активів та пасивів, що відображені у балансі як основному джерелі інформації про динаміку та структуру активів (капіталу) підприємства.

The article is devoted to the procedure of estimating the composition, structure of assets of the enterprise and sources of their financing. The role of asset analysis, in particular, the analysis of their dynamics and structure, to ensure its proper functioning and to ensure production efficiency is determined. Analytical tables are proposed, the analysis of which will determine the increase (decrease) of assets, capital and their components in absolute and relative terms, to explore the role of non-current and current assets in the formation of total assets, the value of equity and debt capital as a source of financing the assets of the enterprise. The features of inventories, accounts receivable and cash are considered, which allow to evaluate objectively their change in the enterprise.

Emphasis is placed on the need to take into account the negative effects of excess and lack of funds for the level of liquidity and profitability of the enterprise, on the different types of credit policy of enterprises and the need to take them into account when assessing the structure of current assets. The characteristic of the indicator of the ratio of non-current and current assets of the enterprise in the analysis of property structure is described. The main criteria for assessing the capital structure as a source of formation of assets of the enterprise are determined. Based on the standards of financial stability indicators, it is emphasized the need to provide equity at 50% of the total amount of sources of financing the assets of the enterprise. The differences between long-term and current liabilities as sources of financial resources of the enterprise are presented. The methods that can be applied for the analysis of structure, dynamics of assets (capital), namely horizontal and vertical analysis are indicated. The sources of information for the analysis of the enterprise assets are determined. It has been found out that the valuation of the assets and liabilities items of the balance sheet gives an idea of the sources of the new funds in the enterprise, the directions of their investments, the possibility and the need to evaluate the positive and negative trends of such changes.

Ключові слова: активи, склад активів, структура активів, джерела фінансування активів, аналітичні таблиці.

Key words: assets, composition of assets, structure of assets, sources of financing of assets, analytical tables.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Достатній обсяг активів та структури джерел їх формування значною мірою впливає на фінансовий стан. У процесі функціонування підприємства величина активів та їх структура постійно змінюються.

Оцінка динаміки майна дає інформацію щодо величини абсолютного і відносного приросту або зменшення активів; щодо зміни величини їх окремих видів. Дослідження структури майна та зміни питомої ваги окремих їх видів у загальній сукупності, створює певні можливості для покращення виробничої, інвестиційної та фінансової діяльності, має вплив на швидкість оборотності майна.

У цьому контексті актуальності набуває питання дослідження і уточнення методики проведення аналізу динаміки складу, структури активів та джерел їх формування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанню аналізу активів, майнового стану підприємства присвячена значна кількість наукових праць, зокрема наукові дослідження у даній сфері мають Назаренко І.М. [2], Цал-Цалко Ю. [3], Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. [4], Костецкий Я.І. [5], разом з тим більшої уваги потребує дослідження з поміж інших такого напрямку аналізу майна як оцінка його структури та джерел формування.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення методичних аспектів аналізу складу, структури активів підприємства та джерел їх формування, виходячи із особливостей різних видів активів та капіталу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характеристику про якісні зміни в структурі майна, розмірах та джерелах його фінансування можна отримати шляхом проведення горизонтального та вертикального аналізу балансу.

Горизонтальний аналіз звітності здійснюється шляхом побудови однієї чи кількох аналітичних таблиць, де знаходять відображення абсолютні показники динаміки, які можна доповнити відносними темпами зростання або зниження.

Аналітична таблиця, яка відображає динаміку активів підприємства має такий вигляд (табл. 1).

Статті активів можуть змінюватись залежно від тих видів активів, які утримує на балансі конкретне підприємства.

За даними цієї аналітичної таблиці можна визначити суму збільшення (зменшення) активів у абсолютних та відносних величинах.

Збільшення суми майна підприємства оцінюють як позитивну зміну та свідчить про нарощення обсягів діяльності, проте іншим чинником, що впливає на збільшення активів є інфляція. Саме тому розрізняють номінальний та реальний (скоригований на індекс інфляції) приріст майна.

Зменшення суми активів пов'язано, як правило, із скороченням обсягів діяльності, що призводить, як правило, до зменшення розмірів виробництва, чисельності працівників тощо. Проте для формування більш глибокого та об'єктивного висновку про динаміку майна з метою надання оцінки змінам у майні необхідно визначати за рахунок яких саме статей відбулось їх збільшення (зменшення).

Даючи оцінку динаміки окремих статей активів, слід виходити з їх економічної сутності.

У статті "Нематеріальні активи" відображається вартість об'єктів, які віднесені до складу нематеріальних активів згідно з відповідними положеннями (стандартами). У цій статті наводяться окремо первинна та залишкова вартість нематеріальних активів, а також нарахована у встановленому порядку сума зносу. Залишкова вартість визначається як різниця між первинною вартістю і сумою зносу.

У статті "Незавершені капітальні інвестиції" відображаються капітальні інвестиції у будівництво, виготовлення, реконструкцію, модернізацію, придбання об'єктів необоротних матеріальних активів, введення

яких в експлуатацію на дату балансу не відбулося, а також авансові платежі для фінансування будівництва.

У статті "Основні засоби" наводиться вартість власних та отриманих на умовах фінансового лізингу об'єктів і орендованих цілісних майнових комплексів, які віднесені до складу основних засобів згідно з відповідними положеннями (стандартами). У цій статті також наводиться вартість інших необоротних матеріальних активів. У цій статті наводяться окремо первинна (переоцінена) вартість, сума зносу основних засобів та їх залишкова вартість. До підсумку балансу включається залишкова вартість, що визначається як різниця між первинною (переоціненою) вартістю основних засобів і сумою їх зносу на дату балансу.

У статті "Довгострокові фінансові інвестиції" відображаються фінансові інвестиції на період більше одного року, а також усі інвестиції, які не можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент. У цій статті виділяються фінансові інвестиції, які згідно з відповідними положеннями (стандартами) обліковуються методом участі в капіталі.

У статті "Довгострокова дебіторська заборгованість" показується заборгованість фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

У статті "Відстрочені податкові активи" відображається сума податку на прибуток, що підлягає відшкодуванню в наступних періодах унаслідок тимчасової різниці між обліковою та податковою базами оцінки.

У статті "Інші необоротні активи" наводяться суми необоротних активів, які не можуть бути включені до наведених вище статей розділу "Необоротні активи".

У статті "Виробничі запаси" показується вартість запасів сировини, основних і допоміжних матеріалів, палива, покупних напівфабрикатів і комплектуючих виробів, запасних частин, тари, будівельних матеріалів та інших матеріалів, призначених для споживання в ході нормального операційного циклу.

У статті "Незавершене виробництво" показуються витрати на незавершене виробництво і незавершені роботи (послуги).

У статті "Готова продукція" показуються запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками і відповідають технічним умовам і стандартам. Продукція, яка не відповідає наведеним вимогам (крім браку), та роботи, які не прийняті замовником, показуються у складі незавершеного виробництва.

У статті "Товари" показується вартість товарів, які придбані підприємствами для наступного продажу.

У статті "Векселі одержані" показується заборгованість покупців, замовників та інших дебіторів за

Таблиця 1. Динаміка складу активів підприємства
тис. грн

Показник	Попередній період	Звітний період	Відхилення (+,-)	Темп приросту, %
Необоротні активи, в т.ч.:				
- нематеріальні активи				
- незавершені капітальні інвестиції				
- основні засоби				
- довгострокові фінансові інвестиції				
- довгострокова дебіторська заборгованість				
- відстрочені податкові активи				
- інші необоротні активи				
Оборотні активи, у т.ч.:				
- виробничі запаси				
- незавершене виробництво				
- готова продукція				
- товари				
- дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги				
- дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами				
- дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом				
- інша поточна дебіторська заборгованість				
- гроші та їх еквіваленти				
- витрати майбутніх періодів				
- інші оборотні активи				
Загальна сума активів				

відвантаженою продукцією (товари), виконані роботи та надані послуги, яка забезпечена векселями.

У статті "Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги" відображається заборгованість покупців або замовників за надані їм продукцію, товари, роботи або послуги (крім заборгованості, яка забезпечена векселем).

У статті "Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом" показується дебіторська заборгованість фінансових і податкових органів, а також переплата за податками, зборами та іншими платежами до бюджету.

У статті "Дебіторська заборгованість за виданими авансами" показується сума авансів, наданих іншим підприємствам у рахунок наступних платежів.

У статті "Дебіторська заборгованість з нарахованих доходів" показується сума нарахованих дивідендів, процентів, роялті тощо, що підлягають надходженню.

У статті "Дебіторська заборгованість з внутрішніх розрахунків" показується заборгованість пов'язаних сторін та дебіторська заборгованість з внутрішньовідомчих розрахунків.

У статті "Інша поточна дебіторська заборгованість" показується заборгованість дебіторів, яка не може бути включена до інших статей дебіторської заборгованості та яка відображається у складі оборотних активів.

У статті "Поточні фінансові інвестиції" відображаються фінансові інвестиції на строк, що не перевищує один рік, які можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент (крім інвестицій, які є еквівалентами грошових коштів).

У статті "Грошові кошти та їх еквіваленти" відображаються кошти в касі, на поточних та інших рахунках у банках, які можуть бути використані для поточних операцій, а також еквіваленти грошових коштів. У цій статті

Таблиця 2. Динаміка структури необоротних активів підприємства, %

Показник	Попередній період	Звітний період	Відхилення (+, -)	Темп приросту структурних змін
Необоротні активи, в т.ч.:				
- нематеріальні активи				
- незавершені капітальні інвестиції				
- основні засоби				
- довгострокові фінансові інвестиції				
- довгострокова дебіторська заборгованість				
- відстрочені податкові активи				
- інші необоротні активи				
Оборотні активи, у т.ч.:				
- виробничі запаси				
- незавершене виробництво				
- готова продукція				
- товари				
- дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги				
- дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами				
- дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом				
- інша поточна дебіторська заборгованість				
- гроші та їх еквіваленти				
- витрати майбутніх періодів				
- інші оборотні активи				
Загальна сума активів				

окремо наводяться кошти в національній та іноземній валютах. Кошти, які не можна використати для операцій протягом одного року, починаючи з дати балансу або протягом операційного циклу внаслідок обмежень, слід виключати зі складу оборотних активів та відображати як необоротні активи.

У статті "Інші оборотні активи" відображаються суми оборотних активів, які не можуть бути включені до наведених вище статей розділу "Оборотні активи".

У складі витрат майбутніх періодів відображаються витрати, що мали місце протягом поточного або попередніх звітних періодів, але належать до наступних звітних періодів.

Окрім цього, важливим є порівняння за даними балансу розміру зміни необоротних (імобілізованих) активів з оборотними. Якщо темп приросту оборотних активів вищий, ніж необоротних коштів, це означає, що на підприємстві існує тенденція прискорення оборотності всієї сукупності активів підприємства.

Абсолютні суми майна дають більше уявлення про динаміку оборотних та необоротних активів, їх загальної суми. Проте менеджеру важливо володіти інформацією про структуру активів, тобто питому вагу оборотних та необоротних активів у загальній їх сумі.

У структурі вартості майна відображається специфіка діяльності кожного підприємства.

Аналітична таблиця, за формою якої варто проводити оцінку структури активів підприємства, виглядає наступним чином (табл. 2).

Проводячи оцінку структури майна варто визначати частку окремих розділів (оборотні, необоротні активи) у загальній сумі активів підприємства, а питому вагу окремих статей у межах розділів (наприклад, питому вагу основних засобів визначають у сумі необоротних

активах, питому вагу запасів у сумі оборотних активів).

Залежно від того які види активів переважають можна оцінити рівень мобільності майна, у випадку, якщо переважають оборотні активи — структура майна мобільна.

Аналізуючи структуру оборотних активів, варто використовувати вертикальний аналіз та звернути увагу на такі моменти.

Збільшення частки запасів може свідчити:

— про розширення масштабів діяльності підприємства;

— про прагнення захистити кошти від знецінювання внаслідок інфляції;

— про неефективне розпорядження запасами, внаслідок чого значна частина капіталу заморожується на тривалий час у запасах, сповільнюється його оборотність. Крім того, виникають проблеми з ліквідністю, збільшується псування сировини і матеріалів, зростають складські витрати, що негативно впливає на кінцеві результати діяльності. Усе це свідчить про спад ділової активності підприємства.

Водночас нестача запасів (сировини, матеріалів, палива) може призвести до перебоїв у процесі виробництва, до недовантаження виробничої потужності, падіння обсягів випуску продукції, зростання собівартості, до збитків, що також негативно позначається на фінансовому стані.

Оцінюючи питому вагу дебіторської заборгованості варто пам'ятати, що вибір типу кредитної політики — важливий аспект діяльності підприємства. Кожне підприємство прагне мінімізувати обсяги дебіторської заборгованості з метою уникнення ризиків неповернення коштів, збільшення надходжень та прибутку в даний момент часу тощо. З метою збільшення продажів та підтримання налагоджених зв'язків з покупцями необхідно продавати товари в кредит, тобто збільшувати рівень дебіторської заборгованості.

Частка грошових коштів у оборотних активах сама по собі не дає можливість однозначно оцінити таку зміну, оскільки як надлишок, так і нестача грошових коштів несе негативні наслідки. Тому розмір грошових коштів потрібно порівнювати із зобов'язаннями, в основному поточними, саме ця інформація дозволить оцінити оптимальність суми грошових коштів.

Проте майновий стан підприємства аналізують не лише шляхом детальної оцінки активів (майна) підприємства, але й через оцінку складу і структури джерел їх фінансування. Аналіз структури капіталу підприємства дає загальне уявлення про його фінансовий стан підприємства. Вона показує частку кожного елемента позикових і власних коштів підприємства у пасивах.

Аналітична таблиця, яка відображає порядок оцінки динаміку капіталу підприємства, має такий вигляд (табл. 3).

У статті "Зареєстрований капітал" наводиться зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, які є внеском власників (учасників) до капіталу підприємства, сума пайових внесків членів спілок та інших підприємств, що передбачена установчими документами.

У статті "Капітал у дооцінках" відображаються сума дооцінки необоротних активів.

У статті "Резервний капітал" наводиться сума резервів, створених, відповідно до чинного законодавства або установчих документів, за рахунок нерозподіленого прибутку підприємства.

У статті "Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)" відображається або сума прибутку, яка реінвестована у підприємство, або сума непокритого збитку. Сума непокритого збитку наводиться в дужках та вираховується при визначенні підсумку власного капіталу.

У статті "Неоплачений капітал" відображається сума заборгованості власників (учасників) за внесками до статутного капіталу. Ця сума наводиться в дужках і вираховується під час визначення підсумку власного капіталу.

У статті "Вилучений капітал" господарські товариства відображають фактичну собівартість акцій власної емісії або часток, куплених товариством у його учасників. Сума вилученого капіталу наводиться в дужках і підлягає вирахуванню при визначенні підсумку власного капіталу.

У статті "Довгострокові кредити банків" показується сума заборгованості підприємства банкам за отриманими від них позиками, яка не є поточним зобов'язанням.

У статті "Відстрочені податкові зобов'язання" показується сума податків на прибуток, що підлягають сплаті в майбутніх періодах внаслідок тимчасової різниці між обліковою та податковою базами оцінки.

У статті "Інші довгострокові зобов'язання" показується сума довгострокових зобов'язань, які не можуть бути включені до інших статей розділу "Довгострокові зобов'язання".

У статті "Короткострокові кредити банків" відображається сума поточних зобов'язань підприємства перед банками за отриманими від них позиками.

У статті "Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями" показується сума довгострокових зобов'язань, яка підлягає погашенню протягом дванадцяти місяців з дати балансу.

У статті "Векселі видані" показується сума заборгованості, на яку підприємство видало векселі на забезпечення поставок (робіт, послуг) постачальників, підрядників та інших кредиторів.

Таблиця 3. Динаміка складу капіталу підприємства, тис. грн

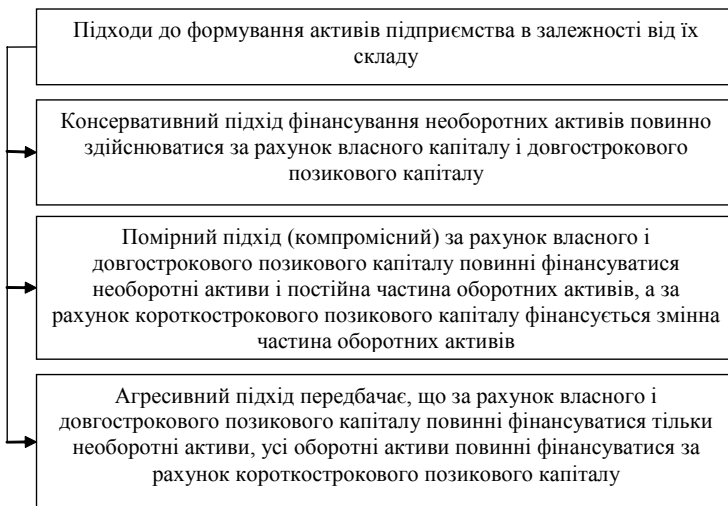
Показник	Попередній період	Звітний період	Відхилення (+,-)	Темп приросту, %
Власний капітал, в т.ч.:				
- зареєстрований капітал				
- капітал у дооцінках				
- додатковий капітал				
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)				
- неоплачений капітал				
- вилучений капітал				
Довгострокові зобов'язання, в т.ч.:				
- довгострокові кредити банків				
- відстрочені податкові зобов'язання				
- інші довгострокові зобов'язання				
Поточні зобов'язання, в т.ч.				
- короткострокові кредити банків				
- кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги				
- кредиторська заборгованість за розрахунками				
- інші поточні зобов'язання				
Загальна сума капіталу				

У статті "Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги" показується сума заборгованості постачальникам і підрядникам за матеріальні цінності, виконані роботи та отримані послуги (крім заборгованості, забезпеченої векселями).

Таблиця 4. Динаміка структури капіталу підприємства, %

Показник	Попередній період	Звітний період	Абсолютне відхилення (+, -)	Темп приросту структурних змін
Власний капітал, у т.ч.:				
- зареєстрований капітал				
- капітал у дооцінках				
- додатковий капітал				
- нерозподілений прибуток (непокритий збиток)				
- неоплачений капітал				
- вилучений капітал				
Довгострокові зобов'язання, в т.ч.:				
- довгострокові кредити банків				
- відстрочені податкові зобов'язання				
- інші довгострокові зобов'язання				
Поточні зобов'язання, в т.ч.				
- короткострокові кредити банків				
- кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги				
- кредиторська заборгованість за розрахунками				
- інші поточні зобов'язання				
Загальна сума капіталу				

Рис. 1. Підходи до фінансування активів підприємства в залежності від їх складу

Джерело: [2, с. 128].

У статті "Кредиторська заборгованість із розрахунків з бюджетом" показується заборгованість підприємства за усіма видами платежів до бюджету, включаючи податки з працівників підприємства.

У статті "Кредиторська заборгованість зі страхування" відображається сума заборгованості за відрахуваннями до пенсійного фонду, на соціальне страхування, страхування майна підприємства та індивідуальне страхування його працівників.

У статті "Кредиторська заборгованість із внутрішніх розрахунків" відображається заборгованість підприємства пов'язаним сторонам та кредиторська заборгованість з внутрішньовідомчих розрахунків.

У статті "Інші поточні зобов'язання" відображаються суми зобов'язань, які не можуть бути включеними до інших статей, наведених у розділі "Поточні зобов'язання".

До складу доходів майбутніх періодів включаються доходи, отримані протягом поточного або попередніх звітних періодів, які належать до наступних звітних періодів.

Аналіз динаміки капіталу доповнюють оцінкою структури джерел фінансування активів, застосовуючи таку аналітичну таблицю (табл. 4).

Аналізуючи джерела фінансування майна, необхідно виходити із твердження, що відповідно до нормативів фінансової стійкості бажана частка власного капіталу повинна бути більше 50%.

Також варто враховувати, що довгострокові зобов'язання є менш ризиковим джерелом фінансування, ніж короткостроковий позичений капітал.

В економічній науковій літературі існує достатньо велика кількість поглядів на підходи фінансування активів, типовими є консервативний, помірний та агресивний (рис. 1).

Умовою ефективної господарської діяльності підприємства є взаємозв'язок між активами та джерелами їх утворення. Ю.С. Цал-Цалко вважає, що джерелами формування необоротних активів та такої складової оборотних активів, як виробничі запаси мають виступати власний капітал і довгострокові зобов'язання, тобто довгострокові джерела коштів. За рахунок поточ-

них зобов'язань покривається потреба у товарних запасах, грошових коштах, дебіторській заборгованості [3, с. 208].

ВИСНОВКИ

Процес аналізу активу й пасиву балансу зводиться до оцінки їх динаміки і структури: порівнюються абсолютні суми статей активу і пасиву балансу станом на початок і кінець року, розраховується абсолютне відхилення; визначається питома вага окремих статей активів у валюті балансу на початок і кінець періоду, оцінюються зміни у питомій вазі; розраховуються темпи росту основних статей балансу на кінець періоду порівняно із відповідними значеннями на початок періоду.

Визначені показники порівнюють із аналогічними даними за попередні звітні періоди, результатом чого є висновки про динаміку показників. Оцінка статей активу й пасиву балансу дозволяє створити уявлення про те за рахунок яких джерел відбувається приріст нових засобів на підприємстві, які напрями їх вкладення, виникає можливість та необхідність оцінити позитивні і негативні тенденції таких змін.

Література:

1. Про затвердження Національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності": наказ від 7 лютого 2013 № 73/ Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>
2. Назаренко І.М. Методичний підхід щодо оцінки формування майна та достатності капіталу підприємств аграрного сектору. Економіка: реалії часу. 2015. № 6 (22). С. 127—134.
3. Цал-Цалко Ю. Фінансова звітність підприємств та її аналіз: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2002. 360 с.
4. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий аналіз: підручник. К.: ЦУЛ, 2008. 392 с.
5. Костецький Я.І. Аналіз складу і структури оборотних активів. Інноваційна економіка. 2014. № 1. С.188—192.

References:

1. Ministry of Finance of Ukraine (2013), Order "On approval of National Accounting Regulation (Standard) 1 "General Requirements for Financial Reporting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13> (Accessed 15 Nov 2019).
2. Nazarenko, I.M. (2015), "Methodical approach to the assessment of property formation and capital adequacy of agricultural enterprises", Economy: the realities of time, vol. 6 (22), pp. 127—134.
3. Tsal-Tsalko, Yu. (2002), Finansova zvitnist pidpriemstv ta yii analiz [Financial statements of enterprises and their analysis], TsUL, Kyiv, Ukraine
4. Kramarenko, H.O. and Chorna, O.Ye. (2008), Finansovyi analiz [Financial analysis], TsUL, Kyiv, Ukraine
5. Kostetskyi, Ya.I. (2014), "Analysis of the composition and structure of current assets", Innovative economy, vol. 1, pp. 188—192.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2019 р.

Н. В. Яремчук,
к. е. н., старший викладач кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних
джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця
ORCID ID: 0000-0003-2772-9160

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.70

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ПРІОРИТЕТ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

N. Yaremchuk,
PhD in Economics, Associate of the Department of Administrative Management
and Alternative Energy Sources, Vinnitsia national Agrarian University, Vinnitsia

FOOD SECURITY AS A STRATEGIC PRIORITY OF AGRARIAN POLICY AND THE BASIS
OF THE NATIONAL SECURITY OF THE STATE

У статті розкрито сутність поняття "продовольча безпека" та обґрунтовано її основоположну роль у забезпеченні економічної, а отже, і національної безпеки держави.

Наголошено на різниці у підходах до оцінки продовольчої безпеки Продовольчої та сільсько-господарської організації ООН та України.

Здійснено оцінку стану продовольчої безпеки на рівні країни на основі використання "Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки", яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. Розраховано індикатори достатності споживання за окремими продуктами і зроблено висновок про незбалансованість харчування населення. Встановлено, що доступність продуктів харчування обмежується, насамперед, низькою платоспроможністю громадян. Результатами дослідження в динаміці доведено, що внутрішній продовольчий ринок мало залежить від імпортованих продуктів харчування, за винятком лише таких продовольчих груп, як "фрукти, ягоди та виноград" і "риба та рибопродукти".

Запропоновано доповнити перелік індикаторів продовольчої безпеки таким показником, як "рівень якості та безпечності продуктів харчування" з переліком показників, за якими може бути оцінений цей індикатор.

Наголошено на необхідності підвищення якісних характеристик харчування населення та окреслено основні причини зниження якості харчової продукції.

The article covers the essence of the concept of "food safety" and justifies its fundamental role in ensuring the economic, and therefore national security of the state.

The need for each person in nutrients and energy is one of the basic physiological needs, the provision of which is an unconditional commitment of the state operating on the principles of the Constitution. The presence of a global world hunger problem places Ukraine, as a state with powerful potential resources, in a challenge and at the same time makes it possible to demonstrate itself as a worthy and competitive player in the global food market.

According to the Cabinet of Ministers Resolution №1379, the main indicators of food security of Ukraine include:

1) the daily energy value of a human diet, which is defined as the sum of products of the unit of mass of individual types of products consumed by man during the day, and their energy value.

2) ensuring human ration of the main types of products, which is defined as the ratio between the actual consumption of a single product and its rational norm.

3) the sufficiency of grain stocks in state resources, which is defined as the ratio between the volumes of food grain in the state food reserve and the volumes of domestic consumption of bread and grain products by the population in terms of grain. The threshold (threshold) criterion for this indicator is its 17% level, which corresponds to 60 days of consumption.

4) economic availability of products, which is defined as the share of aggregate food costs in aggregate total household expenses. The threshold (threshold) criterion for this indicator is its 60% level.

5) the differentiation of the cost of food by social groups, which is monitored in dynamics and calculated as the ratio between the cost of food 20% of the households with the highest incomes and the cost of food 20% of households with the lowest income.

6) the capacity of the internal market of individual products, which is reflected in the dynamics and is defined in kind as a product of consumption of a certain product and the average annual population.

7) food independence for a particular product, which is defined as the ratio between the volume of imports of a single product in its natural state and the capacity of its domestic market. The threshold (threshold) criterion for this indicator is its 30% level

In Ukraine, the food consumption rate of 55% of the daily ration due to the consumption of products of animal origin is not fulfilled. For the whole period under study, it did not exceed 29% and there was a further decline in this indicator. Consequently, about 71% of the total energy balance of the population comes from the plant products. According to the data of Table 2 in 2017, in Ukraine, for most basic types of food, actual consumption was lower than rationale norms, and in such commodity groups as meat, milk, fish and fruit-berries were below the minimum rates of consumption established by the Ministry of Health.

Of Ukraine: 35% for meat, 47% for dairy products, 46% for fish. At the same time there is a gradual increase in potato consumption.

The level of income of citizens is one of the main indicators of economic availability of food. The limit of the economic availability indicator is 60%. In 2015, it was 53.1%. In 2017, the figure improved to 47.9%, but still its value remains the lowest among the European countries.

The largest differentiation in consumption within the upper and lower quintiles is traced to products of animal origin: meat (1.71), milk and dairy products (1.63), fish (1.5) and fruit and berry group (2.04 times)

However, the value of the indicator of import dependence exceeds the maximum permissible 30 per cent criterion in three groups. The highest level of import dependence is characteristic for the group "fish and fish products" — 73.5%, which is explained by the partial lack of certain natural resources (access to maritime economic zones). The next group is the group "oil" — an increase of 18% of the limit. This situation is due to the import of palm and coconut oils, which have found an active application in the domestic commodity producer in the food industry. But the excess of the indicator for the group "fruits, berries and grapes" is explained by the import of significant volumes of exotic fruits, which are not cultivating for the climatic zones of Ukraine.

Every year, farmers take all the necessary measures to help them get lavish crops. The use of pesticides and agrochemicals has long been the norm of the reproduction process in the agrarian sector. Pesticides, actively fighting with various pests, with careful study, reveal either mutagenic or other negative effects on wildlife and humans. 90% of all fungicides, 60% of herbicides and 30% of inoxycids are carcinogenic, that is, they can cause cancer and are extremely toxic to the environment. There are alternatives to using pesticides in the world, which are no less effective but more environmentally friendly.

The main reasons for the deterioration of the quality of food products are:

- low level of sanitary and industrial culture;
- use of raw materials of unsatisfactory quality and low cost in production processes;
- Inefficiencies in the functioning of the markets for agricultural products;

— *lack of quality and safety in the production process due to the lack of control and systematic supervision of the production process by the competent control authorities;*

— *inconsistency of the food safety system of the European Union.*

The current state of affairs indicates the inappropriate use of the agricultural potential of the country to produce the necessary volumes of agricultural raw materials and foodstuffs and the lack of socio-economic development of the country.

Ключові слова: продовольча безпека, національна безпека, продукти харчування, аграрний сектор, доступність, достатність споживання, імпортозалежність, якість харчування.

Key words: food security, national security, food, agrarian sector, availability, adequacy of consumption, import dependence, food quality.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання продовольчої безпеки є одним з пазлів загальної національної безпеки, проте ключовим, адже вона є запорукою внутрішньої національної стабільності та основою відтворення робочої сили.

Потреба кожної людини в харчових речовинах та енергії належить до основних фізіологічних потреб, забезпечення яких є безумовним зобов'язанням функціонуючої на засадах Конституції держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичним та практичним питанням продовольчої безпеки присвячена низка наукових праць зарубіжних та українських вчених, серед яких варто відмітити О. Бондара, Т. Дудара [15], В. Жука [12], Г. Калетніка [22], С. Коваленко, Д. Крисанова [16], І. Федулова [13], О. Шпичака та ін. Проте питання оцінки достатності рівня забезпечення продовольчої безпеки залишається актуальним та потребує постійного спостереження у динаміці змін.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності поняття "продовольча безпека" в контексті національної безпеки країни та здійснення аналізу динаміки змін основних індикаторів продовольчої безпеки.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Останніми роками питання продовольчої безпеки виходить на перший план при розробках стратегій розвитку економіки та аграрного сектору у більшості країн світу. Спостерігається тенденція щодо підвищення вимог до якості продуктів харчування. Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [1] та Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. [2] головною стратегічною метою аграрної політики було визначено гарантування продовольчої безпеки держави в умовах глобалізації та посилення присутності нашої держави на світовому ринку сільськогосподарської продукції й продовольства та зазначено спроможність аграрного сектору не тільки у забезпеченні якісними та доступними продуктами харчування власних громадян, але й у можливості досягнення позитивних зрушень у вирішенні питання світової продовольчої безпеки [1; 2].

Наявність глобальної світової проблематики голоду ставить перед Україною, як державою з потужними потенційними ресурсними можливостями, виклик та одночасно дає можливість продемонструвати себе у ролі достойного та конкурентноспроможного "гравця" на світовому ринку продовольства. Та перш ніж ставати почесним членом та займати лідируючі позиції у "кагорті" експортерів сільськогосподарської продукції держава має забезпечити Конституційне право власних громадян на існування, безпечне та достатнє харчування [3]. Отже, логічним постає питання у такому, чи можна назвати систему забезпечення продовольчої безпеки України стабільно та результативно функціонуючою?

Визначення продовольчої безпеки було надано Римською Декларацією про всесвітню продовольчу безпеку, прийнятою під час Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з проблем продовольства 13 листопада 1996 р. у Римі. Під поняттям "продовольчої безпеки" було запропоновано розуміти стан економіки держави, за якого населенню країни у цілому та кожному громадянину гарантується забезпечення доступу до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів у якості, асортименті та обсягах, які необхідні та достатні для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення [4].

Надання визначення поняттю продовольчої безпеки як однієї із складових економічної безпеки країни в законодавчо-правовому полі України окреслено у Законі "Про державну підтримку сільського господарства". Згідно з законом, продовольча безпека — захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності [5].

Методика оцінки продовольчої безпеки організаціями ФАО (Продовольча та сільськогосподарська організація ООН) об'єднує аналіз за понад 20 показників. Кожна країна встановлює свої пріоритетні оціночні показники продовольчої безпеки. Створювані на базі існуючих показників методики оцінки також різноманітні і їх структура багато в чому залежить від поглядів тієї або іншої держави, міжнародної організації або дослідника [6].

За загальними підходами ФАО, продовольча безпека країни вважається забезпеченою, якщо в ній:

— виробляється майже 80 % споживаного продовольства або, якщо країна спеціалізується на вироб-

Таблиця 1. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України у розрахунку на одну особу, ккал

Показник	2013	2014	2015	2016	2017
Калорійність загальна	2969	2939	2799	2742	2707
% до граничного рівня (граничний рівень 2500)	118,6	117,6	111,9	109,7	108,3
Калорійність продуктів тваринного походження	868	849	791	790	781
% до загальної калорійності	29,2	28,9	28,3	28,8	28,9
Калорійність продуктів рослинного походження	2101	2090	2008	1952	1926
% до загальної калорійності	84,0	83,6	80,3	78,1	77,0

Джерело: власні розрахунки за даними Державної служби статистики України [10].

ництві того чи іншого виду продовольства, експорт якого дозволяє їй отримувати позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу з продовольства, тобто обсяги світової торгівлі в істотній мірі залежать від реалізації цього товару і країна може впливати на світовий ринок.

— крім виробництва необхідної кількості продовольства здійснюється його додатковий випуск в обсязі заповнюваного страхового запасу на рівні розвинених країн світу (більше 20 %).

— у разі, коли певні види продовольства не випускаються або їх виробництво обмежено, є можливості закуповувати їх в інших країнах, водночас не допускається виникнення продовольчої, політичної або іншої залежності від окремої країни експортера в частині відсутнього продовольства [7].

У разі звернення до Глобального індексу продовольчої безпеки, що був запропонований дослідницьким підрозділом журналу *Economist*, який розглядає ключові фактори продовольчої безпеки, пов'язані з такими показниками, як економічна та фізична доступність продовольства, а також його якість і безпечність, результати досліджень демонструють наступну ситуацію: у 2013 р. Україна посідала 47 місце у світі, а вже у 2017 р. — займала лише 63 позицію серед 113 країн: 4 роки і мінус 16 позицій [8]. Таке значне погіршення ситуації в країні аграрного спрямування, країні, що збирає рекордні урожаї зернових важко пояснити однією причиною. Проте несприятлива політична ситуація, бойові дії на сході країни, тимчасова експансія Кримського півострова, незацікавленість очільників держави вирішувати нагальні та першочергові питання забезпечення існування населення країни відповідно визначеним нормам, викликали поглиблення соціально-економічної кризи, що отримало своє відображення у зниженні стійкості такого основоположного показника національної безпеки країни як продовольча безпека.

Згідно з постановою КМУ № 1379 до основних індикаторів продовольчої безпеки України віднесено:

1) добову енергетичну цінність раціону людини, що визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності. Граничний (пороговий) критерій встановлений у 2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинні забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження;

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному продовольчому резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання;

4) економічну доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 60% рівень;

5) диференціацію вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;

7) продовольчу незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 30% рівень [9].

Виділяючи національну продовольчу безпеку як генеральну ціль аграрної політики України, розглянемо теперішній стан по основних її складових.

Отже продовольчу безпеку можна визначити як обов'язок держави забезпечити власне населення повноцінною, збалансованою, якісною та безпечною продукцією, із забезпеченням критеріїв її фізичної та економічної доступності.

Граничний (пороговий) критерій добової калорійності харчового раціону в Україні становить 2500 ккал на добу, при цьому 55 % добового раціону повинне забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження (табл. 1).

Загалом якщо загальна калорійність продуктів споживання хоча і поступово знижується за досліджуваний

Таблиця 2. Оцінка рівня достатності споживання продовольчих товарів

Види продукції	Норма споживання, кг на рік *		Фактичне споживання, кг на рік			Рівень достатності, %		
	Рацио-нальна	Міні-мальна	2013	2016	2017	2013	2016	2017
Хліб і хлібо-продукти	101,0	94	108,4	101,0	100,8	1,07	1,00	0,99
М'ясо і м'ясо-продукти	80,0	52	56,1	51,4	51,7	0,70	0,64	0,65
Молоко і молоко-продукти	380,0	341	220,9	209,5	200,0	0,58	0,55	0,53
Риба і рибопродукти	20,0	12	14,6	9,6	10,8	0,73	0,48	0,54
Яйця, шт.	290	231	309	267	273	1,06	0,92	0,94
Овочі та баштанні	161,0	105	163,3	163,7	159,7	1,01	1,02	0,99
Плоди, ягоди та виноград	90,0	68	56,3	49,7	52,8	0,63	0,55	0,59
Картопля	124,0	96	135,4	139,8	143,4	1,09	1,13	1,16
Цукор	38	32	37,1	33,3	30,4	0,97	0,88	0,80
Олія	13	8	13,3	11,7	11,7	1,02	0,90	0,90

Примітка: * згідно з нормами Міністерства охорони здоров'я.

Джерело: власні розрахунки за даними Державної служби статистики України [11].

період, але при цьому все ж перевищує граничний рівень на 8,3% (у 2017 р.), то ситуація зі структурою споживання зовсім інша. В Україні норма забезпечення 55% добового раціону за рахунок споживання продуктів тваринного походження не виконується. За увесь досліджуваний період вона не перевищувала 29% і надалі спостерігається зниження цього показника. Отже, близько 71% від загального енергетичного балансу населення отримує за рахунок споживання продуктів рослинного походження. Як відомо, порушення балансу споживання насичених та ненасичених жирів призводить до підвищення "поганого" холестерину, яке також є однією з рушійних сил виникнення таких захворювань як ішемічна хвороба серця, інфаркт та інсульт. Протягом останнього десятиліття Україна займає "лідіруючі" позиції за кількістю смертей спровокованих даними захворюваннями.

За рівнем середньодобової поживності оптимальною вважають ситуацію, якщо фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношен-

Таблиця 3. Показники достатності виробництва основних продуктів харчування споживчим потребам населення у 2017 році, тис кг

Назва продукту	Фактичне виробництво	Фактичне споживання	Індекс достатності, %	Характеристика значення
Зерно (у перерахунку на борошно)	12550	4285	292,9	оптимальне
М'ясо і м'ясо-продукти	2318	2195	105,1	оптимальне
Молоко і молоко-продукти	10281	8496	121,0	оптимальне
Риба і рибопродукти	160	460	34,8	критичне
Яйця, шт.	896	670	133,7	оптимальне
Овочі та баштанні	9721	6783	143,3	оптимальне
Плоди, ягоди та виноград	2458	2242	109,6	оптимальне
Цукор	2043	1290	158,4	оптимальне
Олія	6277	496	1265,5	оптимальне

Джерело: власні розрахунки за даними Державної служби статистики України.

ня між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці [6].

Згідно з даними таблиці 2 у 2017 р. в Україні по більшості основних видів продовольства фактичне споживання було нижчим від раціональних норм, а по та-

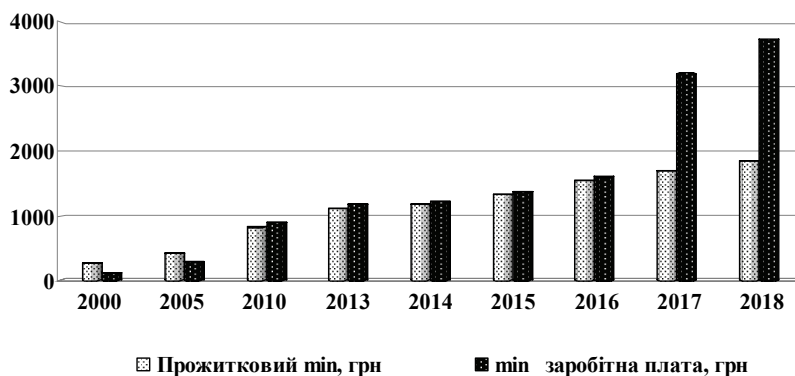
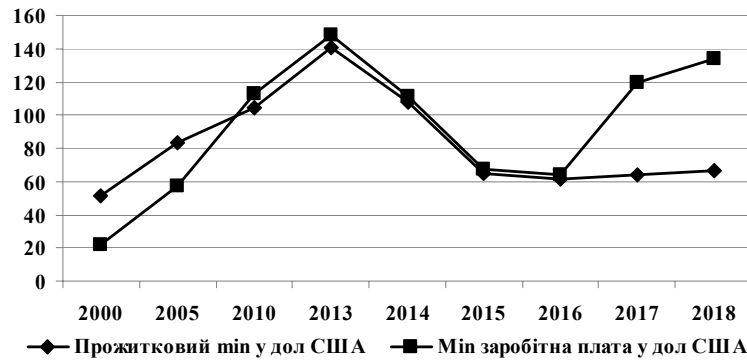

Рис. 1. Динаміка зміни рівнів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати за роками

Джерело: власні розрахунки за даними Міністерства фінансів України [20].

Рис. 2. Динаміка зміни рівнів прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати у перерахунку на дол США за роками

Джерело: власні розрахунки за даними Міністерства фінансів України [20].

Таблиця 4. Диференціація обсягів продовольчого споживання (в середньому на місяць на особу, кг)

Назва продукту	Споживання за квінтільними (20%) групами в залежності від розміру сукупних доходів		Співвідношення вищого і нижчого квінтилів
	перший квінтіль (нижчий)	останній квінтіль (вищий)	
Хліб і хлібопродукти	7,9	8,6	1,08
М'ясо і м'ясопродукти	3,5	6,0	1,71
Молоко і молокопродукти	14,7	23,9	1,63
Риба і рибопродукти	1,0	1,5	1,50
Яйця, шт	18	22	1,22
Овочі та баштанні	7,1	10,8	1,52
Плоди, ягоди та виноград	2,4	4,9	2,04
Картопля	6,0	6,3	1,05
Цукор	2,4	3,1	1,29
Олія	1,4	1,5	1,07

Джерело: власні розрахунки за даними Державної служби статистики України.

ких товарних групах як м'ясо, молоко, риба та плоди-ягоди було нижче за мінімальні норми споживання встановлені Міністерством охорони здоров'я України на: 35% по м'ясу, 47% з молочної продукції, 46% по рибі. Водночас спостерігається поступове збільшення споживання картоплі. У 2017 році на 16% більше норми українці добирали недолік калорійності власного раціону картоплею. Ще слід зазначити, що обсяги споживання овочів та картоплі є кореляційними величинами та

мають сезонну залежність від сезонного виробництва у домогосподарствах населення.

Рациональні норми споживання у 2017 році досягнуті лише по картоплі, хлібу та овочам. Загалом, на добу на 1 людину припадає 15 г м'яса, 61 г молока, 10 г твердого сиру та 2 г риби. Все це навряд чи можна назвати повноцінним та збалансованим раціоном.

Рівень самозабезпечення в Україні (табл. 3), тобто співвідношення обсягів виробництва та внутрішнього використання за даними 2017р. більше ніж повністю забезпечив внутрішню потребу: по зерну склав 292,9%, м'ясу і м'ясним продуктам — 105,1%, молоку і молочних продуктах — 121%, по яйцям — 133,7%.

З вищеведеного аналізу можна зробити висновок, що Україна має можливість забезпечити населення продукцією власного виробництва для раціонального споживання. Отже, першопричиною дисбалансу у споживанні по основних продовольчих групах є недостатній рівень доходів домогосподарств.

Рівень доходів громадян є одним з основних індикаторів економічної доступності продовольства. Граничний рівень індикатора економічної доступності становить 60%. У 2015 році він становив 53,1%. За 2017 рік значення показника покращилось до 47,9%, але все одно на сьогоднішній день його значення залишається найнижчим серед країн Європи (рис. 1).

Невідповідність прожиткового мінімуму сучасним умовам породжує дезорієнтацію в політиці доходів громадян. Величина прожиткового мінімуму в ідеалі має забезпечувати такий стан існування суспільства, який дає змогу підтримувати нормальні процеси відтворення ро-

Таблиця 5. Оцінка ємності внутрішнього ринку продовольчих товарів, тис. т

Назва продукту	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Приріст, % 2017 р. до 2013 р.
Хліб і хлібопродукти	4933,2	4422,8	4308,7	4284,5	-13,2
М'ясо і м'ясопродукти	2550,0	2178,7	2195,0	2195,0	-14
Молоко і молокопродукти	10050,0	8995,0	8942,0	8496,1	-15,5
Риба і рибопродукти	662,5	367,2	410,2	460,0	-31
Яйця, шт	14075,8	12014,8	11409,1	11594,0	-17,6
Овочі та баштанні	7430,5	6889,8	6984,1	6783,0	-8,7
Плоди, ягоди та виноград	2560,1	2178,9	2118,7	2241,5	-12,4
Картопля	6160,6	5891,5	5966,3	6090,5	-1,1
Цукор	1686,0	1527,6	1420,4	1290,4	-23,4
Олія	603,5	525,1	497,3	496,5	-17,7

Джерело: власні розрахунки за даними Державної служби статистики України.

Таблиця 6. Продовольча незалежність за окремим продуктом

Назва продукту	Індикатор імпортозалежності у %				Відхилення 2017 р. до 2013р. %
	2013	2015	2016	2017	
Хліб і хлібопродукти	2,4	3,2	3,3	3,7	0,36
М'ясо і м'ясопродукти	13,0	7,3	8,3	10,6	-0,18
Молоко і молокопродукти	5,5	0,9	1,2	1,6	-0,71
Риба і рибопродукти	73,0	64,6	74,6	73,5	0,1
Яйця, шт	0,6	1,6	0,8	1,0	0,4
Овочі та баштанні	3,2	1,4	1,9	1,9	-0,41
Плоди, ягоди та виноград	45,8	27	34,5	36,5	-0,21
Картопля	0,4	0,3	0,5	0,3	-0,25
Цукор	0,7	0,3	0,4	0,5	-0,29
Олія	49,0	30,5	44,1	48,2	-0,02

Джерело: власні розрахунки за даними Державної служби статистики України.

бочої сили, можливість отримання освіти та медичного обслуговування, а також інших соціальних гарантій.

Як показує графік, динаміка змін прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати притерпіла значних коливань у сторону спаду протягом 2013—2016 рр. (рис. 2). У 2018 році рівень мінімальної заробітної плати становив 118 €, що майже у 2,2 рази нижче за відповідний показник у Болгарії, де він дорівнював 261 € і водночас був найнижчим серед країн Європейської Співдружності. Тобто на кінець 2018 року, в Україні, рівень злиденності визначений ООН у 5 дол. на день не покривався обсягом мінімальної заробітної плати.

Диференціація вартості харчування за соціальними групами здійснюється з метою визначення різниці між витратами на харчування 20% домогосподарств з найвищими доходами та 20% домогосподарств з найвищими доходами. Чим більше значення цього показника від одиниці, тим сильніше соціальне розшарування.

Найбільша диференціація по споживанню у межах вищого та нижчого квінтилів простежується по продукції тваринного походження: м'ясо (1,71), молоко та молокопродукти (1,63), риба (1,5) та плодово-ягідній групі (2,04 рази) (табл. 4).

Як вже зазначалось ємність внутрішнього ринку є одним з індикаторів продовольчої безпеки та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення.

Оцінка ємності внутрішнього споживчого ринку є важливим етапом складання балансів попиту і пропозиції ринків продовольства та сільськогосподарської продукції. Відстеження в динаміці змін, що відбуваються на продовольчому ринку дає можливість своєчасно здійснити прийняття заходів для забезпечення балансу попиту та пропозиції на ринку продовольчих товарів.

У 2017 р. порівняно з 2013 р. простежується зменшення в раціоні українців продуктів з усіх продовольчих груп. Найбільше це стосується тих груп, по яких присутнє відставання у споживання від раціональних норм.

У межах купівельної спроможності, задоволення населення у продовольстві забезпечується за рахунок власного вітчизняного виробництва.

Проте значення індикатора імпортозалежності перевищує гранично допустимий 30-ти відсотковий критерій по трьох групах. Найвищий рівень імпортозалежності є характерним для групи "риба і рибопродукти", — 73,5%, що пояснюється частковою відсутністю певних

природних ресурсів (виходу до морських економічних зон). Наступною групою є група "олія" — перевищення на 18% граничного показника. Така ситуація обумовлена імпортом пальмових та кокосових олій, які знайшли активне застосування у вітчизняного товаровиробника в харчовій промисловості. Та перевищення значення індикатора по групі "плоди, ягоди та виноград" пояснюється імпортом значних обсягів екзотичних плодів, вирощування яких не властиве для кліматичних зон України.

Представники державної влади з упевненістю заявляють про задовільний стан продовольчої безпеки країни. Проте, на наш погляд, держочільники, наголошуючи на такому "райдужному" положенні справ, скоріш за все не повною мірою трактують глибину поняття "продовольчої безпеки", відносячи до нього обсяг зборів зернових культур та обсяги зерна в Держрезерві. Дійсно на кінець 2015 року у Державному інтервенційному фонді було в наявності 1,5 млн зерна. Враховуючи те, що внутрішнє споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно склало 6,6 млн т, індикатор достатності запасів зерна становив 23 %, що дійсно перевищує критерій по данному показнику у 17%. Запаси зерна через реалізацію без подальшого закладання у 2016 році скоротилися до катастрофічних 140 тис. т.

Ріст заборгованості держав провідних країн світу в декілька раз перевищує їх валовий внутрішній продукт. Сьогодні більшість Центральних банків провідних країн переглядають систему та механізми формування золотовалютних резервів не на користь паперових грошей. У Центробанках США та провідних країнах Європи золото у резервах займає більше 70%. Проте динаміка росту цін на золото, складність його придбання робить проблемним формування резервів у золоті. В тому числі і для України.

Динаміка індексів цін ФАО по основних видах продовольства в світі (особливо зернового індексу) доводить життєздатність пропонованої вітчизняними науковцями ідеї створення додаткових державних і світових резервів у зерні. На користь 1 тонни зерна, як нового еталону вартості та засобу накопичення, свідчить динаміка стрімкого знецінення світових грошей (долару, євро і не тільки). Сутність цінностей належить наповнити новим змістом: живе зробити мірилом неживого, а не навпаки. Притаманні монетарному підходу функції слід підпорядкувати обслуговуванню аграрного секто-

ру. Вкладення коштів в аграрну сферу можна і треба збільшувати, не спричиняючи інфляції. Досить важливою для утвердження цієї ідеї є і інституціональна схильність українства до землеробства. Відтак збільшення надлишку зерна можна вважати найважливішим з абсолютних благ. Цим же критерієм належить вимірювати і результати реформ, розглядаючи її ефективність як збільшення обсягів цього надлишку з одночасним нарощуванням виробництва продукції тваринництва й родючості землі [12].

Важливою задачею продовольчої безпеки є підвищення кількісних та якісних характеристик харчування населення при одночасному зниженні питомої ваги витрат на харчування у сімейному бюджеті [13].

Національний рівень продовольчої безпеки в напрямі зростання власного сільськогосподарського виробництва має базуватись на принципі якості, екологічності та збереження агробіорізноманіття і природних ресурсів, їх раціонального використання [14].

Безпеку продуктів та продовольчої сировини відносять до основних факторів, що визначають здоров'я населення країни, адже саме з продуктами харчування в організм людини потрапляє близько 70% усіх забруднювачів, які, як результат, мають негативні наслідки та формують порушення генофонду нації. Науково-технічний прогрес охоплює всі елементи виробничого процесу і, безпосередньо, впливає на основні чинники, які формують якість продукції. До таких чинників належать: стан селекції, насінництва та племінної справи; кількість і якість засобів виробництва; технологія і організація виробництва; рівень сертифікації та стандартизації; система економічного стимулювання, заготівель і транспортування продукції. Все це впливає на якість продукції рослинництва, а далі через якісний стан кормів на продукцію тваринництва та якість ґрунту [15].

Міжнародна торгівля продуктами харчування ведеться уже тисячі років. Проте ланцюг від виробника до споживача з кожним роком тільки збільшується, і споживачів, які знають хто виготовляє продукти, які вони споживають, стає все менше. Стандарти на продукти харчування життєво важливі для забезпечення безпеки, якості та рівних умов торгівлі.

Основними причинами погіршення якості харчової продукції є:

- низький рівень санітарної та виробничої культури;
- використання у виробничих процесах сировини незадовільної якості та низької вартості;
- неефективність функціонування ринків сільгоспродукції;
- недотримання якості та безпечності у процесі виробництва через відсутність контролю та систематичного нагляду за процесом виробництва з боку компетентних контролюючих органів;
- невідповідність системи безпечності харчових продуктів європейській та міжнародній практиці;
- систематична фальсифікація;
- зловживання у використанні виробниками харчових добавок, низка яких несе негативний вплив на організм людини;
- зношеність та моральна застарілість основних засобів підприємств харчової промисловості;

— ненормоване використання фальсифікованих агрохімікатів та пестицидів.

Це свідчить, по-перше, про низький рівень контролю над процесами виробництва продовольчої сировини і харчової продукції зі сторони, безпосередньо виробників, а по-друге, про відсутність системи державного нагляду за безпечністю та якістю харчових продуктів.

З моменту ліквідації Державної санітарної епідеміологічної служби ситуація з якістю та безпечністю продуктів харчування значно погіршилась через "недопоредачу" її повноважень Держпродспоживслужбі та введення спеціального режиму перевірок [16].

З 1 січня 2016 року в Україні скасовано майже 11 тисяч Держстандартів, що регулюють якість та техніку виробництва товарів, зокрема, продуктів харчування. Такий хід дій очільники влади пояснили необхідністю переходу на нові міжнародні технічні стандарти та відкриттям додаткових можливостей для ведення бізнесу, через зняття обмежень та стандартів для виробництва товарів та послуг. На виконання переходу виробникам дано 2 роки. Отже, постає питання дотримання нових стандартів якості протягом перехідного періоду.

Щороку фермери вживають усіх необхідних заходів, які б допомогли отримати щедрий урожай. Використання пестицидів та агрохімікатів вже давно є нормою процесу відтворення в аграрній сфері. Пестициди, активно борячись з різного роду шкідниками, під час ретельного вивчення виявляють або мутагенну або інші негативні дії на живу природу і людину. 90% усіх фунгіцидів, 60% гербіцидів і 30% інсектицидів є канцерогенними, тобто здатними викликати ракові захворювання, і є надзвичайно токсичними для довкілля. У світі є альтернативи застосування пестицидів, які є не менш результативними, але більш екологічно чистими [17].

Відомо, що пестициди мають широкий спектр дії на організм людини і, зокрема, впливають комплексом різних видів біологічної активності — цитогенетичною, канцерогенною, тератогенною, ембріотоксичною та ін. Спостереження та дослідження вітчизняних вчених демонструють прямий зв'язок між показниками загальної захворюваності на рак верхніх дихальних шляхів та навантаженістю ґрунту пестицидами у регіонах [18].

Річна потреба українського аграрного сектора в пестицидах становить більше 100 тис.т, що у грошову еквівалент відповідіає 2 млрд дол. Цей сектор надзвичайно привабливий для підробок. За оцінками міжнародних організацій частка фальсифікованих пестицидів на ринку України складає близько 25—30%, понад 50% відомих брендів фіксується у роздрібній торгівлі. На сьогодні на території України дозволені два десятки пестицидів, які визнані токсичними і заборонені до використання у країнах Європи [19].

За даними ВОЗ щорічно у світі реєструється близько 25 млн отруєнь пестицидами. Динаміка збільшення земель сільськогосподарського призначення логічно веде за собою зростання застосування агрохімікатів. Отже, виникає питання чи регулюється та контролюється якість агрохімікатів в Україні. Високорозвинуті країни світу досить жорстко регулюють використання пестицидів на власних територіях обмежуючи сільгоспвиробників законодавчо та жорсткою системою контро-

лю. Ситуація в Україні діаметрально протилежна — контроль слабкий або взагалі відсутній.

Аналізуючи існуючу ситуацію з незадовільною якістю продуктів харчування, вважаємо за потрібне доповнити його таким невід'ємним індикатором у нашому "нашвидкоруч виготовленому та реалізованому сьогодні", як рівень якості та безпечності продуктів харчування, значення якого можна буде оцінити за такими показниками:

- відповідність виготовлених продуктів міжнародним стандартам якості;

- стан контролю за дотриманням якості сировини для виготовлення продукції та власне виготовленої продукції;

- рівень захворюваності населення через вживання неякісних продуктів харчування;

- 1 липня 2017 року рішенням Кабінету Міністрів було знято державне регулювання цін на продукти харчування. Дехто з науковців вбачають у цьому загрозу зниження доступності таких категорій продуктів харчування для малозабезпечених верств населення. Проте з економічної точки зору, цей крок абсолютно обґрунтований та доцільний. Державного регулювання цін породжує процес спотворення конкуренції та виникнення дефіциту на ринку тих товарів, ціни на які є об'єктом регулювання. Державне регулювання або так би мовити "стримання" ціни призводить до більш інтенсивного підвищення цін на продукти "соціальних" категорій, ніж на іншу продукцію. Досвід країн Європи демонструє, що більш ефективним механізмом регулювання цін є встановлення максимального рівня торговельних націнок та зниження ПДВ.

Допоміжним індикатором, що застосовується ФАО для оцінки фізичної доступності продовольства є показник щільності автомобільних доріг. Достатня концентрація інфраструктурних сполучень надає можливість швидкого і безперебійного постачання продуктів харчування в усі куточки країни. Згідно з офіційними даними Міністерства інфраструктури України у зв'язку з обмеженістю фінансування біля 90% автомобільних доріг загального користування не ремонтувалися понад 30 років. Відтак автомобільні дороги загального користування (169,6 тис. км) не відповідають сучасним вимогам як за міцністю (39,2%), так і за рівністю (51,1%) [21].

ВИСНОВКИ

Наслідком забезпечення продовольчої безпеки на рівні регіону та держави стане зростання національної економіки за такими основними напрямками: зростуть обсяги виробництва та реалізації продуктів харчування, а отже, і збільшаться надходження до бюджетів; зростання обсягів виробництва продовольства та розбудова інфраструктури ринку забезпечить збільшення попиту на трудові ресурси, а отже — матимуть позитивний вплив на рівень зайнятості [22].

Результати проведенного дослідження показують, що, згідно з наявною законодавчо-закріпленою методикою оцінювання, необхідного рівня продовольчої безпеки країни (за проаналізований період) досягнуто ще не було. До основних загроз продовольчій безпеці країни можна віднести таке:

- низький рівень доходів населення, що знаходить своє відображення у рівні купівельної спроможності;

- недосагнення раціональної норми споживання продовольчих товарів та низький рівень споживання продуктів тваринного походження;

- зниження калорійності середньодобового споживання;

- недосконалість системи контролю якості продукції та сировини.

Наявний стан речей вказує на нераціональне використання аграрного потенціалу країни для виробництва необхідних обсягів сільськогосподарської сировини і продовольства та недовідності соціально-економічний розвиток країни.

Перспектива подальших досліджень передбачає розробку рекомендаційних заходів щодо поліпшення стану продовольчої безпеки країни.

Література:

1. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року URL: <http://minagro.gov.ua/node/7644>

2. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/node/16822>

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. ст. 141.

4. Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action. URL: <http://www.fao.org/wfs/final>

5. Про державну підтримку сільського господарства: Закон України від 24 червня 2004р. № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.

6. Деякі питання продовольчої безпеки: постанова від 05.12.2007 р. № 1379. Кабінет Міністрів України. Офіц. Вид. К.: Офіційний вісник України. 2007. № 93. С. 48.

7. The Medium Term Impacts of Trade Liberalization in OECD Countries on the Food Security of Non-member Countries. Paris, 2002. URL: <http://www.fao.org/3/y4671e/y4671e0h.htm>

8. Global Food Security Index 2017: An annual measure of the state of global food security. URL: <http://foodsecurityindex.eiu.com/>

9. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ від 29.10.2013 р. № 1277. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. 2013. URL: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodorozrahunku-doc168080.html>

10. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

11. Статистичний збірник "Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України". URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_bsoph2017_pdf.pdf

12. Жук В.М. Наукове обґрунтування формування стратегічних запасів зерна: перспективи України в умовах глобалізації. Облік і фінанси АПК. 2012. № 2. С. 3—13.

13. Федулова І.В. Продовольча доступність: види і методи оцінки. URL: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/5587/1/Organik_2015_286-291.pdf

14. Ковалюк Б.І. Визначення основних параметрів продовольчої безпеки країни. Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". 2014. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>

15. Дудар Т. Проблеми забезпечення якості сільськогосподарської продукції та продовольства у агробізнесі. Вісник ТНЕУ. 2014. № 3. С. 37—48.

16. Крисанов Д.Ф. Система гарантування безпечності та якості харчової продукції в Україні: ретроспектива реформування та рівень сформованості у європейському вимірі. Економіка харчової промисловості. 2013. № 4. С. 5—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2013_4_2

17. Пестициди: велика шкода, мала користь. Екологія.Право.Людина. URL: <http://epl.org.ua/environment/pestytsydy-velyka-shkoda-mala-koryst>

18. Євчев Ф.Д., Гаєвський В.В. Вплив техногенних факторів на збільшення захворюваності на рак верхніх дихальних шляхів в Одеській області. Інтегративна антропологія. 2009. № 1 (13). С. 39—42.

19. Як Євроасоціація допоможе прикарпатцям вибороти чисту землю. URL: https://kurs.if.ua/articles/yak_yevroasotsiatsiya_dopomozhe_prykarpattsyam_vyboroty_chystu_zemlyu_68681.html

20. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

21. Технічний стан автомобільних доріг загального користування. URL: mtu.gov.ua

22. Калетник Г.М., Пчелянська Г.О. Місце та роль продовольчої безпеки у формуванні економічної безпеки України. Бізнес Інформ. 2014. № 2. С. 30—34.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), "Strategy for the development of the agrarian sector of the economy until 2020", available at: <http://minagro.gov.ua/node/7644> (Accessed 15 Nov 2019).

2. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "The Concept of the State Target Program for the Development of the Agricultural Sector for the period up to 2020", available at: <http://minagro.gov.ua/node/16822> (Accessed 15 Nov 2019).

3. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini, vol.30.

4. FAO (1996), "Rome Declaration of World Food Security and World Food Summit Plan of Action", available at: <http://www.fao.org/wfs/final> (Accessed 15 Nov 2019).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On State Support to Agriculture", Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukraini, vol. 49.

6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), Resolution "Some food security issues", Oficijnij visnik Ukraini, vol. 93.

7. FAO (2002), "The Medium Term Impacts of Trade Liberalization in OECD Countries on the Food Security of Non-member Countries", available at: <http://www.fao.org/3/y4671e/y4671e0h.htm> (Accessed 15 Nov 2019).

8. Global Food Security Index (2017), "An annual measure of the state of global food security", available at:

<http://foodsecurityindex.eiu.com/> (Accessed 15 Nov 2019).

9. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "On Approval of Methodological Recommendations for Calculating the Level of Economic Security of Ukraine", available at: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodichnih-rekomendacii-shodorozrahunku-doc168080.html> (Accessed 15 Nov 2019).

10. State Statistics Service (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 15 Nov 2019).

11. State Statistics Service (2017), "Statistical collection "Balances and consumption of basic food products by the population of Ukraine", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/07/zb_bsoph2017_pdf.pdf (Accessed 15 Nov 2019).

12. Zhuk, V.M. (2012), "Scientific substantiation of formation of strategic stocks of grain: prospects of Ukraine in the conditions of globalization", Oblik i finansi APK, vol. 2, pp. 3—13.

13. Fedulova, I. V. (2015), "Food accessibility: types and methods of evaluation", available at: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/5587/1/Organik_2015_286-291.pdf (Accessed 15 Nov 2019).

14. Kovalyuk, B.I. (2014), "Determination of the main parameters of food security of the country", Efektivna ekonomika, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 15 Nov 2019).

15. Dudar, T. (2014), "Problems of quality assurance of agricultural products and foodstuffs in agribusiness", Visnik TNEU, vol. 3, pp. 37—48.

16. Krisanov, D.F. (2013), "The system of guaranteeing the safety and quality of food products in Ukraine: a retrospective of the reform and the level of formation in the European dimension", Ekonomika harchovoyi promislovosti, vol. 4, pp. 5—12, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/echp_2013_4_2 (Accessed 15 Nov 2019).

17. Vojtsikhovs'ka, A. (2017), "Pesticides: great harm, small benefits", available at: <http://epl.org.ua/environment/pestytsydy-velyka-shkoda-mala-koryst> (Accessed 15 Nov 2019).

18. Yevchev, F.D. and Gayevskij, V.V. (2009), "Influence of technogenic factors on the increase of the incidence of cancer of the upper respiratory tract in the Odessa region", Integrativna antropologiya, vol. 1(13), pp. 39—42.

19. Kushnirenko, N. (2018), "How will the Euro-association help Carpathians to win clean soil", available at: https://kurs.if.ua/articles/yak_yevroasotsiatsiya_dopomozhe_prykarpattsyam_vyboroty_chystu_zemlyu_68681.html (Accessed 15 Nov 2019).

20. Ministry of Finance of Ukraine (2019), available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/> (Accessed 15 Nov 2019).

21. Ministry of Infrastructure of Ukraine (2019), "Technical condition of public roads", available at: mtu.gov.ua (Accessed 15 Nov 2019).

22. Kaletnik, G.M. and Pchelyanska, G.O. (2014), "The place and role of food security in shaping the economic security of Ukraine", Biznes Inform, vol. 2, pp. 30—34.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2019 р.

І. В. Фурман,

к. е. н., доцент кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0002-9923-555X

Я. В. Гонтарук,

асистент кафедри аграрного менеджменту,

Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця

ORCID ID: 0000-0002-7616-9422

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.80

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОВОГО НАПРЯМУ

I. Furman,

PhD in Economics, Associate Professor (docent) of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnytsia

Y. Gontaruk,

assistant of the Department of Agrarian Management, Vinnytsia National Agrarian University, Vinnitsa

THEORETICAL BASIS OF FORMATION OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISE DEVELOPMENT STRATEGY

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується докорінною зміною умов функціонування організації, що обумовлюється підвищенням рівня мобільності зовнішніх чинників та посиленням їх впливу на внутрішнє середовище. Тому ефективна діяльність та подальший розвиток підприємств та установ повинні базуватися на принципах стратегічного управління, яке має вирішувати задачі забезпечення майбутньої життєдіяльності за рахунок постійного додержання балансу їх потенціалу з оточенням. У статті проаналізовано наукові дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених із ключових питань щодо визначення сутності стратегії розвитку аграрних підприємств. Досліджено сутність, зміст, процес стратегічного управління аграрними підприємствами та узагальнено методи управління ними. Проаналізовано та означено оптимальні форми організаційних структур управління аграрними підприємствами. Охарактеризовано основи функціонування системи управління приватними аграрними підприємствами. Розроблено та аргументовано заходи щодо підвищення ефективності процесу стратегічного управління аграрними підприємствами зернового напрямку.

The current stage of development of the Ukrainian economy is characterized by a fundamental change in the conditions of functioning of the organization, which is caused by an increase in the level of mobility of external factors and an increase in their influence on the internal environment. Therefore, the effective activity and further development of enterprises and institutions should be based on the principles of strategic management, which should solve the problems of ensuring future life by constantly maintaining the balance of their potential with the environment. The value of developing a strategy that enables a firm to survive in the long run is extremely important. In the face of fierce competition and the rapidly changing market situation, it is very important not only to focus on the internal state of affairs of the firm, but also to develop a long-term strategy that would allow it to keep up with the changes taking place in the external environment. The strategy helps the enterprise to choose its rational path of development and to create the most important advantages in its functioning: it prepares it for changes in the external environment; associates its resources with changes in the environment; clarifies problems that arise; coordinates the work of different structural units; improves control at the enterprise. The writings of foreign and domestic authors present a

very detailed examination of the range of issues of formation, evaluation and choice of strategy, but in general, the development of economic science in this area is logical to consider fragmentary in the form of a weak level of systematization of accumulated knowledge. The article analyzes the scientific researches of domestic and foreign scientists on the key issues in determining the essence of agrarian enterprise development strategy. The essence, content, process of strategic management of agrarian enterprises are investigated and the methods of their management are generalized. The optimal forms of organizational structures of management of agricultural enterprises are analyzed and determined. The basics of functioning of the management system of private agricultural enterprises are characterized. Measures to improve the efficiency of the process of strategic management of agrarian enterprises of the grain direction have been developed and substantiated.

Ключові слова: розвиток, стратегія, аграрне підприємство, стратегічне управління, логістичне управління.

Key words: development, strategy, agrarian enterprise, strategic management, logistic management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Організаційна структура системи управління аграрними підприємствами повинна враховувати індивідуальні особливості господарювання кожного з них, оптимізувати економічні інтереси господарюючих суб'єктів, тому що в ринкових умовах їх життєздатність залежить насамперед від якості управлінських рішень та стійкості системи управління до коливань зовнішнього середовища. Взагалі методологічне, методичне та практичне вирішення проблем стратегічного управління підприємствами аграрної сфери АПК з урахуванням трансформації відносин власності виступає першочерговим завданням за сучасних умов.

Розвиток приватних аграрних підприємств, їх пристосування до ринкових умов господарювання потребує ефективного управління. За цих умов менеджмент як виробничий ресурс аграрних підприємств набуває особливого значення, водночас принципово змінюється система управління аграрним підприємством. Поряд з трьома іншими основними виробничими ресурсами — землею, працею і капіталом — менеджмент стає ключовим елементом економічної системи підприємства.

МЕТА І ЗАВДАННЯ

Дослідити та уточнити сутність, зміст і процес стратегічного управління аграрними підприємствами, узагальнити та систематизувати методи управління ними. Проаналізувати та визначити оптимальні форми організаційних структур управління аграрними підприємствами. Охарактеризувати основи функціонування системи управління приватними аграрними підприємствами. Розробити та обґрунтувати заходи щодо підвищення ефективності процесу стратегічного управління аграрними підприємствами зернового напрямку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Над вирішенням проблеми стратегічного розвитку аграрних підприємств працювали багато вітчизняних науковців, серед яких Дем'яненко С.І. [10], Крикавський Є.В. [8], Месель-Веселяк В.Я. [17], Рябоконь В.П. [18], Покропивний С.Ф. [16], Колот В.М. [16], Макаренко М.В. [9], Малік М.Й. [5], Лупенко Ю.О. [15], Саблук П.Т. [15],

Шпикуляк О.Г. [21] та інші. Їх внесок важко недооцінити, проте ми дотримуємося думки, що це питання останнім часом не знаходить достатнього відображення в наукових дослідженнях. Неоднакові темпи перебігу і результати ринкових перетворень в аграрному секторі вимагають її подальшого опрацювання, особливо у зв'язку зі зміною законодавчої бази, яка регламентує основні засади діяльності аграрних підприємств.

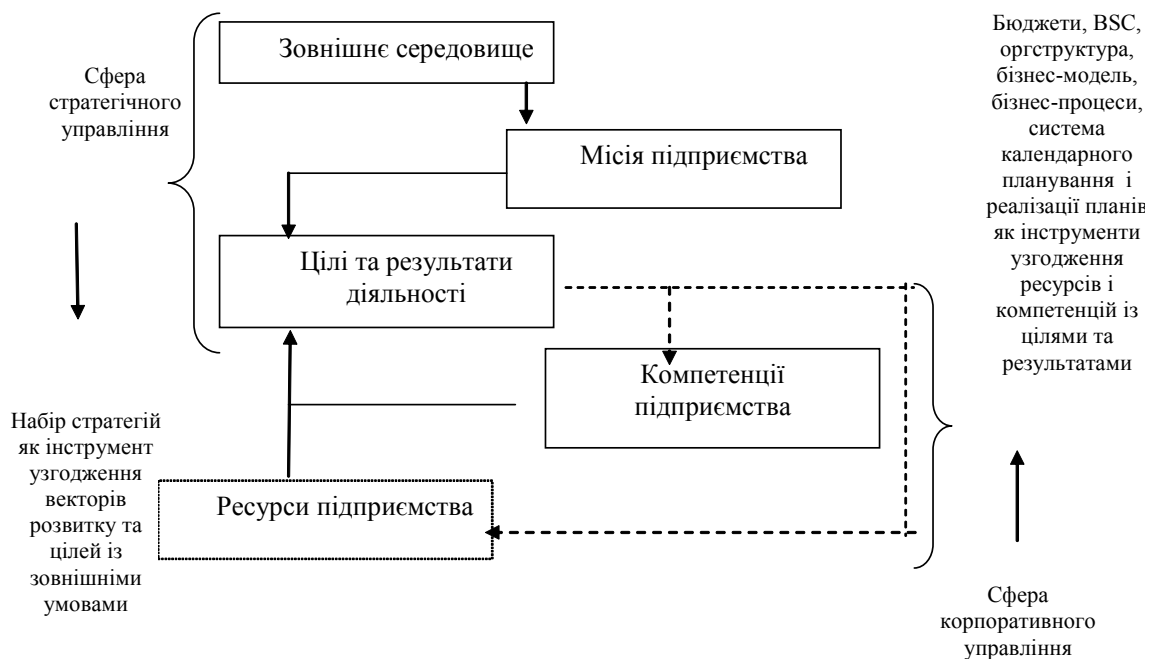
ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Управлінська праця завжди була одним із визначальних складників процесу досягнення мети організації. Раціональність господарювання, його результативність у період кризи, адаптації суб'єктів господарювання до умов конкурентного ринку залежать від управлінських рішень, які приймає керівна ланка. Виходячи з цього, нагальною постала потреба визначення впливу складників процесу управління господарською діяльністю, які є виразниками прийнятих керівною ланкою управлінських рішень, на ефективність, а саме — результати.

Основу управління складають об'єктивні процеси суспільного розвитку, знання яких впливає на трактування відповідних понять, і підходи до з'ясування їхнього змісту.

Економічне управління є системою заходів, спрямованих на задоволення економічних потреб людей, суспільства завдяки створенню робочих місць, виготовленню й розподілу товарів і послуг. Соціальне управління полягає у реалізації заходів для узгодження діяльності індивідів, трудових колективів, територіальних, соціальних, етнічних та інших спільнот. Економічне й соціальне управління здійснюється на всіх рівнях виробництва: від робочого місця працівника до рівня національної економіки загалом.

Окремо виділяють управління виробництвом (господарське управління), яке поєднує процеси економічного та соціального управління національною економікою, галузями, регіонами, виробничо-господарськими організаціями (підприємствами). Такий тип управління передбачає знання і врахування, передусім, законів та закономірностей розвитку суспільного виробництва, механізму взаємодії його факторів, а також його інфор-

Рис. 1. Розмежування сфер впливу стратегічного та корпоративного управління аграрними підприємствами в процесі їх розвитку

маційного, вольового, морально-етичного й емоційного характеру.

Господарське управління враховує складність та стохастичність соціально-економічних систем, різноманітність факторів, які впливають на їх організацію та функціонування, рухливість внутрішніх елементів, здатність до самовдосконалення, підвищення свого організаційного рівня [15].

Щоб забезпечити функціонування організації, нею необхідно управляти. Поняття "управління підприємствами" неоднозначно трактують у зарубіжній та вітчизняній літературі. Більшість учених погоджується, що воно означає "робити що-небудь за допомогою людей з людьми". Окремі з них поширюють це визначення на будь-які групи людей, навіть на всі види міжособистісних стосунків. Американський дослідник професор Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі, президент Міжнародної Академії управління Гарольд Кунц і американський фахівець-практик у галузі управління Сирил О'Доннелтлумачать поняття "управління" як "створення ефективного середовища для людей, які діють у формальних організаційних групах".

Автори першого перекладеного російською мовою підручника "Основи менеджменту", професори Майкл Мексон, Майкл Альберт, Франклін Хедоурі стверджують, що "управління — це процес планування, організації, мотивації і контролю, необхідний для того, щоб сформулювати і досягти цілей підприємства".

Отже, управлінням вони вважають чітко окреслений комплекс функцій менеджменту (планування, організація, мотивація, контроль), залишаючи поза його межами цілі організації. Професор менеджменту Нью-Йоркського університету Пітер Дракер вважає управління особливим видом діяльності, "що перетворює неорганізований натовп в ефективну цілеспрямовану і продуктивну групу".

Загалом представники різних концепцій розглядають управління у двох аспектах: як свідомий вплив людей на будь-який об'єкт і як специфічну діяльність у процесі виробництва. Об'єднує їх погляд на управління як на процес чи вид діяльності.

Отже, управління підприємствами — це здійснюваний індивідом або групою осіб процес з метою координування діяльності інших осіб, спрямований на досягнення результатів, недосяжних для кожної з цих осіб зокрема.

Процес управління приватними сільськогосподарськими підприємствами має свою специфіку, яка зумовлена наступними причинами [21]:

- необхідністю розвивати в аграрних підприємствах декілька товарних галузей, які суттєво відрізняються технологією та організацією виробництва, а отже, й управління;

- розосередженістю працівників по великій за площею території і складністю у зв'язку з цим прийняття оперативних рішень відповідно до зміни поточної виробничої ситуації;

- доступністю території аграрних підприємств та їх господарських об'єктів стороннім особам і необхідністю докладання додаткових зусиль для організації збереження власного та орендованого майна, вирощеного врожаю;

- потребою залучення сезонної робочої сили в періоди збігу сільськогосподарських робіт і труднощами управління нею в складі тимчасових організаційних ланок, які нерідко посилюються через низьку кваліфікацію таких працівників;

- необхідністю подовження робочого дня працівників аграрних підприємств з метою своєчасного виконання ними важливих технологічних операцій у стислі (оптимальні) агротехнічні строки та існування таких робочих місць, які характеризуються розірваністю робочого дня працівників.

Рис. 2. Система управлінської діяльності аграрних підприємств

Процес управління в приватних аграрних підприємствах, як і у виробничо-господарських підприємствах загалом, здійснюється за вже описаною схемою взаємовідносин суб'єкта та об'єкта управління.

У такому разі, система управління сталим розвитком аграрних підприємств, у контексті конвергенції стратегічного і корпоративного управління, може бути представлена наступним чином (рис. 1).

Відповідно до представленої схеми на рисунку 1, система стратегічного управління формує верхній, зовнішньо орієнтований рівень управлінської ієрархії аграрних підприємств; за рахунок системи корпоративного управління створюється нижній, внутрішньо орієнтований рівень управлінської ієрархії.

Сам динамічний розвиток аграрних підприємств стане можливим завдяки узгодженню зовнішнього і внутрішнього рівнів управлінської ієрархії, яке відбувається на рівні формування цілей діяльності підприємства та визначення необхідних для їх досягнення ресурсів і компетенцій.

Безпосередньо стійкість, сталість, безперервність розвитку спостерігається в рамках виділених підсистем і за рахунок їхньої взаємодії відбувається формування підсистеми динамічного управління потенціалом розвитку (рис. 2).

Повноцінна робота системи управлінської діяльності аграрних підприємств забезпечується лише за рахунок взаємоузгодженого та скоординованого функціонування її окремих складових, якими виступають [12]:

- підсистема стратегічного управління (цільова, переважно зовні орієнтована підсистема, яка визначає загальні вектори і напрями для розвитку підприємства);
- підсистема корпоративне управління (внутрішня підсистема, яка представляє собою планування, реалізацію, впровадження планових рішень);
- підсистема контролю та адаптації підприємства як економічної та бізнес-одиниці до зміни умов середовища;
- підсистема інформаційно-аналітичного забезпечення управління сталим розвитком підприємства.

Проведений аналіз оптимальності (оптимізації) системи управління розвитком підприємства як поняття і як процесу буде неповним, якщо обмежитися тільки кінцевим результатом (а виходить, і основною метою) її функціонування, тому що варто враховувати, той факт, що результат діяльності будь-якої системи за певний період часу є наслідком певних функціональних взаємодій між її організаційними ланками (у цьому випадку органами управління).

Отже, періодична (циклічна) оптимізація конкретної системи управління розвитком на основі змістовних і формальних (організаційних) критеріїв припускає своєчасну

й адекватну перебудову її організаційної структури й відповідних функціональних механізмів.

Складовими загальної логістичної стратегії аграрних підприємств, на нашу думку, є логістичні стратегії:

- за фазовим поділом (стратегії логістики постачання, виробничої логістики, логістики розподілу);
- за функціональним поділом (стратегії логістичного управління транспортом, логістичного управління складським господарством, логістичного управління запасами, логістичного управління реалізацією замовлення, логістичного управління обслуговуванням споживачів).

Кожна із стратегій за функціональним поділом є складовою стратегій за фазовим поділом:

- стратегії логістики постачання спрямовані на оптимізацію матеріального потоку у сфері постачання за мінімальних витрат;
- стратегії виробничої логістики відрізняються від виробничих стратегій підприємства тим, що розробку виробничого процесу здійснюють виходячи з мінімізації сукупних витрат;
- стратегії логістики розподілу відрізняються від маркетингових стратегій тим, що забезпечують просування готової продукції до кінцевих споживачів, прагнучи до мінімізації загальних витрат [7].

Місце стратегії логістичного управління запасами в системі стратегій аграрних підприємств представлено на рисунку 3.

До функціональних стратегій, які є складовою загальної логістичної стратегії належать:

- стратегії логістичного управління транспортом спрямовані на забезпечення транспортування матеріального потоку за найменших витрат;
- стратегії логістичного управління складським господарством націлені на організацію процесу складування, що забезпечує мінімізацію сукупних витрат;
- стратегії логістичного управління обслуговуванням споживачів спрямовані на задоволення вимог споживачів, прагнучи до мінімальних витрат;

Рис. 3. Місце стратегії логістичного управління запасами в системі стратегій аграрних підприємств

— стратегії логістичного управління реалізацією замовлення зорієнтовані на організацію просування готової продукції до споживачів, прагнучи до мінімальних витрат [8].

Стратегія логістичного управління запасами, на наш погляд, — це підсистема логістичної стратегії, яка спрямована на її підтримку, й представлена у вигляді довгострокового напрямку дій з розробки загальної політики планування, використання, просування та зберігання запасів у логістичному ланцюгу з метою досягнення визначених цілей.

Стратегії логістичного управління запасами є складовими стратегій логістики постачання, стратегій виробничої логістики та стратегій логістики розподілу [2].

Нами опрацьовані підходи до формування системи стратегічного управління запасами зерна в аграрних підприємствах (табл. 1).

Першим етапом стратегічного управління запасами зерна є визначення мети та цілей стратегічного управління запасами зерна аграрних формувань.

Метою стратегічного управління запасами зерна, на наш погляд, є:

- максимізація прибутку аграрних формувань внаслідок зберігання запасів зерна;
- максимізація задоволення потреб споживачів за наявних запасів зерна;
- мінімізація сукупних логістичних витрат внаслідок зберігання запасів зерна.

Оскільки метою діяльності будь-якого підприємства в ринкових умовах є максимізація прибутку, то однією з цілей логістичного управління запасами зерна є максимізація прибутку від реалізації зерна внаслідок його зберігання.

Відповідно до обраної мети, стратегічними цілями логістичного управління запасами зерна в аграрних формуваннях, на нашу думку, є:

- забезпечення виробничих потреб насіннєвим та фуражним зерном із мінімальними витратами;
- максимізація прибутку від реалізації товарного зерна.

Тактичними цілями логістичного управління запасами зерна на аграрних підприємствах має бути:

Таблиця 1. Процес стратегічного управління запасами аграрних підприємств

Етапи	Зміст етапу
1. Визначення мети та цілей стратегічного управління запасами зерна	1.1. Визначення мети стратегічного управління запасами зерна. 1.2. Визначення цілей стратегічного управління запасами зерна. 1.3. Визначення тактичних цілей з метою реалізації стратегічних цілей
2. Аналіз та оцінка цілей	2.1. Формування прогнозу зберігання й реалізації товарного зерна. 2.2. Аналіз досягнення цілей стратегії логістичного управління запасами зерна
3. Стратегічний аналіз запасів зерна на підприємстві	3.1. Дослідження сильних і слабких сторін, внутрішнього і зовнішнього середовища діяльності аграрного підприємства на основі SWOT-аналізу. 3.2. Уточнення мети й цілей стратегічного управління запасами зерна відповідно до прогнозу та SWOT-аналізу. 3.3. Коригування поставлених цілей
4. Формування та реалізація стратегії управління запасами зерна	4.1. Обґрунтування стратегії управління запасами зерна. 4.2. Розробка плану реалізації стратегії. 4.3. Реалізація стратегії
5. Оцінка результатів стратегічного управління запасами зерна	5.1. Оцінка досягнення стратегічних цілей та мети стратегічного управління запасами зерна. 5.2. Оцінка ефективності стратегії управління запасами зерна. 5.3. Визначення необхідності коригування стратегії управління запасами зерна в майбутньому

Джерело: авторська розробка.

Таблиця 2. Сильні і слабкі сторони логістичного управління запасами зерна

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Взаємодоповненість галузей призводить до використання товарних запасів зерна як сировини для наступного виробничого процесу галузі тваринництва. 2. Значна частина товарної продукції зерна стає сировиною для виробництва зерна наступного виробничого циклу. 3. Матеріальний потік – запаси посівного матеріалу для виробництва зерна та запаси фуражного зерна (сировини для галузі тваринництва) здійснює пульсуючий рух. 4. Оптимізація та планування обсягів запасів зерна внаслідок їх нормування. 5. Зростання цін протягом маркетингового року на зерно, що дозволяє максимізувати прибуток 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Складність створення єдиних підходів до управління запасами зерна внаслідок створення різних матеріалопотоків, що відрізняються по строкам перебування у виробничому процесі. 2. Зміни в управлінні запасами зерна внаслідок зміни асортиментних позицій запасів зерна викликаних чергуванням ультур, що вирощуються на певній ділянці та змінами площ відведених під певну культуру. 3. Створення значних обсягів страхових та сезонних запасів внаслідок довготривалості і сезонності виробничого процесу. 4. Роззосередженість запасів зерна у просторі призводить до багатомономенклатурності запасів зернових та потреби у значних обсягах запасів промислового походження. 5. Нерівномірність надходження запасів зерна протягом року та «завантаження складських площ» внаслідок сезонності виробничого процесу. 6. Збільшення тривалості обороту запасів внаслідок використання значної частини запасів готової продукції як сировини для наступного виробничого процесу призводить до збільшення фондомісткості. 7. Недостатня комп'ютеризація та відсутність програмного забезпечення з логістичного управління. 8. Відсутність служби логістики та кваліфікованих спеціалістів з логістики на більшості підприємств. 9. Логістичні підходи до управління в сільськогосподарських підприємствах перебувають на стадії формування. 10. Нестача складських приміщень для зберігання запасів зерна. 11. Значні втрати при зберіганні внаслідок неналежних умов зберігання. 12. Природні втрати запасів зерна. 13. Відсутність в сільськогосподарських підприємствах коштів на будівництво сучасних складських приміщень

Джерело: розроблено авторами на основі [16; 18; 21].

— забезпечення виробничих потреб насіннєвим та фуражним зерном власного виробництва з мінімальними витратами;

— забезпечення виробничих потреб насіннєвим та фуражним зерном у разі закупівлі на стороні (при тимчасовому зберіганні);

— забезпечення складськими площами для зберігання насіннєвого та фуражного зерна;

— зменшення обсягів товарного зерна, що необхідно реалізувати одразу;

— збільшення обсягів товарного зерна, які підприємство може зберігати для реалізації протягом маркетингового року в період найвищих цін;

— забезпечення товарного зерна, що зберігається складськими площами, мінімізуючи витрати на зберігання.

Другим етапом стратегічного управління запасами зерна є аналіз та оцінка поставлених цілей на основі прогнозу обсягу зберігання та реалізації товарного зерна. Цей етап вимагає формування зазначеного прогнозу з метою визначення доцільності зберігання зерна на власному складі чи елеваторі за критерієм мінімум витрат на зберігання, визначення обсягів товарного зерна, які підприємство може відкласти на зберігання (а не реалізовувати одразу) та термінів реалізації даного зерна, що буде сприяти максимізації прибутків. Такий прогноз є необхідним для визначення того, діятиме стратегія в

Таблиця 3. Загрози і можливості логістичного управління запасами зерна

Загрози	Можливості
<ol style="list-style-type: none"> 1. Несвоєчасність постачання сировини при її закупівлі. 2. Псування, зниження якості та втрат запасів посадкового матеріалу, фуражного та товарного зерна внаслідок неналежних умов зберігання. 3. Залежність рівня віддачі вкладених в запаси коштів від якості і родючості ґрунтів, погодньо-кліматичних умов. 4. Управління запасами в умовах стохастичності, оскільки запаси зерна мають біологічне походження та перебувають під дією погодньо-кліматичних умов 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Укладення контрактів з постачальниками для своєчасного постачання посівного матеріалу заздалегідь визначеної якості, кількості та ціни. 2. Об'єднання зусиль сільськогосподарських виробників, промислових та транспортних підприємств для забезпечення повного циклу виробництва, зберігання, транспортування, реалізації зерна та продуктів її переробки. 3. Створення логістичних центрів для збору та надання інформації сільськогосподарським підприємствам. 4. Державна підтримка щодо впровадження логістичних методів управління в сільськогосподарських підприємствах. 5. Створення відділів логістики в сільськогосподарських підприємствах з висококваліфікованими спеціалістами з управління. 6. Врахування логістичних підходів до управління запасами при складанні звітності. 7. Залучення обслуговуючих кооперативів для постачання сировини і збуту продукції. 8. Контроль за просуванням запасів зерна до кінцевих споживачів на основі електронних датчиків. 10. Будівництво сучасних складських приміщень для зберігання зерна

Джерело: розроблено авторами на основі [2; 8].

майбутньому чи потребує корекції. Прогноз також є ефективним механізмом планування майбутніх обсягів виробництва.

Складовою другого етапу стратегії управління запасами зерна в аграрних підприємствах має бути аналіз досягнення максимізації прибутків від реалізації зерна внаслідок його зберігання. Прогноз реалізації запасів зерна дає змогу дослідити способи досягнення цілей в майбутньому та надає характеристики стану зовнішнього та внутрішнього середовища, сильних і слабких сторін для досягнення поставлених цілей вже сьогодні.

Третім етапом стратегічного управління запасами зерна в аграрних підприємствах є стратегічний аналіз, який включає, передусім дослідження сильних і слабких сторін, загроз та можливостей діяльності сільськогосподарського підприємства на основі SWOT-аналізу (табл. 2. і 3).

Потреба в коригуванні стратегії управління запасами зерна виникає тоді, коли стратегічну мету не досягнуто. Оскільки, згідно з оцінкою першої та другої складової п'ятого етапу, стратегічну мету та стратегічні цілі було досягнуто, можемо зробити висновок, що ця стратегія не потребує коригування.

Здійснивши моделювання обсягів запасів товарного зерна, які підприємство може відкласти на зберігання, та термінів реалізації запасів товарного зерна протягом маркетингового року, можемо зробити висновок, що сформована нами мета стратегічного управління — максимізація прибутку внаслідок створення запасів зерна — може бути досягнутою будь-яким підприємством зернового напрямку.

Також у межах формування запасів зернової продукції та несприятливою кон'юнктури ринку можлива часткова переробка зернових на переробних підприємствах сфери АПК. Адже з кожним роком валовий збір зерна збільшується. Реалізація зерна проходить у сировинній формі.

Для формування стратегій переробки зернових доцільно використати досвід Всеукраїнської громадської організації "Запорізька обласна аграрна палата", яка передбачає створення комплексу глибокої переробки зерна до 300 000 тонн на рік. Буде створено сучасний елеваторно-переробний комплекс з залученням іноземних інвестицій. Значно збільшено товарообіг переробленої сільськогосподарської продукції через Бердянський торговельно-морський порт в контейнерах. На території міста Бердянськ виділено земельну ділянку площею 22,6 гектара [4].

У разі реалізації цього проекту може бути створено умови для високотехнологічної переробки зерна та підвищено закупівельні ціни на високоякісне зерно. Збільшено попит на зерно для виробництва борошна та інших продуктів його глибокої переробки, підвищено закупівельні ціни для первинних виробників виробників та їх кооперативних структур. Створено до 200 робочих місць. Навчено 100 спеціалістів з глибокої переробки зерна. Отримано додану вартість та збільшено дохід учасників проекту. Більше 150 000 селян землевласників, майже 2400 сільськогосподарських підприємств землекористувачів — первинних виробників сільськогосподарської продукції [4].

Отже, формування стратегії логістичного управління запасами зерна дасть можливість максимізувати при-

бутки аграрних підприємств, збільшити рівень зайнятості в сільській місцевості та сприяти розвитку глибокої переробки зернових.

ВИСНОВКИ

Отже, можемо дійти висновку, що генеральною умовою щодо місії аграрних підприємств є можливість забезпечити підприємству сталість існування. Місія не повинна задавати кількісних орієнтирів розвитку, проте повинна давати достатньо чітку відповідь на питання: "за рахунок чого підприємство зможе забезпечити собі безперервність існування та успішність проходження критичних точок на своєму шляху".

Проведена систематизація показує, що в системі управління аграрними формуваннями повинен закладатися основний базис функціонування та розвитку, за допомогою формування основних управлінських процесів у двох головних підсистемах: стратегічного та корпоративного управління. Повна взаємоузгодженість всіх зв'язків, які вибудовуються в системі відбуваються за рахунок функціонування підсистем інформаційно-аналітичного забезпечення та контролю — адаптаційній.

Отже, логістичне управління запасами зерна в сільськогосподарських підприємствах має ґрунтуватися на відповідній стратегії, реалізація якої має бути економічно вигідна сільськогосподарським підприємствам.

Стратегія управління запасами зерна повинна враховувати:

- можливу обмеженість власних складських приміщень для зберігання зерна;
- створення різних матеріалопотоків у ході управління запасами зерна в процесі виробництва та розподілу. Зокрема реалізація товарного зерна споживачам і забезпечення виробничого процесу запасами сировини і матеріалів (запаси зерна — посівний матеріал, запаси зерна — корм для тварин);
- створення страхових та сезонних запасів;
- нерівномірне надходження запасів протягом року;
- природні втрати в процесі зберігання;
- можливості реалізації зернових на переробку;
- зміну цін на зерно протягом маркетингового року.

Література:

1. Абдуллін Р. Нові підходи до управління підприємствами в Україні / Р. Абдуллін // Підприємництво, господарство і право. — 2019. — № 10. — С. 216—218.
2. Бауэрсокс Д.Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок / Д.Дж. Бауэрсокс, Д.Дж. Клосс; пер. с англ. Н.Н. Барышниковой, Б.С. Пинкерса. — 2-е изд. — М.: Олимп-Бизнес, 2005. — 640 с.
3. Економіка підприємства: навч. посіб. / М.В. Володькіна. — К.: Центр навчальної літератури, 2007. — 439 с.
4. Інвестиційний портал Запорізької області. — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://investment.zoda.gov.ua/uk/catalog/stvorenniya-industrialnogo-parku-z-glibokoi-pererobki-zerna-gitnitsya-mberdyanskyk>
5. Інтеграція як фактор підвищення ефективності реформованих сільськогосподарських підприємств /

М.Й. Малік, П.М. Федієнко, М.К. Орлатий. — К.: ІАЕ, 2009. — 39 с.

6. Кабаков Ю. Напрямки удосконалювання систем управління: стандарти, методи або цілі підприємства? / Ю. Кабаков // Стандартизація. Сертифікація. Якість. — 2019. — № 2. — С. 39—42.

7. Кваша С.М. Теоретико-методологічне та організаційно-економічне забезпечення механізмів формування аграрного ринку / С.М. Кваша // Вісник ХНАУ, серія "Економіка АПК і природокористування". — 2019. — № 10. — С. 3—22.

8. Логістика. Для економістів: підручник / Є.В. Крикавський. — Львів: Львівська політехніка, 2004. — 448 с.

9. Макаренко М.В. Формування механізму управління ефективним функціонуванням підприємства / М.В. Макаренко // Актуальні проблеми економіки. — 2015. — № 1. — С. 126—135.

10. Менеджмент аграрних підприємств: навч. посіб. / С.І. Дем'яненко. — К.: КНЕУ, 2005. — 347 с.

11. Менеджмент: Посібник / В.В. Стадник, М.А. Йохна. — К.: Академвидав, 2011. — 463 с.

12. Наумов О.Б. Визначення економічної ефективності виробництва за узагальнюючими показниками / О.Б. Наумов // Економіка АПК. — 2000. — № 5. — С. 39—42.

13. Основи менеджменту: підручник / Ф.І. Хміль. — К.: Академвидав, 2011. — 608 с.

14. Осовська Г.В. Основи менеджменту: підручник. — 3-тє вид., перероб. і допов. / Г.В. Осовська, О.А. Осовський. — К.: Кондор, 2006. — 661 с.

15. Підприємництво в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін.; 2-е вид., перероб. і доп.; За ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. — К.: ІАЕ, 1998. — 514 с.

16. Підприємництво: стратегія, організація, ефективність: навч. посіб. / С.Ф. Покропивний, В.М. Колот. — К.: КНЕУ, 2008. — 352 с.

17. Реформування аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк. — К.: ІАЕ, 1999. — 272 с.

18. Рябоконт В.П. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку агропромислового виробництва в Україні / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. — 2016. — № 7 (141). — С. 29—33.

19. Саблук П.В. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П.В. Саблук // Економіка України. — 2018. — № 12. — С. 4—18.

20. Супіханов Б.К. Аграрний ринок України / Б.К. Супіханов // Вісник ХНАУ. Серія "Економіка АПК і природокористування". — 2019. — № 13. — С. 3—10.

21. Шпикуляк О.Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. — 2008 — № 5. — С. 114—121.

References:

1. Abdullin, R. (2019), "New approaches to enterprise management in Ukraine", *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*, vol. 10, pp. 216—218.

2. Bauersoks, D. Dzh. (2005), *Lohystyka: yntehrovannaia tsep postavok* [Logistics: integrated supply chain], 2-d ed., Olymp-Byznes, Moscow, Russia.

3. Volodkina, M.V. (2007), *Ekonomika pidpriemstva: navch. posib*. [Enterprise Economics: a textbook], Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. Investment portal of Zaporizhzhya region (2019), <https://investment.zoda.gov.ua/uk/catalog/stvo-rennya-industrialnogo-parku-z-glibokoi-pererobki-zernagitnitsya-m-berdyansk>

5. Malik, M.I. Fediienko, P.M. and Orlaty, M.K. (2009), Integration as a factor in improving the efficiency of reformed agricultural enterprises [Intehratsiia yak faktor pidvyshchennia efektyvnosti reformovanykh silskohospodarskykh pidpriemstv], IAE, Kyiv, Ukraine.

6. Kabakov, Yu. (2019), "Areas of improvement of management systems: standards, methods or goals of the enterprise?", *Standartyzatsiia. Sertyfikatsiia. Yakist*, vol 2, pp. 39—42.

7. Kvasha, S.M. (2019), "Theoretical-methodological and organizational-economic support of mechanisms of formation of the agrarian market", *Visnyk KhNAU, seriia "Ekonomika APK i pryrodokorystuvannia"*, Vol. 10, pp. 3—22.

8. Krykavskiy, Ye.V. (2004), *Lohystyka. Dlia ekonomistiv: pidruchnyk* [Logistics. For economists: a textbook], Lvivska politekhnika, Lviv, Ukraine.

9. Makarenko, M.V. (2015), "Formation of the mechanism of management of the effective functioning of the enterprise", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol 1, pp. 126—135.

10. Demianenko, S.I. (2005), *Menedzhment ahrarnykh pidpriemstv: navch. posib*, [Management of agricultural enterprises training manual], KNEU, Kyiv, Ukraine.

11. Stadnyk, V.V. and Yokhna, M.A. (2011), *Menedzhment: Posibnyk*, [Management: A Guide], Akademvydav, Kyiv, Ukraine.

12. Naumov, O.B. (2000), "Determination of economic efficiency of production by generalizing indicators", *Ekonomika APK*, vol 5, pp. 39—42.

13. Khmil, F.I. (2011), *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Management Basics: A Textbook], Akademvydav, Kyiv, Ukraine.

14. Osovska, H.V. (2006), *Osnovy menedzhmentu: Pidruchnyk* [Management Basics: A Textbook], 3 rd.ed., Kondor, Kyiv, Ukraine.

15. Malik, M.I. Lupenko, Yu.O. Romanova, L.V. (1998), *Pidpriemnytstvo v ahrarnii sferi ekonomiky* [Entrepreneurship in the agrarian sphere of economy], 2-d ed, IAE, Kyiv, Ukraine.

16. Pokropyvnyi, S.F. and Kolot, V.M. (2008), *Pidpriemnytstvo: stratehiia, orhanizatsiia, efektyvnist: navch. posib*. [Entrepreneurship: strategy, organization, efficiency. Tutorial], KNEU, Kyiv, Ukraine.

17. Mesel-Veseliak, V.Ia. (1999), *Reformuvannia ahrarnoho vyrobnytstva*, [Reforming agricultural production], Kyiv, IAE.

18. Riabokon, V.P. (2016), "Strategic directions of socio-economic development of agro-industrial production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol 7, pp. 29—33.

19. Sabluk, P.V. (2018), "State and prospects of development of agro-industrial complex of Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 12, pp. 4—18.

20. Supikhanov, B.K. (2019), "Agrarian market of Ukraine", *Visnyk KhNAU. Seriia "Ekonomika APK i pryrodokorystuvannia"*, vol 13, pp. 3—10.

21. Shpykuliak, O.H. (2008), "Institutional aspects of agricultural market regulation", *Ekonomika APK*, vol 5, pp. 114—121.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2019 р.

Л. М. Поліщук,
к. т. н., доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Луцький національний технічний університет
ORCID ID: 0000-0001-8830-0486

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.88

ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ СКИДІВ ЗАБРУДНЮЮЧИХ РЕЧОВИН БЕЗПОСЕРЕДНЬО У ВОДНІ ОБ'ЄКТИ В КОНТЕКСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ІНДУСТРІЇ ОЧИЩЕННЯ ЗВОРОТНИХ ВОД: РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ

L. Polishchuk,
Candidate of Technical Sciences, docent of the Department of Tourism,
Hotel and Restaurant Business, Lutsk National Technical University

ENVIRONMENTAL ASSESSMENT OF POLLUTANT DISCHARGES DIRECTLY INTO WATER
BODIES IN THE CONTEXT OF INVESTMENT SUPPORT FOR THE MODERNIZATION
OF THE WASTEWATER TREATMENT INDUSTRY: REGIONAL ASPECTS

У статті розглядаються теоретичні та прикладні аспекти екологічного оподаткування скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти в контексті інвестиційного забезпечення модернізації індустрії очищення зворотних вод. Обґрунтовано, що збільшення питомої ваги відрахувань екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до місцевих бюджетів дасть можливість підвищити фінансову спроможність регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосовно вирішення екологічних проблем, передусім проблем модернізації систем водопостачання та водовідведення. Встановлено, що результативність адміністрування екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти має доповнюватися застосуванням ефективних форм інвестування проектів модернізації індустрії очищення зворотних вод. Дослідження показали, що основною передумовою ідентифікації реальної бази стягнення екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти є створення сучасної системи моніторингу на загальнонаціональному, регіональному, місцевому та локальному рівнях. Встановлено, що у 2011–2018 роках у динаміці номінальних надходжень екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до Зведеного бюджету України загалом має місце висхідна тенденція, що зумовлено щорічною індексацією ставок цього виду екологічних податків у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами, в динаміці надходжень у порівняних цінах 2011 року спостерігається низхідна тенденція, що свідчить про відсутність реальних позитивних зрушень. Доведено, що нарощення обсягів надходжень екологічного податку за забруднення водних об'єктів до місцевих бюджетів може мультиплікативним чином позитивно вплинути на масштаби та обсяги модернізації об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури через поєднання коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища з капітальними вкладеннями приватних інвесторів на основі реалізації угод публічно-приватного партнерства.

The article deals with theoretical and applied aspects of environmental taxation of discharges of pollutants directly into water bodies in the context of investment support for the modernization of the wastewater treatment industry. It is proved that the increase in the share of environmental tax deductions from discharges of pollutants directly into water bodies to local budgets will make it possible to increase the financial capacity of regional public authorities and local governments to solve environmental problems, primarily the problems of modernization of water supply and sanitation systems. It is established that the effectiveness of the administration of environmental tax from discharges of pollutants directly into water bodies should be supplemented by the use of effective forms of investment projects of modernization of the wastewater treatment industry. Studies have shown that the main prerequisite for identifying the real basis of environmental tax collection for discharges of pollutants directly into water bodies is the creation of a modern monitoring system at the national, regional and local levels. It is established that 2011–2018 years have an uptrend in the dynamics of the nominal revenue of the environmental tax on discharges of pollutants directly into water bodies in the Consolidated budget of Ukraine in general, due to annual indexation of this type of environmental taxes in respect of inflationary and devaluation processes. In the dynamics of receipts in comparable prices of 2011, there has been a downward trend, which indicates the absence of real positive changes. It is proved that the increase in the volume of environmental tax revenues for water pollution to local budgets can have a multiplier effect on the scale and volume of modernization of water management and water protection infrastructure through the combination of local funds for environmental protection with capital investments of private investors on the basis of public-private partnership agreements.

Ключові слова: екологічний податок, водні об'єкти, інвестиційне забезпечення, публічно-приватне партнерство, спеціальні фонди, порівняні ціни.

Key words: environmental tax, water facilities, investment support, public-private partnership, special funds, comparable prices.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У зв'язку зі зниженням рівня завантаженості потужностей у промисловому виробництві та виробничій інфраструктурі зменшилися об'єми забору свіжої води, що відповідним чином вплинуло на динаміку відведення зворотних вод. Водночас спрацювання мереж водовідведення та колекторно-дренажних систем призвело до збільшення відсотку скидів неочищених зворотних вод, що вимагає диверсифікації джерел інвестиційного забезпечення модернізації об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Нарощення обсягів інвестиційного забезпечення оновлення систем відведення зворотних вод значною мірою залежить від збільшення видатків державного та місцевих бюджетів на фінансування проектів природоохоронного спрямування, що потребує наповнення спеціальних фондів охорони навколишнього природного середовища, що створюються в складі цих бюджетів. Наповнення спеціальних екологічних фондів напряму пов'язане з покращенням адміністрування екологічного податку, передусім за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти. Виходячи з того, що сьогодні лівова частка скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти не оподатковується, мають місце значні резерви щодо збільшення на порядок надходжень екологічних платежів за скиди зворотних вод до державного та місцевих бюджетів. Тому сьогодні надзвичайно актуалізувалася проблема нарощення інвестиційного забезпечення процесів модернізації індустрії очищення зворотних вод за рахунок удосконалення системи вилучення екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти з урахуванням регіональних особливостей водокористування.

ізувалася проблема нарощення інвестиційного забезпечення процесів модернізації індустрії очищення зворотних вод за рахунок удосконалення системи вилучення екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти з урахуванням регіональних особливостей водокористування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній економічній літературі в останні роки недостатньо мірою розглядаються окремі аспекти адміністрування екологічних податків за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти [1–6]. Це не дозволяє повною мірою ідентифікувати реальну базу стягнення даного виду платежів та не дає можливості забезпечити своєчасне наповнення спеціальних екологічних фондів і збільшити видатки на фінансування проектів модернізації індустрії очищення зворотних вод. Тому актуалізується проблема встановлення взаємозв'язку між надходженням екологічного податку до бюджетів різного рівня та інвестиційно-інноваційною діяльністю у природоохоронній сфері, зокрема у сфері водопостачання та водовідведення.

Відзначаючи вагомий роль екологічного оподаткування в системі регулювання природоохоронної діяльності М. Мусієнко відзначає, що екологічний аспект оподаткування залишається нерозвиненим, що не може не позначатися на обсягах фінансування життєво важливих видатків бюджету. Система екологічного оподаткування має стати фіскальною. Розбудова та впроваджен-

ня ефективної системи екологічного оподаткування є одним із засобів економічного піднесення і процвітання держави, а також виконання нею своїх функцій [3, с. 111—112]. Однак виконання екологічними податками лише фінансової функції не завжди може супроводжуватися закладенням необхідних стимулів для безпосередніх природокористувачів, тому екологічні податки мають бути збалансованими в частині їх фінансової спрямованості та стимулюючої функції.

Дієвою складовою державної стратегії під час формування екологічної політики, на думку Н.Рибачок, є оптимальне співвідношення регулятивної і стимулювальної, а також контрольної функції податкової системи, де екологічний податок відіграє головну роль, та запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій шляхом удосконалення податкової амортизації, оновлення основних засобів, призначених для охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування [5, с. 18]. Тобто результативність адміністрування екологічного податку, в тому числі від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти має доповнюватися застосуванням ефективних форм інвестування проектів модернізації природоохоронної інфраструктури, зокрема індустрії очищення зворотних вод. Такого роду компліментарність може бути досягнута через адресну спрямованість екологічного податку на фінансування проектів природоохоронного спрямування.

На переконання О. Чалої, сучасний стан екологічного оподаткування в Україні потребує негайного його підпорядкування та адаптації до дійсних фінансових потреб сфери охорони навколишнього природного середовища. Оцінювання фінансового значення екологічного податку продемонструвало його незначущість в контексті масштабу екологічних проблем незважаючи на зростання показників надходжень від його структурних елементів [6]. Екологічний податок, виходячи з питомої ваги його надходжень до Зведеного бюджету України, не відіграє вагомого значення в загальнонаціональному масштабі в частині фінансового забезпечення реалізації проектів природоохоронного спрямування. Тому важливого значення набуває збільшення питомої ваги відрахувань екологічного податку до місцевих бюджетів, що дасть можливість підвищити фінансову спроможність регіональних органів державної влади та органів місцевого самоврядування стосовно вирішення екологічних проблем, передусім проблем модернізації систем водопостачання та водовідведення.

Стосовно специфіки екологічного оподаткування скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, то тут заслуговує на увагу підхід Л. Левковської та І. Довгої, згідно з яким необхідно максимальною мірою посилити диференціацію встановлення ставок екологічного податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, ефективніше ідентифікувати реальну величину збитку, завданого підприємствами-забруднювачами довіллю [1, с. 59]. Основною передумовою вдалої ідентифікації реальної бази стягнення екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти є створення сучасної системи моніторингу на загальнонаціональному, регіональному, місцевому та локальному рівнях, що дасть можливість

зрушення в динаміці скидів супроводжувати переглядом фінансових інструментів впливу на безпосередніх водокористувачів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розробка напрямів удосконалення системи адміністрування екологічного оподаткування скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти в контексті нарощення інвестиційних впливів в індустрію очищення зворотних вод на регіональному рівні та дотримання вимог, які пред'являються водоохоронними директивами Європейського Союзу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Регіони України відзначаються неоднорідністю стосовно залучення водних ресурсів до господарського обігу, що відповідним чином впливає на обсяги відведення та очищення зворотних вод. Основними емітентами скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти виступають промисловість, житлово-комунальне господарство та сфера сільськогосподарського виробництва. Виходячи з інституціональної структури національного господарства, органи публічної влади можуть прямо впливати на ситуацію з очищенням зворотних вод у житлово-комунальному господарстві і опосередковано — у промисловості та сільськогосподарському виробництві.

Переважає більшість систем водопостачання та водовідведення перебуває у комунальній власності, що зобов'язує органи місцевого самоврядування забезпечувати належне фінансування проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Одним з джерел інвестиційного забезпечення проектів модернізації систем водопостачання та водовідведення, а також колекторно-дренажних комплексів виступає екологічний податок, зокрема його частка, яка надходить до місцевих бюджетів, насамперед до бюджетів місцевого самоврядування. Найбільші обсяги екологічного податку надходять у тих регіонах, які відзначаються високим рівнем концентрації промислових виробництв та високим рівнем урбанізації. Водночас і потреби у фінансових ресурсах для оновлення водогосподарської та водоохоронної інфраструктури тут більші, ніж у регіонах аграрної спеціалізації.

У 2011—2018 роках у динаміці номінальних надходжень екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до Зведеного бюджету України в цілому має місце висхідна тенденція, що зумовлено щорічною індексацією ставок даного виду екологічних податків у зв'язку з інфляційно-девальваційними процесами. У динаміці надходжень екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до Зведеного бюджету України в порівнянних цінах на початок 2011 року спостерігається низхідний тренд, що свідчить про зменшення реальних обсягів надходження даного фінансового платежу до публічних фінансових фондів.

Поступлення до Зведеного бюджету України екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти характеризуються зростаючим трендом протягом періоду 2011—2018 років.

Рис. 1. Надходження екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до Зведеного бюджету України

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Зокрема у 2011 році значення даного показника складало 47 млн грн, тоді як у 2018 році відбулося збільшення у 3,4 рази до 159 млн грн.

Разом із збільшенням номінальних надходжень даного фіскального платежу зростає і частка поступлень у складі екологічного податку до Зведеного бюджету України. Якщо у 2011 році вона складала 2,1%, то у 2015 році підвищилась до 4,2% та продовжила збільшуватися у 2016—2018 роках.

Попри збільшення обсягу номінальних поступлень значення надходжень, у цінах 2011 року почали знижу-

ватися починаючи з 2014 року та встановили черговий мінімум у 2018 році — 46 млн грн, що нижче показника 2011 року (рис. 1).

Надходження до місцевих бюджетів екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти зростали протягом 2011—2017 років. Зокрема в 2011 році значення даного показника складало 33 млн грн, тоді як у 2017 році відбулося збільшення надходжень у 3 рази до 99 млн грн. У 2018 році надходження екологічного податку за скиди зменшилися на 12% — до 87 млн грн (рис. 2).

Рис. 2. Надходження екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до місцевих бюджетів

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

У динаміці питомої ваги надходжень від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти в надходженнях екологічного податку до місцевих бюджетів протягом 2011—2018 років спостерігається параболічний тренд з піком частки у 2015 році — 5,3%. Загалом протягом періоду, що досліджується, відбувалося лінійне зростання питомої ваги надходжень скидів у структурі екологічного податку до місцевих бюджетів. Водночас реальні надходження почали знижуватися у 2016 році, тоді як у 2011—2015 роках фіксувалося зростання реальних надходжень екологічного податку за скиди.

Виходячи з наведеного вище аналізу основних тенденцій надходжень екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти до Зведеного бюджету України та місцевих бюджетів, потребує удосконалення інституціональне та методичне забезпечення нарахування та стягнення цього фіскального платежу, що дасть можливість більш результативно ідентифікувати реальну базу його вилучення і забезпечити більш результативне залучення до фінансових фондів держави, регіонів та територіальних громад.

Необхідно нормативно закріпити використання певних заходів щодо корекції методичної бази фіскального регулювання відтворення та охорони водних ресурсів, а саме: удосконалити нормативно-правову базу з питань оподаткування забруднення водойм; посилити диференціацію та підвищити розмір ставок екологічного податку за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, збільшивши плату за скидання одиниці маси забруднюючої речовини до європейського рівня з урахуванням токсичності скидів; удосконалити методику визначення шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства у сфері використання та охорони вод; переглянути пільги щодо стягнення збору за спеціальне водокористування як щодо водних ресурсів загальнодержавного, так і місцевого значення; збільшити податкове навантаження на ті види діяльності та форми споживання, що є екологічно шкідливими для водних об'єктів [1, с. 59].

Корекція методичного забезпечення стягнення екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти має враховувати вимоги водоохоронних директив Європейського Союзу, які Україна зобов'язується імплементувати, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС. Насамперед потрібно переглянути ставки екологічного податку за попадання азотвмісних сполук у природні водні об'єкти, зокрема із сільськогосподарських джерел, щоб стимулювати водокористувачів зменшувати попадання таких сполук у водні джерела та формувати відповідний субстрат для недопущення їх попадання у водоносні горизонти.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Зниження рівня забруднення водних об'єктів значною мірою залежить від результативності застосування фіскальних регуляторів, передусім екологічного податку від скидів забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти. Результативність фіскального регулювання забруднення водних джерел залежить також від цільового використання даного виду фіскальних платежів через їх концентрацію у спеціальних фондах державного

та місцевих бюджетів, що дасть можливість їх використовувати на фінансування проектів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення систем водовідведення. Нарощення обсягів надходжень екологічного податку за забруднення водних об'єктів до місцевих бюджетів підвищує інвестиційні можливості місцевого самоврядування, які можуть мультиплікативним чином збільшитися через поєднання коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища з капітальними вкладеннями приватних інвесторів за умови, коли реалізація проектів оновлення об'єктів водоохоронної та водогосподарської інфраструктури буде відбуватися на основі угод публічно-приватного партнерства.

Література:

1. Левковська Л., Довга І. Екологічна складова фіскального регулювання водокористування. Економіст. 2014. № 1. С. 57—59.
2. Лега О.В., Яловега Л.В., Приймак Т.Б. Екологічний податок: особливості обліку і оподаткування у контексті нормативно-правових змін. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2017. Вип. 185. С. 231—242.
3. Мусієнко М.В. Екологічні податки як інструмент державної фіскальної політики. Наукові праці НДФІ. 2007. Вип. 4. С. 108—112.
4. Нікітішин А. Податкове регулювання як інструмент державної екологічної політики. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2017. № 2. С. 126—137.
5. Рибачок Н.П. Сучасні теоретичні та законодавчі основи екологічного оподаткування в Україні. Фінансове право. 2013. № 4. С. 15—18.
6. Чала О.А. Оцінювання фіскального значення екологічного податку в Україні. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки. 2014. Вип. 8 (2). С. 62—66.

References:

1. Levkovs'ka, L. and Dovha, I. (2014), "Environmental component of fiscal regulation of water use", *Economist*, vol. 1, pp. 57—59.
2. Leha, O.V. Yaloveha, L.V. and Pryjmak, T.B. (2017), "Environmental tax: features of accounting and taxation in the context of regulatory changes", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenska*, vol. 185, pp. 231—242.
3. Musiienko, M.V. (2007), "Environmental taxes as an instrument of state fiscal policy", *Naukovi pratsi NDFI*, vol. 4, pp. 108—112.
4. Nikitishyn, A. (2017), "Tax regulation as an instrument of state environmental policy", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 2, pp. 126—137.
5. Rybachok, N.P. (2013), "Current theoretical and legislative foundations of environmental taxation in Ukraine", *Finansove pravo*, vol. 4, pp. 15—18.
6. Chala, O.A. (2014), "Assessment of the fiscal importance of the environmental tax in Ukraine", *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*. Ser.: *Ekonomichni nauky*, vol. 8 (2), pp. 62—66.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2019 р.

Л. М. Жукова,
к. е. н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Харківський
національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків
ORCID ID: 0000-0003-2765-5544
В. І. Платонов,
студент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків
ORCID ID: 0000-0002-2272-722X

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.93

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

L. Zhukova,
PhD in Economics, Associate Professor of Finance, Banking and Insurance department,
V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv
V. Platonov,
student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

ENTERPRISE ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT SYSTEM

У роботі розглянуто залежність рівня економічної безпеки підприємства від ефективного управління та уникнення внутрішніх і зовнішніх загроз, ліквідації шкідливих наслідків окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища, а також створення умов для ефективного розвитку підприємства. У процесі дослідження зазначено, що реалізація зазначених напрямів потребує створення цілісної системи забезпечення економічної безпеки, яка представляє собою впорядковану сукупність елементів, що знаходяться у взаємодії та взаємозалежності. Обгрунтовано складові системи управління економічною безпекою підприємства (об'єкти безпеки; суб'єкти безпеки; цілі та завдання; функції; принципи; методи, засоби та заходи управління). Уточнено функції механізму забезпечення економічної безпеки підприємств. Запропоновано в структурі економіко-організаційного механізму виокремлення економічного, організаційного та забезпечувального блоків, які підприємство враховує під час створення персонального механізму захисту, виходячи з конкретної ситуації. Доведено необхідність послідовної концентрації регулятивних зусиль підприємства в процесі досягнення ефективної економічної діяльності та забезпечення сприятливих структурних умов для його економічної безпеки.

The paper deals with the dependence of the level of economic security of the enterprise on the effective management and avoidance of internal and external threats, elimination of the harmful effects of certain negative components of the external and internal environment, as well as creation of conditions for the effective development of the enterprise. In the process of research it is stated that the implementation of these areas requires the creation of a comprehensive system of economic security in the form of an orderly set of elements that are interacting and interdependent. It is determined that the problems of ensuring economic security are particularly acute for the economic activity of the enterprise, where the degree of threats and the likelihood of their occurrence are high

and the level of protection management is low. Therefore successful enterprise management requires the development and implementation of comprehensive economic security systems. A separate task is to identify priority areas for improving the economic security of enterprises. The components of the enterprise economic security management system (security objects; security entities; goals and objectives; functions; principles; principles, methods, means and measures of management) are substantiated. The functions of the mechanism for ensuring the economic security of enterprises have been specified. It is proposed in the structure of the economic-organizational mechanism of separation of economic, organizational and security blocks that the company takes into account when creating a personal protection mechanism. The necessity of consistent concentration of the regulatory efforts of the enterprise in the process of achieving efficient economic activity and providing favorable structural conditions for its economic security has been proved.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, управління економічною діяльністю підприємства, система забезпечення економічної безпеки, механізм управління економічною безпекою.

Key words: economic security, enterprise, management of economic activity of enterprise, system of ensuring economic security, mechanism of management of economic security.

ВСТУП

Перебіг більшості соціально-економічних процесів в Україні за ринкових умов характеризується нестабільністю, стрімким розвитком технологій, суттєвою залежністю від політичних трансформацій в суспільстві, що в сукупності зумовлює системність криз економічних систем усіх рівнів, формує умови невизначеності та різного роду загроз. Додаткові загрози сталому функціонуванню економічних систем створює відкритість та взаємна залежність національних економік, інформатизація суспільства, зміщення акцентів у взаємодії між партнерами з реальної площини у віртуальну.

За таких умов проблеми забезпечення економічної безпеки стають особливо актуальними як для держави загалом, так і для окремих господарюючих суб'єктів, оскільки економічну безпеку держави неможливо забезпечити без стабільного функціонування суб'єктів господарювання на макрорівні. Витоками невизначеності у підприємницькій діяльності є самостійність суб'єктів господарювання та їх відповідальність за результати своєї діяльності. Ці принципи закріплені в нормативно-правових актах, зокрема, в Господарському кодексі України [1].

Рівень економічної безпеки підприємства залежить також від суб'єктивних рішень власника або керівника, які, в свою чергу, також можуть спричинити загрози для стабільного функціонування підприємства. Управління економічною безпекою є інструментом, за допомогою якого підприємства мають можливість захищати результати власної господарської діяльності. Проблеми забезпечення економічної безпеки особливо гостро впливають на економічну діяльність підприємства, де ступінь загроз та ймовірність їх виникнення високі, а рівень управління захистом низький. Тому успішне управління підприємствами потребує розробки та впровадження

комплексних систем забезпечення економічної безпеки. Окремим завданням є визначення пріоритетних напрямків підвищення рівня економічної безпеки підприємств.

Це актуалізує проблему вдосконалення системи методів оцінки рівня економічної безпеки підприємства, яка дозволяє на основі отриманої та відповідним чином опрацьованої інформації не тільки ідентифікувати стан підприємства, але і визначити його пріоритетні напрями захисту та розробити механізми підвищення економічної безпеки на майбутнє.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Як самостійний об'єкт дослідження економічна безпека розглядається відносно недавно. Більшість авторів зосереджують свою увагу на аналізі окремих аспектів економічної безпеки, зокрема фінансових. Значна увага теоретичним і методологічним засадам фінансової безпеки та практичним підходам до реалізації механізмів управління нею приділяється в роботах таких вітчизняних учених, як І.О. Бланк, К.С. Горячева, О.В. Антонова, С.Ф. Покропивний, Ю.Є. Чирва та ін. Враховуючи їх наукові підходи, фінансові ризики є найбільш вірогідними, оскільки спричиняють найсуттєвіший вплив на діяльність підприємства. Однак водночас не враховуються інші дестабілізуючі чинники зовнішнього та внутрішнього середовища, які агресивно впливають на діяльність підприємства і формують потребу в використанні захисних механізмів. Більш широко та системно у цьому напрямі економічну безпеку досліджували М.В. Фоміна, А.С. Соснін, П.Я. Пригунов, В.І. Волошин, М.І. Камлик, Л.В. Фролова, Г.Є. Дем'яненко, В.М. Гесць, А.В. Козаченко та інші науковці. У розв'язанні проблем забезпечення економічної безпеки бізнесу зацікавлені

й зарубіжні дослідники, як-от: Б. Верспаген, П. Друкер, К. Ерроу, Б. Люндвел, Е. Менсфілд, К. Оппенлендер, Б. Санто, Дж. Стігліц, Б. Твісс та ін. Але незважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених, невирішеними залишаються питання впливу глобальної невизначеності на економічну діяльність підприємств.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — дослідити систему управління економічною безпекою підприємства шляхом впорядкування сукупності елементів, які знаходяться у взаємодії та взаємозалежності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Виходячи з визначення сутності досліджуваної економічної категорії, забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає необхідність здійснення управлінських дій, спрямованих на уникнення або мінімізацію втрат від негативних впливів зовнішнього та внутрішнього середовища. Так, О. Грибінченко та С. Шагоян справедливо підкреслюють, що завданням управління є забезпечення оптимального рівня економічної безпеки як у поточному періоді, так і у перспективі [2, с. 99]. М. Денисенко та П. Колісніченко основним завданням економічної безпеки підприємства вважають створення умов для успішного його функціонування та ефективного розвитку в майбутньому [3, с. 32]. Отже, рівень економічної безпеки підприємства залежить від того, наскільки ефективно його керівництво здатне запобігти виникненню внутрішніх і зовнішніх загроз, вчасно ліквідувати шкідливі наслідки окремих негативних складових зовнішнього і внутрішнього середовища, а також створити умови для ефективного розвитку підприємства. Виходячи з цього, до основних функціональних цілей управління економічною безпекою підприємства можна віднести:

- формування необхідних ресурсів (фінансових, трудових, технічних, інформаційних, інтелектуальних та інших видів ресурсів);
- стратегічне і тактичне планування фінансово-господарської діяльності підприємства;
- планування заходів забезпечення економічної безпеки за її функціональними складовими;
- контроль рівня економічної безпеки.

Виконання кожної з перерахованих вище цілей економічної безпеки підприємства є істотним для досягнення його головної мети. Крім того, кожна з функціональних цілей економічної безпеки має власну структуру підцілей, що обумовлюються функціональною доцільністю і характером роботи підприємства.

Реалізація зазначених цілей управління потребує створення цілісної системи забезпечення економічної безпеки, яка представляє собою впорядковану сукупність елементів (організаційної структури, методів, інструментів), які знаходяться у взаємодії та взаємозалежності. Основними завданнями такої системи є [2, с. 100; 3, с. 32; 4, с. 281—282]:

- захист законних прав та інтересів підприємства та його співробітників;
- збір, аналіз та оцінка інформації про зовнішні та внутрішні загрози стабільному функціонуванню та розвитку підприємства;

— збір необхідної інформації (конкурентна розвідка і контррозвідка, перевірка партнерів та контрагентів, їх платоспроможності та ділової репутації) для вироблення найбільш оптимальних управлінських рішень з питань стратегії і тактики економічної діяльності підприємства;

— недопущення проникнення на підприємство структур економічної розвідки конкурентів, організованої злочинності та окремих осіб з протиправними намірами;

— захист від протиправних дій з боку несумлінних конкурентів;

— забезпечення збереження матеріальних цінностей та інформації, що становить комерційну таємницю підприємства;

— забезпечення юридичного захисту підприємства;

— перевірка ділової репутації персоналу;

— фізична і технічна охорона майнових об'єктів та персоналу, зокрема, представників топ-менеджменту;

— підвищення лояльності населення та бізнес-партнерів до підприємства, що сприяє реалізації планів економічної діяльності;

— контроль за ефективністю функціонування системи безпеки та вдосконалення її елементів.

Під час побудови системи економічної безпеки підприємства мають враховуватись специфіка його діяльності та умови конкурентної боротьби. Необхідно відзначити, що незважаючи на загальні риси, система економічної безпеки кожного підприємства індивідуальна. Її повнота та ефективність багато в чому залежать від існуючої законодавчої бази, матеріально-технічних і фінансових ресурсів, що виділяються керівництвом на економічну безпеку, розуміння кожним із співробітників підприємства важливості забезпечення його економічної безпеки, а також від рішень, прийнятих керівництвом при побудові системи економічної безпеки.

У загальному вигляді система управління економічною безпекою підприємства включає [5, с. 371]:

1. Об'єкти безпеки. Об'єкти доцільно виділяти відповідно до функціональних складових економічної безпеки підприємства. Це фінанси, персонал, інформація та матеріально-технічні ресурси, взаємодія з ринком, юридична складова. Втім, у залежності від особистого бачення керівництвом структури економічної безпеки це можуть бути й інші об'єкти (другорядні функціональні складові, структурні підрозділи, види діяльності, ресурси або інтереси підприємства).

2. Суб'єкти безпеки. Передусім це працівники підприємства, які тією чи іншою мірою беруть участь в управлінні безпекою. Так, фінансовий менеджер або керівник фінансового відділу є відповідальним за фінансову складову безпеки. Він має планувати та контролювати фінансові ресурси підприємства, обґрунтовувати джерела їх формування, контролювати рух грошових коштів, відслідковувати основні показники фінансового стану підприємства, здійснювати інші заходи в рамках забезпечення фінансової безпеки підприємства. Достатність та професійна якість трудових ресурсів — сфера відповідальності кадрового менеджера. Інформаційною безпекою має опікуватись спеціальна служба або працівник. Однак варто враховувати, що підприємство є відкритою системою і зовнішні суб'єкти еконо-

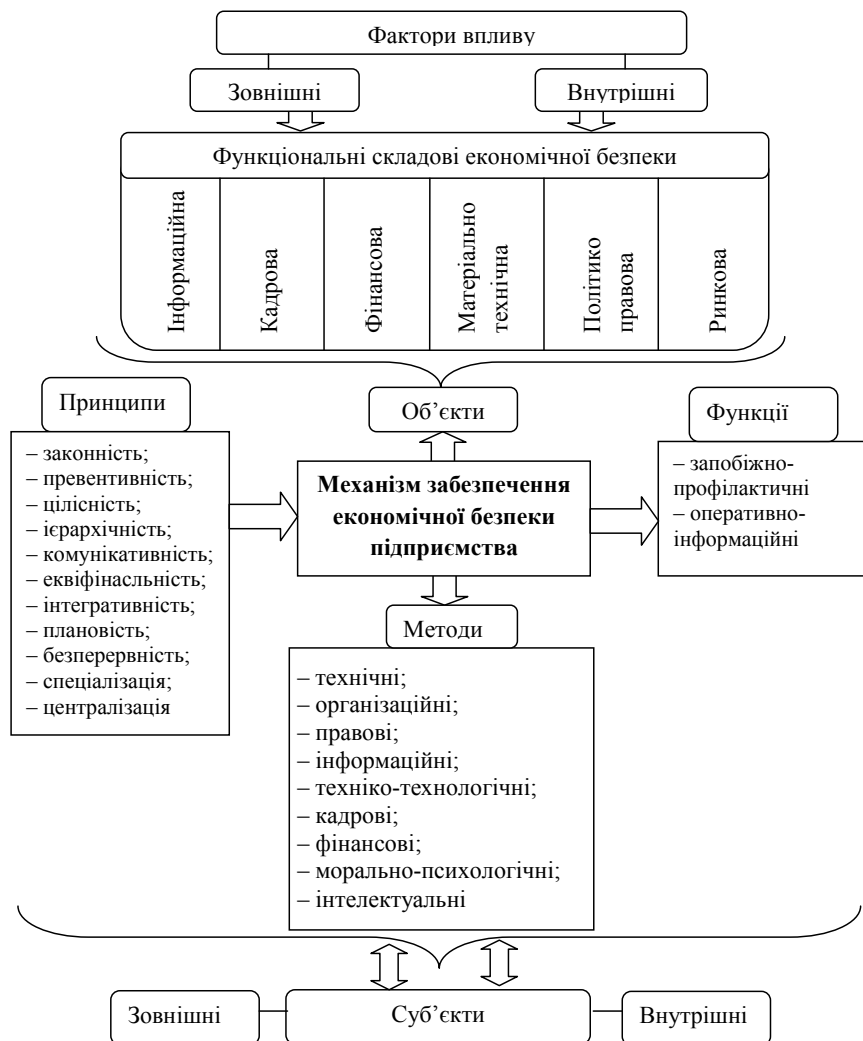

Рис. 1. Механізм управління економічною безпекою підприємства

Джерело: складено автором на основі [5; 9].

міки також впливають на його діяльність в цілому і економічну безпеку зокрема. Отже, зовнішні суб'єкти, такі як законодавчі органи, органи державної влади, правоохоронні органи, освітні організації, аналітичні центри, консалтингові компанії, кримінальні структури також створюють умови, в яких формується економічна безпека підприємства [5, с. 373].

3. Цілі і завдання, які пов'язуються з загальними цілями діяльності підприємства.

4. Функції управління економічною безпекою підприємства. В процесі дослідження даної складової, Г. Швиданенко та В. Ортинський, виділяють дві групи функцій, які має виконувати система економічної безпеки. Це запобіжно-профілактичні функції, до яких автори відносять заходи загальних заходів безпеки (робота з персоналом, атестація приміщень, формування іміджу підприємства, розробка сценаріїв на випадок розвитку кризових ситуацій) та оперативно-інформаційні функції, до яких автори відносять спеціальні заходи з поглибленої аналітичної роботи (вивчення партнерів, конкурентів, клієнтів, протидія недобросовісній конкуренції, взаємодія з правоохоронними органами, службові розслідування) [5, с. 378; 6, с. 104].

5. Принципи економічної безпеки. Першим правилом забезпечення економічної безпеки підприємства є

законність усіх видів його діяльності. Сама ідея створення системи економічної безпеки пов'язана з попередженням втрат від різноманітних загроз. Отже, важливим правилом організації роботи має бути орієнтація на раннє виявлення і своєчасне застосування превентивних або захисних дій (принцип оперативності, своєчасності). Оскільки мова йде про побудову системи безпеки на підприємстві, важливо враховувати такі принципи, як: цілісність, ієрархічність, зміна окремих параметрів системи та стохастичність її поведінки, комунікативність (зв'язок із зовнішнім середовищем), еквіфінальність (вплив внутрішнього середовища на граничні можливості системи) та інтегративність. Важливими складовими діяльності такої системи мають бути плановість, спеціалізація, централізація управління та економічна доцільність, безперервність (робота із забезпечення економічної безпеки не зводиться до реалізації окремих заходів, вона повинна бути безперервною), оскільки загрози генеруються зовнішнім і внутрішнім середовищем постійно. Це означає, що вони змінюються, взаємно посилюються або послаблюються, і тому вимагають постійного моніторингу, аналізу та розробки сценаріїв протидії [7; 8].

6. Методи, засоби та заходи. Забезпечення економічної безпеки вимагає застосування різноманітних ме-

тоді, засобів й заходів організаційного характеру (створення відповідної організаційної структури управління, чітке регламентування сфер відповідальності), правового (розробка нормативних документів, кодексів, стандартів, облікової політики тощо), інформаційного (забезпечення необхідною, якісною та достатньою інформацією, аналіз та контроль інформаційних потоків), техніко-технологічного (забезпечення засобами попередження та захисту за допомогою камер спостереження, протипожежної та охоронної сигналізації, сучасного комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення), фінансового (застосування методів страхування ризиків, диверсифікації джерел фінансових ресурсів, локалізації загроз), кадрового (забезпечення відповідності професійно-кваліфікаційного складу потребам підприємства, формування систем матеріально-заохочення, соціальної відповідальності), морально-психологічного (формування та контроль сприятливого психологічного клімату в колективі, формування лояльного працівника) та інтелектуального характеру (заохочення раціоналізаторської діяльності, захист інтелектуальної власності та інших нематеріальних активів). У сукупності всі ці складові формують механізм забезпечення економічної безпеки підприємства.

Схематично механізм забезпечення економічної безпеки представлено на рисунку 1.

Умовою формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства є визначення системи пріоритетних інтересів підприємства та її гармонізація з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Гармонізація системи пріоритетних інтересів підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища можлива в різних формах. До числа таких форм слід віднести, наприклад, збалансованість інтересів, якщо підприємство і суб'єкт зовнішнього середовища, з яким воно взаємодіє, знаходяться в рівних умовах, або адаптацію до інтересів більш сильного партнера, яка за своїм характером може бути як пасивною, так і активною.

Система пріоритетних інтересів підприємства не залишається незмінною: з часом, зі зміною поведінки взаємодіючих із підприємством суб'єктів зовнішнього середовища, з загальними змінами, що відбуваються у зовнішньому середовищі, може змінюватися характер інтересів та їх пріоритетність. Деякі інтереси підприємства можуть взагалі втратити свою актуальність і, навпаки, в системі інтересів підприємства можуть з'явитися нові бізнес-ідеї.

Уточнюючи функції механізму забезпечення економічної безпеки підприємств виділимо такі:

1. Аналітична функція, яка полягає в організації збору, систематизації та аналізу інформації про стан зовнішнього середовища та внутрішні процеси підприємства. На відміну від А. Маріної [9], вважаємо, що виділення окремої інформаційної функції не є доцільним, оскільки збір інформації без її аналізу не має сенсу. Збір, систематизація та аналіз є ланками одного управлінського процесу і не мають розділятися. Створена таким чином інформаційна база дозволяє вчасно ідентифікувати загрози (явні та потенційні) та створювати базис для подальшого прийняття управлінських рішень.

2. Захисна функція пов'язана з відбором та обґрунтуванням найбільш дієвих способів захисту від виявлених загроз.

3. Прогностична функціональна складова передбачає розробку сценаріїв подальшого функціонування підприємства з урахуванням виявлених загроз та ймовірності їх настання.

4. Регулююча функція пов'язана з необхідністю балансування захисних заходів з метою подальшого динамічного розвитку [9].

5. Контрольна функція є необхідною складовою будь-якої системи управління. Контроль виконання управлінських рішень, виявлення відхилень від бажаного результату дають можливість виявити помилки управління, організації комунікацій чи виконання завдання і внести необхідні корективи, необхідні для досягнення бажаного результату.

6. Забезпечувальна функція означає процес залучення ресурсів у кількості та якості, що забезпечать як функціонування системи економічної безпеки підприємства, так і його господарської діяльності в цілому.

Відповідно до власних уявлень про структуру, призначення та завдання механізму управління економічною безпекою підприємства дослідники виділяють різні функціональні складові. Так, до перелічених А. Маріної [9] додає стимулюючу функцію, що пов'язана з пошуком більш дієвих методів управління економічною безпекою, та практичну функцію, що передбачає розробку програм розвитку підприємства. Н. Білошкурська систематизує функції відповідно до традиційно прийнятих функцій управління таких, як-от: планування, організація, стимулювання, аналіз, контроль. Крім того, автор пропонує в структурі економіко-організаційного механізму виокремлювати три блоки, кожний з яких має свої специфічні функції:

— економічний блок: виявлення загроз, проведення оцінки існуючого рівня безпеки, планування захисних заходів, аналіз виконання планів;

— організаційний блок: створення відповідної організаційної структури, виділення спеціалізованої служби економічної безпеки, планування її роботи, реалізація заходів захисту економічної безпеки та контроль реалізації планів;

— забезпечувальний блок: забезпечення ефективного використання ресурсів підприємства, забезпечення стійкого фінансового стану, забезпечення впровадження нових технологій та подальша їх адаптація до процесу виробництва [10].

У рамках цих блоків логічно реалізуються основні функції управління. Загалом можна відзначити, що різні автори пропонують приблизно однакові набори функцій механізму управління економічною безпекою підприємства з різними їх групуваннями та деталізацією. Втім, універсального єдиного підходу щодо забезпечення економічної безпеки не існує. Кожне підприємство будує свою систему, створює свій персональний механізм захисту виходячи з конкретної ситуації.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в якості загальних основних пріоритетів забезпечення економічної безпеки підприємства виділимо забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства; забезпечення технологічної незалежності та конкурентоспроможності науково-технічного потен-

ціалу; досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством; досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, оптимальне використання персоналу; мінімізацію руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища; якісну правову захищеність усіх аспектів діяльності підприємства, забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства та відділів організації; ефективну організацію безпеки персоналу підприємства, його майна та комерційних інтересів. Перспективи подальших розвідок полягають у детальному аналізі методичного інструментарію для оцінювання рівня економічної безпеки підприємства.

Література:

1. Господарський кодекс України [Текст]: із змінами і доповненнями станом на 21.10.2019: (відповідає офіційному текстові). [веб-сайт Верховної Ради України]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
2. Грибіненко О.М. Сутність та шляхи забезпечення економічної безпеки підприємства / О. М. Грибіненко, С.М. Шагоян // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2017. Випуск 22. Частина 1. С. 98—100.
3. Денисенко М.П. Пріоритетні напрями посилення економічної безпеки / М.П. Денисенко, П.Т. Колісниченко // Економіка та держава. 2017. № 3. С. 31—35.
4. Касперович С.Л. Экономическая безопасность предприятия: сущность, цели и направления обеспечения / С.Л. Касперович, Е.Л. Дербинская // Труды БГТУ. 2016. № 7. С. 278—282.
5. Економічна безпека бізнесу [Текст]: навч. посіб. / [Г. О. Швиданенко та ін.]; за заг. ред. проф., засл. працівника освіти України Г.О. Швиданенко; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". К.: КНЕУ, 2011. 510 с.
6. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посіб. / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З. Б. Живко та ін.]. К.: Правова єдність, 2009. 544 с.
7. Фінансово-економічна безпека підприємств України: стратегія та механізми забезпечення: [монографія] / Т.Г. Васильців [та ін.]; за ред. Т.Г. Васильціва. Львів: Ліга-Прес, 2012. 386 с.
8. Шинкар С.М. Система економічної безпеки підприємства: методичні засади формування / С.М. Шинкар // Причорноморські економічні студії. 2018. Випуск 25. С. 133—137.
9. Марина А.С. Механізм забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання / А.С. Марина, Н.О. Єланська, М.А. Петренко // Економіка і суспільство. 2018. Випуск № 19. С. 495—500.
10. Білошкурська Н.В. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки підприємства: принципи побудови, функції, структура / Н.В. Білошкурська // Економіка держави, 2013. № 12. С. 24—29.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Commercial Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 10 Nov 2019).
  2. Hrybinenko, O.M. (2017), "The essence and ways of ensuring the economic security of the enterprise", *Naukovy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 22, no. 1, pp. 98—100.
  3. Denysenko, M.P. (2017), "Priority areas for strengthening economic security", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 3, pp. 31—35.
  4. Kasperovych, S.L. (2016), "Economic security of the enterprise: the nature, goals and directions of support", *Trudy BHTU*, vol. 7, pp. 278—282.
  5. Shvydanenko, H.O. (2011), *Ekonomichna bezpeka biznesu [Economic security of business]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
  6. Ortyns'kyj, V.L. Kernys'kyj, I.S. and Zhyvko, Z.B. (2009), *Ekonomichna bezpeka pidpriemstv, orhanizatsij ta ustanov [Economic security of enterprises, organizations and institutions]*, *Pravova iednist'*, Kyiv, Ukraine.
  7. Vasyl'tsiv, T.H. (2012), *Finansovo-ekonomichna bezpeka pidpriemstv Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [Financial and economic security of Ukrainian enterprises: strategy and mechanisms for ensuring]*, Liha-Pres, Lviv, Ukraine.
  8. Shynkar, S.M. (2018), "The system of economic security of the enterprise: methodological principles of formation", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 25, pp. 133—137.
  9. Maryna, A.S. (2018), "Mechanism of economic security of economic entities", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 19, pp. 495—500.
  10. Biloshkurs'ka, N.V. (2013), "The economic-organizational mechanism of formation of economic security of the enterprise: principles of construction, functions, structure", *Ekonomika derzhavy*, vol. 12, pp. 24—29.
- Стаття надійшла до редакції 16.11.2019 р.*

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 336.14:352

О. А. Шелест,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, м. Харків

ORCID ID: 0000-0001-8397-9397

О. С. Сарана,

магістрант кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів Харківського торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, м. Харків

ORCID ID: 0000-0001-7931-8131

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.99

АНАЛІЗ КЛЮЧОВИХ ІНДИКАТОРІВ ФІНАНСОВОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

O. Shelest,

PhD in Economics, Associate Professor of International Economic Relations and Finance Department of Kharkiv Trade and Economics Institute of Kyiv National Trade and Economics University, Kharkiv

O. Sarana,

Master's Degree of Economic Sciences, Associate Professor of International Economic Relations and Finance Department of Kharkiv Trade and Economics Institute of Kyiv National Trade and Economics University, Kharkiv

THE ANALYSIS OF FINANCIAL DECENTRALIZATION KEY INDICATORS IN UKRAINE AND KHARKIV REGION

У статті досліджується досвід формування місцевих бюджетів та роль трансфертів у фінансуванні основних компетенцій органів місцевого самоврядування на прикладі країн ЄС. Розглянуто три основні "моделі місцевого самоврядування", які залежать від державної організації (унітарна, федеральна чи регіональна). Визначено, що існуючий механізм місцевого самоврядування та публічних фінансів в Україні дещо відрізняється від наведених моделей, так в Україні ще лише розвиваються процеси децентралізації та регіоналізації. Проведено аналіз основних індикаторів фінансової децентралізації в Україні за перше півріччя 2018 — перше півріччя 2019 рр. Проведено аналіз основних показників, які мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом на прикладі об'єднаних територіальних громад (ОТГ) Харківської області. Здійснено оцінку ОТГ Харківської області за перші півріччя 2019 р. у загальному рейтингу у групі та в розрізі окремих показників фінансової децентралізації.

The implementation of the ratified EU-Ukraine Association Agreement, which envisages the transformation of national fiscal policy, decentralization and extension of local authorities powers, calls for the creation of a stable budgetary system and the formation of effective mechanisms for state regulation of intergovernmental budgetary relations. Particularly important is the issue of ensuring the self-sufficiency of different levels budgets and improving economic and legal relations regarding the functioning of the budget system. Intergovernmental relations as an essential component of the budget process is an important tool for improving relations between central and local governments, an effective factor in the economic and political development of all administrative and territorial units, ensuring equal conditions for citizens to access management services. In determining the directions decentralization processes development of in Ukraine, it is necessary to analyze in detail the foreign experience and effectiveness of reforms in different countries that have their traditions in state power and self-government. In the last thirty years we can see that the public

sector and administrative management have undergone dramatic changes in many countries of the world.

The article examines the experience of forming local budgets and the role of transfers in financing the core competencies of local governments on the example of EU countries. Three main "models of local self-government" that depend on a state organization (unitary, federal or regional) are considered. It is determined that the existing mechanism of local self-government and public finances in Ukraine is slightly different from the above models, so in Ukraine the processes of decentralization and regionalization are still developing. The analysis of the main financial decentralization indicators in Ukraine for the first half of 2018 — the first half of 2019 is conducted. The LTG of Kharkiv region for the first six months of 2019 has been estimated in the overall rating in the group and by individual indicators of financial decentralization.

Ключові слова: фінансова децентралізація, бюджет, міжбюджетні трансферти, об'єднана територіальна громада, державне управління.

Key words: financial decentralization, budget, intergovernmental transfers, integrated territorial community, public administration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Імплементация ратифікованої Угоди про Асоціацію між ЄС та Україною, яка передбачає трансформацію загальнодержавної фінансової політики, децентралізацію й розширення повноважень місцевих органів влади, викликає необхідність створення стабільної бюджетної системи та формування ефективних механізмів державного регулювання міжбюджетних відносин.

Особливої ваги набуває питання забезпечення самодостатності бюджетів різних рівнів та вдосконалення економіко-правових відносин щодо функціонування бюджетної системи. Міжбюджетні відносини як суттєва складова бюджетного процесу — це важливий інструмент удосконалення відносин між центральними та місцевими органами управління, дієвий чинник економічного та політичного розвитку усіх адміністративно-територіальних одиниць, забезпечення однакових умов доступу громадян до управлінських послуг.

Під час визначення напрямів розвитку процесів децентралізації в Україні необхідно докладно проаналізувати зарубіжний досвід та ефективність реформ у різних країнах, які мають свої традиції у державній владі та самоврядуванні. Так, в останні тридцять років можна спостерігати, що державний сектор та адміністративний менеджмент зазнавали кардинальних змін у багатьох країнах світу [1; 3; 5; 6]. Швидке зростання демократизації та децентралізації були двигуном для багатьох реформ у державному секторі, особливо у відносинах між державною та місцевою владою [2; 3; 5; 7]. Цей період характеризувався багатьма політичними та соціальними подіями, одні з них були драматичними, інші — успішними та матимуть істотний вплив на подальшу траєкторію розвитку в певних країнах чи регіонах. Ефективність реформ у державному управлінні, в розбудованні систем державного та місцевого фінансування залежала від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів, пов'язаних із національними та місцевими стратегіями [1; 6; 7].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання регулювання міжбюджетних відносин та фінансової децентралізації знаходиться у центрі уваги

дослідників у галузі державного управління господарськими процесами. Сутність бюджету як складової державних фінансів, міжбюджетних відносин досліджували А. Бабич, В. Базилевич, О. Василик, О. Кириленко, В. Кравченко, І. Луніна, В. Опарін, Ю. Пасічник, В. Федосов, В. Швець [8] та ін.

Як зазначали численні вчені та експерти за останні тридцять років, різні країни впровадили реформи, що стосуються децентралізації для місцевих органів влади. Ці реформи були зосереджені на збільшенні відповідальності місцевого самоврядування, фінансовому контролі, консолідованій податковій автономії, зменшенні рівня виділених фінансових трансфертів на користь загальних трансфертів, створенню нових рівнів місцевого самоврядування [1, 2, 4].

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є аналіз міжбюджетних відносин у рамках фінансової децентралізації на прикладі ОТГ Харківської області.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Домінуючою перевагою бюджетної децентралізації є можливість збільшення алокативної ефективності наданих суспільних послуг. Тобто органи місцевого самоврядування на місцях можуть підвищити благополуччя населення за рахунок задоволення їх індивідуальних вподобань. Водночас суспільні послуги можуть надаватися таким чином, щоб вони максимально відповідали інтересам населення, а також були якісними, а витрати — мінімальними [9, с. 237—274].

Національні та місцеві стратегії можуть бути визначені як здатність здійснювати загальні та місцеві цілі, використовуючи політику та практику, необхідну для їх досягнення. Національні та місцеві стратегії та реформи тісно пов'язані з фінансовою політикою та фінансовою стабільністю для країн та їх регіонів [2; 4; 5].

Як відомо, фінансова політика стосується розміру та складу державних поточних і капітальних витрат і доходів, а також розподілу витрат і вигод від державних витрат та оподаткування. Проте деякі реформи в державних та місцевих фінансах у певних країнах призво-

дять до серйозних проблем у фінансовій політиці та стабільності національних економік. Сьогодні регіони відіграють важливішу роль у державних фінансах, тому низка реформ стосувалась "регіонального" рівня. Це впливає на консолідацію регіонів з кількома цілями, поліпшення планування країни, підвищення рівня життя місцевих жителів. Дослідження, проведені за останні десять років, проаналізувало умови та ступінь досягнення цих реформ, які відрізнялися в різних країнах. Вони зазначили, що регіональні структури, створені у Великобританії, в Ірландії та Фінляндії, мають різні права та компетенції. Наприклад, в Ірландії та Фінляндії регіональні організації в основному відповідали за координацію європейських коштів. У Швеції місцеві органи влади розглядали більше прав для регіонів, але в Португалії, навпаки, регіоналізація була призупинена. В іншому випадку регіональні обов'язки були закріплені в Іспанії, Франції та Італії.

Розглянемо перелік основних місцевих реформ у деяких країнах ЄС [4].

У Бельгії в 1993 р. були здійснені реформи, а їх мета — це перетворення на федеральну державу. У Фінляндії у 1994 р. було розпочато створення регіонів як міських муніципальних структур, а в 1995 р. деякі колишні управління були скасовані. У Франції протягом 1982—1984 рр. було здійснено ряд актів, що стосуються децентралізації. Їх цілями були: зняття зайвого контролю, розширення обов'язків місцевого самоврядування, створення регіональних органів місцевого самоврядування, передача фінансових ресурсів місцевим органам влади. Тоді в 1990-х роках спостерігалася нова хвиля реформ, основна увага приділялася закріпленню регіональних обов'язків у секторі професійної підготовки. Нарешті, 1 січня 2002 року реформи торкнулися перенесення відповідальності за залізничний пасажирський транспорт на регіональний рівень. У Греції серйозні зміни спостерігалися з 1994 року, коли "префектури" стали місцевими органами влади, а державний контроль було знято та консолідовано муніципальні податкові ресурси. В Ірландії в 1991 році було розпочато передання місцевим органам влади загальної відповідальності за місцеві питання, а в 1994 р. Почалося створення регіональних органів місцевого самоврядування. Серія важливих реформ спостерігалася в Італії. У 1990 р. завдяки Актами Бассаніні стало можливим, щоб мери, обрані прямим загальним виборчим правом, надавали нові податкові реформи муніципалітетам, провінціям та регіонам, але регіональні обов'язки зростали у галузі охорони здоров'я та транспорту. У 2000 р. цими законами встановлено, що вибори президентів регіонів проводяться прямим загальним виборчим правом, і, нарешті, у 2001 р. було затверджено на референдумі Конституційний акт від березня 2001 р., що підтверджує принцип фінансової автономії регіонів. Період 1980—1990 рр. у Нідерландах характеризувався зростаючою часткою непрямої трансфертів у межах державних фінансових трансфертів, У 1999 році в Португалії було затверджено розширення муніципальних обов'язків та реформу грантової системи. В Іспанії в 1978 році було здійснено визнання права на місцеву автономію та створення автономних громад. З початку 1990-х років: розширення обов'язків автономних громад та консолідація їхніх по-

даткових ресурсів. У Сполученому Королівстві суттєві реформи були відзначені з 1990-х років, коли було розпочато рух у напрямку, що характеризується територіальною перебудовою, контролем над витратами та доходами тощо. З кінця 1990-х років було впроваджено: більша гнучкість у процедурах контролю місцевого самоврядування, створення місцевих органів виконавчої влади, передача загальної компетенції з місцевих питань місцевим органам влади, створення регіональних органів місцевого самоврядування в Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії.

Відомо, що можна виділити три основні "моделі місцевого самоврядування", які залежать від державної організації (унітарна, федеральна чи регіональна). Однак це не чітка та єдина класифікація, оскільки слід враховувати багато національних особливостей організації державного та місцевого управління та їх фінансів, відносини між ними. Тим не менш, важливо представити короткий опис згаданих систем [4].

1. Місцева модель у федеральних державах (Австрія, Бельгія, Німеччина). Ця модель характеризується оплотом федеративних держав на місцевому рівні.

Є такі її функції та характеристики:

— внутрішня організація органів місцевого самоврядування, визначена федеральними державами;

— адміністративний та бюджетний контроль за органами місцевого самоврядування є відповідальністю федеративних держав;

— участь федеративних держав у фінансуванні органів місцевого самоврядування: у Німеччині та Австрії, наприклад, розподіл податків між федеральною державою, федераційними державами та місцевими органами влади, а також виділенням федеральних держав у вигляді місцевих урядів. У Бельгії розподіл грантів надається регіонами муніципалітетам та провінціям.

2. Місцева модель у "регіоналізованих державах" (Іспанія, Італія) має регіони, схожі на федеративні держави.

Особливості:

— підвищення регіональних обов'язків;

— незалежна законодавча влада для регіонів;

— зведена регіональна податкова автономія.

3. Модель місцевого самоврядування в унітарних державах. Цей тип моделі зустрічається в Данії, Фінляндії, Франції, Греції, Люксембурзі, Ірландії, Нідерландах, Португалії, Великобританії, Швеції. Ці системи базуються на органах місцевого самоврядування із загальними ознаками, але різною мірою децентралізації.

Загальні риси:

— відсутність належних законодавчих повноважень для місцевих органів влади (крім парламенту Шотландії);

— відсутність загальних регуляторних повноважень (крім Уельсу та Шотландії);

Ніякого нагляду з боку місцевого самоврядування над іншим (крім Нідерландів).

Для різних рівнів децентралізації характерні:

— сильно децентралізовані країни, де органи місцевого самоврядування беруть на себе широкий спектр обов'язків і мають важливі власні фінансові ресурси (Швеція, Данія, Фінляндія);

— децентралізовані країни з місцевими органами влади, які беруть на себе порівнянну кількість обов'язків (Франція, Греція, Люксембург, Нідерланди та Португалія), але користуються низьким рівнем податкової автономії (Греція, Нідерланди та Португалія);

— країни, що мають тенденцію до централізації, з жорстким контролем над витратами та доходами місцевих органів влади (Ірландія та Великобританія).

Як видно з представленого огляду моделей місцевого самоврядування на прикладі 15 країн ЄС, існуючий механізм місцевого самоврядування та публічних фінансів в Україні дещо відрізняється від наведених моделей, так в Україні ще лише розвиваються процеси децентралізації та регіоналізації, є прагнення до їхньої більшої автономії, у тому числі й фінансової, проте це ще нелегкі завдання на майбутнє [10].

Розглянемо детальніше показники фінансової децентралізації на прикладі Харківської області та ОТГ, які сформувались протягом 2018—2019 рр. Загалом по Україні, з початку 2018 року всі 665 об'єднаних територіальних громад (ОТГ) перейшли на прямі міжбюджетні відносини. Як зазначила Яніна Казюк, координатор з фінансової децентралізації Центрального офісу реформ при Мінрегіоні: "На прямі міжбюджетні відносини перейшли всі об'єднані громади, в тому числі й ті, де перші місцеві вибори відбулися наприкінці 2017 року". Так, експертами Групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні було проведено аналіз основних положень головного фінансового документу країни. Важливим напрямком бюджетної політики є продовження децентралізації і на цій основі — формування спроможного місцевого самоврядування з розширеними повноваженнями та сферами відповідальності [11].

Як було визначено, у 2018 році взаємовідносини з державним бюджетом мали 1288 місцевих бюджетів: 24 обласні бюджети, 148 бюджетів міст обласного значення та бюджет м. Києва, 450 районних бюджетів та 665 бюджетів об'єднаних територіальних громад. Базову дотацію отримувало 930 місцевих бюджетів, реверсну дотацію — 223. Протягом січня-вересня 2019 року надходження до загального фонду місцевих бюджетів України (без урахування міжбюджетних трансфертів) склали 199,7 млрд грн, що становить 75,6% від затвердженого річного плану з урахуванням змін. У порівнянні з аналогічним періодом 2018 року, номінальне зростання надходжень становить 31,9 млрд грн або +19,0% (за даними Держстату, індекс цін за січень-вересень 2019 року до відповідного періоду 2018 року складає 108,8%), проте у порівнянні з минулорічними показниками темпи приросту доходів зменшилися на 5,2 в.п. (у січні — вересні 2018 року приріст надходжень, порівняно з 2017 роком, становив 24,2%). До бюджету міста Києва (загальний фонд без трансфертів) протягом 9 місяців 2019 року надійшло 32,9 млрд грн, що становить 16,5% від загальної суми надходжень усіх місцевих бюджетів України. Доходи бюджету міста Києва (без трансфертів) майже дорівнюють обсягам надходжень зведених бюджетів районів (34,9 млрд грн).

Слід зазначити, що у структурі доходів місцевих бюджетів найбільшу питому вагу займає податок на доходи фізичних осіб — 59,8% від загальної суми

доходів загального фонду місцевих бюджетів (або 119,3 млрд грн). У порівнянні з січнем-вереснем 2018 року, надходження податку зросли на 21,2 млрд грн, або на 21,6%. Основними чинниками, що вплинули на зростання надходжень ПДФО, є збільшення розміру мінімальної заробітної плати (+12,1% до 2018 року) та зростання середньомісячної заробітної плати на 19,4% (до 10260 грн), порівняно з відповідним періодом 2018 року).

Другим за сумою джерелом доходів місцевих бюджетів є плата за землю, що відноситься до податку на майно, який є місцевим податком. У структурі доходів загального фонду місцевих бюджетів плата за землю займає 12,5%. У цей період до місцевих бюджетів сплачено 25 млрд грн плати за землю (а саме земельного податку і орендної плати), що на 22,2% (або на 4,5 млрд грн) більше надходжень аналогічного періоду 2018 року. Поряд з іншими чинниками, на зростання надходжень від плати за землю вплинуло скасування з початку 2019 року пільгового оподаткування земельних ділянок, наданих для залізниць. У 41,5 рази в 2019 р., порівняно з 2014 р. зросла державна підтримка місцевого та регіонального розвитку. Крім того, на 2019 р. передбачено субвенцію на будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг загального користування місцевого значення в сумі 14,7 млрд грн.

Експертами з фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні (за підтримки Програми "U-LEAD з Європою" та SKL International) були визначені показники, які мають прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом [11].

За 2018 р. було обрано такі групи показників, які представлено нижче.

1) власні доходи на одного мешканця (співвідношення обсягу надходжень власних доходів до кількості мешканців відповідної ОТГ);

2) динаміка надходжень місцевих податків і зборів у 2018 році, порівняно з 2017 роком;

3) рівень дотаційності бюджетів (співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів ОТГ без урахування субвенцій з державного бюджету);

4) питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ (питома вага видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування в сумі власних доходів загального фонду).

Проведемо аналіз цих показників на прикладі ОТГ Харківської області, яка на звітну дату була представлена 12-ма об'єднаними територіальними громадами.

У таблиці представлено значення для трьох показників, які характеризують фінансові показники ОТГ за 9 місяців 2018 року.

Як видно з наведених даних таблиці 1, можна проаналізувати та виділити групи ОТГ серед 12 ОТГ Харківської області з найвищими, середніми та найменшими значеннями показників. Якщо аналізувати по показнику надходжень власних доходів на 1-го мешканця, то серед 12 ОТГ Харківської області найвищий цей показник має тільки Наталинська ОТГ і він становить 10280,4 грн. До групи ОТГ Харківської області з середніми значеннями цього показника можна віднести такі

Таблиця 1. Окремі показники виконання місцевих бюджетів 12 ОТГ Харківської області за 9 місяців 2018 року

Назва ОТГ	Власні доходи на 1-го мешканця, грн	Рівень дотаційності бюджетів, %	Питома вага на утримання апарату управління у власних ресурсах (без трансфертів), %	Динаміка надходжень місцевих податків і зборів за 9 міс. 2018 р. до 9 міс. 2017 р., %
Зачепилівська	2655,8	2,2	18,3	154,9
Золочівська	2601,5	4,5	15,7	125,5
Коломацька	3971,5	0,0	29,6	116,4
Малинівська	3104,5	9,2	21,3	135,2
Малоданилівська	2905,4	13,1	16,8	130,9
Мереф'янська	2057,0	10,1	18,9	133,3
Наталинська	10280,4	-17,9	6,3	110,1
Нововодолазька	4162,7	1,3	17,2	132,0
Оскільська	2292,3	17,3	34,8	118,3
Роганська	3520,5	-5,5	16,3	125,5
Старосалтівська	2547,2	8,6	38,6	113,5
Чкаловська	2660,2	6,1	26,2	119,0

Джерело: [11].

ОТГ, як Нововодолазька, Коломацька, Малинівська, Малоданилівська та Роганська і значення цього показника лежать у межах від 4162,7 грн та 3520,5 грн. Група ОТГ з найменшими значеннями цього показника є найбільш чисельною і до неї відносяться такі ОТГ, як Зачепилівська, Чкаловська, Золочівська, Старосалтівська, Оскільська та Мереф'янська і значення цього показника знаходиться в межах від 2655,8 грн до 2057,0 грн.

Проведемо аналіз по рівню дотаційності бюджетів таким же чином, розподіливши їх на групи ОТГ з найвищими, середніми та найменшими значеннями цього показника. Так, до групи ОТГ з найвищим значенням цього показника можна віднести дві ОТГ — Оскільська та Малоданилівська, відповідно значення рівня дотаційності сягають 17,3% та 13,1%. До групи ОТГ Харківської області з середніми значеннями цього показника можна віднести такі ОТГ, як Мереф'янська, Малинівська, Старосалтівська та Чкаловська, значення цього показника становлять від 10,1% та 6,1%. Група ОТГ з найменшими значеннями цього показника по чисельності така ж, як і група ОТГ з середніми значеннями і до неї можна віднести такі ОТГ, як Золочівська, Зачепилівська, Нововодолазька та Коломацька. Значення показника рівня дотаційності бюджетів для цієї групи лежать в межах від 4,5% та 0,0%. Слід відмітити, що такі ОТГ, як Наталинська та Роганська виконують реверсну дотацію і рівень цієї дотації становить відповідно: 17,9% та 5,5%.

Якщо провести вертикальний аналіз по показнику питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без урахування трансфертів), то найбільше значення цього показника припадає на бюджет Старосалтівської, Оскільської та Коломацької ОТГ і відповідно їх значення становлять: 38,6%, 34,8% та 29,6%. До чисельної середньої групи належать такі ОТГ, як Чкаловська, Малинівська, Мереф'янська, Зачепилівська, Малоданилівська, Нововодолазька, Роганська та Золочівська. До групи з найменшим значенням цього показника можна віднести тільки одну Наталинську ОТГ і значення цього показника — 6,3%.

Можна провести ще й горизонтальний аналіз по 3-м розглянутим показникам і як наглядно видно з даних таблиці 1, що найкращі приведені показники тільки у Наталинській ОТГ Харківської області. Так, у неї найвищий рівень надходжень власних доходів на 1-го мешканця і він становить 10280,4 грн, реверсна дотація складає -17,9% і найменша на її бюджет питома вага на утримання апарату, що складає всього 6,3%. А такі ОТГ Харківської області, як Старосалтівська, Оскільська, Чкаловська, Мереф'янська мають малі значення по показнику надходжень власних доходів на 1-го мешканця та високі значення питомої ваги видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ, що слід враховувати при дослідженні фінансових потоків у рамках міжбюджетних відносин в цих ОТГ.

За підсумками 9 місяців 2018 року середній показник надходжень власних доходів на 1-го мешканця по 12-ти ОТГ області збільшився на 831,7 грн (+35,6%) та склав 3 169,2 грн (у тому числі: по 4-х ОТГ, утворених у 2016 році цей показник зріс на 30,3% та становить 2596,5 грн, а по 8-ми утворених у 2017 році — у 3,3 рази і становить 3530,4 грн).

Серед ОТГ області 9 громад отримують з державного бюджету базову дотацію, перераховують реверсну дотацію. Рівень дотаційності існуючих громад є не надто високим — найвищий показник у Оскільській громаді, у якій обсяг базової дотації у загальній сумі доходів становить 17,3%. Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без урахування трансфертів) припадає на бюджет Старосалтівської ОТГ — 38,6%, найменша — на бюджет Наталинської ОТГ — 6,3%. Щодо динаміки надходжень місцевих податків і зборів за 9 місяців 2018 року порівняно з 9 місяцями 2017 року, то найвищий темп зростання цих надходжень спостерігається по бюджету Зачепилівської ОТГ (+54,9%), найнижчий рівень — по Наталинській ОТГ (+10,1%).

За 2019 р. експертами були обрані наступні показники, що характеризували став місцевих бюджетів ОТГ Харківської області.

Таблиця 2. Окремі показники виконання місцевих бюджетів 17 ОТГ Харківської області за 1 півріччя 2019 року та рейтинг ОТГ у загальному рейтингу за групами

№ п/п	Назва ОТГ	Загальна характеристика		Показник 1		Показник 2		Показник 3		Показник 4		Загальний рейтинг у групі
		Площа ОТГ (км²)	Чисельність населення на 01.01.2018 (тис. ос.)	Загальні доходи фонду на 1-го мешканця (без трансфертів), (грн)	Рейтинг	Рівень дотаційності бюджетів, (%)	Рейтинг	Питома вага видатків на утримання апарату управління у доходах загального фонду (без трансфертів), (%)	Рейтинг	Питома вага суми заробітної плати з нарахуванням у видатках загального фонду, (%)	Рейтинг	
	Група 1											
1	Нововодолазька	351,6	16,5	2810,2	11	0,0	12	15,0	21	70,0	24	12
2	Пісочинська	50,0	26,6	2732,9	14	12,2	56	7,9	1	61,2	6	13
3	Золочівська	917,0	25,1	1779,4	46	4,4	30	19,6	47	75,7	46	41
4	Мереф'янська	167,8	25,2	1552,9	64	9,3	48	22,1	62	77,5	50	62
	Група 2											
5	Роганська	86,0	13,9	2636,8	22	-5,3	9	20,2	44	69,5	36	21
6	Малоданилівська	94,4	13,6	2078,2	38	14,3	62	19,5	39	52,0	6	34
7	Чкаловська	387,0	12,3	2047,8	41	9,0	50	28,1	84	71,3	44	59
	Група 3											
8	Наталинська	180,7	6,4	8589,3	2	-19,3	8	8,5	3	49,0	8	2
9	Старовірівська	365,5	5,8	6245,8	6	3,2	63	7,4	1	65,5	32	19
10	Малинівська	122,5	8,3	2644,2	41	1,5	51	25,2	95	70,8	60	51
11	Коломацька	329,6	6,9	2745,7	37	-0,9	40	32,9	168	64,2	28	57
12	Великобурлуцька	221,0	7,1	2470,9	50	0,0	46	26,5	110	71,4	67	58
13	Зачепилівська	411,1	9,7	1585,1	129	2,3	57	22,4	71	77,3	119	85
14	Старосалтівська	472,7	7,9	1773,8	105	6,6	85	36,7	196	69,4	50	107
15	Циркунівська	137,9	9,0	1562,1	132	17,7	144	38,9	211	67,9	38	133
16	Оскільська	360,5	5,8	1810,7	101	21,4	160	42,1	224	71,6	71	147
	Група 5											
17	Лозівська	1102,4	79,0	2132,4	17	0,0	8	16,4	13	36,6	1	8

Джерело: [11].

Це такі показники:

1) доходи на душу населення (співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без трансфертів до кількості мешканців громади);

2) рівень дотаційності бюджетів (співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до суми доходів загального фонду ОТГ без урахування субвенцій з державного бюджету);

3) питома вага видатків на утримання апарату управління у фінансових ресурсах ОТГ (відсоток видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування у сумі доходів загального фонду без урахування трансфертів з державного бюджету);

4) питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (відсоток проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету без урахування трансфертів, перерахованих з бюджету ОТГ до інших бюджетів).

У таблиці 2 представлено значення для цих показників, які характеризують фінансові показники ОТГ за 1 півріччя 2019 року.

Для проведення аналізу за перше півріччя 2019 р. експерти згрупували 806 ОТГ за критерієм чисельності населення громади. Крім цього, для більш коректного порівняння міста обласного значення, у яких відбулася процедура об'єднання чи приєднання згідно Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних

громад", виділили в окрему групу: Група 1 — ОТГ з чисельністю населення понад 15 тис. жителів; Група 2 — ОТГ з чисельністю населення від 10 до 15 тис. жителів; Група 3 — ОТГ з чисельністю населення від 5 до 10 тис. жителів; Група 4 — ОТГ з чисельністю населення менше 5 тис. жителів; Група 5 — ОТГ-міста обласного значення.

За результатами таблиці 2 Харківська область станом на I півріччя 2019 р. представлена 17 ОТГ. У першу групу увійшли 4 ОТГ, серед яких у загальному рейтингу у групі найкращі позиції займають Нововодолазька ОТГ (12-е місце) та Пісочинська ОТГ (13-місце). Група 2 представлена 3 ОТГ, з них найвищий рейтинг у групі посідає Роганська ОТГ, яка також займає 9 місце у рейтингу за рівнем дотаційності. Група 3 найбільша за кількістю ОТГ Харківської області, однак має найбільший розрив у позиціях ОТГ у загальному рейтингу. Так, Наталинська ОТГ посідає 2-е місце у загальному рейтингу групи і демонструє високі результати за кожним показником, а саме: 2-е місце у загальних доходах на 1-го мешканця, 8-е місце у рівні дотаційності бюджетів (реверсна дотація), 3-є місце у питомій вазі видатків на утримання апарату управління у доходах загального фонду та 8-е місце у питомій вазі суми заробітної плати з нарахуванням у видатках загального фонду. За результатами рейтингування серед ОТГ Харківської області, які увійшли до Групи 3 найнижчі позиції займає Оскільська ОТГ, яка посіла 147 місце у групі. До Групи 4 увійшла Лозівська ОТГ з достатньо стійкими позиціями у рейтингу — 8 місце у групі.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного аналізу, погоджуючись з експертами, одним із оптимальних варіантів подальшого розвитку для громад із низькими показниками фінансової спроможності є їх приєднання до інших територіальних громад та створення більшої за площею і чисельністю ОТГ. Навіть якщо у такої ОТГ зараз немає економічних перспектив для розвитку, таке об'єднання дасть можливість оптимізувати територіальну структуру місцевих рад, підвищити ефективність управління територією, покращити інвестиційну привабливість (за рахунок більшої території та більшої кількості трудових ресурсів) та підвищити рівень доцільності капіталовкладень у громаду.

Слід зазначити, що досвід країн ЄС є дуже важливим при розробці стратегій розвитку процесів децентралізації в Україні. Доцільно глибше вивчати податково-трансфертні механізми в країнах ЄС, особливо на прикладі країн Центральної та Східної Європи, що увійшли до Європейського Союзу в останні 10—15 років. У країнах ЄС існує різноманіття моделей міжбюджетних відносин, від значної міри автономії та широких компетенцій на рівні місцевої влади до прямого фінансування та надання трансфертів місцевим бюджетам з сторони держави. В залежності від адміністративно-територіального устрою, від традицій, рівня соціально-економічного розвитку регіонів, політичної ситуації, правових засад та діючого законодавства впроваджені в країнах ЄС ті чи інші моделі. В Україні, насамперед, необхідними умовами є проведення реформ щодо розвитку місцевого самоврядування та передачі частини компетенцій органам місцевої влади. Також є суттєвим впровадження програм щодо підготовки методичних рекомендацій та тренінгів для представників місцевих органів самоврядування з метою покращення процесів розробки та виконання бюджетів на місцевому рівні. Зараз тільки розвиваються засади фінансової автономії та вирішення пріоритетних напрямів фінансування різних соціальних та комунальних закладів силами громад, тому переважну роль грають трансферти, дотації та субвенції з центральних бюджетів на виконання завдань та компетенцій місцевих органів самоврядування, але з часом в Україні місцеві органи самоврядування повинні більш використовувати можливості власних ресурсів, за рахунок розвитку економічної діяльності, зростання підприємницької діяльності економічно активного населення у своїй місцевості та доходів місцевого населення, які будуть позитивно впливати на податкові надходження на місцевих бюджетів.

Література:

1. Bouckaert G. et al. Public Management Reforms in Central and Eastern Europe. Open Institute Society. Budapest, 2008.
2. Crook R. Decentralization and Good Governance / R. Crook // Federalism in Changing World: Learning from Each Other. Montreal: McGill-Queens University Press. — 2003. — P. 240—259.
3. Crook R., Manor J. Democratic Decentralization. OED Working Paper Series. No. 11, World Bank. Washington DC, 2000.
4. Falzon M., Peretti-Stahl M.-P., Verdier A. et al. Local Finance in the Fifteen Countries of the European Union. Second Edition. Dexia Edition, Paris, France, 2002.

5. Fisher R. State and Local Public Finance. Third Edition. Thomson Higher Education. Mason. USA, 2007.

6. Lindenberg M., Ramirez N. Managing Adjustment in Developing Countries. Economic and Political Perspectives. ICS Press, San Francisco, USA, 1989.

7. White, S. Government Decentralization in 21-st Century. A literature review. CSIS. Center for Strategic & International Studies. 2011.

8. Швець В.Я. Концептуальні підходи до вдосконалення системи міжбюджетних відносин / В.Я. Швець // Фінанси України. — 2015. — № 3. — С. 23—31.

9. Thiessen U. Fiscal Decentralization and Economic Growth in High Income OECD Countries / U. Thiessen // Fiscal Studies. — 2003. — № 24. — P. 237—274.

10. Реформування системи державних фінансів: завдання, пріоритети, механізми: монографія / За ред. І.В. Колупаєвої — Харків: Видавництво ПП Іванченко, 2018. — 211 с.

11. Децентралізація має можливості / Державні сайти України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/>

References:

1. Bouckaert, G. et al. (2008), Public Management Reforms in Central and Eastern Europe, Open Institute Society. Budapest.
  2. Crook, R. (2003), "Decentralization and Good Governance", Federalism in Changing World: Learning from Each Other. Montreal: McGill-Queens University Press, pp. 240—259.
  3. Crook, R. Manor, J. (2000), Democratic Decentralization. OED Working Paper Series. No. 11, World Bank. Washington DC.
  4. Falzon, M. Peretti-Stahl, M.-P. Verdier, A. et al. (2002), Local Finance in the Fifteen Countries of the European Union. Second Edition. Dexia Edition, Paris, France.
  5. Fisher, R. (2007), State and Local Public Finance. Third Edition. Thomson Higher Education. Mason. USA.
  6. Lindenberg, M. Ramirez, N. (1989), Managing Adjustment in Developing Countries. Economic and Political Perspectives. San Francisco, USA.
  7. White, S. (2011), Government Decentralization in 21-st Century. A literature review. CSIS. Center for Strategic & International Studies.
  8. Shvec', V. Ya. (2015), "Conceptual approaches to improving the system of intergovernmental relations", Finansy Ukrainy, vol. 3, pp. 23—31.
  9. Thiessen, U. (2003), "Fiscal Decentralization and Economic Growth in High Income OECD Countries", Fiscal Studies, vol. 24, pp. 237—274.
  10. Kolupaieva, I. (2018), Reformuvannya systemy derzhavnyh finansiv: zavdannya, priorytety, mehanizmy [Reforming the public finance system: tasks, priorities, mechanisms], Vydavnytstvo PP Ivanchenko, Kharkiv, Ukraine.
  11. Decentralization has opportunities (2019), "State Sites of Ukraine", available at: <https://decentralization.gov.ua/> (Accessed 19 november 2019).
- Стаття надійшла до редакції 25.11.2019 р.

В. М. Мороз,
 д. держ. упр., професор, професор кафедри педагогіки та психології управління
 соціальними системами імені академіка І. А. Зязюна,
 Національний технічний університет "Харківський політехнічний університет"
 ORCID ID: 0000-0003-0796-5035

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.106

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОГО ВПЛИВУ: ЗМІСТ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА КАТЕГОРІЇ

V. Moroz,
 Doctor of Sciences in Public Administration, Full Professor at Pedagogy and Psychology of Social Systems Management
 Department of the academician I. Zyazyun of The National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM OF PUBLIC ADMINISTRATIONAL INFLUENCE: CONTENT AND CHARACTERISTICS OF THE CATEGORY

За результатами аналізу існуючих у межах наукового дискурсу тлумачень дефініції "організаційно-правовий механізм державного управління" було виокремлено квінтесенцію їх категоріального змісту. Стаття містить узагальнення щодо особливостей прояву дуальності змісту організаційно-правовий механізму в контексті реалізації суб'єктом публічного управління функцій державного управління та державного регулювання. В статті обгрунтовано необхідність зміни змістовних акцентів під час формулювання дефініції організаційно-правового механізму з "державного управління" та "державного регулювання" на "державно-управлінський вплив". У статті запропоновано авторський погляд щодо переліку та змісту основних складових організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу, а саме: мета, завдання та методи; функції, принципи та ресурси органів влади; система норм та правил; система органів влади; середовище, умови та фактори впливу. В статті наведено авторське тлумачення категоріального змісту дефініції організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу та розглянуто його універсальну та функціональну складові.

Content analysis of the researches held in the framework of the sphere of the "Public management and administration" science have found that the authors freely and not always reasonable use the definitions of organizational-legal, administrative-legal, informative-legal and normative-legal mechanisms of state administration and regulation. Quite often, especially young scientists, equate not only relative definitions, but also their content. Such inattention in the usage of scientific definitions does not only distort their categorical meaning, but also negatively affects the credibility of the results obtained by the scientists. Paper objective. To advice the author's approach to the interpretation of the organizational-legal mechanism of the public administration influence basing on the results of the analysis of the theoretical and methodical basics as for the sense and peculiarities of its functioning. Paper main body. According to the results of the analysis of the interpretations of the existing within the framework of the scientific discourse definition "organizational-legal mechanism of public administration", the quintessence of their categorical meaning was identified. The obtained results made it possible to formulate summaries about the duality of the manifestation of the content of the organizational-legal mechanism in the context of the implementation of the functions of management and regulation by public authorities. Such step gave us an opportunity to formulate the assumption about the need to change the sense emphasis in the definition of the category of organizational-legal mechanism from "public administration" and "state regulation" into "state-administrative influence". The essence of the organizational and legal mechanism of the public administration influence can be disclosed through the dialectical unity and sense of such constituent elements as: purpose, objectives and methods; functions, principles and resources of authorities; the system of rules and regulations; the system of authorities; environment, conditions and the influencing factors. The article proposes the substantive content of each of these elements, with taking into account the main characteristics of the organizational and legal mechanism of the public administration influence. Conclusions of the research. Under the organizational-legal mechanism of the public administration influence we should understand dialectically conditioned by the unity of purpose, tasks, functions and

principles controlling influence of the subjects of public administration with such methods, means, tools and technologies of targeted impact, the nature of the origin and usage of which, on the one hand, is connected with the creation of legal and regulatory acts and the system of ensuring their execution, and on the other hand — with the development (improvement) of the system and structure of administration and formation in the framework of its effective professional hierarchical communications (systems of interdependence between the goals of influence on the object of direct attention and interaction between participants of the its transferring process to a new state).

Ключові слова: організаційно-правовий механізм державно-управлінського впливу; державне управління; державне регулювання; зміст механізму; суб'єкти публічного управління; мета, завдання, методи, функції та принципи впливу

Key words: organizational and legal mechanism of the public administration influence; public administration; state regulation; content of the mechanism; subjects of public administration; purpose, objectives, methods, functions and principles of influence.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Існуючи у межах наукового дискурсу, тлумачення змісту категорії організаційно-правового механізму державного управління не можуть претендувати на повну об'єктивність та всебічність охоплення проблематики відповідного предмету наукової уваги. Постійна зміна умов функціонування об'єктів публічного управління обумовлює зміну, з одного боку, змісту їх основних характеристик, а з іншого — векторів їх подальшого розвитку. Такі зміни, підсилення динаміки яких відбувається у тому числі і за рахунок саморозвитку відповідного об'єкту, вимагають від суб'єктів публічного управління постійного адаптування (вдосконалення) наявних у їх розпорядженні механізмів державного управління до нових умов. Іншими словами, суб'єкт публічного управління повинен шукати нову комбінацію методів, способів, інструментів та технологій для підвищення ефективності цілеспрямованого впливу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, У ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ЦЬОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР

Проблематика розвитку теоретико-методологічних засад формування змісту організаційно-правового механізму державного управління не є принципово новим напрямом в організації наукових пошуків. Переважна більшість дисертаційних досліджень, виконання яких відбулось у межах напрямів паспорту спеціальності 25.00.02 — механізми державного управління, містять посилання на інструментарій відповідного механізму. Проблематика формування змісту організаційно-правового механізму державного управління, так само як і практики його використання суб'єктами публічного управління, набула свого розвитку в роботах: М.В. Андриєнка, А.В. Борисова, О.О. Черкасова (визначено зміст організаційно-правового механізму державного управління пожежною безпекою об'єкта); В.А. Андрюнова, С.М. Домбровської, Ю.О. Лермонтової, О.О. Труша (проведено аналіз рівня розвитку організаційно-правового забезпечення державного управління пожежною безпекою в Україні); Т.В. Гаман (обґрунтовано напрями вдосконалення змісту та практики використання організаційно-правового механізму інформаційної

діяльності місцевих державних адміністрацій); Н.Г. Дроздової (розглянуто зміст організаційно-правового механізму управління системою державних закупівель на конкурсних засадах); Ю.В. Клейшмідта (визначено сутність організаційно-правового механізму державного регулювання електронних інформаційних ресурсів); І.Б. Ковтун (визначено умови ефективності функціонування організаційно-правового механізму реалізації повноважень органів місцевого самоврядування на регіональному рівні); В.В. Костишева (досліджено організаційно-правові засади контрольної діяльності державних інспекцій в соціальній сфері); В.П. Марущака (розглянуто особливості використання органами державного управління організаційно-правового механізму управління соціально-економічними процесами на регіональному рівні); Л.Л. Приходченко (визначено теоретико-методологічні засади формування змісту організаційно-правового механізму забезпечення ефективності державного управління); Р.В. Приходько (проведено науково-теоретичний аналіз складових організаційно-правового механізму регулювання сфери захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій); В.В. Толстоного (визначено зміст нормативно-правового механізму державного управління захистом прав споживачів) та інших дослідників. Вагомий внесок у розвиток проблематики механізмів державного управління було здійснено В.М. Бабаєвим, В.Д. Бакуменком, В.Є. Воротіним, А.О. Дегтярем, В.Б. Дзюндзюком, В.М. Ємельяновим, В.М. Князевим, Ю.В. Ковбасюком, О.Б. Коротич, Г.С. Одінцовою, І.В. Розпутенком, В.П. Садковим, С.М. Серьогінін, В.С. Толуб'яком, Н.Д. Чалою, С.А. Чукут та іншими вченими. Окремі питання порушеної проблематики були нами розглянуті під час попередніх напрямів наукового пошуку [14—16]. Попри достатній рівень наукової уваги до проблематики змісту організаційно-правового механізму державного управління, окремі її питання все ще залишаються відкритими для наукових досліджень.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

Деякі роки тому у межах галузі знань "Державне управління" ("Публічне управління") існуюча класифікація механізмів державного управління передбачала наявність організаційно-правового механізму. Поступова зміна змісту керованої системи (об'єкту управлінської

діяльності) обумовила перегляд керуючою системою (суб'єктом публічного управління) не лише комбінації методів, способів, інструментів та технологій впливу, а і пошук нових механізмів досягнення цілей управлінської діяльності. Результатом такого пошуку, наприклад, по відношенню до традиційного організаційно-правового механізму державного управління, стала поява споріднених але не тотожних за змістом і практикою дії до нього механізмів, а саме: адміністративно-правового, інформаційно-правового та нормативно-правового. Поява нових різновидів правового механізму обумовила зміну компетенції у тому числі й організаційно-правового механізму державного управління, що у свою чергу актуалізувало питання необхідності уточнення його змісту.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

За результатами аналізу теоретико-методологічного підґрунтя щодо змісту та особливостей функціонування організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу запропонувати авторський підхід до його тлумачення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

У межах наукової літератури проблематика механізмів державно-управлінського впливу, в контексті інструментарію правових аспектів прояву їх змісту, позиціонує через призму "організаційно-правового", "адміністративно-правового", "інформаційно-правового" та "нормативно-правового" механізмів державного управління. Кожен з цих механізмів використання правових важелів, не зважаючи на їх певну діалектичну єдність, має певні особливості, як на рівні формулювання свого змісту так і на рівні практики їх використання. У межах подальшого розвитку змісту цього напрямку дослідження, з огляду на обраний нами предмет наукового пошуку, ми не будемо актуалізовувати зміст окремих категорій через призму проблематики реалізації суб'єктом управління своїх функцій управлінського та регулюючого впливу. Іншими словами, у межах цієї публікації ми не маємо намір здійснювати поділ на "механізми управління" та "механізми регулювання", а плануємо використовувати спільну для характеристики змісту відповідних категорій дефініцію — "вплив". Така наша позиція щодо можливості розгляду управління та регулювання через призму категорії впливу обумовлена її комплексним змістом. У публічному управлінні відповідна дефініція зазвичай використовується у межах більш змістовної категорії, а саме "вплив державно-управлінський". На переконання В.Д. Бакуменка, державно-управлінський вплив є "дією органів державної влади та управління як суб'єктів державно-управлінських відносин щодо реалізації державного управління, прийняття та здійснення державно-управлінських рішень" [2]. На думку вченого, державно-управлінський вплив може мати ознаки як прямого адміністрування (традиційно пряме адміністрування розглядається через призму "цілеспрямованої діяльності з прийняття та реалізації рішень або виконання управлінських функцій з метою організації ефективної взаємодії об'єкта і суб'єкта

та в певній системі з урахуванням змін стану зовнішнього середовища" [10], тобто через функцію управління) так і непрямого, тобто регулюючого впливу суб'єктів управління на об'єкти управління. Ми цілком погоджуємося з такою думкою дослідника та залишимо її без додаткових коментарів. Повертаючись до обраного нами напряму наукового пошуку, звернемо увагу на тлумачення організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу.

Попри той факт, що визнання галузі науки "Державне управління" на офіційному рівні відбулось лише у 1997 році, державно-управлінська проблематика має сталі традиції свого розвитку у межах юридичних, економічних, політичних, природничих тощо наук. За дослідженнями вчених державно-управлінська наука, як "практичне мистецтво управління державою, державними інститутами і державними справами нараховує сотні років свого розвитку, оскільки розмірковувати про ефективне управління державою почали з часів Платона і Конфуція" [9, с. 6]. Отже, ми можемо вести мову про те, що ті чи інші аспекти проблематики державного управління перебували у фокусі наукової уваги вчених задовго до її інституалізації у межах окремої галузі наукового знання. Іншими словами, переважна більшість тих з наукових категорій, які протягом двох останніх десятиліть розглядаються переважно крізь призму державно-управлінської науки, була актуалізована в системі наукових знань іншого галузевого спрямування. Наприклад, обрана нами у якості предмету наукового пошуку проблематика організаційно-правового механізму державного управління, до своєї інституалізації у межах галузі знань "Державне управління", набула свого переважного розвитку у контексті змісту юридичних та економічних наук. З огляду на цей факт, вважаємо за доцільне звернути увагу на ті з існуючих тлумачень, які було надано у їх межах.

У межах економічної наукової думки організаційно-правовий механізм зазвичай розглядається через призму єдності організаційного та правового механізмів управління або так званого господарського механізму управління. Наприклад, Т.В. Назарчук тлумачить організаційний механізм як "сукупність різноманітних за своєю природою конкретних організаційних дій, покликаних організувати ефективну діяльність організації" [18]. На думку вченого, використання організаційного механізму здійснюється з метою формування та подальшого розвитку організаційного потенціалу. В основу формування організаційного механізму покладаються процеси формування: органів управління організацією; системи внутрішнього та зовнішнього документообігу; інституалізація регламентів взаємодії між керуючою і керованою підсистемами. Правовий механізм, на переконання Т.В. Назарчук, використовується для регулювання правовідносин між суб'єктами та об'єктами управлінської діяльності. В контексті розуміння сутності правового механізму управління заслуговує на увагу думка О.Ф. Скаун щодо змісту механізму правового регулювання. На переконання вченого механізм правового регулювання є процесом "переведення нормативності права в упорядкованість суспільних відносин, здійснюваний суб'єктами правового регулювання за допомогою системи правових засобів, способів і форм з метою задоволення публічних і приватних інтересів учасників

суспільних відносин, забезпечення правопорядку" [21]. Під дещо іншим кутом зору формулює визначення організаційно-правового механізму управління Ю.С. Дульщикова. За результатами досліджень вченого під організаційно-правовим механізмом управління слід розуміти систему заходів щодо забезпечення формування та розвитку правового простору [6]. Загалом ми погоджуємося зі змістом наведеного визначення, але вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі особливості використання інструментарію організаційно-правового механізму. Запропоновані Ю.С. Дульщициним рівні використання відповідного механізму (державний, регіональний, місцевий та організаційний рівні) не містять акцентів на силі прояву потенціалів інструментарію пов'язаного з правом. Іншими словами, наведене тлумачення не містить посилення на компетенцію суб'єктів використання організаційно-правового механізму управління на тому чи іншому рівнях. Цілком очевидно, що повноваження суб'єктів управління на державному та регіональному рівнях щодо регулювання суспільних відносин (використання потенціалів права щодо впорядкування суспільно-політичних та соціально-економічних відносин) значно відрізняються, як за своїм змістом, так і за кількістю об'єктів управління, від повноважень суб'єктів управління на місцевому та організаційному рівнях. На нашу думку, тут слід вести мову про існування зворотно-пропорційної залежності між силою потенціалів організаційного та правового впливу (на державному рівні у межах організаційно-правового механізму управління найбільший потенціал мають правові важелі, в той час потенціал організаційних важелів є достатньо обмеженим; на організаційному рівні у межах організаційно-правового механізму управління найбільший потенціал мають організаційні важелі, в той час потенціал правових важелів є достатньо обмеженим). В основу сформульованого вище припущення нами було покладено зміст та обсяги повноважень тих чи інших суб'єктів права на кожному з рівнів реалізації потенціалів організаційно-правового механізму. Наприклад, зміст та обсяги повноважень суб'єктів права, наприклад держави та організації, щодо використання інструментарію правового механізму не є однаковими. Очікувано, що держава, як суб'єкт права, має значно більше можливостей у використанні інструментарію правового механізму саме на державному рівні, водночас як організація, як суб'єкт права, має значно більше можливостей у використанні інструментарію організаційного механізму саме на організаційному рівні.

Достатньо змістовною щодо тлумачення організаційно-правового механізму є думка Н.Б. Могильникової, яка сформулювала відповідну категорію через засновану на нормах різних галузей права виконавчо-розпорядчу діяльність спеціально уповноважених державних органів щодо встановлення та забезпечення виконання певних норм та правил [12]. Ми підтримуємо наукову позицію вченого щодо інституалізації суб'єктів використання інструментарію організаційно-правового механізму на рівні "спеціально уповноважених державних органів". Вище ми вже звернули увагу на потенціали суб'єктів використання інструментів організаційно-правового механізму на різних ієрархічних рівнях та визначили об'єктивно обумовлені обмеження їх компетенції.

Беручи до уваги неабиякий потенціал спеціально уповноважених державних органів" щодо використання організаційно-правового механізму, вважаємо за доцільне розглянути ті з визначень його складного та багатогранного змісту, які були надані у межах галузі науки "Державне управління". В таблиці 1 подано зміст основних підходів до тлумачення організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу.

За результатами аналізу змісту наведених у таблиці 1 визначень можемо сформулювати такі основні узагальнення.

По-перше, у самому спрощеному вигляді наведено визначення можуть бути поділені на дві умовні групи, а саме: визначення, які розкривають зміст організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу крізь призму так званого класичного підходу до тлумачення категорії "механізм", тобто визначення, зміст яких апелює до мети, завдань, принципів та функцій (М.В. Андрієнко, А.В. Борисов, О.О. Черкасов, О.І. Безпалова, В.В. Толстоног, Ю.О. Хромова); визначення, фокусом уваги яких є право та його потенціали у реалізації владних повноважень суб'єктом державного управління (С.А. Вавренюк, Н.Г. Дроздова, В.Ю. Назаренко, М.П. Попов, Л.Л. Приходченко, Г.П. Фердман). Беручи до уваги той факт, що кожне з наведених визначень має свій унікальний зміст щодо характеристики організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу, ми не можемо вести мову про наявність так званого універсального (всеохоплюючого) визначення, адже кожен вчений має рацію щодо відповідного тлумачення. Водночас далеко не кожне з наведених визначень дозволяє виокремити унікальність змісту організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу по відношенню до схожих за формулюванням дефініцій (адміністративно-правовий, інформаційно-правовий, нормативно-правовий механізми). Іншими словами, деякі з наведених у таблиці визначень можуть бути з успіхом використані для тлумачення змісту майже кожної із згаданих вище дефініцій. За такої умови можемо припустити, що дефініції "організаційно-правовий", "адміністративно-правовий", "інформаційно-правовий" та "нормативно-правовий" по відношенню до характеристики змісту відповідного механізму є синонімами. Факт можливості синонімічного сприйняття відповідних дефініцій вченими було нами підтверджено під час проведення вибіркового інтерв'ю з молодими дослідниками. Нажаль, переважна більшість з тих хто брав участь в інтерв'ю не продемонструвала розуміння відмінності між відповідними категоріями. Слід розуміти що "у науковій мові не може бути синонімів. У цьому полягає її принципова відмінність від побутової, повсякденної мови. В науковій теорії кожному явищу має відповідати єдине поняття як завершений, визнаний і вкорінений результат синтезу його багатьох визначень. Синонімізація — некоректний шлях розвитку понятійного арсеналу наукового аналізу, який знижує його ефективність і глибину. Він змушує дослідника плавати по поверхні явищ, не пропускаючи до проникнення в їх сутність" [8, с. 54].

По-друге, наведені у таблиці 1 визначення організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу, попри включення їх авторами у формулювання відповідної

Таблиця 1. Основні підходи до тлумачення організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу

п/п	Автор	Визначення	Ключові змісти
1	М.В. Андрійко, А.В. Борисов, О.О. Черкасов	- Набір цілей, принципів, функцій, методів, інформації, технологій та технічних засобів; - спрямування на вироблення та реалізацію державної політики; - способи впливу суб'єкта на об'єкт, а саме: примус (дисциплінарні, адміністративні, матеріальні, кримінально-процесуальні заходи); - переконання (апеляції, виховання, роз'яснення, поєднання позитивного досвіду, заохочення, обговорення поведінки); адміністративні (адміністративно-правові та адміністративно-організаційні методи); економічні (методи професійного підбору та навчання; методи психологічного стимулювання (мотивації); методи комплексування малих груп і колективів; методи гуманізації праці) [1]	- Сукупність цілей, принципів, функцій, методів, інформації, технологій та технічних засобів; - реалізація державної політики через вплив суб'єкта управління на об'єкт управління за допомогою примусу, переконання, адміністрування та психологічних способів
2	О.І. Безпалова	- Система взаємодії державних та громадських адміністративно-правових засобів, за допомогою яких уповноважені на те суб'єкти здійснюють вплив на відносини, що виникають у процесі реалізації ... функцій держави; - результатом застосування адміністративно-правового механізму є упорядкування діяльності підпорядкованих суб'єктів, які вступили між собою у правові відносини; удосконалення форм і методів управлінської діяльності; реальне дотримання прав і свобод людини і громадянина, а також ефективний захист у разі їх порушення; - елементи адміністративно-правового механізму: інституційна складова (суб'єкти реалізації правоохоронної функції держави); адміністративно-правові норми; принципи реалізації правоохоронної функції держави; форми та методи реалізації правоохоронної функції держави; правовідносини, які виникають у зв'язку з реалізацією правоохоронної функції держави; ресурсна складова (кадрове, інформаційне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення тощо) [3]	- Система адміністративно-правових засобів; - система суб'єктів управління, адміністративно-правових норм, принципів та методів реалізації функцій держави, правовідносин та ресурси (кадри, інформація, матеріально-технічне та фінансове забезпечення тощо)
3	С.А. Вавренко	- Система адміністративно-правових засобів, котрі впливають на відносини в суспільстві та функціонують відповідно до завдань держави та суспільства; - характеризується використанням інструментарію правового механізму для регулювання відносин між суб'єктами та об'єктами державного управління (використання примусу, заборони, дозволів, переконання) - розробка та встановлення норм, котрі будуть регламентувати діяльність суб'єктів та об'єктів державного управління, де в якості гаранту виступає система діючих законів та нормативних актів у відповідній галузі [4]	- Система діючих законів та нормативних актів щодо регулювання діяльності суб'єктів та об'єктів державного управління; - система таких адміністративно-правових заходів, які передбачають використання методів примусу, заборони, дозволів, переконання
4	Н.Г. Дроздова	- Сукупність форм, методів та інструментів управління, організаційних структур, а також правових норм, що визначають засади реалізації функцій державного управління; - розподіл на правову (суб'єкти державного управління, їх статус, функції і компетенції, структури і характер взаємодій); порядок формування мети, цілей та завдань державної політики; принципи побудови та функціонування управлінської системи; форми, умови, порядок виникнення, зміни та припинення відносин між суб'єктами та об'єктами державного управління; сукупності правових інструментів для гарантування реалізації суб'єктами державного управління своїх прав та інтересів; правові засоби, які визначають юридичні заборони, терміни, процедури та інші методи адміністрування та засоби впливу, заходів відповідальності та заходів з заохочення тощо) та організаційну (проєктування функціональної структури управління системою та регламентації взаємодії її учасників; упорядкування повноважень суб'єктів управління, а також розмежування та уникнення дублювання їх функцій; формування кадрового забезпечення (підготовки фахівців); організації державного та громадського контролю; забезпечення матеріальними і технічними ресурсами) складові [5]	Підля механізму на правову та організаційну складові. Правова складова пов'язана з системною нормативно-правових актів та її здатністю сприяти досягненню суб'єктами державного управління визначеної мети. Організаційна складова пов'язана з департаменталізацією організації (формування структури) та визначенням шляхів структурних підрозділів, а також форм і механізмів взаємодії між ними
5	В.Ю. Назаренко	Сукупність публічних інституцій (включаючи як органи влади, так і інститути громадянського суспільства), які створені для розв'язання певних суперечностей, подолання чи попередження проблем у суспільстві та діять на основі конституційно-правових норм прийнятих у державі [17]	Сукупність публічних інституцій, які створені для розв'язання певних суперечностей
6	М.П. Попов	Система органів державного управління, створених з метою реалізації ..... (певної ідеології та (або політики) – прим. автора) у різних сферах суспільного життя та здійснення (певних – прим. автора) стратегій на основі конституційно-правових норм, прийнятих у державі [19]	Система органів державного управління які діють на основі конституційно-правових норм
7	Л.Л. Григорченко	- Система знань про сутність, закономірності дій і правила застосування організаційно-правових методів і засобів підспрямованого систематичного регулюючого впливу суб'єкта управління на об'єкт управління з метою перенесення його в якісно-новий стан (теоретичний аспект); - сукупність нормативно-правових актів, які відображають взаємодію та причинно-наслідкові зв'язки різних елементів системи державного управління; методів, засобів, інструментів та технологій, які використовуються органами влади для досягнення цілей, матеріальних і фінансових, інформаційних ресурсів, соціального та організаційного потенціалу, що надають змогу ефективно функціонувати, розв'язувати складні соціально-політичні та економічні проблеми розвитку суспільства, всебічно враховувати інтереси громадян (практичний аспект) [20]	- Пошук на теоретичний та практичний аспекти; - система знань про сутність, закономірності і правила використання організаційно-правових методів і засобів; - нормативно-правові акти та сукупність методів, засобів, інструментів та технологій; - матеріальні, фінансові, інформаційні ресурси; - соціальний та організаційний потенціал
8	В.В. Толстопіт	- Інтегрований комплекс суб'єктів та об'єктів правовідносин, засобів, методів та інструментів, які містять нормативно-правову базу, що реалізується на загальних принципах державної політики у відповідній сфері державного управління; - основні елементи нормативно-правового механізму державного управління: мета, принципи, суб'єкти й об'єкти відносин, методи та інструменти, що використовуються та система нормативно-правових актів; - основні методи нормативно-правового механізму: мотивування, заохочення, застересження, інформування, примус тощо; - основні функціональні підсистеми нормативно-правового механізму: правотворча; правоохоронна; правозастосувальна; контрольно-наглядова, оперативно-виконавча [22]	- Система суб'єктів та об'єктів правовідносин, засобів, методів та інструментів, які містять нормативно-правову базу; - методи та функціональні підсистеми, пов'язані з сферою права
9	Г.П. Фердман	Сукупність управлінських дій, що розміщені в суворій сукупності взаємозв'язку між управлінською та керуваною системами на основі комплексу прийомів, засобів і способів юридичного регулювання [23]	Система управлінських дій, які забезпечують зв'язок між суб'єктами та об'єктами управління
10	Ю.О. Хромова	- Сукупність взаємодії різних принципів, методів, інструментів, процедур, організаційних структур, а також правового регулювання; - фінансове та матеріально-технічне забезпечення є складовими організаційно-правового механізму державного управління [24]	Принципи, методи, інструменти, процедури, організаційні структури та правове регулювання

категорії дефініцій "управління" та "регулювання" ("організаційно-правовий механізм управління" або "організаційно-правовий механізм регулювання"), не дозволяють визначитись щодо особливостей (потужності) впливу суб'єктів державного управління. З одного боку, ми можемо вести мову про домінування у змісті організаційно-правового механізму посилення на інструментарій "управління", адже об'єкти владного впливу позбавлені можливості обрання альтернативної моделі поведінки (підпорядкування об'єкту управлінської діяльності цілеспрямованому впливу суб'єктів управління). Наприклад, під час розгляду змісту організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу М.В. Андрієнко, А.В. Борисов, О.О. Черкасов, В.В. Толстоног (табл. 1) звертають увагу на такий спосіб впливу як примус. Цілком очевидно, що за умови використання цього способу суб'єктом владного впливу у об'єкта управління не має вибору щодо варіанти поведінки. У свою чергу О.І. Безпалова (таблиця 1) звертає увагу на той факт, що адміністративно-правові засоби є інструментарієм цілеспрямованого впливу. Нагадаємо, що переважна більшість існуючих у науковому дискурсі визначень змісту категорії державного управління тлумачать її зміст крізь призму саме цілеспрямованого впливу. У свою чергу, Н.Г. Дроздова (табл. 1) дає пряме посилання на використання суб'єктом владного впливу "форм, методів та інструментів управління". З іншого боку, ми можемо вести мову про наявність у змісті організаційно-правового механізму акцентів на інструментарій "регулювання", адже суб'єкт управлінського впливу має певну свободу щодо вибору моделі поведінки. Наприклад, розглядаючи зміст організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу С.А. Вавренюк (табл. 1) звертає увагу на його призначення, а саме — "для регулювання відносин" та "регламентації діяльності суб'єктів та об'єктів державного управління". У межах юридичних наук права регламентація визначається як перша стадія правового регулювання [7, с. 144]. На думку О.І. Безпалової, результатом застосування адміністративно-правового механізму є "упорядкування діяльності суб'єктів" (табл. 1). Зазвичай, дефініція "упорядкування" використовується для визначення змісту категорії "регулювання". Енциклопедичний словник з державного управління тлумачить державне регулювання як "сукупність цілеспрямованих форм, методів і напрямів впливу, що застосовуються органами державного управління для впорядкування системи суспільно-економічних відносин з метою стабілізації і пристосування існуючої суспільно-політичної системи до умов, що змінюються" [13]. В.В. Толстоног, думку якого ми наводили у межах обґрунтування змісту організаційно-правового механізму через призму управлінської діяльності, визначає такі його методи, як "мотивування, заохочення, застереження, інформування" (табл. 1).

Приймаючи до уваги вище наведені узагальнення, а також зміст розглянутих у таблиці 1 тлумачень організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу спробуємо сформулювати авторський погляд щодо змісту відповідного механізму. Візуалізація нашої думки за відповідним напрямом наукового пошуку подана на рисунку 1.

Безумовно, наша думка щодо змісту та особливостей розбудови організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу не є досконалою. Наприклад, запропонована нами візуалізація (рис. 1) не висвіт-

лює відмінності організаційно-правового механізму від споріднених за змістом, суб'єктно-об'єктними характеристиками, цільовим спрямуванням та практикою використання таких механізмів державно-управлінського впливу: адміністративно-правовий; інформаційно-правовий; нормативно-правовий. Така недосконалість стала причиною нашої відмови від акцентування уваги на основних детермінантах організаційно-правового механізму, а саме на його організаційній та правовій складових. Висвітлення змісту кожної з них, так само як і розгляд особливостей їх взаємодії у межах одного механізму (з'ясування потужності та напрямку дії так званого синергетичного ефекту), дозволить дати відповідь на вищесформульоване питання щодо унікальності змісту саме організаційно-правового механізму.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Беручи до уваги вищенаведене, вважаємо за можливе сформулювати такі основні висновки.

1. За своїм змістом, призначенням та особливістю використання організаційно-правовий механізм державно-управлінського впливу є унікальним та таким, який не може бути ототожненим з адміністративно-правовим, інформаційно-правовим та нормативно-правовим механізмами. Організаційно-правовий механізм державно-управлінського впливу не може бути віднесено виключно до управлінської або регулюючої діяльності органів публічної влади, адже його інструментарій в однаковій мірі використовується суб'єктами публічного управління для реалізації як функцій управління, так і функцій регулювання. Отже, за певних обмежень, ми можемо вести мову про так звану дуальність прояву змісту організаційно-правового механізму в контексті його цільового спрямування та характеру (потужності) впливу на об'єкти публічного управління. Таку дуальність обумовлено діалектикою взаємозв'язку (єдності) процесів управління та регулювання у межах організаційної діяльності держави, її органів влади та суб'єктів публічного управління. Іншими словами, одні та ті самі дії з боку суб'єктів публічного управління щодо впорядкування суспільних процесів і явищ, можуть бути розглянуті одночасно через призму реалізації функцій управління та регулювання. Домінування того чи іншого управлінського впливу залежить від рівня реалізації його інструментарію (глобальний, державний, регіональний, локальний та організаційний рівні). Водночас, слід розуміти, що по відношенню до конкретного об'єкту управлінського впливу та (або) умов його функціонування і розвитку, організаційно-правовий механізм не лише може, а і цілком обґрунтовано набуває ознак функцій управління або регулювання.

2. Під організаційно-правовим механізмом державно-управлінського впливу слід розуміти діалектично обумовлену (системну) єдність мети, завдань, функцій та принципів керуючого впливу (кожен з цих елементів конкретизується в залежності від різновиду конкретного об'єкту публічного управління) суб'єктів публічного управління з такими методами, засобами, інструментами та технологіями цілеспрямованого систематичного впливу, природа виникнення та використання яких пов'язана, з одного боку, з творенням нормативно-право-

Принципи: правової визначеності (передбачуваність дій); пропорційності (права і обов'язки суб'єктів та об'єктів державно-управлінського впливу повинні бути обґрунтованими за змістом і формою реалізації); добросовісності (добросчесна поведінка суб'єктів та об'єктів державно-управлінського впливу); законності (дотримання затверджених процедур та правил щодо прийняття та забезпечення дії нормативно-правових актів); системності (безперервна за часом, упорядкована за формою, всебічна за змістом і рівнем охоплення діяльність суб'єктів державно-управлінського впливу); організованості (структурна та функціональна впорядкованість системи державно-управлінського впливу); зворотного зв'язку (врахування рефлексії об'єкту державно-управлінського впливу); відповідальності (свідоме ставлення суб'єктів та об'єктів державно-управлінського впливу до виконання обов'язків та реалізації прав); справедливості (гармонічне поєднання індивідуальних, групових та громадських інтересів); невідвертості (неминуче покарання за порушення норм та правил); професійності і компетентності (обізнаність суб'єктів та об'єктів державно-управлінського впливу); підзвітності та контролю (баланс владних повноважень та відповідальності); плановості та обумовленості розвитку (програмування дій) тощо

Рис. 1. Організаційно-правовий механізм державно-управлінського впливу: зміст та особливості розбудови

вих актів та системою забезпечення їх виконання, а з іншого — із розбудовою (вдосконаленням) системи і структури управління та формуванні у її межах ефективних професійних ієрархічних комунікацій (системи взаємозалежності цілей впливу на об'єкт безпосередньої уваги та взаємодії між учасниками процесів його переведення у новий стан). Іншими словами, зміст організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу розкривається через призму так званих універсальних складових механізмів управління та регулювання, тобто тих їх елементів, які є традиційними для характеристики будь-якого з механізмів державного управління або регулювання, не залежно від їх різно-

виду (економічний, інформаційний, політичний тощо), а саме: "цілі, принципи, функції, методи, інформація, технологія та технічні засоби" [11], та функціональних (фахових) складових, а саме: методів та інструментів правового та організаційного впливу. Безумовно, до організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу слід також віднести: ресурси (система знань щодо змісту та особливостей використання тих чи інших методів, засобів, інструментів та технологій державно-управлінського впливу, а також інформація про стан та перспективи розвитку (саморозвитку) об'єктів управління або регулювання; матеріально технічне забезпечення процедур прийняття та забезпечення ви-

конання нормативно-правових актів тощо); систему норм і правил; систему органів публічного управління.

Вищесформульовані висновки не вичерпують проблематики тлумачення змісту та особливостей прояву організаційно-правового механізму державно-управлінського впливу, а лише доповнюють існуючі у межах наукового дискурсу відповідні за тематичним спрямуванням дослідження. Серед перспективних подальших розвідок у цьому напрямі слід звернути увагу передусім на ті з них, фокусом наукової уваги яких є обґрунтування різниці між організаційно-правовим, адміністративно-правовим, інформаційно-правовим та нормативно-правовим механізмами державно-управлінського впливу, а також можливості розгляду їх інструментарію у межах правового механізму державного управління. Анонсуванням перспектив розгляду саме цього напрямку наукового пошуку ми припускаємо доцільність дослідження згаданих вище механізмів на рівні окремих методів впливу в системі правового механізму державного управління.

Література:

1. Андрієнко М.В. Організаційно-правовий механізм державного управління пожежною безпекою об'єкта [Електронний ресурс] / М.В. Андрієнко, А.В. Борисов, О.О. Черкасов // Державне управління: удосконалення і розвиток. — 2019. — № 3. — Режим доступу: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/3_2019/3.pdf
2. Бакуменко В.Д. Вплив державно-управлінський / В.Д. Бакуменко // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — С. 102.
3. Безпалова О.І. Адміністративно-правовий механізм реалізації правоохоронної функції держави: монографія / О.І. Безпалова. — Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. — 544 с.
4. Вавренюк С.А. Організаційно-правовий механізм державного управління вищою освітою України / С.А. Вавренюк // Інвестиції: практика та досвід. — 2019. — № 17. — С. 54—58.
5. Дроздова Н.Г. Організаційно-правовий механізм управління системою державних закупівель на конкурсних засадах: теоретико-методологічний аспект / Н. Дроздова // Актуальні проблеми державного управління. — 2012. — Вип. 3. — С. 150—153.
6. Дульщикова Ю.С. Региональная политика и управление. / Ю.С. Дульщикова. — Москва: Изд-во РАГС, 2001. — 257 с.
7. Іванюта Н.В. Функції господарського процесуального права: теоретико-практичні аспекти: дис....доктора юридичних наук: 12.00.04 / Іванюта Наталя Валеріївна. — Київ., 2018. — 538 с.
8. Іншаков О.В. Інституція — ключ до розуміння економічних інститутів / О.В. Іншаков, Д.П. Фролов // Економічна теорія. — 2011. — № 1. — С. 52—62.
9. Ковбасюк Ю. Наука державного управління в умовах системних державно-управлінських реформ і суспільних трансформацій / Ю. Ковбасюк // Вісник НАДУ. — 2012. — Вип. 1. — С. 5—20.
10. Мельтюхова Н.М. Управління / Н.М. Мельтюхова // Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — С. 722—723.
11. Механізми державного управління / (Г.С. Одінцова, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова та ін.) // Енциклопедичний словник з державного управління (уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.) — С. 421.
12. Могильникова Н.Б. Организационно-правовой механизм управления в сфере предпринимательской деятельности в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юридических наук по спец. 12.00.14 "Административное право, финансовое право, информационное право" / Н.Б. Могильникова. — Хабаровск, 2005. — 24 с.
13. Мороз В.М. Державне регулювання / В.М. Мороз // Енциклопедичний словник з державного управління (уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — 820 с.) — С. 148.
14. Мороз В.М. Фискальная свобода как детерминанта развития трудового потенциала общества: опыт Эстонии и его уроки для Украины / В.М. Мороз // Сборник трудов Института экономики и управления (ECOMEN). — Таллинн, 2011. — Вып. XI. — С. 123—143.
15. Мороз С.А. Порядок та умови вступу до докторантури як елемент правового механізму державного управління якістю підготовки фахівців на науковому рівні вищої освіти / С.А. Мороз, В.М. Мороз // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. — 2015. — №3. — С. 127—134.
16. Мороз С. А. Французька модель підготовки науково-педагогічних кадрів: особливості розбудови та перспективи використання для розвитку трудового потенціалу вітчизняних ВНЗ / С.А. Мороз, В.М. Мороз, С.М. Домбровська // Вісник НУЦЗУ (Серія "Державне управління") — 2016. — Вип. 1 (4). — С. 213—222.
17. Назаренко В.Ю. Організаційно-правовий механізм державного управління пожежною безпекою в Україні / В.Ю. Назаренко // Теорія та практика державного управління. — 2013. — Вип. 3 (42). — С. 1—7.
18. Назарчук Т.В. Менеджмент організації [Текст]: навчальний посібник / Т.В. Назарчук, О.М. Косіюк. — К.: "Центр учбової літератури", 2016. — 560 с.
19. Попов М.П. Організаційно-правовий механізм державного управління в сфері гендерної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / М.П. Попов. — Одеса, 2006. — 20 с.
20. Приходченко Л.Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади / Л.Л. Приходченко // Теорія та практика державного управління. — 2009. — Вип. 1. — С. 59—65.
21. Скаун О.Ф. Теорія права і держави: підручник / О.Ф. Скаун. — Київ: Правова єдність, 2010. — 525 с.
22. Толстоног В.В. Нормативно-правовий механізм державного управління захистом прав споживачів /

В.В. Толстоног // Вісник НАДУ. — 2015. — № 2. — С. 37—42.

23. Фердман Г.П. Механізми протидії проявам тероризму на залізничному транспорті України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / Г.П. Фердман. — Одеса, 2006. — 20 с.

24. Хромова Ю.О. Організаційно-правовий механізм державного регулювання виборчого процесу в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / М.П. Попов. — Одеса, 2014. — 24 с.

References:

1. Andrienko, M.V. Borisov, A.V. and Cherkasy, O.O. (2019), "The organizational and legal mechanism of state management of fire safety of the", Public Administration: Improvement and Development, [Online] vol. 3, available at: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/3.pdf (Accessed 4 Nov 2019).

2. Bakumenko, V.D. (2010), "The influence of state-administrative", Entsiklopedychny slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

3. Bezpalova, O.I. (2014), Administratyvno-pravoviy mekhanizm realizatsii pravookhoronnoi funktsii derzhavy: monohrafiia [Administrative-legal mechanism of the law enforcement function of the state: monograph], Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.

4. Vavrenyuk, S.A. (2019), "Organizational and Legal Mechanism of Public Administration of Higher Education of Ukraine", Investysii: praktyka ta dosvid, vol. 17, pp. 54—58.

5. Drozdova, NG (2012), "Organizational and legal mechanism of management of public procurement system on competitive basis: theoretical and methodological aspect", Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 3, pp. 150—153.

6. Dulshchikov, Yu.S. (2001), Rehyonalnaia polityka y upravlenye [Regional policy and management], Publishing House of the Russian Civil Aviation Administration, Moscow, Russia.

7. Ivanyuta, N.V. (2018), "Functions of economic procedural law: theoretical and practical aspects", Abstract of Ph.D. dissertation, Laws, Institute of Economic and Legal Research, NAS, Kyiv, Ukraine.

8. Inshakov, O.V. and Frolov, D.P. (2011), "Institution - the key to understanding economic institutions", Economic theory, vol. 1, pp. 52—62.

9. Kovbasyuk, Y. (2012), "The science of public administration in the context of systemic state-administrative reforms and social transformations", Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, vol. 1, pp. 5—20.

10. Meltyukhova, N.M. (2010), "Management", Entsiklopedychny slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration], NADU, Kyiv, Ukraine, pp. 722—723.

11. Odintsova, G.S. Djundyuk, V.B. Meltyukhov, N.M. (2010), "Mechanisms of Public Administration", Entsiklopedychny slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

12. Mogilnikova, N.B. (2005), "The organizational and legal management mechanism in the field of entrepreneurial activity in the Russian Federation", Ph.D. Thesis, Pacific State University, Habarovsk, Russia.

13. Moroz, V.M. (2010), "State regulation", Entsiklopedychny slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration], NADU, Kyiv, Ukraine.

14. Moroz, V.M. (2011), "Fiscal freedom as a determinant of the development of society's labor potential: Estonia's experience and its lessons for Ukraine", Proceedings of the Institute of Economics and Management (ECOMEN), vol. XI, pp. 123—143.

15. Moroz, S.A. and Moroz, V.M. (2015), "The order and conditions for admission to doctoral studies as an element of the legal mechanism of state management of the quality of training of specialists at the scientific level of higher", Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 3, pp. 127—134.

16. Moroz, S.A. (2016), "French model of scientific and pedagogical staff training: peculiarities of development and prospects of using it for development of labor potential of domestic universities", Bulletin of the National Academy of Sciences and Arts (Public Administration Series), vol. 1 (4), pp. 213—222.

17. Nazarenko, V.Yu. (2013), "The organizational and legal mechanism of state fire safety management in Ukraine" The theory and practice of public administration, vol. 3 (42), pp. 1—7.

18. Nazarchuk, T.V. (2016), Menedzhment orhanizatsii [Management of Organizations], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.

19. Popov, M.P. (2006), "Organizational and Legal Mechanism of Public Administration in Gender Policy", Ph.D. Thesis, Odessa Rregional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration at the President of Ukraine, Odessa, Ukraine.

20. Prikhodchenko, L.L. (2009), "Organizational and legal mechanism for ensuring the efficiency of public administration: theoretical and methodological foundations" Theory and Practice of Public Administration, vol. 1, pp. 59—65.

21. Skakun, O.F. (2010), Teoriia prava i derzhavy: pidruchnyk [Theory of Law and State], Pravova yednist, Kyiv, Ukraine.

22. Tolstonoh, V.V. (2015), "The regulatory legal mechanism of state management of consumer protection", Visnyk NADU, vol. 2, pp. 37—42.

23. Ferdman, G.P. (2006), "Mechanisms of counteraction to the manifestations of terrorism on the railway transport of Ukraine", Ph.D. Thesis, Odessa Rregional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration at the President of Ukraine, Odessa, Ukraine.

24. Khromova, Yu.O. (2014), "Organizational and legal mechanism of state regulation of the electoral process in Ukraine", Ph.D. Thesis, Odessa Rregional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration at the President of Ukraine, Odessa, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2019 р.

В. Ф. Загурська-Антонюк,
к. політ. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління
та адміністрування, Державний університет "Житомирська політехніка"
ORCID ID: 0000-0003-3334-4494

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.115

ГЕНДЕРНЕ ПИТАННЯ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

V. Zagurska-Antoniuk,
PhD in Political Sciences, associate professor, associate professor of the chair of economic security, public
administration and administration, State University "Zhytomyr Polytechnic"

GENDER IN PUBLIC ADMINISTRATION

У статті здійснено суспільно-політичний аналіз механізмів регулювання проблем гендерної рівності у державному управлінні як у світі, так і в Україні. Розглядаються можливості подолання гендерної нерівності в українському суспільстві. Протягом історії людства відбувалися неодноразові зміни суспільних устроїв. Про становище жінки в суспільстві загалом та в політичному житті держави, зокрема, йдеться у дослідженнях таких зарубіжних вчених як: Г. Рабіна, А. Річа, Р. Столпера, С. де Бовта, С. Волбі, К. Мілет, С. Файерстоун. У поєднанні лібералізації західно-європейських систем було зламано патріархальний устрій, що дало поштовх до розвитку емансипаційного руху — процесу здобуття жіноцтвом рівних прав і можливостей у суспільстві поряд з чоловіками. Попри всі юридичні заходи, становище жінки, яка навіть виконує важливу суспільну роль на рівних з чоловіками, залишається приниженим або й повністю зневаженим. Тому розробка практичної гендерної моделі співпраці представників чоловічої та жіночої статі є важливою у сучасних світових соціально-політичних умовах, а для України в умовах складної військової кризи на сході може стати реальним шансом для виходу з неї.

The sociological and political analyses of the gender equality problem in the world as well as in Ukraine is made in the paper. The possibilities of overcoming the gender inequality in the Ukrainian society are described. In the course of the history of humanity we watch the repeated change of social structures. The position of a woman in a society on the whole and in political life of the state, in particular, is argued in the researches of such foreign scientists as: H. Rabin, A. Rich, R. Stolper, C. de Bovta, S. Volbi, K. Milet, S. Firestone. Besides, in recent years the Women's Liberation Movement — the process of obtaining equal rights and possibilities in the society by women on a level with men — has come into great effect. Due to this, women today can freely choose a future profession and use the same legal rights in most countries, as men do. But, without regard to all legal events, the position of a woman, who even carries out an important public role on equal terms with men, remains humiliated or even fully contemptible. Therefore the development of practical gender model of collaboration of representatives of men and women is important in modern world socio-political conditions, and for Ukraine in the conditions of difficult military crisis in the East it can become the real chance for an exit from it.

In the world, the main themes remain: achieving equality between women and men, which is not only a demand for elementary social justice, not only a necessary component of democracy, but also the realization of the possibility of approaching the goal of sustainable human development — organizing social relations on the principles of justice, equal access to resources, equal distribution

of national resources. Studies from different countries show that development strategies and political decisions cannot be effective if they ignore the contribution of women. The benefits of attracting women, taking into account their contributions, and their opinions are felt by the whole society. This provides not only a different approach to solving these problems, but also fundamentally changes the situation in favor of socially oriented policies, investments that acquire humanitarian content, improve the overall social well-being of the nation.

Ключові слова: державне управління, гендер, гендерна культура, гендерна рівність, політична гендерність, право.

Key words: governance, gender, gender culture, gender equality, political gender, right.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Суперечливі умови життя сучасного суспільства мають безпосередній вплив на його активність та міжособистісну взаємодію. У громадян змінюються пріоритети, відбувається пошук нових сфер діяльності. Особливо, така ситуація простежується серед жінок, які інтенсивно долучаються до суспільно-політичного життя, що і зумовлює актуальність даного дослідження.

Протягом історії людства відбувалися неодноразові зміни суспільних устроїв. У сучасних демократичних системах скасовано середньовічну суспільну ієрархічну систему та привілеї, пов'язані з суспільним становищем та статевію належністю та проголошено принцип рівності усіх перед законом. В англо-американських та європейсько-континентальних системах такі явища, як пригнічення та дискримінація щодо будь-якої людини, в тому числі жінки, — жорстко караються законом. Тому сьогодні вивчення гендерних аспектів в історії українського народу переживає нове піднесення, однак цей напрям ще не здобув належного визнання в науковій площині.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Про становище жінки в суспільстві загалом та в політичному житті держави, зокрема, йдеться у дослідженнях таких зарубіжних вчених: Г. Рабіна, А. Річа, Р. Столпера та інших [5, с. 17]. Аналізували традиційну чоловічу культуру та місце жінки в ній С. де Бовта, С. Волбі, К. Мілет, С. Файерстоун, Н. Ходоров [7, с. 9]. Психологічні відмінності між чоловіком і жінкою досліджували В. Вулф, Ж. Грієр, Ж. Левер, Д. Мітчел, К. Хорні [5, с. 18]. Роль жінки в суспільно-політичному житті вивчали К. Гіліган, А. Графф, М. Масов, Д. Нейджел, К. де Пізан [1, с. 6]. На основі досліджень західних вчених, українські науковці напрацювали теоретичну базу для вирішення таких проблем: жінка і суспільство, жінка і політика, жінка і наука. Різні аспекти даної проблематики досліджували М. Богачевська, О. Забужко, Б. Кравченко, С. Павличко, М. Рубчак, Л. Смоляр, О. Стяжкіна, Г. Ткаченко [3, с. 21]. Висвітленню ролі жінок України у громадсько-політичному житті людства присвятили свої

праці голова Південноукраїнського центру гендерних досліджень Л. Кормич (роботи стосуються ролі жіноцтва в державотворчих процесах, проблем гендерної рівноваги), голова Асоціації жіночих організацій Одеської області О. Цуницька (автор книги "Жіночий рух в Україні. Етапи становлення"), кандидат історичних наук, голова Всеукраїнської секції жінок-фронтовичок Є. Сафонова (наукові праці присвячені участі жінок України у Великій Вітчизняній війні) та інші [10, с. 51].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З огляду на широку зацікавленість, актуальність дослідження зазначеної теми не викликає сумніву. Адже жінки як члени соціуму своєю активною життєвою позицією покликані долучитись до державотворчих процесів, а історичний досвід показує, що українське жіноцтво завжди відігравало конструктивну роль в історії свого народу [10, с. 128]. Варто згадати легендарні та величні постаті жінок, які у жорстко-патріархальних системах на найвищому суспільному рівні уміло керували та навіть змінювали хід історії: єрусалимська героїня Юдіф, антична діячка Аспасія, цариця Тамара, княжна Анна Ярославна, княгиня Ольга, Роксолана (Анастасія Лісовська), Жанна Д'арк, Катерина Медичі, Марія Тюдор, Єлизавета I, Катерина II, Індіра Ганді, Маргарет Тетчер та ін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У поєднанні лібералізації західно-європейських систем було зламано патріархальний устрій, що дало поштовх до розвитку емансипаційного руху — процесу здобуття жіноцтвом рівних прав і можливостей у суспільстві поряд з чоловіками. Завдяки чому жінки сьогодні можуть вільно вибирати майбутню професію та користуються в більшості країн такими ж юридичними правами, як і чоловіки. Але, попри всі юридичні заходи, становище жінки, яка навіть виконує важливу суспільну роль на рівних з чоловіками, залишається приниженим або й повністю зневаженим. Тому розробка практичної гендерної моделі співпраці представників чоловічої та жіночої статі є важливою у сучасних світових соціально-політичних умовах, а для України в умовах складної військо-

вої кризи на сході може стати реальним шансом для виходу з неї.

То що ж таке гендер або гендерна модель?

Гендер визначають як соціально-сконструйовані ролі та обов'язки жінок та чоловіків. Поняття гендер походить від грецького "генос" — походження, матеріальний носій спадковості, той, що народжує. Термін "гендер" введено до наукового обігу Енн Оклі в 70-ті роки ХХ століття [2, с. 25]. Концепція гендера також включає можливі характеристики, здібності та типову поведінку, притаманну жінкам та чоловікам (жіночому та чоловічому роду). Ці ролі та обов'язки змінюються з плином часу, а також у різних культурних системах, тому гендер — соціокультурна категорія та колективні уявлення, завдяки яким біологічні відмінності статей переводяться на мову соціальної та культурної диференціації. Гендер має соціальний та правовий аспект: основою правового статусу особистості є її фактичний соціальний статус, тобто реальний стан людини в суспільстві, де право вводить цей стан в законодавчі рамки; в соціальному відношенні статус є певною системою соціальних можливостей людини [13, с. 49].

Реалізація практичної гендерної моделі можлива лише у розвинених правових системах із сталим громадянським суспільством. Становлення громадянського суспільства — процес складний і багатоманітний, який разом з іншими демократичними перетвореннями, передбачає утвердження рівних можливостей для самореалізації як жінок, так і чоловіків, тобто гендерної рівності. Як свідчать останні дослідження загальноєвропейських організацій, на сьогодні більше 60 % європейців вважають, що в Європі ще й досі поширена дискримінація за ознакою статі, а понад половину громадян ЄС вважають недостатніми заходи, що вживаються для забезпечення рівних можливостей для жінок та чоловіків в їхніх країнах, та вважають необхідним продовження роботи щодо подолання проявів дискримінації, в тому числі й за ознакою статі [6, с. 5]. Що вже казати про Україну, де процес побудови демократичної, правової держави і громадянського суспільства, який розпочавшись, в умовах глибокої політично-військової кризи загальмувався.

Протягом кількох останніх десятиліть світова і національна правотворча практика поповнилася помітною кількістю нових документів стосовно прав людини, заснованих на "Загальній Декларації прав людини" ООН, у якій проголошено: "Жодна людина, незалежно від статі, етнічної чи расової належності не повинна страждати від порушення своїх прав чи зневажливого ставлення до них". Зобов'язання щодо цього взяла на себе й Україна, підписавши серед 189 країн — членів ООН Декларацію тисячоліття [8, с. 45].

Кінець другого тисячоліття став знаменним для України щодо вибору гендерного вектору розвитку. Відповідно до зобов'язань, вона підтримує гендерні стратегії ООН, Ради Європи і світового співтовариства. Верховна Рада України, керуючись "Загальною декларацією прав людини", "Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок", ратифікованими Україною, міжнародними договорами про права та свободи особистості, підсумковими документами IV Всесвітньої конференції щодо становища жінок "Дії в інтересах

рівності, розвитку та миру" (Пекін, 1995) і постановою Верховної Ради України від 12 липня 1995 року "Про рекомендації учасників парламентських слухань щодо реалізації в Україні Конвенції ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок"" [9, с. 33], визнала ці документи, які підкреслюють особливе значення ролі сім'ї та жінок у політичному, економічному, соціальному, історичному і культурному розвитку України. Від 5 березня 1999 року постановою № 475-XVI прийнято "Декларацію про загальні засади державної політики України щодо сім'ї та жінок" [4, с. 11], в якій держава взяла на себе зобов'язання передусім забезпечити рівні права і можливості жінкам і чоловікам відповідно до основних прав та свобод людини, вирішити інші принципові проблеми, пов'язані з ліквідацією всіх форм дискримінації щодо жінок [9, с. 55].

У світі серед основних тем надалі залишається — досягнення рівності жінок і чоловіків, що є не лише вимогою елементарної соціальної справедливості, не лише необхідною складовою демократії, а й реалізацією можливості наближення до мети сталого людського розвитку — організації суспільних відносин на принципах справедливості, рівного доступу до ресурсів, рівноправного розподілу національних багатств. Дослідження, що проводяться в різних країнах, переконливо свідчать: стратегії в галузі розвитку, прийняті політичні рішення не можуть бути ефективними, якщо вони ігнорують внесок жінок. Переваги залучення жінок, врахування їхнього внеску, їхньої думки відчує все суспільство. Це забезпечує не лише інший підхід до вирішення названих проблем, а й принципово змінює ситуацію на користь соціально орієнтованої політики, інвестицій, які набувають гуманітарного змісту, поліпшується загалом соціальне самовідчуття нації.

Важливим, водночас є врахування істотних відмінностей і нерівності, які реально існують між жінками і чоловіками. Адже вони, природно, по-різному проявляють себе в різних секторах і є специфічними для кожної країни. Простежується і певна типовість, яка дозволяє говорити про прояви нерівності у таких сферах:

- доступ до прийняття рішень і участь у представницьких органах;
- нерівність у домогосподарстві;
- відмінності у юридичному статусі і правах;
- гендерний розподіл праці в економіці;
- нерівність у домашньому неоплачуваному секторі;
- насильство у відношенні до жінок;
- дискримінація.

Загалом нерівність жінок і чоловіків — це проблема взаємовідносин, і її неможливо викоринити, якщо зосереджувати увагу лише на проблемах однієї статі. Необхідно застосувати такий підхід, який би сфокусувався на перегляді практик і структур, які укорінюють різні види нерівності. Особливо це стосується розподілу праці, доступу до ресурсів та контролю над ними, а також можливостей брати участь у прийнятті різноманітних рішень. Тому перегляд гендерних ролей і відносин можливий тільки за умови участі у цьому процесі обох статей. Адже практика довела: поліпшення умов життя однієї статі не вирішує загальних соціальних про-

блем, та й навіть призводить до дискримінаційного становища іншої. Таким чином, принцип рівності повинен містити у собі і право на відмінність, враховувати індивідуальні риси, характерні для жінок і чоловіків. Життя жінки і чоловіка значно відрізняються, особливо, через виконання жінкою репродуктивної функції. Тому і досі простежується негативна тенденція щодо приниженого, а в деяких системах, зневажливого ставлення до ролі жінки у суспільному житті, поза сімейним життям. Так, річний дохід найбагатшого 1% населення світу дорівнює річному доходу найбільш бідних 57% від усього людства. А жінки є ще біднішими, оскільки, за даними ООН, вони володіють лише 1/100 від усіх світових багатств. Водночас рівність вже є європейським стандартом, яким вимірюється розвиток особи і суспільства. Волевиявлення ж обох статей — жінок та чоловіків — щодо їхніх можливостей і прав, правових принципів, розбудови суспільних та державних структур є нормою для цивілізованих держав [12, с. 136]. У таких системах жінки реально виконують важливі соціально-політичні функції на найвищому рівні (наприклад: канцлер Німеччини — Ангела Меркль, президент Литви — Даля Грибаускайте, президент Хорватії — Колінда Грабар-Кітарович, Ніно Бурджанадзе — за президента М. Саакашвілі обіймала посаду спікера парламенту в Грузії, Держсекретар США — Хіларі Клінтон та ін.).

Яким же є становище жінок в Україні на сьогодні?

Основною проблемою є декларативний характер гендерної рівності та формальність прав жінок. Реальна ситуація багато в чому є прямо протилежною правовим нормам. Основними жіночими проблемами є домашнє насильство, проституція та торгівля жінками, наркоманія, безробіття, відсутність послідовної державної політики в цій сфері. Особливої гостроти набула проблема сексуальних зазіхань, які вважаються нормою у відносинах між керівниками-чоловіками та підлеглими-жінками. Попри того, що принцип гендерної рівності закріплений в Конституції України. Статті 3, 21, 23, 24 Конституції закріплюють рівність чоловіків та жінок в усіх сферах життя. Частина третя ст. 24 Конституції України, безпосередньо присвячена подоланню дискримінації стосовно жінок в Україні та наголошує на тому, що рівність прав жінок і чоловіків забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній та культурній діяльності, у здобутті освіти та професійній підготовці, у праці та винагороді за неї і так далі [10, с. 32]. Йдеться також про те, що створюються умови, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством. Мова йде про правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам та матерям. Законодавчо ж чоловіки позбавлені такої можливості, тому саме такий підхід є характерною ілюстрацією формального розуміння принципу гендерної рівності.

Парламентська Асамблея Ради Європи, провівши слухання про становище жінок в Україні 24 червня 2012 р. у Страсбурзі, підсумувала: "Головне в тому, що протягом останнього року Україна в питанні забезпечення рівних можливостей опинилася так далеко, як не перебувала на цих рубежах ще ніколи до цього". А ООН шкодує, що в Україні досі живуть стереотипи про тра-

диційні ролі жінок та чоловіків в усіх сферах життя (освіта, сімейні стосунки, політика, сфера зайнятості, кар'єра та ін.). ООН звертає увагу, що попри красиві закони зовсім незрозуміло кому, куди і як українські жінки повинні скаржитися на порушення їх прав; не зрозуміло, як карають порушників; більше того, навіть посадовці, які відповідають за дотримання прав жінок, судді і правоохоронці банально не розуміють, коли порушуються права, а коли ні. ООН також звертає увагу, що не зважаючи на прийнятий Закон про рівні права і можливості в ньому немає чіткого поняття дискримінації, тому закликає Україну пояснити у законі, що це таке! ООН стурбована низьким представництвом жінок в органах влади і рекомендує прискорити прийняття законів, які би стимулювали рівний доступ жінок і чоловіків до прийняття рішень. Цю рекомендацію було порушено одразу після того, як документ був ухвалений — українські парламентарі не підтримали законопроект № 1232, який в разі його прийняття мав би забезпечити представництво і жінок і чоловіків у кожній п'ятірці виборчих списків [15].

Ще однією з латентних проблем нашого суспільства є домашнє насильство. За неофіційними даними кожна 5 жінка в Україні була жертвою домашнього насильства. Куди звернутися жертві? Було б доцільним посилити відповідальність за домашнє насильство та привернути увагу органів внутрішніх справ на необхідність вжиття виховних та запобіжних заходів проти домашнього насильства [4, с. 13].

Сьогодні Україна втрачає свій людський потенціал, не в останню чергу через те, що абсолютна більшість українок не може дозволити собі мати більше однієї дитини [14, с. 157]. За результатами спостережень за повсякденним життям зазначимо, що сучасна українська жінка поєднує в собі усі якості керівника, матері, дружини, готова брати на себе відповідальність не тільки за своє життя, сім'ю, а і власний бізнес, виробництво, державу. Більше того, вона виконує консолідуючу функцію у державотворчих процесах та у відродженні української нації. Стратегію розвитку ХХІ ст. спрямовано на утвердження основ гендерної рівноваги, гендерної демократії, статевої збалансованості в суспільстві. Без демократичного розвитку особистості, як чоловіка так і жінки, неможлива демократизація всіх сфер світобачення. Система волевиявлення обох статей — чоловіків і жінок як рівних у правах та можливостях, що закріплені законодавчо й забезпечені реально у політико-правових принципах, діях, розбудові громадських і державних структур з урахуванням гендерних інтересів, має стати основою функціонування українського суспільства в третьому тисячолітті.

Важливою проблемою гальмування такого процесу є також стереотипи, які склалися в суспільстві про те, що жінка і високі професійні або державно-владні повноваження поняття несумісні. Попри це, у розбудові громадянського суспільства в Україні вагома роль належить жінкам, які становлять більше половини сукупної робочої сили в державі. Чотири п'ятих жінок у працездатному віці належать до економічно активного населення, майже половина з них мають вищу та середню-спеціальну освіту (серед чоловіків цей показник становить 35%). У 2014 р. майже 70 % жінок на-

лежало до представників малого і середнього бізнесу, дві третини — у складі фермерів, майже 75 % — спеціалістів середньої ланки управління, фінансистів та менеджерів. Якщо ж взяти систему власності, у великому бізнесі майже 100 % капіталу належить чоловікам, а у малому та середньому бізнесі — приблизно п'яту частину власності контролюють жінки, що породжує у свою чергу нерівновагу у доступі до ресурсів та їх розподілі [15].

Жінки роблять значні кроки у зміцненні своїх позицій у державному житті. В Україні існують об'єктивні умови для розвитку демократії саме через активізацію жіночого партійного руху, жіночої самосвідомості (як приклад: партія "Жінки України", Всеукраїнське об'єднання "Жінки та діти", "Всеукраїнська партія жіночих ініціатив", "Жіноча народна партія", "Солідарність жінок України") [15]. За короткий час виникла чимала кількість жіночих неурядових організацій, що діють у різноманітних сферах громадського життя країни, хоча більшість із них найчастіше за все працює в соціальній сфері та у доброчинності, що надзвичайно є важливим в часи військової агресії проти нашої держави. Значна частина громадсько-активних жінок в Україні самовіддано боронять нашу державу, займаючись волонтерською, доброчинною, медичною діяльністю.

Зверхнє ставлення "чоловічого світу" в Україні до жіноцтва не стає для багатьох українок перешкодою у досягненні визначних досягнень у суспільно-громадянській, політичній та духовній сферах. До видатних постатей історії вже незалежної України належать ті наші співвітчизниці, які розбудовують українську державність та українське суспільство більше як 20 років. Не простим і не легким був їх шлях, але найвизначніші із тих, ким сьогодні пишається Україна, були відзначені найвищою державною нагородою — Національною премією України імені Тараса Шевченка: актриса Лариса Кадочникова, письменниця-дослідниця Лідія Коваленко, кінорежисерка зі світовим ім'ям Кіра Муратова, письменниця Світлана Фоміних, історик Олена Апанович, журналіст зі США Надія Світлична, визначні літераторки України — Ірина Жиленко та Раїса Іванченко, художниці Марія Литовченко, Ольга Нагорна, Людмила Семикіна та Марфа Тимченко, артистки Людмила Юрченко та Наталія Сумська, архітектор Зорема Нагієва, літературознавець Михайлина Коцюбинська, письменниці Марія Матіос та Любов Голота. Вочевидь, українці могли б запропонувати і кандидатуру на здобуття Нобелівської премії в галузі літератури — видатну українську поетесу, громадську діячку Ліну Костенко [11, с. 26].

Зростання ролі жіноцтва у суспільно-політичному житті української спільноти не є випадковим. Адже впродовж XX ст. та на початку XXI ст. відбулося значне зростання кількості високоосвічених жінок, які сьогодні у всіх розвинених країнах становлять 49—53 % випускників вищих навчальних закладів. На щастя, ці процеси не минули й сучасну Україну. Маємо чимало діяльних, розумних, освічених і достойних жінок, здатних до керівної суспільної ролі. Так, жінка із великим життєвим та професійним досвідом, доктор філософських наук, професор А.І. Горак у книзі спогадів "Сорок сороков" писала: "Звичайно, домінує стереотип, що викривляє

істину: чоловік здатен керувати краще. Я схилиюсь до того, щоб цей стереотип відкинути. Жінки у наш час мудріші, глибші, емоційніші, душевніші, а без цих якостей керувати освіченими людьми неможливо. І потім, їхній духовний потенціал, недостатньо реалізований в умовах отупляючого побуту, вага якого лягає на жіночі плечі, незрівнянно вищий" [3, с. 66].

Підтвердження вищенаведених слів на рівні державного керівництва може проілюструвати сьогодні кожен українець. Сучасну українську політику важко уявити без цілого ряду представниць так званої "слабкої статі". За останнє двадцятиріччя в українській політичній сфері здобули значних успіхів такі вагомні постаті: Юлія Тимошенко — парламентарій, а у минулому — прем'єр-міністр України, парламентарії Олександра Кужіль, Віра Ульянченко, одіозні Раїса Богатирьова та Наталія Богословська та інші.

Водночас "жіноче питання" у державній політиці досить неоднозначне і викликає багато дискусій, особливо серед чоловіків, які висувають тезу: "політика — не жіноча справа" [6, с. 5]. У такому випадку варто поставити питання: яким повинен бути політик прийнятним для українського електорату, якщо цим політиком є жінка? Потрібно зазначити, що дослідження українських психологів щодо сприйняття політиків, показали дискримінаційне відношення, яке затвердилося в суспільстві до жінки-політика. У поєднанні понять "жінка і політика" пересічний виборець акцентує увагу саме на статевих характеристиках, а отже, жінка асоціюється із сім'єю в ролі матері, дружини, господині. Тому образ жінки-політика позбавлений виразних рис і не отримує належної підтримки. Відомо, що успіх політика залежить у певній мірі від симпатій виборців до особи кандидата [10, с. 11].

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи, слід зазначити, що з середини 90-х років XX ст. жінка упевнено проявляє себе як лідер і активно просувається кар'єрними і професійними сходами. Однак, щоб зайняти відповідне місце у владній структурі чи суспільній драбині, сучасні жінки повинні самі прокладати собі шлях у чоловічому середовищі та опановувати чоловічі професії. Адже у сучасних реаліях жінка-політик може покладатися тільки на власні сили та вольовий характер або й навіть на власну сексуальну привабливість чи популярність (у випадку із політиками-актрисами чи політиками-співачками).

Слід також зауважити, що на шляху до встановлення гендерної рівності у нашому суспільстві стоять такі чинники:

- стереотипи масової свідомості, які й досі розглядають жінку як слабку у порівнянні з чоловіком істоту, яка є другорядною в суспільному, політичному та економічному житті, чоловіча ідеологія є породженням тоталітарної системи, але виховання спроможне змінити гендерну ментальність;

- кризова економічна ситуація (і особливо безробіття, яке часто штовхає жінок на заробітчанство, що нерідко призводить до продажу жінок та подальшої сексуальної експлуатації) та переважаючий на ринку праці попит на працівників-чоловіків, а не жінок;

— слаборозвинуте громадянське суспільство, у тому числі пасивність жіночих організацій та окремих жінок у відстоюванні своїх законних прав та свобод;

— відсутність практичного державного механізму щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах суспільного життя.

Ситуація в сучасній Україні надзвичайно складна, у зв'язку із війною, проте для відновлення і розбудови нашої держави, одним із пріоритетних завдань є створення і реалізації державної програми подолання гендерної нерівності, адже зміни у становищі жінок в Україні можливі лише за умови не декларативної, а послідовної державної політики. Водночас, значно активізується громадянсько-політичний потенціал українського жіноцтва, який закладений у історично-архетипній свідомості та реалізується у різних ролях: "берегині роду", "козачки" або "непереможної амазонки". А ці ролі заздалегідь скеровані на встановлення рівноваги у суспільстві, засновані на людяності, любові та миротворчості.

Література:

1. Власенко Н.С., Виноградова Л.Д., Калачова І.В. Гендерна статистика для моніторингу досягнення рівності жінок і чоловіків [Текст] / Н.С. Власенко, Л.Д. Виноградова, І.В. Калачова. — К., 2005. — 187 с.
2. Женщина и власть. Материалы круглого стола Второго Всероссийского конгресса политологов [Текст] / Под ред. С.Г. Айвазовой, Л.Т. Шинелевой. — М., 2000. — 342 с.
3. Жеребкіна І. Фемінізм і сучасна філософія [Текст] / І. Жеребкіна. — К., 1997. — 237 с.
4. Запобігання домашньому насильству і торгівлі жінками [Текст]: підручник з проведення тренінгів. — К., 2001. — 208 с.
5. Зуйкова Е.М., Ерусланова Р.И. Феминология [Текст]: учебное пособие / Е.М. Зуйкова, Р.И. Ерусланова. — М.: Издательско-книготорговый центр "Маркетинг", 2001. — 248 с.
6. Іващенко О. Участь жінок у політиці України [Текст] / О. Іващенко // Слово і час. — 1997. — С. 5.
7. Козуля О. Жінки в історії України [Текст] / О. Козуля. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — 256 с.
8. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [Текст] // Права людини. Міжнародні договори України. — К., 1992. — 152 с.
9. Конвенція щодо дискримінації в галузі праці і занять [Текст] // Права людини. Міжнародні договори України. — К., 1992. — 152 с.
10. Матвієнків С. Гендерна політика: суть, проблеми та українські реалії [Текст] / С. Матвієнків // Науковий вісник: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. — Вип. 272. — Чернівці: "Рута", 2005. — 359 с.
11. Оганесян С.С. Емансипація жінок. Причини і негативні наслідки [Текст] / С.С. Оганесян // Представницька влада. — 2005. — № 4. — С. 25—28.
12. Права жінок. Міжнародні та національні правові документи. Організація жінок Молдови "Громадські ініціативи" [Текст]. — Кишинів, 2001. — 252 с.
13. Садова М.В. Гендерология и феминология: учеб.-метод. пособие [Текст] / М.В. Садова. — Белгород, 2008. — 101 с.

14. Титова Т. Гендер кризь призму буденності (жіночий аспект) [Текст] / Т. Титова // Соціальна політика і соціальна робота. — 1999. — № 3. — 4 (11—12). — С. 157.

15. Інтернет-ресурс: <http://gender.at.ua/news/2010-03-03-290>

References:

1. Vlasenko, N.S. Vynogradova, L.D. and Kalachova, I.V. (2005), *Henderna statystyka dlia monitorynhu dosiahnennia rivnosti zhinok i cholovikiv* [Gender statistics to monitor the achievement of gender equality], Kyiv, Ukraine.
2. Ajvazova, S.G. and Shyneleva, L.T. (2000), "Woman and power", *Materialy kruglogo stola Vtorogo Vserossijskogo kongressa politologov* [Materials of the round table of the Second All-Russian Congress of Political Scientists], Moscow, Russia.
3. Zherebkina, I. (1997), *Feminizm i suchasna filosofiiia* [Feminism and modern philosophy], Kyiv, Ukraine.
4. Bezpal'cha, R. (2001), *Zapobihannia domashn'omu nasyil'stvu i torhivli zhinkamy* [Preventing domestic violence and trafficking in women], Kyiv, Ukraine.
5. Zuykova, E.M. and Yerusanova, R.Y. (2001), *Feminologija* [Feminology], Izdatel'sko-knigotorgovij centr "Marketing", Moscow, Russia.
6. Ivashchenko, O. (1997), "Participation of women in the politics of Ukraine", *Slovo i chas*, vol. 2.
7. Kozulya, O. (1993), *Zhinky v istorii Ukrainy* [Women in the history of Ukraine], *Ukrains'kyj tsentr dukhovnoi kul'tury*, Kyiv, Ukraine.
8. UN (1992), "Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women", *Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy* [Human Rights. International treaties of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
9. UN (1992), "Convention on Discrimination in Occupation and Occupation", *Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy* [Human Rights. International treaties of Ukraine], Kyiv, Ukraine.
10. Matviyenko, S. (2005), "Gender policy: the essence, problems and Ukrainian realities", *Naukovy visnyk: Istoryia. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny*, vol. 272.
11. Oganessian, S.S. (2005), "Emancipation of women. Causes and negative consequences", *Predstavnytska vlada*, vol. 4, pp. 25—28.
12. Gromads'ki initsiatyvy (2001), *Prava zhinok. Mizhnarodni ta nacional'ni pravovi dokumenty* [Women's rights. International and national legal documents], *Organizaciya zhinok Moldovy "Gromads'ki initsiatyvy"*, Kyshyniv, Moldova.
13. Sadova, M.V. (2008), *Genderologija i feminologija* [Genderology and feminology], Belgorod, Russia.
14. Tytova, T. (1999), "Gender through the prism of everyday life (female aspect)", *Sotsial'na polityka i sotsial'na robota*, vol. 3—4 (11—12), pp. 157.
15. gender.at.ua (2010), "Ukraine promise UN improve the situation of women", available at: <http://gender.at.ua/news/2010-03-03-290> (Accessed 01 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 05.11.2019 р.

Т. С. Яровой,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія Управління персоналом, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-7266-3829

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.121

РОЛЬ ЛОБІЗМУ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ: 2000—2004 РОКИ — ПЕРІОД ПРОБУДЖЕННЯ ПРОТЕСТНИХ НАСТРОЇВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

T. Yarovoi,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor Interregional Academy of Personnel
Management (Kyiv), Department of Public Administration, Ukraine

THE ROLE OF LOBBYING IN THE PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT PUBLIC
ADMINISTRATION SYSTEMS IN UKRAINE: 2000-2004 — A PERIOD OF AWAKENING
THE PROTEST SENTIMENT OF THE UKRAINIAN PEOPLE

Статтю присвячено дослідженню ролі лобізму в процесах становлення та реформування системи державного управління в Україні, що відбувалися в 2000—2004 роки. Автор аналізує процеси перерозподілу важелів впливу у політичній сфері, висловлює припущення щодо причин і наслідків цих процесів. Ключовою подією 2000 року стає "всеукраїнський референдум за народною ініціативою", ініційований Президентом Кучмою та орієнтованим на збільшення його влади. За результатами референдуму Україна повинна була б отримати двопалатний парламент, з 300 народних депутатів, позбавлених недоторканності, який Президент міг би розпустити за певних умов. Однак, референдум було розкритиковано міжнародними організаціями, а його результати не були реалізовані на практиці.

З огляду на тіньову природу лобізму в Україні, автор лише припускає, якою була діяльність суб'єктів лобіювання в зазначений період часу. Особливу увагу у дослідженні присвячено процесам, які з високою ймовірністю були пов'язані з впливом груп тиску — проведенню всеукраїнського референдуму 2000 року та подальшому ігноруванню його результатів, прийняттю тих чи інших законодавчих актів, "касетному скандалу", скандалу з продажем зброї до Іраку. Окремо згадується про прийняття Земельного Кодексу України та введення мораторію на продаж сільськогосподарських земель, а також інтересам потенційних замовників лобістських дій щодо цих норм.

Саме в досліджуваний період часу починаються акції протесту "Україна без Кучми" та "Повстань Україно!". Після відставки, вчиненої Верховною Радою України, Віктор Ющенко швидко очолює опозиційний рух, і на хвилі акцій протесту набуває популярності на противагу провладному Віктору Януковичу.

Напередодні виборів Президента України у 2004 році дедалі збільшується ідеологічний та політичний розкол за віссю Схід-Захід. Конфлікт, контури якого ще тільки намічаються, опосередковано пов'язаний і з інтересами зовнішніх суб'єктів впливу, адже Україна стає ключовим полем геополітичного протистояння між РФ та США, які підтримують різних кандидатів на посаду Президента України.

The article is devoted to the study of the role of lobbying in the processes of formation and reform of the public administration system in Ukraine, which took place in 2000—2004. The author analyzes the processes of redistribution of levers of influence in the political sphere, and suggests the vision of causes and consequences of these processes. The key event of 2000 was the "nationwide referendum on the people's initiative", initiated by President Kuchma and aimed at increasing his power. As a result of the referendum, Ukraine should receive a bicameral parliament, with 300 MPs devoid of integrity, which the President could dissolve under certain conditions. However, the referendum was criticized by international organizations and its results have not been put into practice.

Given the shadow nature of lobbying in Ukraine, the author only assumes what the activities of the lobbying entities were during the specified period of time. Particular attention in the study was devoted to the processes that were highly likely to be related to the influence of pressure groups — the holding of an all-Ukrainian referendum in 2000 and the subsequent ignoring of its results, the adoption of certain legislative acts, the "cassette scandal", and the scandal involving the sale of weapons. The adoption of the Land Code of Ukraine and the introduction of a moratorium on the sale of agricultural land, as well as the interests of potential customers of lobbying for these norms are mentioned separately.

It is during the studied period of time that the protests "Ukraine without Kuchma" and "Riot of Ukraine!" Begin. Following the resignation initiated by the Verkhovna Rada of Ukraine, ex premier Viktor Yushchenko quickly leads the opposition movement, and in the wake of protests is gaining popularity as opposed to the pro-regime Viktor Yanukovich.

In the run-up to the 2004 presidential election, the ideological and political divide in the East-West axis is increasing. The outlined conflict is indirectly linked to the interests of external influencers as Ukraine becomes a key field of geopolitical confrontation between the Russian Federation and the US, which are supports various candidates for President of Ukraine.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, нормативно-правове регулювання, представництво інтересів, державне управління, історія державного управління, касетний скандал, Помаранчева революція.

Key words: lobbying, lobbying, legal regulation, representation of interests, public administration, history of government, cassette scandal, Orange Revolution.

ОБГРУНТУВАННЯ ОБРАНОЇ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Здобуття Україною незалежності стало практичним втіленням одвічної мрії українців про власну державність, про щасливе життя на власній землі. Мільйони людей охопила ейфорія, сподівання того, що ось-ось настане нове, заможне життя у вільній країні, життя позбавлене тоталітарних обмежень, що супроводжуватиметься високим добробутом, культурним, науковим піднесенням, життя оспіване поетами минулого та обіцяне політиками сучасного. Вже перші роки незалежності доволі сильно відрізнялися від очікувань. Падіння рівня життя населення внаслідок нечуваного спаду

ВВП країни, галопуюча гіперінфляція, втрата фінансових заощаджень, дика приватизація та подальший перерозподіл колишнього державного і колективного майна, на фоні відсутності бачення єдиного курсу розвитку політичним керівництвом держави — все це мало сприяло збереженню позитивного настрою та віри у майбутнє молодій Україні. Однак громадяни активно переконували себе, що це тимчасові труднощі, обумовлені "дитячими хворобами" державотворення та тоталітарним минулим. У цьому їм активно допомагали як політики, які замість визнання власної некомпетентності звинувачували у всіх бідах комуністичну спадщину, так і засоби масової інформації, що призвичаювалися пра-

цювати на нових, заможних власників, і швидко переорієнтувалися з підтримки державної політики на підтримку маркетингового плану своїх бенефіціарів. Доволі своєчасними у цьому контексті стали стабілізація валютного курсу з одночасним введенням національної валюти — гривні, та азійська фінансова криза 1998—1999 років, від якої Україна постраждала значно менше інших пострадянських республік.

У нове тисячоліття Україна вступила з нещодавно обраним на другий термін Президентом Леонідом Кучмою, популярним урядом, очолюваним Віктором Ющенком, з економічним зростанням, позитивним сальдо зовнішньої торгівлі та надіями на краще. Але все це було на поверхні. Приховані ж складові процесів, що відбувалися, були сповнені карколомними, й подекуди вкрай суперечливими взаємовідносинами впливових політиків, лідерів фінансово-промислових груп і тих, хто лобіював інтереси останніх серед перших. Попереду були акції "Україна без Кучми", "Повстань, Україно!", Помаранчева революція, і ще дуже далеко було до усвідомлення ролі лобізму у процесі державотворення політиками, науковцями, а особливо — пересічними громадянами.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження становлення та реформування системи державного управління в Україні у 2000—2004 роках, крізь призму впливу лобізму на цей процес.

АНАЛІЗ ПОПЕРЕДНІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню ролі лобізму в українському державотворенні, а також становленню вітчизняної системи державного управління, присвячували свою увагу ряд вітчизняних вчених. Підґрунтям для даного дослідження стали окремі ідеї, напрацювання О. Гросфельда, О. Дягілева, А. Євгенієвої, Р. Мацкевича, М. Недюхи, В. Нестеровича, А. Онупрієнко, О. Порфирович, Є. Романенка, В. Сумської, Є. Тихомирової, В. Федоренка та інших дослідників. Однак зазначені автори не охопили своєю увагою роль лобістів у перерозподілі політичного впливу та реформуванні державного управління у 2000—2004 роках крізь призму лобізму, що ми й спробуємо надолужити.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

На президентських виборах 1999 року перемогу здобув чинний Президент Леонід Кучма. Не маючи належної підтримки у парламенті, він невдовзі озвучив намір провести всеукраїнський референдум за народною ініціативою, та винести на нього питання про недовіру нинішньому складу парламенту, створення двопалатного законодавчого органу, скасування депутатської недоторканності, скорочення кількості народних депутатів з 450 до 300 тощо [1]. Загалом питання, винесені на референдум, передбачали посилення влади Президента України.

Посилаючись на відсутність закону про референдум, народні депутати України на чолі з Головою Верховної Ради О. Ткаченком проголосили це рішення незаконним. Більше того, народні обранці заговорили про те, що референдум є наслідком лобіювання інтересів

фінансово-промислових груп, наближених до Президента. Не в змозі ігнорувати загрозу свого розпуску, депутати змінили Голову Верховної Ради та його заступників, і дуже оперативно проголосували за законопроект про державний бюджет на 2000 рік, поданий урядом Віктора Ющенка.

Всупереч сподіванням народних обранців, Конституційний Суд України визнав проведення референдуму конституційним, скасувавши лише два з шести запитань, винесених на референдум: щодо недовіри парламенту та винесення Основного Закону на всеукраїнський референдум. Решта чотири питання були визнані конституційними, як і сам референдум. Суд підтвердив виключне право українського народу визначати і змінювати конституційний лад в Україні та обов'язковість виконання рішень, прийнятих у результаті референдуму [2]. Таким чином загрозу розпуску парламенту було усунуто. Однак вперше з 1991 року, коли громадяни підтримали Акт проголошення незалежності України, українцям надали можливість висловити своє бачення з приводу реформації системи державного управління. Значення цього референдуму, зокрема питань, винесених на розсуд українському народу, в контексті подальших політичних подій та у руслі нашого дослідження важко переоцінити, тому зупинимося на них детальніше. Референдум відбувся 16 квітня 2000 року. Переважна більшість громадян підтримала всі чотири питання:

1. Чи підтримуєте Ви пропозиції про доповнення статті 90 Конституції України новою третьою частиною такого змісту: "Президент України може також достроково припинити повноваження Верховної Ради України, якщо Верховна Рада України протягом одного місяця не змогла сформувати постійно діючу парламентську більшість або у разі незатвердження нею протягом трьох місяців підготовленого і поданого в установленому порядку Кабінетом Міністрів України Державного бюджету України", яка б установлювала додаткові підстави для розпуску Президентом України Верховної Ради України, та відповідне доповнення пункту 8 частини першої статті 106 Конституції України словами: "та в інших випадках, передбачених Конституцією України"? (85,9% голосів "за").

2. Чи згодні Ви з необхідністю обмеження депутатської недоторканності народних депутатів України і вилученням у зв'язку з цим частини третьої статті 80 Конституції України: "Народні депутати України не можуть бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані"? (90,2% голосів "за").

3. Чи згодні Ви із зменшенням загальної кількості народних депутатів України з 450 до 300 і пов'язаною з цим заміною у частині першій статті 76 Конституції України слів "чотириста п'ятдесят" на слово "триста", а також внесенням відповідних змін до виборчого законодавства? (91,1% голосів "за").

4. Чи підтримуєте Ви необхідність формування двопалатного парламенту в Україні, одна з палат якого представляла б інтереси регіонів України і сприяла б їх реалізації, та внесення відповідних змін до Конституції України і виборчого законодавства? (82,9% голосів "за") [3].

Народні депутати поспішили не визнавати рішення референдуму, посиляючись, зокрема, на експертну думку ПАРЕ та Венеціанської комісії, які доволі оперативно запропонували визнати референдум неконституційним і таким, що не відповідає міжнародним демократичним стандартам. Стурбованість, щодо передумов та можливих наслідків референдуму висловили Посол США в Україні та інші представники західних країн [4]. Серед іншого, іноземних партнерів стривожив факт миттєвого розширення реальних повноважень Президента на протидію звуженню можливостей парламенту. З одного боку, така стурбованість була обумовлена недовірою міжнародних інституцій ЦВК України. З іншого боку, варто зауважити, що це було не перше втручання іноземних груп тиску у внутрішні справи України, і далеко не останнє.

Насамперед, народні депутати відмовилися підтримувати нововведення своїм голосуванням. Хотілося б зазначити, що міне 8 років, і Конституційний Суд України доведе, що рішення всеукраїнського референдуму щодо прийняття законів є остаточним і не потребує будь-якого затвердження, в тому числі Верховною Радою України [5]. На практиці ж рішення референдуму лишилися не реалізованими, хоча подальший історичний досвід (два випадки розпуску Верховної Ради України Президентом України та зняття депутатської недоторканності) свідчить про те, що принаймні частин підтриманих народом ідей не втратила свою актуальність. Наразі не реалізованими лишаються вимоги щодо скорочення депутатського корпусу, про що деколи ведуться політичні дискусії. Стосовно ж введення в Україні двопалатного парламенту, це питання є радше популярним, аніж практичним, адже таке рішення вимагає зміни величезної кількості нормативно-правових актів, повної перебудови механізму законотворчості та перевиборів Парламенту і Президента.

Але сам факт настільки нахабного ігнорування народної волі свідчить про наявність потужного тіншового лобізму, який вкрай рідко стає відомим широкому загалу. Таке припущення підтверджується і позицією Леоніда Кучми, який, як гарант Конституції, також належним чином не наполіг на виконанні рішень референдуму. Ймовірно, вже після проведення референдуму між його інтересами та інтересами парламентарів було знайдено компроміс, про що ніхто не потурбувався повідомити народові. Як засвідчать подальші події, повне ігнорування народного волевиявлення взагалі характерне для українських політиків, і зазвичай призводить до активізації протестних настроїв у суспільстві.

Одним з найбільш гострих питань, що постало перед керівництвом держави на межі тисячоліть, і навколо якого досі точаться запеклі дискусії, став мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення. Прийнятий 18 січня 2001 року Закон України "Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)" № 2242-III встановив, що до врегулювання порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай), Земельним кодексом України, власники земельних часток (паїв) тимчасово не можуть укладати угоди з купівлі-продажу, даруванні земельної частки (паю) або іншим способом відчужувати ці частки (паї), — крім передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок

для державних і громадських потреб [6]. Але прийнятий 25 жовтня того ж 2001 року Земельний кодекс (№ 2768-III) не тільки визначив термін такої заборони відчуження до 1 січня 2005 року, а й поширив його як на земельні частки (паї), так і на земельні ділянки для ведення сільського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва незалежно від форми власності. Це і стало називатися "мораторієм на купівлю і продаж земель сільськогосподарського призначення" [7]. Введений як тимчасовий захід у 2001 році, мораторій продовжувався у 2004, 2006, 2008, 2010, 2011, 2012 і 2015 роках. Наразі ситуація навколо зняття мораторію черговий раз загострилася. Чи буде нова влада спроможна належним чином подолати цю проблему — покаже час. Але в контексті нашого дослідження, особливий інтерес складають замовники тіншового лобіювання як припинення, так і продовження дії мораторію.

З перших років мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення всі політичні сили в Україні розподілилися на два табори, кожен з яких пояснював свою позицію виключно піклуванням про інтереси народу. Не беремося судити про чесність, чи навпаки — продажність народних депутатів, президентів та працівників центральних органів виконавчої влади. Але, якщо уникати суб'єктивізму та персоналій, то можна змодельовати загальну ситуацію наступним чином. Прихильники продовження мораторію лобіювали інтереси великих орендарів, які сплачують власникам земельних часток (паїв) вкрай низьку орендну плату. Окрім того, такі орендарі часто неправомірно набувають права власності (або, скажімо розпорядження на 49 років) на землю сільськогосподарського призначення, якого будуть позбавлені одразу після початку формування легального земельного ринку. Адже, відповідно до п. 15 Перехідних положень Земельного Кодексу України, "Угоди (у тому числі довіреності), укладені під час дії заборони на купівлю-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок та земельних часток (паїв) ..... на майбутнє є недійсними з моменту їх укладення (посвідчення)" [7]. Тобто наразі всі земельні об'єкти діють тільки тому, що ще жодного разу не проводилась загальна ревізія масиву земель сільськогосподарського призначення та перевірка права власності на кожну земельну ділянку.

Натомість, прихильники припинення дії мораторію, виступають за налагодження ринку землі, лобіюючи інтереси як тих, хто прагне придбати великі масиви земель сільськогосподарського призначення, так і тих, хто користується прогалинами в законодавстві "законно" набув права власності на значні площі такої землі, і хотів би продати її за ринковими цінами. Загалом аграрне лобі, що сформувалося за роки незалежності України, заслуговує на окреме ретельне дослідження.

Повертаючись до подій 2000 року, не можемо оминути увагою такий важливий, з точки зору лобіювання (в тому числі — чи не найяскравішого прояву зовнішнього тиску на керівництво України) процес, як "касетний скандал". 28 листопада 2000 року лідер Соціалістичної партії України Олександр Мороз оприлюднив зміст магнітофонного запису, який нібито було таємно зробле-

но в особистому кабінеті президента Леоніда Кучми колишнім майором державної охорони Миколою Мельниченком.

Цей аудіо запис, а особливо скандал, який розгорівсь довкола нього, стали справжньою інформаційною бомбою, кардинально вплинувши на подальші політичні події в країні. По суті, зміст запису дав підстави для дискредитації тодішнього Президента України Леоніда Кучми і окремих керівників правоохоронних органів (МВС та СБУ) у очах української та світової громадськості. Головною складовою скандалу стало звинувачення Леоніда Кучми у озвученні злочинного наказу щодо ліквідації опозиційного журналіста Георгія Гонгадзе (який пропав безвісти незадовго до оприлюднення аудіозапису). Плівки також нібито доводили факт тиску Президента і його наближених на інших політиків і журналістів країни.

Як стало відомо пізніше, аудіо запис розмов Президента вручив Олександр Морозу колишній майор державної охорони Микола Мельниченко. І найбільш цікавими з точки зору лобювання, видаються подробиці поведінки колишнього офіцера. Адже ще до оприлюднення аудіо запису, за участю співробітників посольства США в Україні, Мельниченко був таємно переправлений в США, де вже у квітні 2001 року отримав політичний притулок! [8]. Але на цьому тиск з боку США на Президента України та його оточення не зупиняється.

У грудні 2000 року починається політична акція "Україна без Кучми". Протестні настрої підігриваються Соціалістичною партією України на чолі з Олександром Морозом. Серед іншого, учасники акції наполягають на правдивості "плівок Мельниченка" та вимагають відставки Президента України. Цікавим є той факт, що чинний Прем'єр-міністр України Віктор Ющенко спочатку засуджує протестний рух. Однак після низки політичних інтриг, розгорнутих навколо діяльності Кабінету Міністрів, Національного банку та персони Президента Леоніда Кучми, уряд Віктора Ющенко йде у відставку з резолюцією недовіри Верховної Ради України. У своєму заключному слові Віктор Ющенко проголосив: "я не йду із політики, я йду, щоб повернутися" [9]. Вже тоді Віктор Андрійович не приховував своїх намірів піти в опозицію, де його підтримали національні та правочентристські політичні сили, сформувавши блок партій "Наша Україна".

Водночас "касетний скандал" отримує друге дихання. У 2002 році посол США в Україні заявляє, що у США немає сумнівів щодо автентичності записів, зроблених Мельниченком у кабінеті президента Леоніда Кучми. Посол також зазначає, що за спробою відкараскатись від цих записів ховається бажання відвернути увагу від надання президентом Кучмою згоди на продаж станцій радіотехнічної розвідки "Кольчуга" до Іраку. Раніше, у вересні 2002 року, Держдепартамент США і західні засоби масової інформації заявляли про продаж Україною 4 комплексів "Кольчуга" через Йорданію збройним силам Іраку, в обхід санкцій, накладених на Республіку Ірак [10]. Така заява завдає чергового відчутного удару репутації Леоніда Кучми. Характерно, що саме тоді вже починають лунаєть пооди-

нокі звинувачення у підриві могутності української армії, що в майбутньому стане справжнім опозиційним трендом.

У листопаді 2002 року новим Прем'єр-міністром України призначено донецького губернатора Віктора Януковича. З часом, Леонід Кучма все частіше натякає, що бачить у його особі свого "наступника". Не в останню чергу такий вибір Президента може бути обумовлений тиском зі сторони РФ. Кремль доволі лояльно ставився до російськомовного Віктора Януковича, який, у відповідь постійно акцентував увагу на потребі всебічної співпраці з РФ.

На зміну акціям "Україна без Кучми", приходять підтримувані опозиційними силами акції "Повстань, Україно!", що тривали у другій половині 2002 — першій половині 2003 року, та справили значний вплив на українську політику до президентських виборів 2004 року. Головними організаторами акції була "трійка" опозиційних партій — Соціалістична партія України, Комуністична партія і Блок Юлії Тимошенко. Пізніше до них приєдналася "Наша Україна" Віктора Ющенко [11]. Попри абсолютну несумісність в ідеологічних та геополітичних поглядах, новоспечена "четвірка" знаходить спільну мову в контексті протистояння Леоніду Кучмі та Віктору Януковичу. У процесі акцій Віктора Ющенко висувують у якості кандидата в Президенти України на вибори 2004 року.

У атмосфері протестних настроїв, що підігривалися численними ЗМІ, повторенням та смакуванням подробиць "касетного скандалу", дискредитації чинного Президента України Леоніда Кучми та початку протистояння лідерів президентських перегонів 2004 року — Віктора Ющенко та Віктора Януковича, все зростаючої кулуарної боротьби лобістів інтересів РФ та США в нашій державі, Україна наближалася до переломного моменту своєї історії.

ВИСНОВКИ

2000—2004 роки стали важливим етапом українського державотворення. Референдум 2000 року, проведений Леонідом Кучмою з метою зміцнення президентської влади, продемонстрував, з одного боку непрозорість діяльності виборчої системи України, що дозволило міжнародним організаціям та окремим країнам піддати його нищівній критиці, а з іншого — засвідчив повне ігнорування волі народу (який, відповідно до Конституції України є єдиним джерелом влади) як народними депутатами, так і Президентом. На наше переконання, це є одним зі свідчень наявності потужних лобістських процесів, прихованих від громадськості.

У відповідь на зміцнення Леонідом Кучмою вертикалі влади, опозиційно налаштовані до нього парламентарі організовують протестний рух, чудовим приводом для організації якого стає "касетний скандал", активно підтриманий з боку США та скандал навколо продажу зброї Іраку.

Прем'єр-міністр Віктор Ющенко на хвилі своєї популярності отримує відставку від парламенту та йде в опозицію. Леонід Кучма під тиском певних лобістських кіл призначає на посаду прем'єра одіозного Віктора Януковича.

Саме протистояння цих двох Вікторів і стане підґрунтям Помаранчевої революції.

Саме в досліджуваний період часу приймається Земельний Кодекс України та з'являється мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення, який досі є об'єктом запеклої боротьби аграрних лобістів.

Література:

1. Указ Президента України "Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою" від 15.01.2000 р. № 65/2000 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2000>
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 103 і 108 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України "Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою" (справа про всеукраїнський референдум за народною ініціативою) від 27.03.2000 р. № 3-рп/2000 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-00>
3. Повідомлення ЦВК "Про підсумки всеукраїнського референдуму 16 квітня 2000 року" від 25.04.2000 р. n0002359-00 // Офіційний сайт Центральної виборчої комісії України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00>
4. Як відбувся всеукраїнський референдум 2000 року // Політичний календар № 1 2000 р. С. 9—40. URL: <https://polityka.in.ua/info/13.htm>
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16.04.2008 р. № 6-рп/2008 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>
6. Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю): Закон України від 18.01.2001 р. № 2242-III // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14>
7. Земельний Кодекс України: Закон України від 25.10.2001р. № 2768-III // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>
8. Як Мельниченко отримав притулок в Америці і що там його очікує? 19 квітня 2001р. // Веб-портал "Радіо Свобода". URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/874159.html>
9. Уряд відправлено у відставку. "Я не йду із політики, я йду, щоб повернутися", — заключне слово Ющенка. 26 квітня 2001р. // Веб-портал "Українська правда". URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2001/04/26/2982467/>
10. МИД і Генпрокуратура називають США лжецями. 25 вересня 2002 г. // Веб-портал "Українська правда". URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/09/25/4369610/>
11. Лещенко С. Історія зрад Ющенка, Тимошенко і Януковича. Частина 2, 17 жовтня 2007 р. // Веб-портал "Українська правда". URL: <http://archive.ph/Ts9yZ#selection-335.0-339.22>

References:

1. President of Ukraine (2000), Decree "On the proclamation of an all-Ukrainian referendum on the people's initiative", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2000> (Accessed 15 Nov 2019).
2. Constitutional Court of Ukraine (2000), "The decision in the case on the constitutional petitions of 103 and 108 people's deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Decree of the President of Ukraine "On the proclamation of an all-Ukrainian referendum on the people's initiative" (the case of an all-Ukrainian referendum on the people's initiative)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-00> (Accessed 15 Nov 2019).
3. Central Electoral Commission (2000), "On the results of the all-Ukrainian referendum on April 16, 2000", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002359-00> (Accessed 15 Nov 2019).
4. Politychnyj kalendar (2000), "How the All-Ukrainian referendum of 2000 took place", available at: <https://polityka.in.ua/info/13.htm> (Accessed 15 Nov 2019).
5. Constitutional Court of Ukraine (2008), "The decision in the case on the constitutional submissions of the President of Ukraine on the official interpretation of the provisions of the second, third article 5, article 69, second article 72, article 74, second article 94, part one of article 156 of the Constitution of Ukraine referendum)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08> (Accessed 15 Nov 2019).
6. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "On Agreements on the Alienation of a Land Portion", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2242-14> (Accessed 15 Nov 2019).
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), "The Land Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (Accessed 10 Nov 2019).
8. Radio Svoboda (2001), "How did Melnichenko seek asylum in America and what awaits him there?", available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/874159.html> (Accessed 15 Nov 2019).
9. Ukrains'ka pravda (2001), "Government resigned. 'I'm not leaving politics, I'm going to come back,' Yushchenko said", available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2001/04/26/2982467/> (Accessed 15 Nov 2019).
10. Ukrains'ka pravda (2002), "The Foreign Ministry and the Prosecutor General called the United States liars", available at: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/09/25/4369610/> (Accessed 15 Nov 2019).
11. Leschenko, S. (2007), "The history of the treason of Yushchenko, Tymoshenko and Yanukovich", available at: <http://archive.ph/Ts9yZ#selection-335.0-339.22> (Accessed 15 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.

О. А. Марушева,
к. ю. н., доцент кафедри публічного адміністрування, здобувач наукового ступеня доктора наук з державного управління, Міжрегіональна Академія Управління персоналом, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-9126-4674

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.127

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ ФУНКЦІЙ ОРГАНІВ ВЛАДИ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ РЕГУЛЮВАННЯ ТА УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА

O. Marusheva,
PhD in Law, Associate Professor of the Department of Public Administration, Doctoral Research Scholar of the Department of Public Administration; Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL BASES FOR ANALYZING FUNCTIONS OF THE AUTHORITIES THAT REGULATE AND ADMINISTER THE CONSTRUCTION SECTOR

Публікацію присвячено питанням теорії та практики формування науково-методичних основ аналізу функцій органів влади, які здійснюють регулювання та управління в галузі будівництва щодо удосконалення відповідних положень чинного законодавства та публічно-управлінської діяльності. Досліджуються повноваження Кабінету Міністрів України в галузі будівництва, зокрема, у сферах архітектурної та містобудівної діяльності. Аналізуються основні завдання Державної архітектурно-будівельної інспекції, серед яких: реалізація державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду; подання до Міністра розвитку громад та територій пропозицій щодо формування державної політики з питань, що стосуються сфери діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції; контроль за дотриманням вимог законодавства, будівельних норм та стандартів шляхом здійснення державного контролю та нагляду; виконання дозвільних і реєстраційних функцій в будівництві, ліцензування у випадках, визначених законом України.

Обґрунтовано позицію, що перспективним вектором для розвитку будівельної галузі в Україні, з урахуванням досвіду зарубіжних країн щодо створення професійного самоврядування, є створення "єдиного ядра" для кожного виду діяльності, яке поєднує різні саморегулювні організації за спеціалізацією, але кожна з яких підпорядкована принципу централізації та координує діяльність регіональних відділень, чи філій. Більше того, структура організації професійного самоврядування відповідає, здебільшого, ідеям "навантаження" та регуляторним функціям і обмежує умови для безконтрольного впровадження різних видів діяльності більшістю організацій.

The publication is devoted to theory and practice of forming the scientific and methodological bases for analyzing functions of the authorities that regulate and administer the construction sector in terms of improving the relevant provisions of the current legislation and public management. The article researches authorities of the Ukrainian Cabinet of Ministers in the construction industry, in particular, in the fields of architectural and urban development activities. The main tasks of the State Architectural and Construction Inspectorate are analyzed, including: implementation of the governmental policy on the state architectural and construction control and supervision; filing proposals with the Ministry of Communities and Territories Development for the formation of state policy on issues related to the scope of the State Architectural and Construction Inspectorate's inspection; monitoring compliance with the legislation, building codes and standards through state control and supervision; performing permit issue and registration functions in construction and licensing in cases specified by the Ukrainian law.

It is argued that a promising vector for the development of the construction industry in Ukraine, taking into account experience of foreign countries in establishing professional self-governance, is to form a "single core" for each activity, which brings together different self-regulated organizations by their specialization, and each of them is subject to the centralization principle and coordinates activities of regional offices or branches. Moreover, the organizational structure of professional self-governance is largely consistent with the ideas of "workload" and regulatory functions and limits the conditions for unrestricted implementation of various activities by most organizations.

Ключові слова: державне управління, аналіз органів влади, які здійснюють регулювання та управління в галузі будівництва, принцип централізації у будівництві, організації професійного самоврядування у будівництві, саморегульовані організації.

Key words: public administration, analyzing functions of the authorities that regulate and administer the construction sector, centralization principle in construction, organization of professional self-governance in construction, self-regulated organizations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні сукупність існуючих механізмів регулювання соціально-економічних відносин у будівельній галузі передбачає застосування значної кількості методів і прийомів регулювання, але швидкі зміни в економіці та соціальній сфері країни вимагають нових форм та підходів регулювання та їх узгодження або, взагалі, кардинального вдосконалення існуючих механізмів. Запорукою ефективних соціально-економічних відносин у будівництві є високий рівень прибутковості підприємств даної галузі, а у майбутньому, щоб досягти позитивних результатів потрібно оволодівати знаннями кращих практик державного управління у будівництві та плідно їх використовувати у нашій країні [1].

Проблема економічного зростання полягає у створенні ефективної державної політики управління розвитком будівельної галузі. Система державного управління будівництвом націлена на реалізацію цілого ряду функцій управління, включаючи прогнозування, планування, безпосередньо регулювання, моніторинг, контроль та керування основними процесами економічного розвитку. Організаційна частина реалізації механізмів управління державної політики у будівництві, яка сприяє розвитку економіки та економічному зростанню країни загалом, відноситься й до сфери нормативно-правового забезпечення та полягає у визначенні кола прав та обов'язків учасників відносин у будівництві, сфер впливу, меж системи державного управління та визначення окремих повноважень для зацікавлених сторін: приватних компаній, державних установ, місцевих органів влади, міжнародних партнерів та інших сторін.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питання теорії та практики діяльності органів влади, які здійснюють регулювання та управління у галузі будівництва, у тому числі, й питання щодо механізмів реалізації такої діяльності досліджувалося у роботах таких фахівців у сфері державного управління: Є. Гнатченко, М. Гронська, Н. Іксарова, А. Ключник, Т. Нахкур, О. Непомнящий, Ю. Прав та ін. Відповідна увага цій проблематиці приділялася й автором цієї статті [1]. Водночас питання застосування та оптимізації механізму забезпечення реалізації будівництва в Україні, в трансформаційний період, пов'язані із демократичною зміною політичної влади в нашій державі, лише набувають своєї актуальності.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — визначення науково-методичних основ аналізу функцій органів влади, які здійснюють регулювання та управління в галузі будівництва щодо удосконалення відповідних положень чинного законодавства та публічно-управлінської практики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Будівельна галузь є однією з ключових галузей національної економіки, тому визначення шляхів розвитку будівництва в Україні є одним із пріоритетних завдань для національної економіки [2]. Розглядаючи нормативно-правову базу регулювання системи впровадження механізмів державного управління та систему соціально-економічних відносин, що регулюються, є доцільним окремо розглянути основні суб'єкти державного управління в частині нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві в Україні. У сфері будівництва система державних органів поділяється на загальні органи (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) та спеціальні органи (Міністерство розвитку громад та територій України, Державна архітектурно-будівельна інспекція України та територіальні органи, виконавчі органи місцевих рад з питань державного архітектурно-будівельного контролю, місцеві органи містобудування та архітектури, а також саморегульовані організації). Кабінет Міністрів України, повноваження якого представлені у таблиці 1, є основним органом, що здійснює регулювання та управління в галузі будівництва, є.

Міністерство розвитку громад та територій України є основним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо формування та реалізації державної житлової політики і політики у сфері будівництва, архітектури, містобудування та житлово-комунального господарства. Його діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Аналіз наукової літератури та нормативно-правових джерел дозволяє систематизувати основні завдання Міністерства розвитку громад та територій України, а саме:

— формування та реалізація державної політики у таких сферах як: будівництво, архітектура, містобудування, промисловість будівельних матеріалів, збереження традиційного характеру середовища поселень, благоустрій населених пунктів, технічної інвентаризації об'єктів нерухомого майна тощо;

Таблиця 1. Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі будівництва

Повноваження Кабінету Міністрів України в галузі будівництва		
1.	У сфері містобудування	- визначення порядку здійснення державного контролю у сфері містобудування; - координація діяльності органів виконавчої влади у сфері містобудування; - реалізація містобудівної державної політики України; - планування та розроблення державних, міждержавних містобудівних програм і проєктів; - розроблення Генеральної схеми території України, а також схем планування окремих частин території України; - здійснення основних і пріоритетних наукових робіт з містобудування, збереження традиційного характеру середовища населених пунктів та науково-реставраційних робіт; - ліцензування видів господарської діяльності з будівництва об'єктів; - встановлення порядку проведення експертизи містобудівної документації та проєктів конкретних об'єктів; - встановлення порядку надання вихідних даних для проєктування об'єктів містобудування; - вирішує й інші питання у сфері містобудування [3]
2.	У сфері архітектурної діяльності	- визначення порядку затвердження проєктів об'єктів архітектури, які споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, а також кредитів, наданих під державні гарантії; - встановлення порядку проведення авторського і технічного нагляду; - визначення порядку ліцензування господарської діяльності, пов'язаної із створенням об'єктів архітектури; - затвердження положення про порядок проведення архітектурних та містобудівних конкурсів [4]; - встановлення порядку професійної атестації відповідальних виконавців окремих видів робіт (послуг), пов'язаних із створенням об'єктів архітектури, та встановлення переліку таких видів робіт (послуг) [5]

— вирішення питань передачі саморегульним організаціям повноважень на проведення професійної атестації працівників, пов'язаних зі створенням архітектурних об'єктів, визначення джерел інформації, в яких такі рішення розміщуються у сфері архітектурної діяльності;

— подання Кабінету Міністрів України пропозицій щодо вдосконалення:

— механізмів інвестування та фінансування у будівництві та житлово-комунальному господарстві;

— державних програм у сфері будівництва; державного фінансування капітальних вкладень і догвірних відносин у будівництві;

— нормативного забезпечення ведення містобудівного кадастру на державному, регіональному, районному та міському рівнях;

— архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства;

— забезпечення:

— формування державної політики у сфері архітектурно-будівельного контролю та нагляду;

— технічного регулювання у сфері будівництва, містобудування, промисловості будівельних матеріалів

— затвердження документів, серед яких:

— державні будівельні норми, зокрема, з питань реставрації, консервації, ремонту і пристосування пам'яток архітектури і містобудування, планування їх території та визначення меж, режимів використання зон їх охорони, порядок консервації та розконсервації об'єктів будівництва;

— кваліфікаційні вимоги до виконавців робіт, пов'язаних із створенням об'єктів архітектури;

— методологія проєктування, будівництва та реконструкції об'єктів цивільного і промислового призначення, інженерно-транспортної інфраструктури у звичайних і складних інженерно-геологічних умовах;

— порядки та норми у сфері житлової політики, благоустрою населених пунктів тощо;

— положення про Атестаційну архітектурно-будівельну комісію та її склад;

— типові положення про архітектурно-містобудівні ради, порядок видачі будівельного паспорта забудови земельної ділянки;

— склад, зміст і порядок розроблення історико-архітектурного опорного плану населеного пункту, занесеного до Списку історичних населених місць;

— програми підвищення енергоефективності у будівельній галузі;

— нормативно-правові акти з питань архітектурно-будівельного контролю та нагляду, контролю у сфері житлово-комунального господарства, у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива тощо.

Що ж до основних завдань Державної архітектурно-будівельної інспекції то ними є: реалізація державної політики з питань державного архітектурно-будівельного контролю та нагляду; подання на розгляд Міністра розвитку громад та територій України пропозицій щодо формування державної політики з питань, що стосуються сфери діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції; контроль за дотриманням вимог законодавства, будівельних норм та стандартів шляхом здійснення державного контролю та нагляду; виконання дозвільних і реєстраційних функцій у будівництві, ліцензування у випадках, визначених законом.

Основними видами діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції в Україні визначено:

— державний архітектурно-будівельний контроль;

— державний архітектурно-будівельний нагляд;

— дозвільні та реєстраційні функції;

— ліцензування [6].

Розглянемо детальніше кожний із вище зазначених видів діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції в Україні у Таблиці 2.

Важливим суб'єктом нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві є, також, місцеві органи містобудування та архітектури, на чолі з головними архітекторами [10].

Керівники місцевих органів містобудування та архітектури за посадою є головними архітекторами відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Головні архітектори та інші посадові особи місцевих органів містобудування та архітектури як автори, або співавтори, беруть участь у створенні містобудівних документів у своїх відповідних областях. Також вони в рамках закону в сфері їх управлінської діяльності, займаються творчою діяльністю,

Таблиця 2. Основні види діяльності Державної архітектурно-будівельної інспекції

№ п/п	Основні види діяльності ДАБІ	Характеристика діяльності
1.	Державний архітектурно-будівельний контроль	Контроль з боку держави щодо дотримання замовниками, проектувальниками, підрядниками та експертними організаціями вимог законодавства у галузі містобудування, будівельних норм та національних стандартів, що здійснюється Державною архітектурно-будівельною інспекцією України. Державна архітектурно-будівельна інспекція проводить інспекції будівельних майданчиків на предмет відповідності підготовчих і будівельних робіт, матеріалів, виробів і конструкцій проєктній документації з урахуванням вимог будівельних норм, національних стандартів, а також технічних умов, затверджених відповідними рішеннями [7]
2.	Державний архітектурно-будівельний нагляд	Нагляд за дотриманням вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, будівельних норм та національних стандартів уповноваженими органами містобудування та архітектури, структурними підрозділами міських держадміністрацій та виконавчими органами сільських, селищних, міських рад з питань державного архітектурно-будівельного контролю, іншими органами, що здійснюють контроль у сфері містобудівної діяльності під час провадження ними містобудівної діяльності [8]
3.	Дозвільні та реєстраційні функції	Державна архітектурно-будівельна інспекція України функціонує як центр, що надає громадянам дозвільні та реєстраційні послуги, а також консультації щодо будівництва та прийняття об'єктів в експлуатацію. Державна архітектурно-будівельна інспекція України, зокрема: - одержує повідомлення про початок виконання підготовчих та будівельних робіт; - надає дозвіл на початок виконання будівельних робіт, або приймає рішення про їх заборону, у випадках передбачених законом; - приймає в експлуатацію завершені об'єкти будівництва (видає, або відмовляє у видачі відповідних сертифікатів, реєструє декларації про готовність об'єкта до експлуатації); - здійснює контроль та перевіряє, за єдиним реєстром, дозвільні документи тощо
4.	Ліцензування	Державна архітектурно-будівельна інспекція України здійснює ліцензування господарської діяльності, пов'язаної зі створенням об'єктів архітектури, що на практиці означає видачу ліцензій підприємствам, що прагнуть здійснювати діяльність з будівництва об'єктів. Цей орган також відповідає за ведення єдиного реєстру виданих ліцензій [9]

пов'язаною з проектуванням будівель, які, як очікується, будуть побудовані. У таких випадках затвердження відповідних архітектурних рішень здійснюється містобудівними органами вищого рівня. Головний архітектор міста, району погоджує містобудівне та архітектурне рішення щодо об'єктів, розташованих в історичному районі міста, на магістралях і площах загальноміського значення. Ос-

новні завдання органів містобудування та архітектури систематизовані та представлені на рисунку 1.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Варто відзначити, що перспективним напрямом розвитку системи суб'єктів державного управління соціаль-

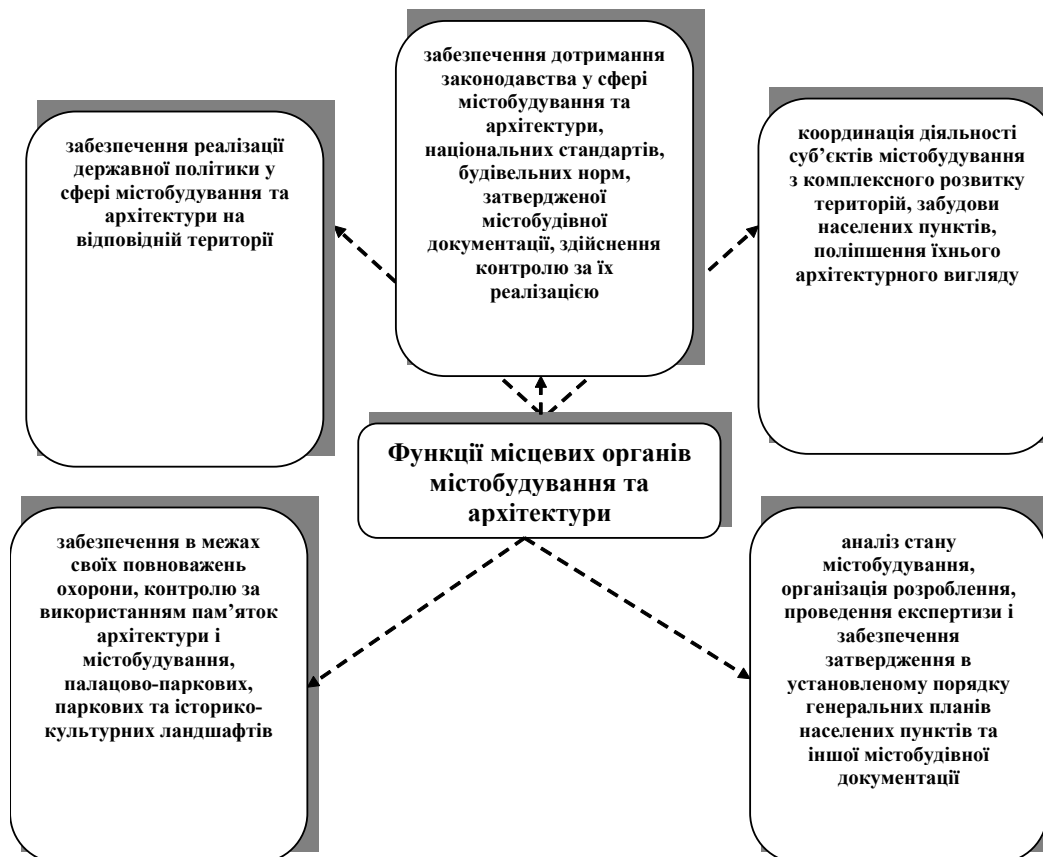

Рис. 1. Основні функції органів містобудування та архітектури

но-економічними відносинами у будівництві в Україні є модель професійного саморегулювання, яка, як правило, є моделлю, що формується на основі громадських організацій, що часто представляють спільні інтереси їх членів перед державними органами, а також виконують функції щодо ініціювання професійних кодексів поведінки та стандартів діяльності. Водночас, альтернативи регуляторному впливу держави закріплені в законодавстві.

Перспективним вектором для розвитку будівельної галузі в Україні з урахуванням досвіду зарубіжних країн щодо створення професійного самоврядування є створення "єдиного ядра" для кожного виду діяльності, яке поєднує різні саморегулювні організації за спеціалізацією, але кожна з яких підпорядкована принципу централізації та координує діяльність регіональних відділень, чи філій. Більше того, структура організації професійного самоврядування відповідає здебільшого ідеям "навантаження" та регуляторним функціям і обмежує умови для безконтрольного впровадження різних видів діяльності більшістю організацій. Вона сприяє забезпеченню та стимулюванню формування узгодженого ефективного законодавчого поля, спрямованого, передусім, на забезпечення формування безпечного та комфортного середовища життя, а, також, на стимулювання впровадження інновацій у будівництво, забезпечення виконання обов'язкових вимог до будівель і споруд.

Література:

1. Марушева О.А. Світовий досвід розвитку державного управління в контексті нормативно-правового регулювання соціально-економічних відносин у будівництві // Проблеми розвитку публічного управління в Україні [Текст]: матер. наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (11 — 12 квітня 2019 р., м. Львів) / За наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А.В. Ліпенцева. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2019. — С. 266—267.
2. Прав Ю.Г. Законодавче забезпечення системи державного регулювання будівельної галузі: аналіз та перспективи розвитку / Ю.Г. Прав // Публічне управління та митне адміністрування. — 2019. — № 1 (20). — С. 101—109.
3. Про основи містобудування: Закон України від 16.11.1992 № 2780-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12> (дата звернення: 06.09.2019).
4. Про затвердження Порядку проведення архітектурних та містобудівних конкурсів: Постанова Кабінет Міністрів України від 25.11.1999 № 2137-99-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-99-%D0%BF> (дата звернення: 07.09.2019).
5. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14> (дата звернення: 08.10.2019).
6. Архітектурно-Будівельний Контроль. Державна Архітектурно-Будівельна Інспекція України: офіційний веб-сайт. URL: <https://dabi.gov.ua/napryamky-diyalnosti/arhitekturno-budivelnij-kontrol> (дата звернення: 11.10.2019).
7. Про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: Постанова Кабінет Міністрів України від 09.07.2014 № 294-2014-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-%D0%BF> (дата звернення: 10.10.2019).
8. Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного нагляду: Постанова

Кабінет Міністрів України від 19.08.2015 № 698-2015-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-%D0%BF> (дата звернення: 13.11.2019).

9. Про затвердження Положення про Державну архітектурно-будівельну інспекцію України: Постанова Кабінет Міністрів України від 09.07.2014 № 294-2014-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-%D0%BF> (дата звернення: 18.10.2019).

10. Про архітектурну діяльність: Закон України від 20.05.1999 № 687-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14> (дата звернення: 19.10.2019).

References:

1. Marusheva, O.A. (2019), "World experience of public administration development in the context of regulatory regulation of socio-economic relations in construction", *Problemy rozvytku publichnoho upravlinnia v Ukraini: mater. nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uch.* [Problems of Public Administration Development in Ukraine: Materials of a Scientific and Practical Conference with International Participation], LRIDU NADU, L'viv, Ukraine, 11—12 april, pp. 266—267.
2. Prav, Yu. H. (2019), "Legislative support for the state regulation of the construction industry: analysis and development prospects", *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia*, vol. 1 (20), pp. 101—109.
3. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "On the Principles of Town Planning", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2780-12> (Accessed 15 Nov 2019).
4. Cabinet of Ministers of Ukraine (1999), Resolution "On approval of the Procedure for conducting architectural and urban planning competitions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-99-%D0%BF> (Accessed 15 Nov 2019).
5. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Architectural Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14> (Accessed 15 Nov 2019).
6. State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine (2019), "Architectural and Construction Control", available at: <https://dabi.gov.ua/napryamky-diyalnosti/arhitekturno-budivelnij-kontrol> (Accessed 15 Nov 2019).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Regulation on the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-%D0%BF> (Accessed 15 Nov 2019).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), Resolution "On approval of the Procedure of state architectural and construction supervision", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-2015-%D0%BF> (Accessed 15 Nov 2019).
9. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On approval of the Regulation on the State Architectural and Construction Inspectorate of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2014-%D0%BF> (Accessed 15 Nov 2019).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Architectural Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14> (Accessed 15 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 17.11.2019 р.

Д. А. Терещенко,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
Харківський національний університет будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0003-0633-0097

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.132

РОЗВИТОК ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

D. Tereshchenko,
PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of management and public administration
Department, Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture

DEVELOPMENT OF LEGAL MECHANISM OF GOVERNMENT CONTROL IN HUMAN CAPITAL FORMING IN UKRAINE

Досліджено основи законодавства у сферах освіти, охорони здоров'я та соціального захисту, які впливають на формування людського капіталу в Україні. Виокремлено проблемні аспекти функціонування правового механізму державного управління формуванням людського капіталу в Україні та визначено основні напрями його удосконалення. Наголошено, що подальшого розвитку вимагають принципи, методи і інструменти регулювання правових відносин у сфері освіти, культури, соціального захисту, охорони здоров'я і довкілля, які охоплюють значну кількість учасників та належать до різних груп як суб'єктів, так і об'єктів державного управління формуванням людського капіталу. Акцентовано увагу, що державна політика має стати центром консолідації зусиль всього суспільства, спрямованих на формування і розвиток людського капіталу в Україні.

The basic legislative principles in the fields of education, medical care and social protection, that influence human capital forming, are examined. The problematic aspects in functioning of the legal mechanisms of government control in human capital forming in Ukraine are highlighted.

It is founded that the state policy of innovation economics development, primarily focused on a human and his life quality improvement, shall be focused upon reforms fulfillment in important social and economic spheres of life; upon development of multi-layered public control and administration in Ukraine; upon introducing of public control, innovative models of government and public control. The main trends of legal mechanism improvement of government control in human capital forming in Ukraine are determined. It is offered to make alterations to certain effectual laws and regulations, to consider and pass as laws of Ukraine the number of draft laws, already registered in the Verhovna Rada of Ukraine, and new ones.

It is proved that the legislation of Ukraine is required to be improved in the spheres of tax law, medical care, education, social security services, labor relations, migration policy, taking into consideration activities on implementation of the state policy regarding forming and developing of the human capital, generally recognized norm of international law and international obligations of the country. It is stated that modernization of electronic consulting procedures, focused on development of citizen electronic participation in public policy formation, requires regulatory support; the activity of social and charity organizations, whose resources (voluntary activities, alternative material resources in the form of donations, grants, membership dues, initiative and activeness of organization members etc.) shall be aimed for human capital development.

It is stated, that the administration and legal principles, methods and instruments of regulation of legal relations in the sphere of education, culture, social protection, medical care and environmental protection, that involve great number of participants and belong to different groups (entities as well as parties of government control) also require development. It is highlighted that state policy shall become as the center of combined efforts of the whole society, aimed to formation and development of human capital in Ukraine.

Ключові слова: людський капітал, механізми, державне управління, правовий механізм, законодавство.
Key words: human capital, mechanisms, government control, legal mechanism, legislation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У період зміни технологічного укладу, стрімкого розвитку нових способів виробництва, провідної ролі інноваційного шляху розвитку, дослідники приділяють значну увагу пошуку шляхів формування відповідного сучасним умовам людського капіталу. По суті, відношення до людини як найвищої цінності, захист її свобод та інтересів, створення широких можливостей щодо людського розвитку, право на чисте довкілля, освіту, працю є основними векторами розвитку сучасних демократичних країн. Повноцінна реалізація вищевказаних напрямів передбачає відповідне інвестування у сфери, пов'язані із формуванням людського капіталу, створення необхідної інфраструктури. Можливості залучення інвестиційних ресурсів залежать від різних факторів, одним із головних є економічна спроможність держави [1].

Ефективна реалізація державної політики щодо розвитку людського капіталу забезпечується дією правового механізму шляхом необхідного переведення системи "людина-влада-суспільство" у потрібний стан чи для розв'язання виникаючих протиріч. Нормативно-правовий механізм є одним із найважливіших у системі державного управління формуванням і розвитком людського капіталу. Це пов'язано передусім із тим, що саме за допомогою цього механізму встановлюються основні детермінанти взаємодії усіх учасників, чітко визначаються та формулюються їх права й обов'язки, межі компетенції, місце в ієрархічній системі управління тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням формування та реалізації державної політики, зокрема у сфері розвитку людського капіталу, приділено увагу у працях таких вчених: О. Амосов, Є. Головаха, І. Дунаєв, Т. Поспелова та ін. Дослідженню механізмів розвитку людського капіталу присвячено праці О. Грішнєвої, В. Кавецького, В. Коломієць, Т. Лех, О. Мацькевич, В. Петренко та ін. Проте питання удосконалення нормативно-правового механізму державного управління формуванням і розвитком людського капіталу в Україні, залишаються недостатньо дослідженими.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження правового механізму державного управління формуванням людського капі-

талу в Україні та розробка напрямів щодо його удосконалення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Загальний підхід до інвестицій у людський капітал передбачає розподіл за основними сферами охорони здоров'я; освітньої та навчальної системи; адекватної культурної та міграційної політики [1]. Наукова думка розглядає інвестиції в людський капітал [2] як витрати щодо організації загальної, спеціальної, формальної та неформальної освіти, навчання на робочому місці; витрати щодо профілактики захворювань, медичного обслуговування, покращання умов проживання; витрати, пов'язані із реалізацією мобільності, що забезпечують міграцію працівників з місць низької продуктивності праці до місць вищої продуктивності. Але слід додатково враховувати сферу екології та охорони довкілля, сектор культури, соціального захисту та соціального забезпечення. Тому "сталий розвиток людського капіталу в Україні (як пріоритетна ціль) передбачає значну кількість змін у важливих сферах соціального життя, а саме: забезпечити рівний доступ громадян до якісних медичних послуг на основі модернізації системи охорони здоров'я, врахувавши медичне страхування, вдосконалення надання медичної допомоги; позиціонувати сферу освіти як інноваційне середовище, де набуваються сучасні ключові компетентності, з необхідними ресурсами та можливостями у науковій сфері; справедливе пенсійне забезпечення, з гідними компенсаціями та відсутніми розривами між окремими видами пенсій; поліпшити ефективність соціального забезпечення для захисту малозабезпечених верств населення та підтримки у соціальній інтеграції [3]".

Програма діяльності Кабінету Міністрів України визначила основою майбутнього бачення людиноцентричний підхід, де економічний розвиток є похідною величиною від якості людського капіталу, що сформований культурою та освітою. Неупереджений підхід та справедливі умови до учасників господарської діяльності є ключовими факторами сталого розвитку, забезпечення формування людського капіталу та інвестиційних надходжень [4].

Наявність низки проблемних питань, пов'язаних із розвитком людського капіталу передбачає пильну увагу з боку системи державного управління. Сучасні науковці доводять, що вплив суб'єктів державного управління на об'єкт управління реалізується за допомогою дії механізмів державного управління. Створення за-

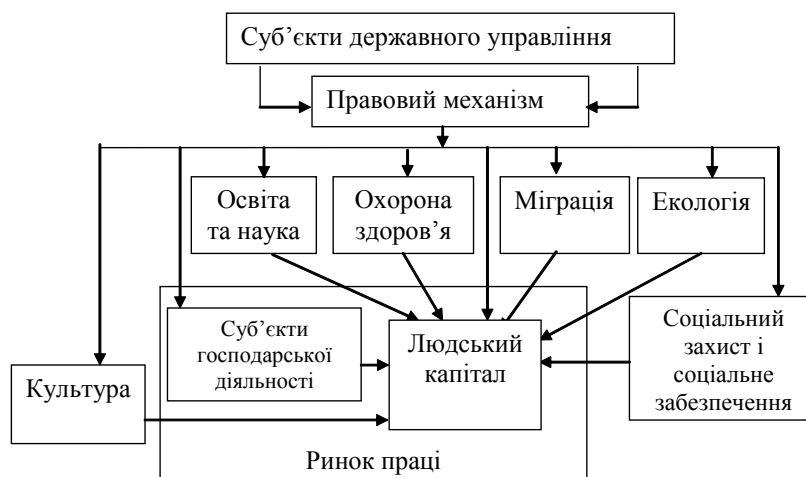

Рис. 1. Схема дії правового механізму державного управління розвитком людського капіталу

гальних правил, юридичних конструктів простору дії відповідних норм та правил, повноваження та взаємодію гілок влади щодо сфери людського розвитку забезпечує правовий механізм державного управління. Правовий механізм державного управління можливо розглядати як поєднану множину правил, норм, елементів, процедур і визначених процесів, які утворюють та структурують системний простір, у якому реалізується політика держави у сфері розвитку людського капіталу. О. Федорчак розглядає правовий механізм як сукупність нормативно-правового та методично-інструктивного забезпечення [5]. Схематично дію правового механізму державного управління розвитком людського капіталу, враховуючи напрями формування та накопичення людського капіталу, можна представити на рисунку. 1.

Для розуміння завдань та інструментарію дії правового механізму доцільно розглянути загальні світові підходи до реалізації цілей сталого розвитку. Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25.09.2015 р. № 70/1 визначено глобальні цілі сталого розвитку до 2030 р., де одним з елементів запропоновано бачення подальшого людського розвитку [6]. Урядом України у Національній доповіді "Цілі Сталого Розвитку: Україна" [7] сформовано бачення орієнтирів, які необхідно досягнути Україні в межах Цілей Сталого Розвитку, та започатковано національну систему цілей із 86 завдань національного розвитку та 172 показників щодо моніторингу. Одними із глобальних цілей встановлено виклики подолати бідність, забезпечити якісну освіту, міцне здоров'я, благополуччя та гідну працю.

Якщо розглядати нормативно-правову базу України, то питання стосовно людського розвитку закладені насамперед в Основному Законі. Конституція України, ухвалена в 1996 р., визнає людину найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Крім того, встановлено основні соціальні права та свободи громадянина України, відповідно до потреб та загальносвітових демократичних стандартів, а саме: визначено право на освіту і соціальне забезпечення (ст. 53), охорону здоров'я, медичну допомогу, медичне страхування (ст. 49), працю (ст. 33), заробітну плату (ст. 43), право на належний соціальний захист (ст. 46), право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї (ст. 48) [8].

Цивільний кодекс України [9] визначає цивільно-правові засади забезпечення особистих немайнових прав людини в сфері охорони здоров'я. Зазначені права людини регулюються такими статтями: право на життя (ст.281); право на охорону здоров'я (ст. 283); право на медичну допомогу (ст.28 4); право на інформацію про стан свого здоров'я (ст. 285); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст. 293).

Правове визначення та конкретизація поняття "людський капітал" вперше формулюється у Наказі Міністерства промислової політики України "Щодо оцінки інтелектуального капіталу державних науково-технічних установ", де дана дефініція розуміється як сукупність знань, навичок, творчих здібностей та спроможність власників і науковців відповідати потребам установи (організації) [10]. Розвиток конституційних норм та потреби досягнути Цілей Сталого Розвитку стало засадничими тезами Указу Президента України "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року" [11], де наголошено на необхідності досягнення Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року. В якості важливих цілей, крім іншого, передбачається забезпечити здоровий спосіб життя, сприяти благополуччю громадян усіх вікових категорій; забезпечити широкий доступ до якісної освіти, заохочувати до навчання впродовж усього життя; сприяти повній і продуктивній зайнятості та гідній праці; створення стійкої інфраструктури.

Аналіз законодавчих актів України, де вирізняються окремі підходи до вирішення питань у сфері людського капіталу, дозволяє виокремити напрями, що стосуються формування, відтворення, накопичення, використання та організаційних, економічних і правових механізмів державного управління формуванням людського капіталу. Як зазначалося вище, формування людського капіталу передбачає законодавче регулювання сфери освіти як ключового формуючого чинника на основі діючих законів та підзаконних актів. Після втрати чинності попередньої редакції, прийнято діючий на цей час Закон України "Про освіту" [12], що визначив базові поняття, які стосуються освіти в цілому, мету освітньої діяльності, базові основи законодавства про освіту та політики у сфері освіти, засади політики, види освітньої діяльності та її структуру, повноваження

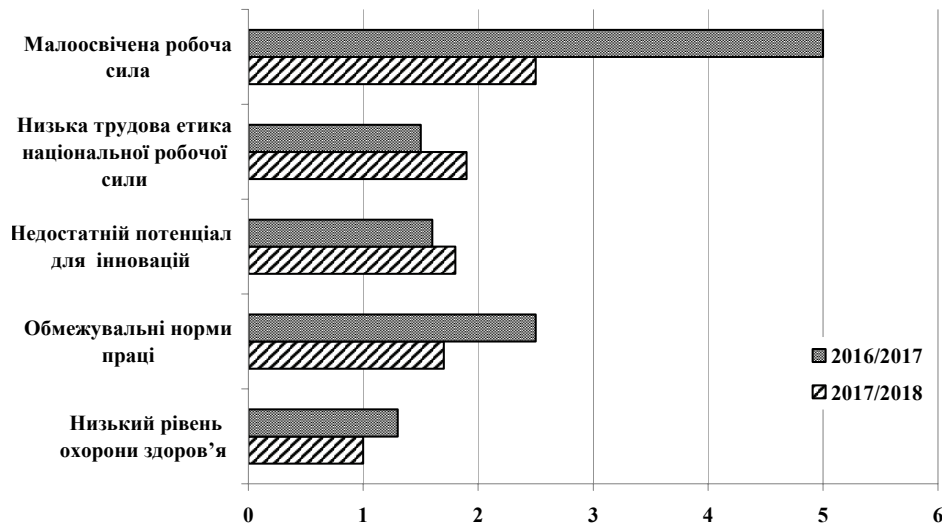

Рис. 2. Проблемні фактори негативного впливу на економіку України

Джерело: побудовано автором на основі [26; 27].

суб'єктів освітньої діяльності, запровадження стандартів освіти та функціонування системи забезпечення якості, склад учасників навчально-виховного процесу, здійснення управління та контролю, питання інфраструктури, особливості фінансово-економічних відносин та інші питання.

Законом України "Про загальну середню освіту" [13] окреслено перелік завдань українського законодавства про загальну середню освіту, статус закладів у системі загальної середньої освіти, порядок організації процесу освіти, учасників процесу освіти, державний стандарт загальної середньої освіти, процес управління освітньою системою та фінансово-господарська діяльність. Закон України "Про професійно-технічну освіту" [14] визначив правове, організаційне та фінансове забезпечення розвитку системи професійно-технічної освіти, формування умов професійної самореалізації особистості, яка може забезпечити суспільні та державні потреби щодо кваліфікованих робітників. Законом України "Про вищу освіту" [15] встановлено ключові правові, організаційні, фінансові аспекти діяльності системи вищої освіти, визначив можливості кооперації суб'єктів державної влади і приватних суб'єктів господарювання з закладами вищої освіти, симбіозу освіти з науково-виробничою діяльністю, яка має на меті підготовку конкурентоспроможного людського капіталу для розвитку країни у високотехнологічній та інноваційних сферах, самореалізації особистості, реалізації вимог суспільства, держави та ринку праці у кваліфікованих фахівцях.

Схвалена Указом Президента України Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [16], спираючись на аналіз сучасного стану розвитку освіти, визначила мету, стратегічні цілі та основні завдання, виконання яких має бути реалізовано державною політикою у сфері освіти на середньострокову перспективу. Значна кількість діючих стратегічних документів, що мають безпосереднє відношення до освітньої та наукової діяльності, вносить свій вклад у загальну побудову правового механізму розвитку людського капіталу. Так, Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [17] визначає за мету

розбудувати національну інноваційну екосистему для забезпечення створення інноваційних продуктів та послуг, підвищення рівня інноваційності української економіки на основі забезпечення сприятливих умов розвитку інноваційної сфери, надходження інвестиційних ресурсів в інноваційну діяльність та людський капітал. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки [18] визначає необхідність стимулювання цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, враховуючи існуючі виклики, потреби отримання громадянами цифрових компетенцій, реалізацію людського ресурсу, окреслює критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій.

Законодавство у сфері охорони здоров'я також представлено низкою законодавчих актів України. Законом України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" [19] визначено правове, організаційне, економічне та соціальне забезпечення охорони здоров'я, врегульовано суспільні відносини сфери охорони здоров'я, що дозволить забезпечити гармонійний розвиток фізичної і духовної складників, значної працездатності і довголітнього активного життя громадян, мінімізації шкідливих для здоров'я факторів, упередження та зменшення захворюваності, інвалідності та смертності, покращення спадковості. Норми Закону України "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" [20] спрямовані на регулювання суспільних відносин сфери підтримання санітарного та епідемічного благополуччя, визначаючи права і обов'язки органів державної влади, підприємств, установ та громадян, встановлюючи процедури здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду в Україні. У Стратегії розвитку медичної освіти в Україні [21] визначено мету, принципи, строки реалізації, шляхи та способи розв'язання проблем у сфері медичної освіти та очікувані результати.

Чекають на прийняття, розроблені проекти законів "Про фінансування охорони здоров'я та обов'язкове соціальне медичне страхування в Україні" [22], "Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне стра-

хування в Україні" [23] та інші законопроекти, які регулюють сферу людського капіталу. Важливим і сучасним напрямом модернізації системи охорони здоров'я стає розвиток Е-медицини, що передбачає Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні [24], а саме: враховуючи програму Європейського Союзу "Європейська стратегія здоров'я 2020" необхідно розробити та забезпечити виконання Загальнодержавної програми "Здоров'я — 2020: український вимір".

Розроблений проект Стратегії впровадження моделі збалансованого розвитку України до 2030 року [25] робить акцент на потребі інноваційного прискорення за рахунок ефективного використання потенціалу людського капіталу, який формується безпекою, культурою, наукою, освітою, охороною здоров'я. Зазначене потребує модернізації економіки (спрощення адміністрування, створення сучасної інфраструктури), що забезпечить розширене відтворення якісного людського капіталу. Інвестиції в людський капітал необхідно спрямовувати за напрямками: первинної освіти, освіти дорослих, охорони здоров'я, виховання, міграції працівників, мотивування до якісної праці. На рисунку 2 визначено чинники, які гальмують економічний розвиток України. Проблеми недостатньої освіченості персоналу, низького рівня охорони здоров'я та інші потребують як законодавчого врегулювання нівелювання негативних чинників, так і збільшення фінансування на заходи щодо запобігання впливу ризиків.

Слід зауважити, що попри законодавчу забезпеченість окремих напрямів, які впливають на формування людського капіталу, деякі норми законодавства мають більше декларативний характер, ніж реальні можливості реалізації. Так, аналіз проекту бюджету на 2020 р. [28] (станом на 17.10.2019 р.) продемонстрував фактичне скорочення обсягів фінансування головних галузей формування людського капіталу: видатки на охорону здоров'я передбачено в обсязі 131,8 млрд грн — 2,9% ВВП у 2020 р. (3,2% у 2019 р.); видатки на освіту передбачено в обсязі 256,96 млрд грн — 5,6% ВВП у 2020 р. (6,2% у 2019 р.); видатки на соціальний захист і забезпечення передбачено в обсязі 320,22 млрд грн — 7,0% ВВП у 2020 р. (8,3% у 2019 р.).

Крім того, аналіз нормативно-правового забезпечення демонструє, що "актуальні правові відносини в нашій державі йдуть у розріз із законотворенням та самоорганізаційною стороною інституційного середовища, що виникла після розпаду СРСР [29, с. 118]. З точки зору дослідників [30], організаційний каркас правових відносин, оформлений у законодавчих актах, контроль за яким здійснюється різними силовими структурами, — це, по суті, організаційна оболонка, яка зберегла в основі той каркас, що існував ще в СРСР. Організаційні трансформації правових відносин не збігаються з тими процесами, які відбуваються на самоорганізаційному рівні. Такі "альтернативні" правовим самоорганізаційні процеси характерні не лише для підприємницьких відносин, але й для всіх складових людського розвитку: зайнятості, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення [29, с. 118].

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що державна політика щодо формування і розвитку людського капіталу має фокусуватися на напрямках, які

відповідають інноваційним процесам в економіці, враховуючи потреби входження України в європейський і світовий простори. Держава має створити ефективну правову платформу, спрямовану на законодавче регулювання:

- по-перше, реформ у сферах освіти, охорони здоров'я, економіки, соціального забезпечення, захисту довкілля з метою підвищення якості надання медичних послуг, наближення освіти до потреб глобального ринку та потреб у фахівцях, здатних створювати, адаптувати та використовувати технологічні інновації, подолання соціально-економічних і екологічних проблем;

- по-друге, розвитку багаторівневого публічного управління і адміністрування в Україні, що спонукатиме органи державного управління формувати ефективні комунікації з органами місцевого самоврядування, забезпечувати умови для участі приватних та громадських заінтересованих сторін у формуванні та реалізації державної політики щодо формування і розвитку людського капіталу;

- по-третє, запровадження громадського контролю, інноваційних моделей державно-громадського управління та стимулювання розвитку громадянського суспільства, яке складатиметься з високоосвічених ініціативних людей, здатних проводити зміни та реформувати країну, ефективно відстоювати свої права.

Основними напрямками розв'язання проблеми підвищення ефективності і результативності дії правового механізму державного управління формуванням і розвитком людського капіталу має бути удосконалення законодавства України у сфері податкового права, охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, трудових відносин, міграційної політики, з урахуванням загальноновизнаних норм міжнародного права та міжнародних зобов'язань країни.

Нормативно-правового забезпечення потребує модернізація системи публічного управління та адміністрування; процедур проведення електронних консультацій, спрямованих на розвиток електронної участі громадян у виробленні публічної політики; діяльність громадських й благодійних організацій у таких сферах життя, як захист прав людини, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист населення, екологія, культура тощо. Недержавні, позабюджетні, неприбуткові організації, сферою діяльності яких є галузі освіти, культури, охорони здоров'я, соціальної допомоги, житлово-комунального господарства, спорту тощо можуть використовувати такі ресурси, як волонтерська праця, ініціативність та активність членів організації, психологічна підтримка, альтернативні матеріальні ресурси у вигляді пожертв, грантів, членських внесків та спрямовувати доходи від підприємницької діяльності на розвиток людського капіталу.

З метою трансформації системи державного управління в систему публічного управління та стимулювання участі громадянського суспільства в реалізації державної політики щодо формування і розвитку людського капіталу доцільно підготувати та ухвалити закони України "Про публічні адміністрації в Україні", "Про центральні публічні адміністрації", "Про здійснення територіального адміністрування", "Про місцеві публічні адміністрації", "Про соціальну відповідальність бізне-

су", "Про місцевий референдум", "Про бюджет участі (громадський бюджет)"; було б доцільно розглянути і прийняти як закони України низку вже зареєстрованих у Верховній Раді України законопроектів, зокрема: "Про громадські слухання", "Про публічні консультації", "Про місцеві ініціативи", "Про публічний контроль", "Про загальні збори (конференції) членів територіальної громади за місцем проживання".

ВИСНОВКИ

Таким чином, результати дослідження свідчать, що чинне нормативно-правове забезпечення державного управління формуванням людського капіталу включає в себе низку законодавчих актів, які регулюють окремі сфери соціально-економічної діяльності в Україні (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист населення тощо). Проте бракує законодавчих актів, спрямованих на формування і розвиток людського капіталу в Україні та центрального органу виконавчої влади, який би скоординував дії суб'єктів й об'єктів управління та суспільні відносини в системі "людина-влада-суспільство". Їх відсутність на даному етапі перетворень у країні уповільнює інноваційні процеси, а також й адаптацію соціальних інститутів до діяльності в сучасних умовах з розрахунком на істотні зміни їх у недалекому майбутньому.

Виходячи з того, що обраний Україною шлях інноваційного розвитку економіки та Четверта промислова революція характеризуються розвитком цифрових технологій, глобалізацією і зміною взаємодій між особистістю і суспільством, кардинально має змінитися державна політика щодо формування і розвитку людського капіталу, яка має зосередитися на створенні комфортного інноваційного середовища, в якому перетинаються завдання формування попиту на інноваційну працю; заохочення процесів неперервної освіти; забезпечення відповідності професійної підготовки потребам ринку праці, розвитку креативності, культурних індустрій та комунікацій. Необхідно визначити стратегію інституціональних змін, спрямовану на розширення участі заінтересованих сторін в реалізації державної політики щодо формування і розвитку людського капіталу, яка стане основою для побудови партнерства між усіма управлінськими рівнями.

Розвитку вимагають також адміністративно-правові методи регулювання правових відносин у сфері освіти, культури, соціального захисту, охорони здоров'я і довкілля, які охоплюють велику кількість учасників та належать до різних груп (як суб'єктів, так і об'єктів державного управління). Гармонізація цих відносин і забезпечення ефективного функціонування, потребують чітких принципів і інструментів, налагодження високопрофесійного, наукового, аналітичного, інформаційного супроводу управлінських рішень на різних рівнях публічного управління та адміністрування. Державна політика має стати центром консолідації зусиль всього суспільства, спрямованих на формування і розвиток людського капіталу в Україні.

Підсумовуючи вищевикладене, слід наголосити, що вивчення, аналіз і осмислення нормативно-правового механізму є передумовою успішного функціонування й розвитку як законодавчого забезпечення формування

і розвитку людського капіталу, так і ефективного функціонування інституціонального та соціального механізмів державного управління в Україні. Подальший авторський науковий пошук буде зосереджений на напрямках удосконалення складових організаційно-правового механізму (принципів, методів, інструментів) державного управління формуванням і розвитком людського капіталу шляхом формування системи цінностей, політик та інституцій, які створюють підґрунтя для взаємодії держави, громадянського суспільства та бізнесу, а також становлення нового публічного менеджменту, що орієнтований на досягнення конкретного результату, з використанням переваг стратегічного управління, адміністративного реінжинірингу, маркетингу тощо.

Література:

1. Україна 2030: доктрина збалансованого розвитку. Видання друге. Львів: Кальварія, 2017. 164 с.
2. Кавецький В.В. Інвестиції в людський капітал: основні принципи та особливості. Вісник ХНУ. Економічні науки. 2007. № 3. Т. 2 (92). С. 171—174.
3. Розвиток людського капіталу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu>
4. Постанова Кабінету Міністрів України № 849 від 29.09.2019 р. "Про затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України". URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu>
5. Федорчак О.В. Класифікація механізмів державного управління. Демократичне врядування. Електронне наукове фахове видання. 2008. № 1. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf
6. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf
7. Національна доповідь "Цілі Сталого Розвитку: Україна". 2017. URL: <https://bit.ly/2FF5xYR>
8. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
10. Наказ Міністерства промислової політики України N 314 від 31.05.2008 р. "Щодо оцінки інтелектуального капіталу державних науково-технічних установ". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0314-581-08/ed20080531/find/sp:max25?text=-%CB%FE%E4%F1%FC%EA%E8%E9+%EA%E0%-EF%B3%F2%E0%EB>
11. Указ Президента України № 722/2019 від 30.09.2019 р. "Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року". URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
12. Закон України "Про освіту" № 2145-VII від 05.09.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1235>
13. Закон України "Про загальну середню освіту" № 651-XIV від 13.05.1999 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=651-14&p=1321473369741789>

14. Закон України "Про професійно-технічну освіту" № 103/98-ВР від 10.02.1998 р. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=103%2F98-%E2%F0&p=1321473369741789>

15. Закон України "Про вищу освіту" № 2984-III від 17.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

16. Указ Президента України № 344/2013 від 25.06.2013 р. "Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року". URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page>

17. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 526-р від 10.07.2019 р. "Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80>

18. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 67-р. від 17.01.2018 р. "Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018—2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>

19. Закон України № 2801-XII від 19.11.1992 р. "Основи законодавства України про охорону здоров'я". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2801-12>

20. Закон України № 2530-VIII від 04.10.2018 р. "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12>

21. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 95-р від 27.02.2019 р. "Про схвалення Стратегії розвитку медичної освіти в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2019-%D1%80>

22. Проект Закону про фінансування охорони здоров'я та загальнообов'язкове медичне страхування в Україні. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64744

23. Проект Закону про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862

24. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р від 15.05.2013 р. "Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>

25. Проект Закону про Стратегію впровадження моделі збалансованого розвитку України до 2030 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9015-1&skl=9

26. The Global Competitiveness Report 2016—2017. URL: http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport-2016-2017_FINAL.pdf

27. The Global Competitiveness Report 2017—2018. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport-2017-%E2%80%932018.pdf>

28. Проект Закону про Державний бюджет України на 2020 рік. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66853

29. Поспелова Т.В. Механізми державного управління людським розвитком в Україні: монографія. Донецьк: Норд-Прес, 2011. 350 с.

30. Головаха Є., Паніна Н. Соціальні зміни в Україні: пострадянська деінституціоналізація і особливості становлення нових соціальних інститутів Політична думка. 2001. № 4. С. 3—24.

References:

1. Kal'variia (2017), *Ukraine 2030: doktryna zbalansovanoho rozvytku* [Ukraine 2030: The Doctrine of Balanced Development], Kal'variia, L'viv, Ukraine.

2. Kavets'kyj, V.V. (2007), "Investment in human capital: basic principles and features", *Visnyk KhNU. Ekonomichni nauky*, vol. 3, no. 2 (92), pp. 171—174.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Human Capital Development", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/reformi/rozvytok-lyudskogo-kapitalu> (Accessed 15 Nov 2019).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of the Program of activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu> (Accessed 15 Nov 2019).

5. Fedorchak O.V. (2008), "Classification of mechanisms of public administration. Democratic governance", *Elektronne naukovye fakhove vydannia*, vol. 1, available at: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeVr/2008-01/O_Fedorchak.pdf (Accessed 10 Nov 2019).

6. UN (2015), "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015", available at: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (Accessed 10 Nov 2019).

7. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2017), "National report "Sustainable Development Goals: Ukraine"", available at: <https://bit.ly/2FF5xYR> (Accessed 10 Nov 2019).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 10 Nov 2019).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (Accessed 10 Nov 2019).

10. Ministry of Industrial Policy of Ukraine (2008), "Concerning the assessment of intellectual capital of state scientific and technical institutions", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0314581-08/ed20080531/find/sp:max25?text=%CB%FE%E4%F1%FC%EA%E8%E9+%EA%E0%EF%B3%F2%E0%EB> (Accessed 10 Nov 2019).

11. President of Ukraine (2019), Decree "On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (Accessed 15 Nov 2019).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#n1235> (Accessed 15 Nov 2019).

13. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On General Secondary Education", available at:

<https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=651-14&p=1321473369741789> (Accessed 15 Nov 2019).

14. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On Vocational Education", available at: <https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=103%2F98-%E2%F0&p=1321473369741789> (Accessed 15 Nov 2019).

15. Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Higher Education", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Accessed 15 Nov 2019).

16. President of Ukraine (2013), Decree "National Strategy for the Development of Education in Ukraine until 2021", available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013/page> (Accessed 15 Nov 2019).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of the Strategy for development of the sphere of innovative activity for the period till 2030", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-%D1%80> (Accessed 15 Nov 2019).

18. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution "On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018—2020 and approval of the plan of measures for its implementation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (Accessed 15 Nov 2019).

19. Verkhovna Rada of Ukraine (1992), The Law of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2801-12> (Accessed 15 Nov 2019).

20. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On Ensuring Sanitary and Epidemic Safety of the Population", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> (Accessed 15 Nov 2019).

21. Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), Resolution "On approval of the Strategy for the Development of Medical Education in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95-2019-%D1%80> (Accessed 15 Nov 2019).

22. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Draft Law on Health Financing and Compulsory Health Insurance in Ukraine", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64744 (Accessed 15 Nov 2019).

23. Verkhovna Rada of Ukraine (2016), "Draft Law on Compulsory State Social Health Insurance in Ukraine", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862 (Accessed 15 Nov 2019).

24. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On approval of the Strategy for the Development of the Information Society in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (Accessed 15 Nov 2019).

25. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Draft Law on the Strategy for the Implementation of the Balanced Development Model of Ukraine until 2030", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=9015-1&skl=9 (Accessed 15 Nov 2019).

26. Schwab, K. (2017), "The Global Competitiveness Report 2016—2017", available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/>

TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf (Accessed 10 Nov 2019).

27. Schwab, K. (2018), "The Global Competitiveness Report 2017—2018", available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%93932018.pdf> (Accessed 10 Nov 2019).

28. Verkhovna Rada of Ukraine (2019), The Law of Ukraine "Draft Law on the State Budget of Ukraine for 2020", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66853 (Accessed 15 Nov 2019).

29. Pospelova, T.V. (2011), Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia liuds'kym rozvytkom v Ukraini [Mechanisms of public administration of human development in Ukraine], Nord-Pres, Donetsk, Ukraine.

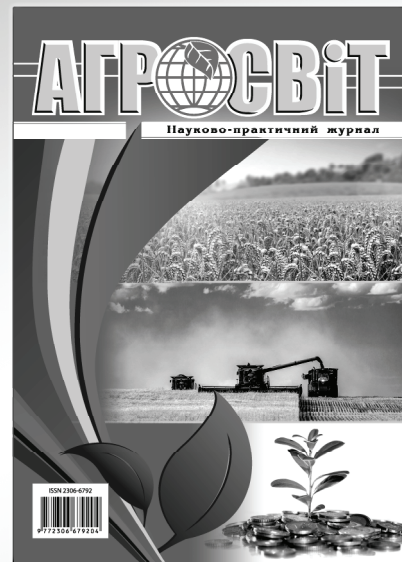
30. Holovakha, Ye. and Panina, N. (2001), "Social change in Ukraine: post-Soviet deinstitutionalization and the emergence of new social institutions", Politychna dumka, vol. 4, pp. 3—24.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

О. В. Білозір,
к. ю. н., доцент кафедри публічного адміністрування,
Міжрегіональна Академія Управління персоналом
ORCID ID: 0000-0001-8326-3356

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.140

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ ТА СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗАХИЩЕНОСТІ КРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

О. Bilozir,
PhD in Law, Associate Professor, Department of Public Administration,
Interregional Academy of Personnel Management

PROBLEMS OF SOCIAL INSURANCE AND THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION
OF THE COUNTRY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Зазначено, що зростаюча інтеграція, хронічна масове безробіття, внаслідок якого має місце не тільки зниження конкурентоспроможності на світових ринках, а й виникнення загрози якості життя, старіння населення, масовий потік іммігрантів, що викликає зміну етнічного і культурного балансу в західноєвропейському суспільстві — ці та ряд інших факторів, з якими зіткнулася Німеччина, як і більшість країн Євросоюзу до кінця минулого століття. З попередніх робіт, де було розглянуто правова та інституційна конструкція Євросоюзу, можна зробити два висновки — про те, що поряд з економічними і політичними питаннями, проблеми соціальної галузі стають все більш актуальними для об'єднаної Європи, і що посилюється також роль Німеччини в формування наднаціональної політики Євросоюзу.

Визначено, що функціонуючи на основі паритетного представництва застрахованих і роботодавців, органи самоврядування в системі соціального страхування тим самим сприяють більш тісній взаємодії обох сторін на основі принципів демократичного і легітимного уявлення, їх інтересів. Сполучною ланкою між тими, хто страхується, і страхувальниками є так звані "почесні помічники" страхового товариства, до функцій яких входить обслуговування застрахованих за місцем проживання та надання їм консультативної допомоги. В умовах соціальної ринкової економіки органи соціального страхування виконують широке коло завдань, пов'язаних з врегулюванням відносин між сторонами трудового процесу, до яких відносяться особи найманої праці, що страхуються, страхувальники у вигляді установ соціального страхування, роботодавці, профспілки та державні організації. Отже, особливістю сформованої системи соціального страхування є фінансування, яке проводиться з внесків застрахованих осіб найманої праці і працедавців, за рахунок загальних надходжень до державного бюджету, а також за рахунок комбінації обох різновидів фінансування.

It is noted that increasing integration, chronic mass unemployment, which causes not only a decrease in competitiveness in the world markets, but also the emergence of a threat to quality of life, an aging population, the mass flow of immigrants, causes a change in ethnic and cultural balance in other European countries. factors facing Germany, like most EU countries by the end of last century. From the first section of the paper, which looked at the legal and institutional set-up of the European Union, two conclusions can be drawn — that along with economic and political issues, social problems are becoming more relevant to a united Europe, and that Germany's role in shaping supranational policy of the European Union.

It is established that the organization of the social protection system in Germany is based on the principle of self-government, according to which social insurance institutions are endowed with legal, financial and organizational independence from the institutions of public administration. The state determines the legal framework and the legal basis of the relationship of the insured and the insured, and controls the work of social security bodies of their laws, has the right to inspect the financial and commercial activities of insurance organizations. The system of self-government "contributes to strengthening social stability and solidarity, preserving social peace and maintaining social partnership". Social security institutions in Germany have the legal status of public-law organizations. Operating on the basis of the parity of representation of insured persons and employers, the self-government bodies in the social insurance system thus promote closer interaction of both parties on the basis of the principles of democratic and legitimate representation, their interests. The link between the insured and the insured is the so-called "honorary assistants" of the insurance company, whose functions include servicing the insured at the place of residence and providing them with advisory assistance. In a social market economy, social insurance bodies perform a wide range of tasks related to the regulation of relations between the parties to the labor process, which include insurers, insurers in the form of social insurance institutions, employers, trade unions and government organizations.

It is determined that by functioning on the basis of parity representation of insured persons and employers, the self-government bodies in the social insurance system thus promote closer interaction of both parties on the basis of principles of democratic and legitimate representation, their interests. The link between the insured and the insured is the so-called honorary assistants of the insurance company, which include the servicing of the insured at the place of residence and providing them with advisory assistance. In the context of a social market economy, social insurance bodies perform a wide range of tasks related to the regulation of relations between the parties to the labor process, which include employed persons, insurers in the form of social insurance institutions, employers, trade unions and public organizations. Therefore, the peculiarity of the established social insurance system is the financing, which is made from the contributions of insured persons and employers, at the expense of general revenues to the state budget, as well as through a combination of both types of financing.

Ключові слова: безробіття, соціальне страхування, громадянське суспільство, зниження конкурентоспроможності, соціальна політика, євроінтеграція.

Key words: unemployment, social insurance, civil society, competitiveness decline, social policy, European integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зростаюча інтеграція, хронічне масове безробіття, внаслідок якого має місце не тільки зниження конкурентоспроможності на світових ринках, а й виникнення загрози якості життя, старіння населення, масовий потік іммігрантів, що викликає зміну етнічного і культурного балансу в західноєвропейському суспільстві — ці та ряд інших факторів, з якими зіткнулася Німеччина, як і більшість країн Євросоюзу до кінця минулого століття. З попередніх робіт, де було розглянуто правова та інституційна конструкція Євросоюзу, можна зробити два висновки — про те, що поряд з економічними і політичними питаннями, проблеми соціальної галузі стають все більш актуальними для об'єднаної Європи, і що посилюється також роль Німеччини в формуванні наднаціональної політики Євросоюзу.

Розширення ЄС на схід мало для Німеччини як для центральної держави в ЄС і економічне значення (ска-

сування торговельних бар'єрів збільшило б зростання німецької економіки), і політичне (прагнення убезпечити себе від можливих соціально-політичних і економічних ускладнень у Центральній та Східній Європа (ЦСЕ).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові дослідження, пов'язані із з'ясуванням особливостей структури самоорганізації партнерських відносин у державній соціальній політиці присвячено багато провідних зарубіжних науковців. Зокрема окремі фундаментальні засади побудови соціально орієнтованої економіки та дослідження принципів соціального проектування наявні у працях Ф. Хайєка, Й. Шумпетера, Ф. Махлупа, Д. Белла, М. Портера, М. Кастельса та інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У даній статті є визначення особливостей, системних проблем та вивчення особливостей вирішення про-

блеми соціального страхування та системи соціальної захищеності країни в умовах європейської інтеграції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Німеччина, де проживає 22% населення ЄС (82 з 374 мільйонів чоловік), займає в ЄС провідні позиції за економічними показниками: ВВП ФРН становить 21% від загального ВВП ЄС (1800 з 8522 млрд євро). Ухвалення нових членів до Союзу і наближення нових ринків до кордонів Німеччини може принести для німецької промисловості ряд політичних і економічних вигод [1, с. 521]. Німеччина здійснювала 50% торгівлі з країнами-кандидатами. Німеччина завжди дуже чітко представляла сутність проведеної в Євросоюзі політики, зокрема соціальної, залишаючись активним її учасником. Німеччина завжди виступала за приєднання нових учасників — наприклад, уряд Німеччини розумів, що вступ країн ЦСЄ в ЄС мав би призвести не тільки до збільшення числа робочих місць, але й до скорочення потоку іммігрантів з ЦСЄ. Побожування про експорт робочої сили зі Східної Європи і порушення кон'юнктури залишилися необгрунтованими.

Континентальна модель, характерна для соціального ринкового господарювання Німеччини, також часто називається бісмарківською, в основі її лежить соціальне страхування, що встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту і його тривалістю. Головні принципи цієї моделі в Німеччині були закладені в кінці XIX ст. та підготували основи прогресивного для того часу соціального законодавства, яке в подальшому послужило зразком для інших індустріальних держав [2, с. 34].

В основі такої моделі лежить принцип комутативної справедливості, коли величина страхових відрахувань визначається передусім величиною страхових кас. У наш час розвиток системи соціальної допомоги (що будується на принципі допомоги, а не страхування) призводить до розмивання моделі і збільшення фіскального фінансування соціального захисту.

У системі соціальної політики Німеччини важливе місце займає соціальне страхування. У Німеччині, так само, як і в більшості західноєвропейських країн, система соціального страхування підрозділяється на підсистеми обов'язкового і приватного страхування, які також охоплюють такі напрямки: медичне страхування, пенсійне страхування і страхування по інвалідності, страхування по безробіттю та страхування від нещасних випадків. Система соціального захисту в Німеччині базується на таких фундаментальних принципах [6, с. 298]:

- 1) принцип соціального страхування;
- 2) принцип соціального забезпечення. Він відрізняється від принципу страхування тим, що соціальна допомога надається незалежно від зроблених раніше внесків;
- 3) принцип піклування. Згідно з цим принципом, соціальну допомогу може отримати кожен. Як і принцип соціального забезпечення, принцип піклування передбачає фінансування соціальних потреб за рахунок

коштів державного бюджету. Елементи соціального піклування до останніх років були неодмінною частиною системи соціального забезпечення в умовах соціальної ринкової економіки Німеччини і займали в бюджеті значну частину статей витрат.

Організація системи соціального захисту в Німеччині будується за принципом самоврядування, згідно з яким установи соціального страхування наділені правовою, фінансовою та організаційною незалежністю від інститутів державного управління. Держава визначає правові рамки і юридичну основу відносин страхувальника і того, хто страхується, і здійснює контроль за роботою органів соціального захисту законів з їх боку, має право здійснювати перевірку фінансової та комерційної діяльності страхових організацій [7, с. 298]. Система самоуправління "сприяє зміцненню соціальної стабільності і солідарності, збереженню соціального миру та підтриманню соціального партнерства". Установи соціального страхування в Німеччині мають правовий статус організацій публічного права. Функціонуючи на основі паритетного представництва застрахованих і роботодавців, органи самоврядування в системі соціального страхування тим самим сприяють більш тісній взаємодії обох сторін на основі принципів демократичного і легітимного уявлення, їх інтересів. Сполучною ланкою між ними, хто страхується, і страхувальниками є так звані "почесні помічники" страхового товариства, до функцій яких входить обслуговування застрахованих за місцем проживання та надання їм консультативної допомоги. В умовах соціальної ринкової економіки органи соціального страхування виконують широке коло завдань, пов'язаних з врегулюванням відносин між сторонами трудового процесу, до яких відносяться особи найманої праці, що страхуються, страхувальники у вигляді установ соціального страхування, роботодавці, профспілки та державні організації.

Отже, особливістю сформованої системи соціального страхування є фінансування, яке проводиться з внесків застрахованих осіб найманої праці і працедавців, за рахунок загальних надходжень до державного бюджету, а також за рахунок комбінації обох різновидів фінансування.

Попри існування різних форм акумулювання коштів на потреби соціальної сфери, основним джерелом фінансування в системі соціального забезпечення Німеччини є страхові внески, що виплачуються в рівній мірі особами найманої праці і роботодавцями та направляються на потреби різних форм соціального страхування: медичного, пенсійного та страхування по безробіттю [8]. Виняток становить обов'язкове страхування від нещасних випадків, фінансування якого здійснюється за рахунок внесків, що сплачуються роботодавцем. Держава виступає гарантом соціальних зобов'язань.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Соціальна політика Німеччини будується на принципах, які дозволяють забезпечити мінімальний рівень добробуту без активної участі держави за допомогою соціального страхування, послуги якого фінансуються

в основному за рахунок внесків застрахованих. Соціальна держава спирається передусім на проведення такої соціальної політики, яка забезпечує інституційні умови для реалізації особистістю її здібностей, політики, що стимулює прийняття децентралізованих рішень і прояв вільної ініціативи громадян. Роль держави полягає в корекції за допомогою перерозподілу доходів для компенсації виникаючих збоїв у роботі ринкового механізму і виконанні регулюючої координації, метою якої є виправлення неприйнятних для суспільства результатів ринкового механізму. Така соціальна політика забезпечується виконанням основних принципів, на яких вона базується: принципи соціального страхування, піклування, соціального забезпечення.

Отже, в Німеччині нужденна людина може завжди розраховувати на соціальну допомогу держави. Соціальна система Німеччини побудована так, що кожному мешканцю гарантовано як мінімум дах над головою і їжа. Проте слід знати, що соціальна допомога є крайнім засобом і надається лише в тому випадку, коли самотійно утримувати себе і свою сім'ю не представляється можливим, незважаючи на зусилля, що докладаються і спроби отримати допомогу з інших джерел.

Література:

1. Hayek F.A. The Use of Knowledge in Society / F.A. Hayek // The American Economic Review, Volume 35, Issue 4 (Sep., 1945), pp. 519—530.
2. Schumpeter J. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung. In: Backhaus J. (eds) Joseph Alois Schumpeter. The European Heritage in Economics and the Social Sciences, 2003. — vol 1. Springer, Boston, MA. — 59 s.
3. Machlup F. Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance, Volume I: Knowledge and Knowledge Production. Princeton University Press, 2014. — 304 p.
4. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. Harper Colophon Books, 2001. — 616 p.
5. Porter M. Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. / M. Porter, M. Kramer // Harvard business review. — 2006. — Vol. 12. — № 84. — P. 42—56.
6. Castells M. 2010. The Information Age: Economy, Society and Culture Volume 1: The Rise of the Network Society. 2nd ed. Oxford: Wiley Blackwell. 406 p.
7. Belleflamme P., Lambert T., Schwienbacher A. Crowdfunding: Tapping the right crowd. Journal of Business Venturing. — 2014. — Vol. 29. — P. 585—609.
8. Schwienbacher A., Larralde B. Crowdfunding of small entrepreneurial ventures. SSRN Electronic Journal. 2010. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1699183_code301672.pdf (дата звернення: 18.02.2018).

References:

1. Hayek, F. A. (1945), "The Use of Knowledge in Society", The American Economic Review, vol. 35, no. 4, pp. 519—530.
2. Schumpeter, J. (2003), "Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung", The European Heritage in Economics and the Social Sciences, Vol 1. Springer, Boston, MA.

3. Machlup, F. (2014), "Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance", Volume I, Knowledge and Knowledge Production, Princeton University Press, Princeton, USA.

4. Bell, D. (2001), The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, Harper Colophon Books, New York, USA.

5. Porter, M. (2006), "Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility", Harvard business review, vol. 12, no. 84, pp. 42—56.

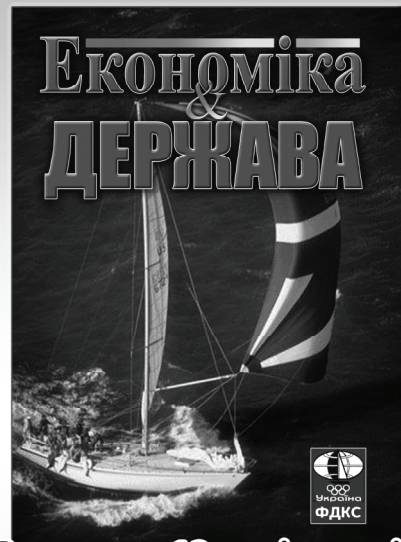
6. Castells, M. (2010), The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1: The Rise of the Network Society, 2nd ed., Wiley Blackwell, Oxford, UK.

7. Belleflamme, P. Lambert, T. and Schwienbacher, A. (2014), "Crowdfunding: Tapping the right crowd", Journal of Business Venturing, vol. 29, pp. 585—609.

8. Schwienbacher, A. and Larralde, B. (2010), "Crowdfunding of small entrepreneurial ventures", SSRN Electronic Journal, [Online], available at: http://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID1699183_code301672.pdf (Accessed 10 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 23.11.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

К. О. Задое́нко,
аспірант кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Національна академія державного управління при Президентові України
ORCID ID: 0000-0003-3619-7661

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.144

ЗАКОНОДАВСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

K. Zadoienko,
postgraduate student of the Social and Humanities
policy Department of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

EUROPEAN UNION LEGISLATION IN THE AREA OF GENDER EQUALITY POLICY:
EXPERIENCE FOR UKRAINE

Статтю присвячено аналізу стану нормативно-правового забезпечення реалізації політики гендерної рівності й рівних можливостей у країнах-членах ЄС та визначенню перспектив адаптації в Україні. Метою статті є дослідження науково-прикладних засад оцінки сучасного стану законодавчого забезпечення реалізації гендерного підходу в публічній політиці Європейського Союзу з метою обґрунтування перспектив його адаптації в Україні. Представлено законодавчий досвід Європейського Союзу щодо становлення й реалізації принципу гендерної рівності й рівних можливостей жінок і чоловіків у контексті обґрунтування перспектив його адаптації в Україні. Систематизовано європейські стандарти щодо забезпечення гендерної рівності й рівних можливостей у різних сферах суспільного життя, включаючи гендерну рівність й участь жінок у політиці й управлінні. Як перспективний напрям розвитку законодавства ЄС з гендерних питань запропоновано розробити та впровадити нові стандарти загального світогляду щодо змін стереотипів, які пов'язані з розумінням соціальної ролі жінки та її місця в житті суспільства. Встановлено, що для забезпечення повноцінної гендерної рівності й нейтралізації дискримінації за ознакою статі недостатнім є впровадження лише законодавчих заходів, адже потребують змін стереотипи суспільної свідомості та поведінки, які пов'язані з розумінням соціальної ролі жінки та її місця в житті суспільства, що актуалізує питання впровадження нових стандартів загального світогляду. На сьогодні гендерна рівність чоловіків і жінок є актуальною й визначається майже всіма країнами світу, однак у сучасному суспільстві все ще зберігаються певні стереотипи, які й призводять до гендерної нерівності.

The article is devoted to the analysis of the status of legal and regulatory support for the implementation of gender equality policy and equal opportunities in the EU member states and to identify the prospects for adaptation of positive experience in Ukraine. The purpose of the article is to investigate the scientific and applied principles of assessing the current state of legislative support for the implementation of the gender approach in public policy of the European Union in order to substantiate the prospects for its adaptation in Ukraine. The legislative experience of the European Union on the establishment and implementation of the principle of gender equality and equal opportunities for women and men in the context of substantiation of the prospects of its adaptation in Ukraine is presented. European standards for gender equality and equal opportunities in different spheres of public life have been systematized, including gender equality and women's participation in politics and government. As a promising direction for the development of EU legislation on gender, it is proposed to develop and implement new standards of general outlook on changes in stereotypes related to understanding the social role of women and their place in society. Key trends in the development of gender equality policy and equal opportunities in the EU have been identified, which are positive experiences for Ukraine: implementation of the gender component in the strategies, current plans and programs of social development; legal and regulatory support for equal rights and opportunities for women and men on the basis of harmonization of national legislation with international standards; spreading state influence on the development of gender ideology in the minds of the whole population in order to eliminate patriarchal stereotypes and prevent various manifestations of gender discrimination; the establishment of gender culture as an important component of the culture of modern civilization; mainstreaming the gender component into the socio-political culture of the world community; updating gender issues at the level of activities of political parties and public associations. It has been established that only legislative measures are not sufficient to ensure gender equality and to eliminate gender discrimination, since the stereotypes of social consciousness and behavior related to understanding the social role of women and their place in society are relevant and relevant. new standards of general outlook. Today, gender equality is relevant and defined by almost every country in the world, but in today's society there are still some stereotypes that lead to gender inequality.

Ключові слова: гендерна рівність, політика, рівні можливості, законодавство, Європейський Союз, стандарти.

Key words: gender equality, politics, equal opportunities, legislation, European Union, standards.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим стратегічним зовнішнім напрямом сучасної України є Асоційоване членство в Європейському Союзі, що дає можливість налагоджувати тісне й продуктивне співробітництво в економічній, політичній та гуманітарній сферах. Саме такі інтеграційні процеси спонукають до дослідження досвіду країн Європейського Союзу щодо гендерних питань за різними сферами суспільного життя, а саме: державного управління, зайнятості, соціально-економічного забезпечення тощо. Дослідити такий досвід можливо на основі аналізу європейського спеціалізованого законодавства та основних програмних документів Європейського Співтовариства, які є обов'язковими для всіх держав-учасниць Європейського Союзу, й слугує позитивним прикладом для асоційованих членів, які прагнуть до вирішення гендерних проблем.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На особливу увагу заслуговують наукові доробки з питань формування гендерної політики таких вітчизняних науковців: І. Богословська, Н. Гога, І. Голубєва, О. Карчевська, А. Комарова, Л. Кормич, Л. Літвін, М. Орлик, А. Пашко, Р. Рубань, С. Станік, Н. Чухим, Н. Шпак та ін. Особливостям законодавчого забезпечення політики гендерної рівності присвятили свої роботи Ю. Барабаша, О. Вороніна, О. Дашковська, Н. Грицяк, А. Заїка, К. Клім, А. Колодій, М. Костенко, І. Лавринчук, М. Ларіна, Т. Марценюк, І. Новак, Т. Хавлін [1; 2; 12] та ін.

Попри наявність досліджень з окремих аспектів принципу гендерної рівності, наразі відсутнє комплексне дослідження законодавства ЄС щодо становлення та розвитку політики гендерної рівності й рівних можливостей з метою подальшої адаптації його в Україні.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження науково-прикладних засад оцінки сучасного стану законодавчого забезпечення реалізації гендерного підходу в публічній політиці Європейського Союзу з метою ідентифікації проблем та обґрунтування напрямів їх вирішення для України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Найбільш суттєвим етапом на шляху забезпечення формування політики гендерної рівності чоловіків і жінок стало створення Організації Об'єднаних Націй (ООН), адже саме в рамках її функціонування та сприяння було прийнято сукупність основних документів, орієнтованих на забезпечення рівних прав та можливостей для чоловіків і жінок. Серед ключових засад діяльності ООН є пропагування загальної поваги та дотримання прав й основних свобод людини незалежно від статі [1].

Міжнародний досвід у сфері забезпечення гендерної рівності й рівних можливостей виділяється значним джерелом стандартів з питань гендерної рівності, які варто закріпити в національних законодавствах всіх країн, які насамперед прагнуть до реальної демократичності. Однак на сьогодні загальносвітове становище у даному питанні не є досконалим. Насамперед це викликано відсутністю дієвих національних механізмів забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей між чоловіком і жінкою.

Важливу роль у розвитку політики гендерної рівності та рівних можливостей відіграла Конвенція ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок" (CEDAW або "Жіноча конвенція"), яка прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 року, що набрала чинності 3 вересня 1981 р. (Україною ця Конвенція ратифікована 19 грудня 1980 р.). Станом на 1 березня 2000 року 165 країн ратифікували дану Конвенцію або приєдналися до неї та цим практично визнано принцип гендерної рівності й рівних можливостей як основоположний у світі [2].

Отже, значний крок на шляху до становлення та розвитку політики гендерної рівності був зроблений саме Європейським Союзом. Науковцями із даної проблематики зазначається, що рівність між чоловіками й жінками є частиною "європейського проекту" від самого початку формування ЄС, а принцип гендерної рівності має ключове значення в усій його діяльності. Тобто стандарти щодо рівного ставлення до жінок і чоловіків є частиною як первинного законодавства, яке включає усі засновницькі договори ЄС, так і вторинного, а саме актів, які видаються інститутами ЄС (регламенти, директиви, рекомендації, рішення)" [3]. Держави-члени ЄС повинні в обов'язковому порядку включати положення про гендерну рівність у відповідне національне законодавство.

Еволюція процесу становлення та розвитку політики гендерної рівності й рівних можливостей в межах Європейського Союзу була досить тривалою й непростю. На початковому етапі акцентувалась увага на проблемах ринку праці у контексті вирішення проблем трудового права, а в подальшому напрям забезпечення гендерної рівності розширився до питань сімейного життя (шлюбу), жіночого насильства, вийшовши до сфери пуб-

лічності й рівнозначної участі жінок у суспільно-політичній сфері та державному управлінні.

Перейдемо безпосередньо до розгляду визначених в європейських міжнародних нормативно-правових документах стандартів гендерної рівності й рівних можливостей. Розгляд таких документів є особливо актуальним і для України з огляду на її територіальне розміщення та в світлі євроінтеграційних орієнтирів.

Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 14) і Протоколом № 12 (ст. 1) до неї визначено, що користування правами й свободами, які регламентовані у ній, повинно бути забезпечене без будь-якої статевої дискримінації [4].

Підсумкова декларація Другого саміту Ради Європи (яка прийнята у Страсбурзі 11 жовтня 1997 р.) містить сукупність стандартів гендерної рівності, а саме, щодо збалансованого представництва чоловіків і жінок у всіх сферах суспільно-політичного життя та досягнення справжньої рівності й можливостей між чоловіками і жінками [5]. Такі стандарти підтверджені Рекомендацією № К(98)14 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам "Про застосування комплексного підходу до проблеми рівності між чоловіками і жінками" (1998) [6].

Нові стандарти гендерної рівності представлені у Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству й боротьби із цими явищами від 11 травня 2011 р. (Стамбульська конвенція). Цей документ є більш широким та інноваційним по відношенню до передбачених заходів в ньому заходів, викликавши цим самим значний суспільний резонанс та неоднозначне ставлення до його змісту у всіх країнах-членах Ради Європи. Саме стандарти гендерної рівності, регламентовані в Конвенції, разом із визначеними механізмами й заходами, які також представлені в ній, становлять комплекс нормативно-правову базу для сприяння уникнення будь-яких видів дискримінації по відношенню до жінок, сприяючи рівноправності між статями й розширення прав жінок [7].

Таким чином конкретні стандарти щодо забезпечення гендерної рівності й рівних можливостей включені в установчі документи ЄС. Так Амстердамський договір (підписаний 2 жовтня 1997 р.) вніс суттєві зміни до ст. 2 Договору про заснування ЄС (1957 р.), вперше визначивши забезпечення рівності між чоловіками і жінками у фундаментальних завданнях Європейського Союзу: поряд з досягненням гармонійного, збалансованого та сталого розвитку соціально-економічної діяльності, підвищення рівня зайнятості, стабільного, безінфляційного зростання, підтримки рівня конкурентоспроможності тощо актуалізувати питання забезпечення рівності між чоловіками і жінками, формуючи спільний ринок, економічний й валютний союз, а також проводиться спільна публічна політика (діяльність) [8]. У відповідності до ст. 3 Договору про заснування ЄС вся діяльність (яка проводиться задля досягнення цілей, які визначених в ст. 2) ЄС має на меті, насамперед, усунення дискримінації та сприяння рівності між жінками й чоловіками [9].

Представлено конкретні стандарти щодо забезпечення рівності чоловіків і жінок, а саме рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці (насамперед

зайнятості та професійної діяльності), поводження з ними на роботі та принцип рівної оплати для чоловіків і жінок за відповідну рівну або рівноцінну працю (статті 137 та 141 Договору про заснування ЄС у редакції Ніщського договору) [10].

Такі стандарти також закріплені в ст. 23 Хартії Європейського Союзу про основні права: "Рівність чоловіків і жінок має бути забезпечено у всіх сферах, в тому числі стосовно питань працевлаштування, трудової діяльності і оплати праці" [11]. У статті йдеться про можливість прийняття відповідних позитивних дій, до яких належать також й гендерні квоти.

Базові принципи сучасної гендерної політики ЄС представлені у директивах Ради ЄС, положення яких мають бути перенесені до відповідного законодавства держав-учасниць, насамперед, до таких Директиви Ради ЄС належать:

- 1) 75/117/ЕЕС (від 10 лютого 1975 р.) — про рівну оплату праці;
- 2) 76/207/ЕЕС (від 9 лютого 1976 р.) — про рівне ставлення на робочому місці;
- 3) 92/85/ЕЕС (від 19 жовтня 1992 р.) — про безпеку й здоров'я вагітних жінок, які нещодавно народили або годують, на робочому місці;
- 4) 96/34 ЕС (від 3 червня 1996 р.) — про відпустку по догляду за дитиною;
- 5) 96/97/ЕС (від 20 грудня 1996 р.) — про рівне ставлення до жінок та чоловіків у схемах соціально-економічного забезпечення на робочому місці;
- 6) 2010/41/ЕС (від 7 липня 2010 р.) — про імплементацію принципу рівного підходу до чоловіків й жінок, які займаються індивідуальною трудовою або підприємницькою діяльністю [1].

Заслугує на увагу Директива щодо товарів та послуг 2004 (2004/113/ЕС — ОJ L 373, 21.12.2004) за допомогою якої введено стандарт рівного поводження з жінками та чоловіками щодо доступу до товарів й послуг, які доступних громадськості. Такий документ уперше в практиці ЄС розширив існуюче законодавство з гендерної рівності за рамки сфери трудової зайнятості [12].

Отже, саме прийняття директив ЄС, щодо забезпечення гендерної рівності й рівних можливостей, привело до розробки єдиних стандартів для всіх держав-членів ЄС. Політика гендерної рівності та рівних можливостей на національному рівні перебуває під значним законодавчим впливом ЄС. Також нові директиви щодо стратегії зайнятості у ЄС передбачають поширення ідей гендерної рівності й рівних можливостей на неоплачувану роботу по догляду за дітьми, визначаючи необхідність рівного розподілу обов'язків по догляду за дитиною та веденням домашнього господарства, а також мотивація чоловіків брати відпустки по догляду за дитиною [13].

Тобто проблеми забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей останні десятиліття є актуальними для Ради Європи, яка присвятила ряд рішень і рекомендацій у даному напрямі: про соціальне, політичне та громадянське становище жінки у суспільстві (1975 р.); про рівність представництва жінок і чоловіків у комітетах й інших органах Ради Європи (1981 р.), про становище жінок у Секретаріаті Ради Європи (1981 р.);

про участь жінок в політиці (1985 р.); про рівність вправах чоловіків і жінок у суспільно-політичному житті країни (1986 р.); про рівність участі жінок й чоловіків в прийнятті рішень на місцевому і регіональному рівнях (1986 р.) та інші.

Для сприяння своєчасної й якісної імплементації гендерних питань країнами-членами ЄС розроблено сукупність рекомендацій та резолюцій, основні з яких нами проаналізовано у ході дослідження.

Рекомендація Rec(2003)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних та громадських рішень, ґрунтується на основі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року та її Протоколів, а також Європейської соціальної хартії. Така рекомендація передбачає чітко визначені етапи, які держави-члени повинні пройти для отримання гендерної збалансованої щодо участі й репрезентативності на шляху прийняття суспільно-політичних рішень [14].

Рекомендацією Rec(2003)3 передбачено такі вимоги, які необхідно враховувати урядами країн-членів: впровадження на рівні законодавства заходи, які сприятимуть розвитку політики гендерної рівності та рівних можливостей; активізувати заходи для підтримки гендерної збалансованості в процесах прийняття суспільно-політичних рішень; підтримувати ініціативи жіночих організацій та усіх організацій, які працюють у сфері забезпечення гендерної рівності та рівних можливостей. Такі заходи передбачають підтримку й проведення досліджень гендерних питань, підвищення рівня обізнаності й проведення різних кампаній орієнтованих на провідні політичні суб'єкти, а також аналіз представлення жінок в засобах масової інформації. Уряди країн-членів ЄС мають також впроваджувати або активізувати державні механізми щодо моніторингу й розробки відповідних індикаторів, за допомогою яких виникає можливість прослідкувати результативність участі жінок у суспільно-політичних сферах життя.

Також рекомендація 148(2004) Конгресу про гендерний підхід на місцевому й регіональному рівнях акцентує увагу на важливості механізмів гендерної рівності й рівних можливостей як дієвої системи підтримки, орієнтованої на підтримку тим особам, які залучені до формування політики й надання відповідних послуг, вивчити й реалізувати концепцію гендерної рівності, а також дії, які дозволяють моніторити прогрес й заохочувати до відповідальності осіб, які залучені до відповідних робіт [15].

Саме Рекомендація 148(2004) та Резолюція 176(2004) Конгресу акцентує увагу органів місцевої влади до підтримки гендерної рівності й рівних можливостей та використовувати в цьому напрямку дієві відповідні інструменти й механізми, насамперед статистика з розподілом за статтю [16].

Рекомендацією CM/Rec(2007) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам про стандарти й механізми гендерної рівності передбачено ті сфери суспільно-політичного життя, які є особливо важливими для досягнення гендерної рівності, насамперед, соціально-економічне життя, несексистська мова, баланс між осо-

бистим й професійним життям, протидія насиллю над жінками, соціальний захист тощо [17].

Резолюцією 391(2015) Конгресу про боротьбу із зростаючою бідністю серед жінок передбачено відповідальність місцевих та регіональних органів влади, що спонукає країн-членів враховувати гендерні питання бідності та брати до уваги підвищення рівня бідності серед жінок.

У пріоритетах уряду України, гендерні програми, орієнтовані на зменшення рівня бідності, відсутні. У свою чергу, захист внутрішньо переміщених жінок регламентовано в Національному плані дій з виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1325, цей документ було прийнято у 2016 році однак й до сьогодні дані щодо проведення проектів й політики у цьому питанні відсутні [18].

Заслугує на увагу Резолюція 405(2016) Конгресу щодо гендерно чутливого бюджетування, яке є одним з інструментів гендерного підходу, що стимулює національні й місцеві органи влади формувати та впроваджувати механізми розвитку гендерної політики [19]. Актуальністю цієї резолюції є: наголошує на проведенні місцевими органами влади аналізу бюджету з поділом за статтю; сприяє обміну досвідом з містами та регіонами, які вже використовують методи гендерно чутливого бюджетування; планування механізмів консультування та залучення громадського суспільства в гендерну політику. Інструмент гендерно чутливого бюджетування, як складової реформи державного фінансування в Україні, підтримується проектом, який фінансує Шведське агентство з питань міжнародного розвитку (SIDA) [20].

Дев'ятьма резолюціями Парламентської Асамблеї Ради Європи обговорюються питання участі жінок у політиці. Серед двох останніх документів є Резолюція 2111(2016) та Резолюція 1898(2012), які забезпечують оцінку впливу заходів на покращення представництва жінок у політиці й роль політичних партій в контексті представництва жінок у політиці відповідно.

У травні 2018 року Комітетом Міністрів Ради Європи розроблено нову Стратегію гендерної рівності Ради Європи на 2018—2023 роки. Цей документ ґрунтується на нормативно-правовій і юридичній базі Ради Європи щодо гендерної рівності і отриманих досягнень попередньої стратегії на період 2014—2017 років. Стратегія включає в себе такі цілі:

- 1) запобігання і боротьба з гендерними стереотипами й сексизмом;
- 2) запобігання насильству проти жінок і домашнім насильствам;
- 3) сприяння забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя;
- 4) орієнтація на досягнення збалансованої участі жінок і чоловіків в процесах прийняття суспільно-політичних рішень;
- 5) врахування й захист прав мігрантів, біженців й жінок та дівчат, які шукають притулку;
- 6) імплементація гендерного підходу в політику та заходи.

Запропонована стратегія орієнтована також на підтримку країн-членів ЄС у досягненні гендерної збалан-

сованості щодо участі й репрезентативності в суспільно-політичному житті, а також у процесі прийняття важливих рішень будь-яким органом впроваджуючи стратегію гендерної політики. Також Радою Європи продовжують реалізуватись заходи щодо: проведення моніторингу виконання Рекомендації Rec(2003)3 Кабінету Міністрів; заохочення та сприяння участі жінок у виборах на всіх рівнях; сприяння розширенню повноважень кандидатів-жінок та вже обраних посадовців. Реалізація таких заходів орієнтована на підтримку та розвиток гендерної рівності в виборчих системах, функціонування інститутів, які залучені в процес прийняття рішень, щодо встановленню партійних квот, а також прийняття відповідного законодавства щодо обов'язкових й добровільних партійних квот (враховуючи державне фінансування).

В Україні нормативно-правове забезпечення для реалізації гендерного підходу передбачено Законом про рівні можливості чоловіків і жінок, а також нормативними актами щодо створення механізмів забезпечення гендерної рівності на національному й регіональному рівнях. Однак до сьогодні відсутні нормативно-правові акти щодо підтримки розробки інструментів гендерної рівності й рівних можливостей, які визначені в національних програмах і стратегічних документах, що у свою чергу, стримує процес впровадження принципу гендерної рівності в різних сферах суспільного життя.

Щодо законотворчого процесу ЄС можна зробити такі висновки:

1. На рівні ЄС принцип рівності прав та можливостей чоловіків і жінок й відповідні стандарти закріплюються не в прямій формі, а як заборона будь-якої дискримінації (за гендерною ознакою). Зауважимо, що саме такий підхід є дещо обмеженим, однак він включає як заборону дискримінації за гендерною ознакою, так і набір чітких прав й свобод, по відношенню до яких, безпосередньо, забороняється така дискримінація. Тобто стандарт та принцип заборони дискримінації жінок на законодавчому рівні закріплені у міжнародних документах, які регламентують зобов'язання держав щодо забезпечення жінкам рівних прав і можливостей з метою користування цими правами.

2. На сьогодні в усіх демократичних державах використовується розширений підхід до розуміння змісту стандартів прав та свобод людини, який дозволяє розглядати такі стандарти не лише як декларативні положення, а і як такі, що накладають на держави, які ввели їх у своє національне законодавство, безпосереднє зобов'язання по формуванню відповідних умов й можливостей щодо користування відповідними правами. Таке положення більш чітко проявляється у державах-членах ЄС, де впровадження стандартів гендерної рівності в національне законодавство й створення відповідних умов для цього є юридично обов'язковим й має рамковий характер.

3. Встановлено, що для забезпечення повноцінної гендерної рівності й нейтралізації дискримінації за ознакою статі недостатнім є впровадження лише законодавчих заходів, адже потребують змін стереотипи суспільної свідомості та поведінки, які пов'язані з розумін-

ням соціальної ролі жінки та її місця в житті суспільства, що актуалізує питання впровадження нових стандартів загального світогляду.

ВИСНОВКИ

Еволюція процесу становлення та розвитку політики гендерної рівності й рівних можливостей в межах Європейського Союзу була досить тривалою й не простою. На початковому етапі акцентувалась увага на проблемах ринку праці у контексті вирішення проблем трудового права, а в подальшому напрям забезпечення гендерної рівності розширився до питань сімейного життя (шлюбу), жіночого насильства, вийшовши до сфери публічності й рівнозначної участі жінок у суспільно-політичній сфері та державному управлінні.

Сформовано ключові тенденції розвитку політики гендерної рівності та рівних можливостей в ЄС, які є позитивним досвідом для України:

- імплементація гендерного компоненту до стратегій, поточних планів й програм розвитку суспільства;
- нормативно-правове забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків на основі узгодження національних законодавств з міжнародними стандартами;
- поширення державного впливу на становлення гендерної ідеології у свідомості всього населення з метою ліквідації патріархальних стереотипів й запобігання різних проявів дискримінації за статевою ознакою;
- становлення гендерної культури як важливої складової культури сучасної цивілізації;
- врахування гендерного компонента в суспільно-політичну культуру світового співтовариства;
- актуалізація гендерних питань на рівні діяльності політичних партій і громадських об'єднань.

Встановлено, що для забезпечення повноцінної гендерної рівності й нейтралізації дискримінації за ознакою статі недостатнім є впровадження лише законодавчих заходів, адже потребують змін стереотипи суспільної свідомості та поведінки, які пов'язані з розумінням соціальної ролі жінки та її місця в житті суспільства, що актуалізує питання впровадження нових стандартів загального світогляду. На сьогодні гендерна рівність чоловіків і жінок є актуальною й визначається майже всіма країнами світу, однак у сучасному суспільстві все ще зберігаються певні стереотипи, які й призводять до гендерної нерівності.

Література:

1. Хавлін Т.В. Гендерна політика в рамках Європейського Союзу та український вимір. Політика. 2008. № 2. С. 113—122.
2. Марценюк Т. Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Київ, 2016. С. 235—244. URL: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Gender-FINAL-S.pdf>
3. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України: доп. / Центр Разумкова. Київ: Заповіт, 2016. 244 с. URL: <http://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: від 4 листоп. 1950 р. (зі змінами та допов., внесеними протоколами № 11 від 11.05.1994 р., № 14 від 13.05.2004 р.). Законодавство України: інформ.-пошук. система / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

5. Итоговая декларация Второго саммита Совета Европы (вместе с Планом действий второго саммита Совета Европы): принята в г. Страсбурге 11 окт. 1997 г. Conventions.ru: сайт по междунар. праву. URL: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=14826

6. О применении комплексного подхода к проблеме равенства между мужчинами и женщинами: Рекомендация N R (98) 14 Комитета министров Совета Европы государствам-членам принята 7 окт. 1998 г. на 643-м засед. Представителей министров // Кодекс: электрон. фонд правовой и нормат.-техн. документации. URL: <http://docs.cntd.ru/document/90199639>

7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція): довід. для членів парламенту. Київ: К.І.С., 2013. 104 с. URL: <https://rm.coe.int/1680096e45>

8. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the treaties establishing the European Communities and certain related acts: Amsterdam on 2 October 1997 / European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1997. 144 p.

9. Treaties establishing the European Communities. Treaties amending these Treaties. Single European Act: resolutions, declarations / European Parliament. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1987. 693 p.

10. Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002). EUR-Lex. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT>

11. Charter of Fundamental Rights of the European Union: proclaimed on 7 December 2000 // EUR-Lex. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>

12. Gender Equal Access to Goods and Services Directive 2004/113/EC: European Implementation Assessment. European Parliament. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/593787/EPRS_STU\(2017\)593787_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/593787/EPRS_STU(2017)593787_EN.pdf)

13. Дашковська О. Р. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності: монографія. Харків: Право, 2005. 224 с.

14. Рекомендація Rec(2003)3 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо збалансованої участі жінок та чоловіків у прийнятті політичних та громадських рішень, 12 березня 2003 р. URL: <https://rm.coe.int/1680519084>

15. Рекомендація 148 (2004) про гендерний підхід на місцевому та регіональному рівнях: стратегія сприяння рівності між жінками та чоловіками в містах та регіонах. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи, 27 травня 2004 рік. URL: <https://rm.coe.int/168071a54f>

16. Резолюція 176 (2004) про гендерний підхід на місцевому та регіональному рівнях: стратегія сприяння рівності між жінками та чоловіками в містах та регіонах. Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи, 27 травня 2004 рік. URL: <https://rm.coe.int/16807191f2>

17. Рекомендація CM/Rec(2007)17 країнам-членам про стандарти гендерної рівності та механізми, Комітет Міністрів Ради Європи, 21 листопада 2007 р. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2007\)17](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2007)17)

18. Резолюція 391 (2015) про боротьбу із зростаючою бідністю серед жінок: відповідальність місцевих та регіональних органів влади, Конгрес Ради Європи, 21 жовтня 2015 р. URL: <https://rm.coe.int/16807199f1>

19. Розпорядження Кабінету Міністрів №. 113-р "Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 "Жінки, Мир, Безпека" від 24 лютого 2017 р. URL: <http://peacewomen.org/action-plan/national-action-plan-ukraine>

20. Резолюція 405(2016) та Пояснювальний меморандум про гендерне бюджетування, CG31(2016)10final, Комітет управління Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи, 21 жовтня 2016 р. URL: <https://rm.coe.int/1680718ce9>

References:

1. Havlin, T.V. (2008), "Gender policy within the European Union and the Ukrainian dimension", Policy, vol. 2, pp. 113—122.

2. Martseniuk, T. (2016), "Involvement of women in politics: EU countries and Ukraine", Gender equality and development: a perspective in the context of Ukraine's European strategy, pp. 235—244, available at: <http://lib.rada.gov.ua/LibRada/static/about/text/Gender-FINAL-S.pdf> (Accessed 29 Oct 2019).

3. Razumkov Center (2016), "Gender equality and development: a perspective in the context of Ukraine's European strategy", available at: <http://razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf> (Accessed 29 Oct 2019).

4. Verkhovna Rada of Ukraine (1997), "Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Accessed 29 Oct 2019).

5. Council of Europe (1997), "Final declaration of the Second Council of Europe Summit (together with the Action Plan of the Second Council of Europe Summit)", available at: http://www.conventions.ru/view_base.php?id=14826 (Accessed 29 Oct 2019).

6. Committee of Ministers of the Council of Europe (1998), "On the application of an integrated approach to the problem of equality between men and women", available at: <http://docs.cntd.ru/document/90199639> (Accessed 29 Oct 2019).

7. Council of Europe (2013), "Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul Convention): a case in point. for members of parliament", available at: <https://rm.coe.int/1680096e45> (Accessed 29 Oct 2019).

8. European Union (1997), Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the treaties

establishing the European Communities and certain related acts, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

9. European Parliament (1987), Treaties establishing the European Communities. Treaties amending these Treaties. Single European Act : resolutions, declarations Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg.

10. EUR-Lex (2002), "Treaty establishing the European Community", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX%3A12002E%-2FTXT> (Accessed 29 Oct 2019).

11. EUR-Lex (2000), "Charter of Fundamental Rights of the European Union", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:-12012P/TXT> (Accessed 29 Oct 2019).

12. European Parliament (2004), "Gender Equal Access to Goods and Services Directive 2004/113/EC", available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/593787/EPRS_STU\(2017\)593787_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/593787/EPRS_STU(2017)593787_EN.pdf) (Accessed 29 Oct 2019).

13. Dashkovska, O.R. (2005), Zhinka yak sub'iekt prava v aspekti hendernoi rovnosti [Woman as a subject of law in the aspect of gender equality], Law, Kharkiv, Ukraine.

14. Council of Europe (2003), "Balanced participation of women and men in political and public decision-making", available at: <https://rm.coe.int/1680519084> (Accessed 29 Oct 2019).

15. Council of Europe Congress of Local and Regional Authorities (2004), "Recommendation 148 (2004) on gender at local and regional levels: a strategy to promote equality between women and men in cities and regions", available at: <https://rm.coe.int/168071a54f> (Accessed 29 Oct 2019).

16. Council of Europe Congress of Local and Regional Authorities (2004), "Resolution 176 (2004) on gender at local and regional levels: a strategy to promote equality between women and men in cities and regions", available at: <https://rm.coe.int/16807191f2> (Accessed 29 Oct 2019).

17. Committee of Ministers of the Council of Europe (2007), "Recommendation CM / Rec (2007) to 17 Member States on Gender Equality Standards and Mechanisms", available at: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec\(2007\)17](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&Ref=CM/Rec(2007)17) (Accessed 29 Oct 2019).

18. Council of Europe Congress (2015), "Resolution 391 (2015) on combating increasing poverty among women: responsibility of local and regional authorities", available at: <https://rm.coe.int/16807199f1> (Accessed 29 Oct 2019).

19. Cabinet of Ministers of Ukraine (2017), Order "On Approval of the National Action Plan for the Implementation of UNSCR 1325 "Women, Peace, Security", available at: <http://peacewomen.org/action-plan/national-action-plan-ukraine> (Accessed 29 Oct 2019).

20. Council of Europe Congress of Local and Regional Authorities Committee (2016), "Resolution 405 (2016) and the Explanatory Memorandum on Gender Budgeting, CG31 (2016) 10final", available at: <https://rm.coe.int/1680718ce9> (Accessed 29 Oct 2019).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019 р.

*Музхер Хуссейн Музхер Марван,
здобувач кафедри публічного адміністрування,
Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та соціальних наук
ORCID ID: 0000-0002-1613-4412*

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.151

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОГО ПРОЕКТНОГО ФІНАНСУВАННЯ

Muzher Hussein Muzher Marvan,
applicant of the International Academy of Personnel Management

PROBLEMS AND PROSPECTS OF PUBLIC POLICY DEVELOPMENT IN THE FIELD OF BANK PROJECT FINANCING

Висвітлено дефініцію "проектне фінансування" як систему відносин між учасниками угоди у процесі здійснення комплексу взаємопов'язаних заходів щодо інтегрованого фінансування, організації та управління інвестиційними проектами на партнерських умовах із цільовою орієнтацією на грошові потоки, отримані в результаті реалізації проекту. З'ясовано особливості банківського проектного фінансування.

Проаналізовано законодавчу та нормативну базу проектного фінансування, досліджено його специфіку у вітчизняних умовах. Обґрунтовано доцільність використання проектного фінансування як найбільш прогресивної та оптимальної моделі фінансування інвестицій в реальний сектор економіки. З'ясовано та проаналізовано причини, котрі стримують розвиток проектного фінансування в Україні, а саме: недостатній рівень розвитку вітчизняних джерел боргового фінансування; невідповідність між доходами і позичками всередині країни та обслуговуванням боргів у валюті; недостатньо розвинуті правова культура та законодавча стабільність у сфері узгодження та розподілу ризиків, а також надання гарантій та інших форм зобов'язань за кредитним фінансуванням; відсутність достатньої кількості спеціалістів з проектного фінансування; обмежений досвід роботи кваліфікованих учасників проектного фінансування — організацій та фірм, що можуть брати на себе функції керуючих великими проектами.

Визначено головний напрям активізації участі банківського сектора у реалізації проектів державно-приватного партнерства в інфраструктурних галузях. Доведено необхідність розробки державою чіткої і послідовної політики у цій сфері, оскільки нестабільність політичної ситуації, недосконалість та неузгодженість нормативно-правової бази не сприяють реалізації інфраструктурних проектів.

Запропоновано методичні рекомендації стосовно впровадження банківського проектного фінансування на вітчизняному ринку банківських послуг, від якого на сьогодні залежить інноваційно-інвестиційний розвиток економіки України та її окремих галузей (зниження ставки за інвестиційними кредитами одночасно з розробкою та впровадженням механізму компенсації втрат банків, стимулювання строкових депозитів населення, зміцнення кредитного потенціалу банківської системи).

The definition of "project financing" as a system of relations between the parties to the agreement in the process of implementation of a set of interrelated measures for integrated financing, organization and management of investment projects on partnership terms with a targeted focus on the cash flows obtained as a result of the project. The features of bank project financing have been clarified.

The legislative and normative base of project financing is analyzed, its specificity in domestic conditions is investigated.

The expediency of using project financing as the most progressive and optimal model of financing investments in the real sector of economy is substantiated. The reasons that impede the development of project financing in Ukraine are identified and analyzed, namely: insufficient level of development of domestic sources of debt financing; discrepancy between domestic income and loans and debt service in foreign currency; underdeveloped legal culture and legislative stability in the area of risk matching and sharing, as well as the provision of guarantees and other forms of credit financing commitments; lack of sufficient project finance specialists; limited experience of qualified project finance participants — organizations and firms that can assume the responsibilities of managing large projects.

The main direction of intensification of the participation of the banking sector in the implementation of public-private partnership projects in infrastructure sectors is identified. The necessity of developing a clear and coherent policy in this area has been proved, since the instability of the political situation, the imperfection and the inconsistency of the legal framework do not contribute to the implementation of infrastructure projects.

Methodological recommendations are offered regarding the introduction of bank project financing in the domestic banking services market, which currently depends on the innovation and investment development of the economy of Ukraine and its individual industries (reduction of the investment loan rate at the same time as the development and implementation of a mechanism for compensating bank deposits, stimulating deposits strengthening the credit potential of the banking system, introduction of state reimbursement of (partial) interest rates on long-term investment loans directed to priority sectors of the economy, and anticipation of these amounts of reimbursement in the state budget; creation of consortia associations that will minimize project risks by splitting them between participants; development of a network of financial institutions — investment banks, universal banks, investment funds, trusts).

It is advisable to create a special fund to support state-bank partnership projects that can be delegated to state banks in the form of new functions related to attracting and providing long-term loans and guarantees, organizing primary and secondary markets for infrastructure bonds, etc., which will ensure the development of a new segment of the domestic financial market of Ukraine and will contribute to the further efforts of the state to improve the standard of living of the population by updating the existing infrastructure, as well as increasing accessibility and improving the quality of public services.

Ключові слова: проектне фінансування, державно-банківське партнерство, механізми державного регулювання, фінансові установи, інвестиційний розвиток.

Key words: project financing, state-banking partnership, mechanisms of state regulation, financial institutions, investment development.

ВСТУП

Розробка та реалізація масштабних довгострокових інвестиційних проектів на засадах проектного фінансування набуває все більшого значення в умовах економічної нестабільності та гострої нестачі фінансових ресурсів. Як свідчить світовий досвід, саме банківські установи виконують функції організаторів і фінансових ініціаторів здійснення великих інвестиційних проектів та

програм, відіграють вирішальну роль у мобілізації фінансових інвестиційних ресурсів. Отже, провідна роль в організації проектного фінансування належить банкам, що надає їм можливість розширення бізнесу, виходу на нові сегменти внутрішнього та світового ринку, дозволяє комплексно задовольнити ресурсні потреби своїх клієнтів. Водночас варто зазначити, що проектне фінансування застосовують серед проектів, у будів-

ництві та експлуатації яких зацікавлена держава. Окрім зниження тиску на державний та місцеві бюджети, шляхом залучення коштів приватного партнера — банків, такий альянс держави та банків дає змогу використовувати більш ефективну систему менеджменту, що притаманна приватному сектору, та управляти інвестиціями зі значно більшою рентабельністю аніж держава. Тому пошук шляхів підвищення ефективності співпраці держави та банків для розбудови соціально значущих проектів є найбільш актуальною проблемою сучасної економіки України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

В умовах кризи для підприємницьких структур з'являються нові можливості зайняти своє місце на ринку за рахунок реалізації інвестиційних проектів як основи забезпечення розвитку національної економіки. Коли власного капіталу у ініціатора проекту недостатньо, а високі ризики в унеможливають залучення традиційного фінансування, ефективним способом організації фінансування проекту може стати банківське проектне фінансування.

РЕЗУЛЬТАТИ

За умов низького інвестиційного потенціалу держави, недостатнього рівня розвитку фінансового ринку, обмежених можливостей підприємств самостійно фінансувати інвестиційні проекти роль банківської системи в активізації інвестиційної діяльності посилюється, адже банківський сектор розвивається динамічніше, ніж інші сектори економіки й залишається найбільшим сегментом фінансового ринку країни. Отже, в умовах ринкової економіки банки виступають у якості фінансових ініціаторів та організаторів реалізації інвестиційних проектів, крім того, саме вони відіграють вирішальну роль у мобілізації інвестиційних ресурсів, виступаючи як фінансові гаранти здійснюваних інвестиційних заходів. Таким чином, комерційні банки мають можливість прямого виходу на світовий фінансовий ринок з метою масового залучення іноземного капіталу для реалізації високо ризикових проектів, крім того, вони можуть брати безпосередню участь у розробці пілотних проектів, інвестиційних програм, здійснюваних за участю іноземного капіталу, а також виконують функції одного з фінансових агентів уряду, щоб забезпечити ефективне і надійне розміщення іноземних інвестицій в національну економіку.

Таким чином, ураховуючи необхідність залучення додаткових джерел фінансових ресурсів для реалізації інвестиційних проектів, необхідним є розширення співпраці державних органів і банків у процесі антикризового регулювання економіки. На наш погляд, за стабілізації економічної ситуації в Україні широкого розвитку має набути саме проектне фінансування, що є найбільш прогресивною та оптимальною моделлю фінансування інвестицій в реальний сектор економіки.

Огляд понятійного апарату в науковій літературі свідчить, що наразі нема єдиного підходу до визначення терміну "проектне фінансування", а наявні трактування відображають окремі аспекти такої економічної категорії. Проектне фінансування визначають як фінансування великомасштабних довгострокових проектів (програм) розвитку та модернізації інфраструктури,

промисловості, енергетики, інноваційних програм та проектів національного та регіонального значення із використанням специфічних фінансових інструментів [3].

На нашу думку, проектне фінансування — це система відносин між учасниками угоди (банками, інвестиційними фондами, спеціалізованими фінансовими компаніями, міжнародними фінансовими організаціями тощо) у процесі здійснення комплексу взаємопов'язаних заходів щодо інтегрованого фінансування, організації та управління інвестиційними проектами на партнерських умовах із цільовою орієнтацією на грошові потоки, отримані в результаті реалізації проекту.

Безперечно, проектне фінансування має низку особливостей, а саме: його найчастіше використовують у сфері фінансування інвестиційних проектів; для того, щоб фінансування за сутністю було проектним, обов'язковою умовою є наявність окремої компанії, що управляє проектом і відповідає за всіма зобов'язаннями проекту; потребує наявності досвідченої управлінської команди, що дасть змогу значно зменшити ризики, пов'язані з ефективним управлінням проектом; основним джерелом повернення вкладених коштів є грошові потоки за проектом; термін "життя" проекту чітко визначений для можливості його оцінки, часу входу і виходу з нього учасників; фінансування здійснюють шляхом залучення довготермінових позик з частковим внесенням коштів спонсорів у вигляді статутного капіталу [1].

Зауважимо, що основною особливістю проектного фінансування є використання широкого кола джерел, коштів та методів фінансування інвестиційних проектів, в тому числі банківських кредитів, емісії акцій, пайових внесків у акціонерний капітал, облігаційних позик, фінансового лізингу, власних коштів компанії (амортизаційних фондів та нерозподіленого прибутку) та ін. Також можуть використовуватися державні кошти, іноді у вигляді кредитів та субсидій, а також гарантів і податкових пільг. У розвинених країнах існує спеціальний термін "фінансове конструювання" забезпечення проекту, що означає діяльність з побудови умовно оптимальних з точки зору поєднання прибутковості та надійності схем фінансування проектів [4].

Якщо переважаючим джерелом фінансування проекту є довготривалі банківські кредити, то проектне фінансування розглядається як банківське. Проектне банківське фінансування, на відміну від звичайного довготривалого кредитування, коли банки попередньо аналізують фінансово-економічні показники діяльності, оцінюють ділову репутацію та фінансову надійність підприємства як потенційного позичальника, зокрема передбачає ретельне техніко-економічне обґрунтування його комерційної ефективності, оцінку техніко-технологічного способу реалізації проекту, адекватну конкретним виробничим і фінансово-економічним умовам [2].

Особливістю участі комерційних банків в операціях проектного фінансування є те, що вони не лише вкладають кошти у проект, але і стають безпосередніми учасниками інвестиційного проекту, шляхом придбання пакету акцій позичальника або вводячи до ради директорів свого представника. Участь банку, через свого представника, в управлінні реалізацією проекту дозволяє йому виявити значно більше непрямих чинників, які сприяють більш реалістичній оцінці ходу виконання проекту.

На жаль, реалізація програм проектного фінансування в Україні практично не регулюється законодавством. Законодавчо-нормативним підґрунтям проектного фінансування в Україні є: Закон України "Про банки та банківську діяльність" та Постанова Правління Національного банку України "Про затвердження змін до Положення "Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків". Крім того, існує ряд рамкових законів, які містять окремі норми, що так чи інакше регулюють проектне фінансування. Передусім, це законодавчі акти, які регулюють інвестиційну діяльність, а саме: Закони України "Про інвестиційну діяльність", "Про режим іноземного інвестування", "Про захист іноземних інвестицій в Україні", "Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)", "Про зовнішньоекономічну діяльність", "Про інноваційну діяльність".

Важливим правовим важелем регулювання іноземних інвестицій є міжнародні договори, укладені Україною з багатьма країнами — двосторонні угоди про заохочення і захист інвестицій (капіталовкладень), про усунення подвійного оподаткування [3]. Проте поки що частка багатосторонніх договорів за участю України залишається відносно невисокою.

Зважаючи на складність та багатогранність економічних та правових відносин, що виникають між учасниками інвестиційного проекту у проектному фінансуванні, внаслідок наявності великої кількості ризиків проекту та унікальності останнього, проектне фінансування як технологія фінансування інвестиційних проектів має свої недоліки. Відтак причинами, котрі стримують розвиток проектного фінансування в Україні є: недостатній рівень розвитку вітчизняних джерел боргового фінансування порівняно з зарубіжними країнами. На внутрішніх ринках кредитів відсутній достатній обсяг і ліквідних коштів, необхідних для широкомасштабного фінансування капіталомістких проектів, особливо великих проектів з тривалими термінами погашення позичок. Практично відсутній досвід оцінювання приймання на себе частини або всього проектного ризику; невідповідність між доходами і позичками всередині країни та обслуговуванням боргів у валюті. Ризик неадекватності між валютами, в яких надходить виручка, та валютою, в якій має обслуговуватися заборгованість, ускладнює процес проектного фінансування; недостатньо розвинуті правова культура та законодавча стабільність у сфері узгодження та розподілу ризиків, а також надання гарантій та інших форм зобов'язань за кредитним фінансуванням [5]. Комерційна та кредитна документація з проектного фінансування є складною і має бути підкріплена законодавчо-нормативною базою. Мають бути законодавчо оформлені всі види зобов'язань та гарантій, розподіл ризиків та прибутків, політичні та страхові ризики тощо; відсутність достатньої кількості спеціалістів з проектного фінансування. Недостатній досвід розроблення системи такого типу фінансування для великих інвестиційних проектів; обмежений досвід роботи кваліфікованих учасників проектного фінансування — організацій та фірм, що можуть брати на себе функції керуючих великими проектами.

Одним з головних чинників, які стримують розвиток проектного фінансування в Україні, є обмеження Націо-

нального банку щодо обсягів інвестування. Оскільки проектне фінансування, по-перше, потребує значних фінансових вкладень, а по-друге, носить довготривалий характер, то для його ефективного здійснення необхідним є забезпечення доступності кредитів для позичальників шляхом зниження їх вартості. Цього можна досягнути шляхом перегляду існуючої системи резервування коштів комерційних банків у напрямі зниження норми резервування. Водночас важливо створити стимулюючу систему обов'язкового резервування для банків, що активно займаються інвестиційним кредитуванням.

Розвиток операцій банківського проектного фінансування в Україні також гальмує відсутність адекватної нормативно-правової бази, зокрема, законодавчої основи для здійснення ряду фінансових операцій, які активно застосовуються у всьому світі (синдикація, секютизація), а також відсутність чіткої законодавчої процедури реалізації майнових прав на об'єкти нерухомості, що будуються.

Однією з основних проблем розвитку проектного фінансування є невисока питома вага довгострокових коштів у пасивах банків і надзвичайно високі ризики довгострокового кредитування. Банкам значно простіше та безпечніше заробляти на короткострокових торгових операціях, ніж на інвестиційних проектах, окупність яких дуже складно спрогнозувати. Крім того, зазначимо, що кредитувати на тривалий термін можуть дозволити собі лише великі банки, які мають вихід на ринок зовнішніх запозичень. Маючи скромні капітали, вітчизняні банки кредитують переважно проекти середнього бізнесу.

Розвитку проектного фінансування в Україні також перешкоджає інвестиційний клімат, який залишається несприятливим для залучення капіталу, інші чинники, що збільшують проектні ризики. За таких обставин розв'язання проблеми вимагає комплексного підходу, що враховує інтереси різних сторін. Важливими складовими цього підходу є посилення ролі держави через надання гарантій страхування проектних ризиків, включаючи надання гарантій банкам, які беруть участь у фінансуванні інвестиційних проектів і програм, охоплених системою державних пріоритетів, податкове стимулювання механізмів інвестування, розвиток міжбанківського співробітництва у сфері спільного фінансування інвестиційних проектів.

Крім того, розвиток проектного фінансування також гальмується внаслідок впливу деяких макроекономічних чинників, до яких належать: диверсифікованість джерел інвестиційних ресурсів в умовах усе більш обмеженого обсягу бюджетних ресурсів і різкого зростання обсягів державного зовнішнього запозичення; негативні тенденції в розподілі фінансових ресурсів, що утворюються в державі, у розрізі суб'єктів володіння і розпорядження; правова неузгодженість окремих складових економічної політики, передусім структурної, податкової та інвестиційної; нерозвиненість фондового ринку; зростання питомої ваги збиткових підприємств; відсутність необхідних умов для трансформації заощаджень в інвестиції; високий рівень інвестиційних ризиків; значна тінізація економіки.

Загалом проектне фінансування є однією з найризикованіших банківських операцій, проте участь у цьо-

му процесі держави істотно знижує ризики і робить її для банку більш привабливою. Беручи на себе частину ризиків, держава здешевлює кредитні ресурси, оскільки, як відомо, відсоткова ставка є сумою базової ставки і премії за ризик, тому і позичальнику стає вигідно користуватися послугами банку.

Механізми прямої фінансової підтримки проектів державою можуть застосовуватися у поєднанні із заходами непрямої державної підтримки, метою надання якої є досягнення визначеного результату або певної якості інфраструктурних послуг, тобто держава замість безпосередньої участі у фінансуванні проекту, бере на себе непрямі фінансові зобов'язання, наприклад, у вигляді: гарантій, зокрема за кредитами, обмінним курсом; зобов'язаннями щодо: закупівлі продукції (послуг), надходження платежів за послуги, гарантованого рівня тарифів та/або обсягу попиту на послуги, компенсацій у разі розірвання договору тощо; гарантій відшкодування збитків, наприклад, у разі невиплат із боку державних органів, недостатніх надходжень або перевищення витрат тощо; державного страхування або хеджування ризиків проекту, наприклад, на випадок несприятливих погодних умов, коливань обмінного курсу, процентних ставок або цін на сировину тощо; умовних позик, наприклад, у вигляді зобов'язань за майбутніми позиками, або підтримки доходної спроможності чи поточної ліквідності проекту тощо.

Слід зауважити, що одним із головних завдань держави як учасника державно-банківського партнерства має бути дотримання балансу між фінансовою підтримкою приватних інвестицій в інфраструктуру та стабільною фіскальною політикою. Наявність оптимального балансу дозволить державі ухвалювати зважені рішення про те, коли, кому, в яких формах і в якому обсязі слід надавати фінансову допомогу і як здійснювати управління державними зобов'язаннями, що виникають у зв'язку з її наданням, і водночас проводити досить агресивну політику щодо стимулювання інвестицій в інфраструктурні проекти національної економіки.

З іншого боку, держава у проектах державно-банківського партнерства може виступати фінансовим посередником, коли державні фінансові ресурси використовуються для мобілізації приватного фінансування у випадках, якщо без державної підтримки приватне фінансування інфраструктурних проектів стає не- або важкодоступним. Держава може мобілізувати фінансові ресурси на внутрішньому фінансовому ринку для інвестицій в інфраструктуру з метою зниження ризиків, пов'язаних із обмінним курсом, для заміщення дорогих іноземних інвестицій тощо. Наприклад, держава може використати механізм посередництва для кредитування інфраструктурних проектів шляхом створення організації-посередника із високим кредитним рейтингом і достатніми власними ресурсами. Подібний механізм фінансування згодом дозволить зменшити залежність інфраструктурних проектів від державного фінансування та сприятиме їх подальшій переорієнтації на приватні джерела фінансування.

Враховуючи значні витрати та ризики, що бере на себе банк, у процесі реалізації проектного фінансування, реалізацію проекту варто проводити на базі спеціалізованого інвестиційного банку, що зменшить витрати

на проект через ефекту масштабу, зменшить вплив від непрофільних видів діяльності за рахунок спеціалізації.

Також для пришвидшення розвитку цього виду банківської діяльності, необхідно створити сприятливе інвестиційне середовище проектного фінансування, основними елементами якого повинні бути: інформаційне та маркетингове середовища відбору перспективних галузевих і регіональних ринків, первинного вибору ефективних інвестиційних проектів і програм, отримувачів інвестицій; технологічна, екологічна та фінансова експертизи інвестиційних проектів і програм для цілей прийняття інвестиційних рішень; оцінка активів отримувачів інвестицій; оцінка ефективності проектів; страхове обслуговування проекту та інвестора, мінімізації ризиків; комплексне фінансове обслуговування процесу реалізації проекту; управління проектом, контроль його розвитку та забезпечення повернення інвестицій.

Можливостями вирішення недостатнього рівню розвитку проектного фінансування є посилення ролі держави через надання гарантій страхування проектних ризиків, у тому числі гарантій банкам, які беруть участь у фінансуванні інвестиційних проектів і програм, охоплених системою державних пріоритетів, податкове стимулювання механізмів інвестування, розвиток міжбанківського співробітництва у сфері спільного фінансування інвестиційних проектів.

З урахуванням важливості координації інвестиційної діяльності в Україні, доцільно створити Центр проектного фінансування, який би сприяв залученню фінансових ресурсів, у тому числі зовнішнього фінансування, і забезпеченню реалізації інвестиційних проектів, які мають пріоритетний для національної економіки характер. Завданнями такого Центру мають бути: проведення моніторингу реалізації портфеля проектів, які здійснюються за рахунок позик міжнародних фінансових організацій; підготовка оглядових та узагальнюючих матеріалів за портфелем проектів; виконання заходів, що підвищують ефективність реалізації діючих проектів; виконання ролі представника уряду в спільних гарантійних операціях з міжнародними організаціями; здійснення моніторингу та фінансування передпроектних досліджень, включених у програму запозичень; підготовка для уряду та ключових міністерств оглядових матеріалів міжнародних організацій, що перебувають на стадії пропозицій; розроблення техніко-економічних обґрунтувань, проектно-пошукових робіт з проектів; сприяння підвищенню ефективності роботи структурних підрозділів міністерств, які беруть безпосередню участь у процесі формування програми зовнішніх запозичень України; здійснення інформаційної, консультативної та методологічної підтримки підприємств з метою забезпечення їх активної участі в національних і міжнародних конкурсах на постачання товарів, робіт і послуг; сприяння розвитку системи конкурсної закупівлі товарів, робіт і послуг на державному, регіональному та муніципальному рівнях.

З метою стимулювання розвитку проектного фінансування в Україні можна запропонувати такі кроки: забезпечити доступність довгострокових інвестиційних кредитів для позичальників шляхом зниження їхньої вартості. Цього можна досягнути шляхом перегляду наявної системи резервування коштів комерційних

банків у напрямі зниження норми резервування; запровадити державне відшкодування (часткове) процентних ставок за довгостроковими інвестиційними кредитами, що спрямовуються у пріоритетні галузі економіки, і передбачити ці обсяги відшкодування в державному бюджеті; створити консорціумні об'єднання, які дозволять мінімізувати проектні ризики шляхом їх розділення між учасниками; розвинути мережу фінансових інститутів — інвестиційних банків, універсальних банків, інвестиційних фондів, довірчих товариств.

Запровадження механізмів фінансування інфраструктурних проектів ставить питання про створення спеціального фонду підтримки проектів державно-банківського партнерства, управління яким може бути делеговано державним банкам у вигляді нових функцій, пов'язаних із залученням і наданням довгострокових кредитів і гарантій, організацією первинного та вторинного ринків інфраструктурних облігацій тощо, що забезпечить розвиток нового сегменту внутрішнього фінансового ринку України і буде сприяти подальшим зусиллям держави щодо поліпшення рівня життя населення через оновлення існуючої, створення нової інфраструктури, а також зростання доступності та покращання якості суспільних послуг.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проектне фінансування є найсучаснішим і найперспективнішим засобом мобілізації різних джерел фінансових ресурсів і комплексного використання технологій проектного менеджменту при реалізації великомасштабних і капіталомістких інвестиційних проектів.

Головним напрямом активізації участі банківського сектора у реалізації проектів державно-приватного партнерства в інфраструктурних галузях, є необхідність розробки державою чіткої і послідовної політики у цій сфері, оскільки нестабільність політичної ситуації, недосконалість та неузгодженість нормативно-правової бази не сприяють реалізації інфраструктурних проектів. Крім того, слід запроваджувати такі заходи, як зниження ставки за інвестиційними кредитами одночасно з розробкою та впровадженням механізму компенсації втрат банків, стимулювання строкових депозитів населення, зміцнення кредитного потенціалу банківської системи та інше.

Література:

1. Бойко О. Державно-приватне партнерство: світовий досвід та перспективи реалізації в Україні. Юридична газета. 2013. № 22. С. 42—43.
2. Кобичева О. Проблеми та перспективи розвитку банківського проектного фінансування в Україні. Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою. Донецьк: ДонДУУ, 2009. Т. Х. С. 26—31.
3. Овсянникова Я. Джерела фінансування проектів публічно-приватного партнерства. Фінанси, банки, інвестиції. 2012. № 1. С. 36—40.
4. Пересада А. Проектне фінансування. К: КНЕУ, 2005. 736 с.
5. Рижкова Г. Банківське кредитування як джерело фінансування проектів підвищення енергоефективності

підприємств. Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 1 (13). С. 214—222.

References:

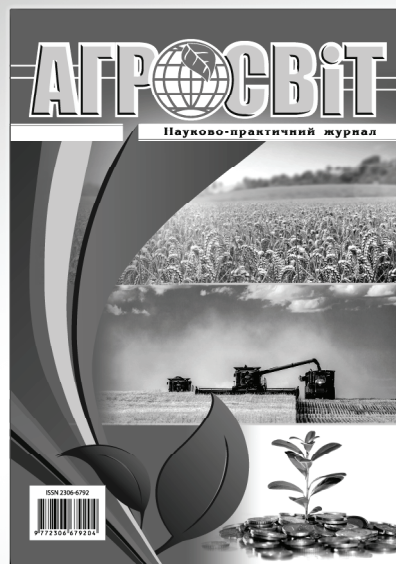
1. Boyko, O. (2013), "Public-private partnership: world experience and prospects for implementation in Ukraine", *Yurydychna hazeta*, vol. № 22, pp. 42—43.
2. Kobicheva, O. (2009), "Problems and prospects of development of bank project financing in Ukraine", *Rozvytok finansovykh metodiv derzhavnoho upravlinnia natsional'noiu ekonomikoiu*, vol. №X, pp. 26—31.
3. Ovsyannikova, Y. (2012), "Sources of funding for public-private partnership projects", *Finansy, banky, investytsii*, vol. № 1, pp. 36—40.
4. Peresada, A. (2005), *Proektne finansuvannia [Project financing]*, KNEU, Ukraine.
5. Ryzhkova, G. (2012), "Bank lending as a source of financing for energy efficiency projects of enterprises", *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*, vol. 1, pp. 214—222.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2019 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)**

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

А. І. Василенко,
студентка 6 курсу факультету соціології і права, КПІ імені Ігоря Сікорського
ORCID ID: 0000-0003-1315-0975

DOI: 10.32702/2306-6814.2019.23.157

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСВІДУ КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ У СФЕРІ УПРАВЛІННЯ "РОЗУМНИМИ МІСТАМИ"

A. Vasylenko,
the 6th year student of the Faculty of Sociology and Law, Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute

RESEARCH OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA SMART CITIES MANAGEMENT EXPERIENCE

Статтю присвячено потенціалу технології "розумне місто". Нами розкрито поняття "розумне місто" на основі інституційного, соціального та інтегрованого підходів. Визначено роль "розумного міста" у вирішенні проблеми урбанізації, яка з кожним роком стає все гострішою. Також було розглянуто основне завдання "розумних міст" у контексті актуалізації розвитку сучасних міст на основі ефективного використання вже існуючих ресурсів. Визначено основний фактор розвитку "розумних міст" — залучення громадян до впровадження технологій "розумне місто". Розглянуто світовий досвід використання цієї технології, зокрема, Китайської Народної Республіки. Окремо проаналізовано роль "розумного уряду", як основного компоненту та виконавця в розвитку "розумного міста". Було наведено класифікацію "розумних міст" за ступенем розвитку і виокремлено п'ять проблем сучасної України, до вирішення яких можна застосувати позитивний досвід "розумних міст" КНР.

Recently we have involved "smart city" technologies into our everyday life and the life of whole countries. In this article the author reveals the definition of "smart city", gives the example of Chinese "smart cities" and considers the implementation of the idea of "smart city" in Ukraine. This article is about the "smart city" technology potential. According to the latest scientific researches, we formulated the main focuses of "smart city" trends. We have described the concept of "smart city" based on institutional, social and integrated approaches. The role of the "smart city" in solving the problem of urbanization, which is becoming more and more acute, was determined. We also considered the advantages of "smart city" technology use for cities with different level of development. The main task of "smart cities" was also considered in the context of modern cities development actualization based on effective use of already existing resources. We paid attention to the fact that the decisive role in city development is played not by competition, but engagement and mutual assistance relationships based on the most efficient use of scarce resources. The involvement of citizens in the introduction of "smart city" technologies is identified as the main factor for the development of "smart cities". Proper and well-organized urbanization accompanied by "smart city" technologies is a key factor in sustainable development. The author explores the foundations

of the concept of "smart city", provides examples of successful implementation of the concept in Beijing, Hangzhou, Nanjing, Tianjing, Urumqi. The world experience in using this technology, in particular, the People's Republic of China is also considered. The role of the "smart government" as the main component and executor in the development of the "smart city" is analyzed separately. The significant results of Chinese "smart city" technologies was given. The classification of "smart cities" according to the development degree was given, and five problems of modern Ukraine to which the positive experience of "smart cities" of the People's Republic of China can be applied were identified.

*Ключові слова: "розумне місто", "розумний уряд", урбанізація, економіка, технологія, інфраструктура.
Key words: "smart city", "smart government", urbanization, economy, technology, infrastructure.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Дослідження фокусується на публічному управлінні за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій "Розумне місто". У ньому представлено управління "Розумним містом" на основі ресурсів інформаційних технологій з метою продемонструвати роботу інтегрованих систем, проаналізувати переваги, які вони надають шляхом спрощення функціонування органів місцевого самоврядування, які інноваційні заходи з реструктуризації місцевої влади можливо запровадити.

"Розумне місто" зробить умови життя населення більш комфортними та зменшить бюджетні витрати. Рішення в сучасних умовах полягає в управлінні містами за допомогою інформаційних технологій та комунікацій, де мільйони громадян можуть користуватися максимальною вигодою від подібного проекту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Формулювання визначення "розумного міста" на основі різних підходів іноземних фахівців висвітлено в роботі Андрієнко А.О. Фахівці світової аудиторської та консалтингової Deloitte у своєму виданні проводять широкий аналіз досягнутого результату та потенціалу "розумних міст". Суміжний аналіз перспектив "розумного міста" розглядають у своїй праці Ганін О.Б. та Ганін І.О. Емпіричні дослідження "розумних міст" у своїх працях досліджують ряд китайських науковців, як-от: W. Yu, C. Xu, G. Li, Y. Wang, J. Luo, Y. Li.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розкритті досягнень та потенціалу "розумних міст".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Для розкриття теми та правильної імплементації "розумного міста" необхідно розпочати з розкриття суті самого поняття "розумне місто". Науковці, відповідно до власних підходів, по-різному розкривають даний термін. В нашій роботі ми звернемося до визначень "розумного міста", наведених у роботі Андрієнко А.О. Ці поняття було виведено з огляду на інституційний, соціальний та інтегрований управлінський підходи.

Що ж являє собою поняття розумного міста в розрізі різних підходів до його сучасного розуміння? Відповідно до інституційного підходу, "розумне місто" — "смарт-спільнота", сформована та об'єднана навколо системи спеціалізованих інституцій, інтегрованих у міський простір. За соціальним підходом — простір життєдіяльності підвищеного комфорту, створений, зокрема, за рахунок ефективного використання людського фактору, інтелектуального капіталу як базису прогресивних інституційно-економічних перетворень у місті. Існує також інтегрований управлінський підхід до визначення поняття "розумне місто" — комплексна та багатофакторна муніципальна система, що вміщує інституційну, соціальну, економічну, екологічну, технологічну складову, ефективна взаємоузгоджена та інтегрована робота яких забезпечує сталий розвиток міста, підвищення комфортності використання покращених послуг [1, с. 29—30].

Відповідно до даних ООН, більше половини населення Землі проживають у містах, у прогнозах на 2030 рік, такого населення буде 60%. Такий ріст свідчить про швидкі темпи урбанізації, яка не припиняється. За таких умов важливим є те, як забезпечити комфортне та безпечне життя великої кількості людей у міських умовах.

Щоб вирішити проблеми, викликані урбанізацією, країни у всьому світі вже більше десяти років вкладають значні інвестиції у будівництво "розумних міст". Обсяг інвестицій зростає з кожним роком, і, як очікується, він досягне піку в найближчі п'ять років, особливо в азіатських країнах, враховуючи їх переваги "другого гравця", що дало їм багато простору для розвитку в "розумних містах".

Поява "розумних міст" певною мірою вирішила ці проблеми. Їх розгортання у всьому світі забезпечило фактичну вигоду для всіх міст, включаючи збільшення ВВП, зниження рівня безробіття, поліпшення якості життя та підвищення безпеки та здоров'я, що дозволяє міським управлінням досягати рівня прийняття науково обґрунтованих рішень, проводити детальне управління, відповідально реагувати на реалізацію та підвищення конкурентоспроможності міста [9, с. 4—5].

Застосування "розумних міст" є актуальним та вигідним для міст різного рівня розвитку. Для міст, що

розвиваються, — це можливість покращення інфраструктури та ріст економіки. Для високорозвинених міст — це адекватна можливість підтримувати функціональність вже розвиненої інфраструктури в умовах неможливості подальшого вдосконалення та розвитку через економічні або територіальні проблеми. Але, і для тих, і для інших міст, основної ціллю з точки зору "розумного міста" є забезпечення потреб громадян в умовах сталого розвитку.

Сьогодні ключовим завданням стає створення умов для розвитку міст всіх типів, що забезпечують за рахунок збільшення своєї конкурентоспроможності рівномірність економічного і соціального розвитку територій країни. І вирішальну роль тут відіграють не відносини конкуренції, а відносини змагальності, взаємодії і взаємодопомоги, засновані на найбільш ефективному використанні обмежених ресурсів, передусім інтелектуальних. Так актуалізується завдання створення умов для розвитку сучасних міст як інтелектуальних центрів, що забезпечують на практиці пріоритет інформаційних і нематеріальних параметрів міського розвитку (urban software) над традиційними матеріальними елементами (urban hardware), перетворення їх в "розумні міста" [2, с. 125].

Науковці зазначають, що важливим фактором розвитку "розумних міст" є залучення до даного процесу громадян. Більша кількість учасників — швидші темпи розвитку та більша кількість успішно запущених проєктів "розумних міст". Відповідно до такого твердження можна зробити висновок про те, що найбільша кількість "розумних міст" належатимуть країнам, в яких присутній тісний зв'язок та співпраця між органами державної влади та громадянами.

На сьогодні в усьому світі вже готові або створюються понад 1000 проєктів "розумних міст", в яких Європа, Північна Америка, Японія та Південна Корея є провідними регіонами у розвитку "розумних міст". За кількістю проєктів "розумних міст", що будуються, Китай займає перше місце зі своїми 500 пілотними містами. Вони також вже створили численні "розумні міста" в дельті річки Янцзи та дельті річки Сіцзян.

Китай включив ініціативу "розумного міста" у свою національну стратегію та зробив значні інвестиції в ці проєкти. І мегаполіси, і малі та середні міста є основою для проєктів "розумних міст", і вони сформували численні кластери "розумних міст" у східному прибережному районі, а також у центральних та західних регіонах Китаю [9, с. 7—8].

Завдяки унікальній політичній системі Китаю та відносинам центрального та місцевого самоврядування, розвиток "розумного міста" в Китаї демонструє різні особливості та шляхи розвитку. На відміну від західної моделі розвитку "знизу вгору" місцевої автономії та міжгалузевої співпраці, нинішні ініціативи "розумних міст" у Китаї передусім проводяться "зверху вниз" та контролюються центральним урядом. У той час як ініціативи "розумного міста" керуються, контролюються та оцінюються міністерствами центральної влади, після декількох років розвитку програми "розумних міст" значно відрізняються на різних територіях Китаю [12, с. 77].

Після того, як китайський уряд усвідомив основні проблеми та недоліки, у своїй 13-й п'ятирічці він запропонував нові вимоги та нові цілі для побудови нового стилю розвитку "розумних міст"; впровадження нового планування урбанізації; та побудову розумних міст з китайськими характеристиками, які формують нову політику та механізми, інноваційний підхід до розвитку [9, с. 10].

Через особливості політичної системи Китаю, яка налаштована на всебічний контроль громадян з боку держави, демократичність складова "розумного міста" піддається великому сумніву. З іншого боку, прагнення пересічних громадян до комфортного та модернізованого життя дає змогу скооперувати зусилля влади, зацікавленість приватного сектора та суспільства з ціллю задоволення потреб кожної із сторін.

"Розумний уряд" є частиною процесу "розумного міста". Побудова розумного міста — це дуже складний процес, повний невизначеностей. Освіта, навчальний потенціал лідерів, бачення та сильна підтримка у розвитку ініціатив "розумного міста" мають вирішальне значення. "Розумне місто" — це складна екосистема, що підкреслює системну інтеграцію та співпрацю між урядом, приватним сектором та громадянським суспільством. У Китаї розвиток ініціатив для "розумних міст" застосовує підхід, що ведеться донизу, керуючись та здійснюючись органами місцевого самоврядування через свої агенції та державний бізнес. Урядові інноваційні теорії та теорії співпраці наголошують на важливій ролі керівників уряду у провідній та координаційній діяльності щодо впровадження та співпраці інновацій. У містах Китаю міський голова є адміністративним виконавцем, відповідальним за управління щоденною роботою міської влади та надання державних послуг. Отже, управлінська роль міських голів має вирішальне значення. Тому ми припускаємо, що чим сильніше керівництво міста, тим краще ініціативи "розумного міста" там розвиваються.

"Розумний уряд" є найважливішим компонентом, основним виконавцем розвитку "розумних міст". "Розумному місту" потрібно, щоб уряд відіграв важливу роль у керівництві та впровадженні ІТ-технологій, інтегруванні системних компонентів, обміні інформацією та вживанні заходів для вирішення проблем, що виникають. Отже, для міських ініціатив потрібні "розумні уряди", щоб забезпечувати бачення, цілі, пріоритети та стратегічні плани, координувати відповідні урядові установи, розгортати фінансові та кадрові ресурси та співпрацювати з усіма власниками. Розумні міста потребують сильної інституційної підтримки. Тому в кожному пілотному місті муніципальний уряд Китаю створив ведучу групу розумних міст, включивши партійних секретарів або мерів та директорів відповідних урядових установ для керівництва, координації та управління ініціативами розумних міст. Чим сильніша інституційна підтримка міста, тим кращі ініціативи розумного міста розвиваються в його населеному пункті [12, с. 81—82].

На сьогодні Китай здобув значних досягнень у створенні "розумних міст". Проте нерівномірність економічного розвитку окремих регіонів, кліматичні та географічні умови перешкоджають однаковому рівню розвитку різних "розумних міст".

На основі кластерного аналізу, серед 20 "розумних міст" Китаю можна виділити 5 класів розвитку "розумних міст".

I клас: "розумне місто" найвищого рівня. Тільки одне місто — Пекін. Комплексний рівень розвитку значно випереджає інші міста. Будучи столицею Китаю, Пекін досяг величезного стрибка від "Цифрового Пекіна" до "Розумного Пекіна" завдяки своєму унікальному ресурсу. Повноцінно використовуючи локальну IT-інфраструктуру та багаті ресурси даних, Пекін значно розширив можливості комплексного обслуговування міста, а інтеграційні інновації також досягли величезних досягнень.

Безготівкове життя в Пекіні. Пекін лідирує за безготівковими платіжками, будучи першовідкривачем у використанні мобільних платежів у громадському транспорті та роздрібних покупках. Наприклад, Huawei здійснює мобільні платежі в великих містах, як-от: Пекін, через додаток Huawei Pay. Починаючи з серпня 2017 року, всі пекінські лінії метрополітену, якими щодня пересуваються 10 мільйонів громадян, почали підтримувати мобільні платежі за проїзд метро. Додаток безпосередньо посилається на картки громадського транспорту або попередньо завантажені тарифи та кредитні картки, дозволяючи платити, просто натискаючи на смартфоні перед турнікетом метро та в магазинах [6].

II клас: "розумні міста вищого рівня": Ханчжоу, Гуанчжоу, Шеньчжень та Шанхай. З територіальної точки зору вищезазначені міста належать до основних міст дельти річки Янцзи та дельти річки Сіцзян. Ханчжоу і Шанхай в основному покладаються на свою ефективність у розумній економіці. Наприклад, нові великі високотехнологічні підприємства, як-от: електронна торгівля Alibaba в Ханчжоу та парки розумної промисловості в Шанхаї, вносять неабиякий внесок у будівництво "розумного міста". "Розумне місто" Шеньчжень зосереджене на інтелектуальному будівництві інфраструктури, такому як платформа великих даних та уніфікована урядова хмарна платформа, що сформулювали розумну галузь, представлену Tencent та Huawei. Гуанчжоу докладає великих зусиль для розвитку розумної мережі контролю трафіку та прагне поліпшення умов міського руху, одночасно збільшуючи витрати на технології для просування розумної охорони здоров'я та розумного управління містом.

"Розумна медицина" Ханчжоу. Достатньо просто покласти гроші на картку мешканця Ханчжоу і спеціальні термінали самостійно проведуть оплату за візит до лікаря, необхідні медичні процедури та ліки. Картка надає можливість дистанційно записатись на прийом до лікарні, обравши лікаря та час. Зчитувач картки в кабінеті лікаря надає доступ до історії хвороби пацієнта, попередніх аналізів та призначень. Картка також передбачає функцію використання медичного страхування, зв'язуючи персональний номер картки та номер медичного полісу [13].

III клас: "розумні міста" середнього рівня: Нанкін, Усі, Сямень. Поряд з Пекіном, Шанхаєм, Ханчжоу та Гуанчжоу ці міста вважаються новими містами першого рівня. Серед них Нанкін та Усі, що розташовуються в провінції Цзянсу, економіка якої досить розвинена, а загальний ВВП поступається лише провінції Гуандун. У

2011 році уряд провінції Цзянсу та місцеві телекомунікаційні компанії домоглися співпраці задля сприяння уніфікованому будівництву шлюзу для "розумного міста" та "розумної Цзянсу". Нині фокус будівництва "розумного міста" в Цзянсу виражається інтеграцією двох галузей промисловості (інтеграція на високому рівні інформатизації та індустріалізації), міського управління, життєдіяльності людей та інших розумних галузей. Сямень — одна з найбільш ранніх спеціальних економічних зон Китаю з високим ступенем відкритості світу. В цьому контексті передбачається розумна медична допомога, така як створення інформаційної системи охорони здоров'я громадян, платформа співпраці щодо діагностики та лікування, розумна освіта та розумне соціальне забезпечення тощо.

"Розумна система трафіку" в Нанкіні. Щоб допомогти впоратися з обсягом транспорту, Нанкін розробив інтелектуальну систему руху нового покоління, яка включає використання датчиків та мікросхеми радіочастотної ідентифікації (RFID) для генерування безперервних потоків даних про стан транспортних систем по всьому місту. Загалом у місті щороку генерується понад 20 мільярдів датчикових даних. Ці дані поєднуються з іншими даними, такими як поведінка людей у дорозі, ціни на проїзд, дорожні умови та доступність району. Розумна аналітика трафіку з використанням сучасних аналітичних алгоритмів допомагає місту зрозуміти дані. Вся інформація перетікає в одну цифрову карту, яка дає детальний огляд поточних умов руху по всьому місту, а також можливість прогнозувати стан та надавати рекомендації щодо планування маршруту [10].

IV клас: "розумні міста" нижчого рівня: Ланьчжоу, Їньчуань, Ухань, Чунцін, Тяньцзінь, Ченду. Деякі з них є центрами провінції, як Ланьчжоу, Ухань, Чунцін, Ченду, але розташовані в центральних або західних регіонах з відносно відсталим рівнем розвитку. Ченду та Тяньцзінь є автономними муніципалітетами під безпосереднім керівництвом центрального уряду, і їх адміністративний статус вищий, ніж загальні провінційні столиці. Однак з точки зору життєздатності вони набагато менші, ніж Пекін та Шанхай. Причина криється в критичній стадії розвитку економічної трансформації, економіка для більшості галузей є недостатньою, що знижує рівень.

Стає міське середовище Сіно-Сінгапур Тяньцзінь. Функціонування і моніторинг систем міста здійснюється за принципами "розумного міста". У місті є інформаційний центр, що дозволяє проводити моніторинг всіх процесів в режимі, близькому до реального часу, наприклад, визначення обсягу енергії і води, споживаної будівлями і міською інфраструктурою, енергії, що виробляється вітрогенераторами, геліосистемами і сонячними електростанціями. Система дає можливість вчасно визначити проблему та її джерело (наприклад, виток води). Вся інформація зберігається 25 років. Всі жителі мають доступ до міських сервісів і громадських центрів на відстані не більше 500 м. Всі побудовані будівлі сертифіковані по системі сертифікації зеленого будівництва Китаю, при цьому, близько 20% мають найвищий рейтинг сертифікації (3 зірки) [4].

У клас: "розумні міста" найнижчого рівня: Гуйян, Урумчі, Хефей, Ціндао, Нінбо, Куньмін. Усі ці міста, крім Куньміну, розташовані в центральних або західних регіонах Китаю. Кожна підсистема "розумного міста" в цих містах знаходиться на низькому рівні. Необхідно сформулювати загальний план розумного будівництва міста, щоб реалізувати його всебічний розвиток [5].

Сервіс "розумний менеджмент" громади в Урумчі Інтелектуальні системи управління здатні розпізнавати автомобілі, як тільки вони в'їжджають до громади, і при в'їзді автомобіля видають інструкції водієві, що підказують, де потрібно припаркуватися. Система забезпечує паркування автомобілів в порядку, а дороги залишаються без перешкод. Понад 200 людей у зоні економічного та технологічного розвитку Урумчі регулярно надають фотографії та іншу інформацію, що стосуються охорони місцевого середовища, яку потім розглядають відповідні відомства та реагують належним чином. Район створив ефективну систему нагляду за навколишнім середовищем і щодня обробляє понад 400 одиниць інформації через свою онлайн-платформу. Рівень задоволеності населення надзвичайно високий — 95 відсотків [8].

То ж які українські проблеми може вирішити позитивний досвід Китаю?

1. Черги на прийом у держустановах. Зокрема можемо відмітити черги та проблеми із записом до вузькоспеціалізованих фахівців в медичних закладах. Приклад вирішення — "Розумна медицина" Ханчжоу, що вже згадувалась раніше.

2. Економія ресурсів. Сучасні глобальні екологічні проблеми не можуть оминати Україну, тому економія ресурсів також потребує розумних рішень. Візьмемо до прикладу досвід китайського міста Нінчуань. Технології використовують тут передусім у домівках: душеві кабінки, які заощаджують воду, енергоефективні освітлювальні прилади, роботи-пилососи, системи поливу в садах, які вмикаються автоматично лише за необхідності, "розумні" сміттєві баки, які трамбують сміття, збільшуючи ефективність утилізації вп'ятеро, датчики світла та руху, що включають освітлення тротуарів тільки тоді, коли по ним проходить людина [3].

3. Безпека. Хоча рівень злочинності в містах України, зокрема в Києві, і знижується, проте, для отримання статусу "безпечне місто", потрібно вдосконалити систему безпеки в місті. В китайському Нанкіні завдяки розумним пристроям, пов'язаним із приватною широкосмисловою мережею, поліцейські можуть перейти на прямий канал відеоспостереження і спостерігати за тим, що відбувається до того, як вони навіть прибудуть на місце події, або слідкувати за злочинцями у польоті з камер, встановлених на безпілотниках поблизу. Безпілотні камери та інші пристрої забезпечують знімки та кадри з 360 градусів, забезпечуючи відсутність сліпих плям у системі.

4. Надання публічних послуг. Низька якість, неспроможність та корумпованість у сфері надання публічних послуг — одна з найбільших проблем в сфері адміністративного управління в Україні. Залучивши досвід китайського Шанхаю можна було б значно покращити рівень обслуговування в даній сфері. У Шанхаї є платформа публічного обслуговування для всіх громадян. На даний момент на платформі надано 104 публічні по-

слуги, що охоплюють шість категорій. До них належать особиста інформація, медична допомога, транспорт, соціальне забезпечення, життя громади, туризм та дозвілля [7].

5. Затори. Київ займає 13-е місце в рейтингу 400 міст світу, жителі яких проводять в заторах найбільшу кількість часу [11]. Вирішити цю проблему можна застосувавши систему, подібну до вищезгаданої "Розумної системи трафіку" в Нанкіні.

ВИСНОВКИ

"Розумні міста" стали не лише гарячою темою в обговоренні глобального розвитку міст, але й поступово почали привертати широку увагу урядів великої кількості країн та науковців. "Розумні міста" можна розглядати як потенційний спосіб подальшого вивчення структури міського розвитку та способу життя мешканців. Очікується також використання повною мірою нового витку технологічної хвилі для більш ефективного вирішення міських проблем, надаючи людям простіший доступ до високої якості життя в майбутньому. Тому вимірювання ефекту розумного будівництва міста довгострокова робота щодо сталого розвитку міста для всіх регіонів є основними.

В Україні на сучасному етапі є велика кількість проблем, які можна вирішити за допомогою розумних технологій. Залучення позитивного досвіду світових лідерів в цій сфері, зокрема КНР, дало б змогу покращити і адміністративні питання країни, і забезпечити більш комфортні умови її громадянам.

Література:

1. Андрієнко А.О. Концепція "розумного міста": уточнення ключових понять у контексті забезпечення розвитку великого муніципального утворення / А.О. Андрієнко // Аспекти публічного управління. — 2018. — Т. 6, № 8. — С. 24—34.
2. Ганин О.Б. "Умный город: перспективы и тенденции развития" / О.Б. Ганин, И.О. Ганин // ARS ADMINISTRANDI. — 2014. — № 1. — С. 124—135.
3. Смарт-міста майбутнього: які вони та для кого їх будують [Електронний ресурс] // Na chasi. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://nachasi.com/2018/12/07/future-cities/>
4. Умный город. Изучение опыта в Китае [Електронний ресурс] // HPBS. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <https://hpb-s.com/ru/insights/smart-city-china/>
5. Evaluation on Construction Level of Smart City: An Empirical Study from Twenty Chinese Cities [Електронний ресурс] / G.Li, Y. Wang, J. Luo, Y. Li // MDPI Sustainability Open Access Journal. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: [file:///C:/Users/IVF-4/Desktop/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0/sustainability-10-03348%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/IVF-4/Desktop/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0/sustainability-10-03348%20(1).pdf)
6. Five Chinese smart cities leading the way [Електронний ресурс] // GovInsider. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://govinsider.asia/security/five-chinese-smart-cities-leading-way/>
7. Quan C. Top 8 Smart Cities in China [Електронний ресурс] / Chris Quan // China HIGHLIGHTS. —

2019. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.chinahighlights.com/travelguide/top-china-smart-cities.htm>

8. Smart management serves communities in Urumqi [Електронний ресурс] // China Daily. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: http://www.chinadaily.com.cn/m/xinjiang/urumqi_toutunhe/2018-01/18/content_35528610.htm

9. Super Smart City. Happier Society with Higher Quality [Електронний ресурс] // Deloitte Global. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/public-sector/deloitte-cn-ps-super-smart-city-en-180629.pdf>

10. Taylor P. Smart Cities: Nanjing and SAP Create Intelligent Traffic System in China [Електронний ресурс] / Paul Taylor // SAP SE. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://news.sap.com/2016/11/smart-cities-nanjing-and-sap-create-intelligent-traffic-system-in-china/>

11. Traffic Index 2018 [Електронний ресурс] // The TomTom. — 2018. — Режим доступу до ресурсу: https://www.tomtom.com/en_gb/traffic-index/ranking/

12. Yu W. Developing Smart Cities in China: An Empirical Analysis / W. Yu, C. Xu. // International Journal of Public Administration in the Digital Age. — 2018. — №5. — С. 76—91.

13. 有什么好处？从此告别排队付费！ [Електронний ресурс] // Hangzhou Government. — 2015. — Режим доступу до ресурсу: http://www.hangzhou.gov.cn/art/2015/11/11/art_943752_250604.html

References:

1. Andriienko, A.O. (2018), "The concept of "smart city": clarification of key concepts in the context of ensuring the development of large municipalities", *Aspekty publichnoho upravlinnia*, vol. 6, no. 8, pp. 24—34.

2. Hanyn, O.B. and Hanyn, Y.O. (2014), "Smart city: prospects and development trends", *ARS ADMINISTRATIONIS*, vol. 1, pp. 124—135.

3. Na chasi (2018), "Smart cities of the future: what they are and for whom they are built", available at: <https://nachasi.com/2018/12/07/future-cities/> (Accessed 10 Nov 2019).

4. HPBS (2017), "Smart city. Learning Experience in China", available at: <https://hpb-s.com/ru/insights/smart-city-china/> (Accessed 10 Nov 2019).

5. Li, G.Y. Wang, J. and Luo, Y.Li (2018), "Evaluation on Construction Level of Smart City: An Empirical Study from Twenty Chinese Cities", *MDPI Sustainability Open Access Journal*, available at: [file:///C:/Users/IVF-4/Desktop/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0/sustainability-10-03348%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/IVF-4/Desktop/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F%20%D0%BF%D0%B0%D0%BF%D0%BA%D0%B0/sustainability-10-03348%20(1).pdf) (Accessed 10 Nov 2019).

6. GovInsider (2018), "Five Chinese smart cities leading the way", available at: <https://govinsider.asia/security/five-chinese-smart-cities-leading-way/> (Accessed 10 Nov 2019).

7. Quan, C. (2019), "Top 8 Smart Cities in China", *China HIGHLIGHTS*, available at: <https://www.china-highlights.com/travelguide/top-china-smart-cities.htm> (Accessed 10 Nov 2019).

8. China Daily (2018), "Smart management serves communities in Urumqi", available at: http://www.chinadaily.com.cn/m/xinjiang/urumqi_toutunhe/2018-01/18/content_35528610.htm (Accessed 10 Nov 2019).

9. Deloitte Global (2018), "Super Smart City. Happier Society with Higher Quality", available at: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cn/Documents/public-sector/deloitte-cn-ps-super-smart-city-en-180629.pdf> (Accessed 10 Nov 2019).

10. Taylor, P. (2016), "Smart Cities: Nanjing and SAP Create Intelligent Traffic System in China", available at: <https://news.sap.com/2016/11/smart-cities-nanjing-and-sap-create-intelligent-traffic-system-in-china/> (Accessed 10 Nov 2019).

11. The TomTom (2018), "Traffic Index 2018", available at: https://www.tomtom.com/en_gb/traffic-index/ranking/ (Accessed 10 Nov 2019).

12. Yu, W. and Xu, C. (2018), "Developing Smart Cities in China: An Empirical Analysis", *International Journal of Public Administration in the Digital Age*, vol. 5, pp. 76—91.

13. Hangzhou Government (2015), available at: http://www.hangzhou.gov.cn/art/2015/11/11/art_943752_250604.html (Accessed 10 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 22.11.2019 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА